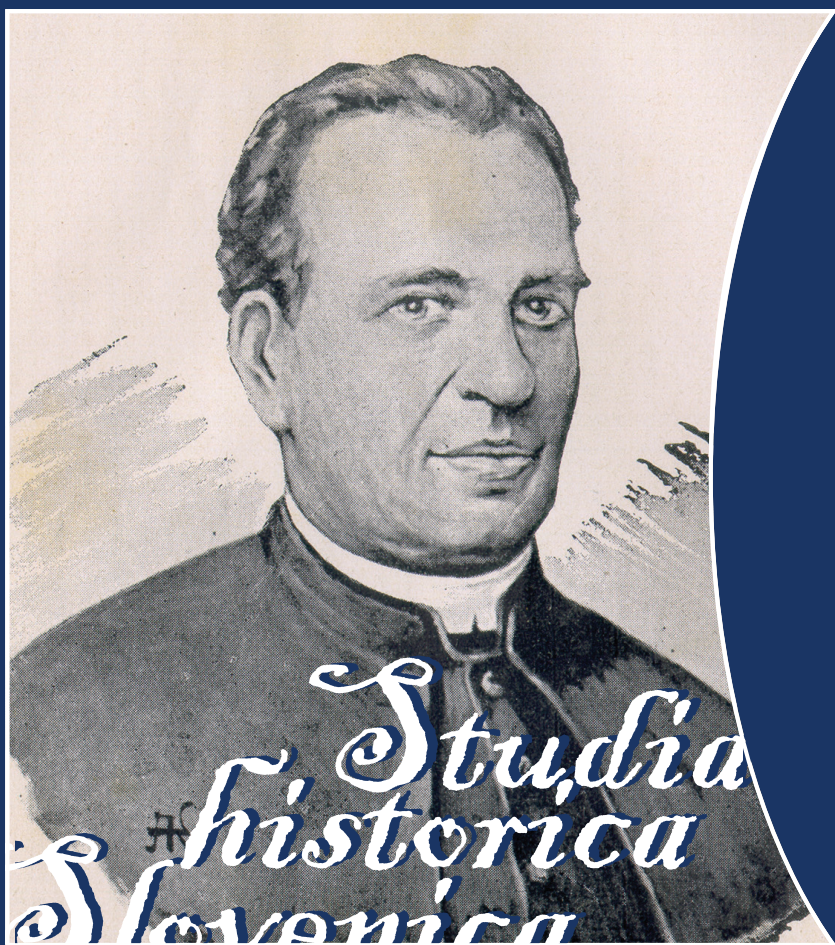

Studia Historica Slovenica

*Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review*

2021

1

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 21 (2021), št. 1

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2021

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratuž,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,
dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,
dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, Rosario Milano (Italija / *Italy*), dr. Jože Mlinarič,
dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjavec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premovič (Črna Gora / *Montenegro*),
dr. Andrej Rahten, dr. Tóne Ravníček, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),
dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / *e-mail*: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

*The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.
No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention
of the source.*

Žiro račun / *Bank Account*:

Prevajanje / *Translation*:

Lektoriranje / *Language editing*:

Oblikovanje naslovnice / *Cover Design*:

Oblikovanje in računalniški prelom /

Design and Computer Typesetting:

Tisk / *Printed by*:

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Knjižni studio d.o.o.

Knjižni studio d.o.o., Ana Šela

Knjižni studio d.o.o.

Knjižni studio d.o.o.

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvirke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

*Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and
'America: History and Life'.*

*This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and
international database Scopus (h, d).*

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,
je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

Studia
historica
slovenica

Kazalo / Contents

Članki in razprave / Papers and Essays

MARTIN BELE: Štajerske dvorne službe do leta 1311	11
<i>Styrian Court Offices until 1311</i>	
TONE RAVNIKAR: Maribor v 13. stoletju. 2. del: cerkvene institucije v mestu in okoli njega	41
<i>Maribor in the 13th Century. Part 2: Ecclesiastical Institutions in the City and Its Surrounding Area</i>	
NATALIJA ULČNIK: Strokovna leksika v Kremplovih <i>Dogodivšinah</i> <i>štajerske zemle</i>	73
<i>Professional Vocabulary in Krempf's Dogodivšine štajerske zemle (The History of the Land of Styria)</i>	
ŽARKO LAZAREVIČ: Prvo jugoslovansko leto Slovencev – gospodarski ukrepi, razhajanja in negotovosti	101
<i>The First Yugoslav Year of Slovenes – Economic Measures, Divergences and Uncertainties</i>	
DUNJA DOBAJA: Organizacija mladinskega skrbstva v mestni občini Maribor v obdobju med obema vojnama	135
<i>The Construction of Youth Care in the Municipality of Maribor in the Period between the Two World Wars</i>	
MATEJA ČOH KLADNIK: Retribution against Collaborators of the Occupiers after the End of the Second World War: The Concept of "National Honour"	167
<i>Obračun s sodelavci okupatorjev po koncu druge svetovne vojne: koncept "narodne časti"</i>	
PETRA KLEINDIENST in MATEVŽ TOMŠIČ: Proces narodne sprave in vloga politične elite v njem: Slovenija kot izjema med državami srednje in vzhodne Evrope	197
<i>Process of National Reconciliation and the Role of the Political Elite in It: Slovenia as an Exception in Central and Eastern Europe</i>	

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

JOCA ZURC: Uresničevanje otrokovih pravic v izven kurikularnih športnih aktivnosti.....	233
<i>Enforcing Children's Rights in the Extracurricular Sports Activities</i>	

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts	271
---	-----

Uredniška navodila avtorjem / <i>Editor's Instructions to Authors</i>	277
---	-----

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Članki in razprave /
Papers and Essays

DOI 10.32874/SHS.2021-01
1.01 Izvirni znanstveni članek

Štajerske dvorne službe do leta 1311

Martin Bele

Dr., docent
Univerza v Mariboru, Filozofska Fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: martin.bele@gmail.com

Izvleček:

Tema pričujočega članka so dvorne službe (maršal, komornik, stolnik, točaj), ki so jih razni posamezniki na Štajerskem opravljali v času pred letom 1311. Večina nosilcev dotičnih funkcij je bila plemiškega porekla, nekaj pa je bilo tudi meščanov. Redki posamezniki so opravljali (s presledki) eno funkcijo večkrat – glede na tedanjo politično situacijo. Namen raziskave je bil predvsem sestaviti pregled nosilcev dvornih služb ter jih predstaviti glede na njihov geografski izvor. Viri glede obravnavanih služb in njihovih nosilcev so sicer zelo neenakomerno ohranjeni, tako da se tudi izkupiček informacij iz njih precej razlikuje od primera do primera.

Ključne besede:

vojvodina Štajerska, maršal, komornik, stolnik, točaj, Otokar II. Přemysl, Bela IV.

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 21 (2021), št. 1, str. 11–40, 113 cit., 4 preglednice, 3 slike

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Časovni okvir, ki ga v pričujoči raziskavi obravnavamo, je bil tako za vojvodino Štajersko kot za širši prostor Vzhodnih Alp poln hitrih političnih premikov. Tamkajšnji plemiči so se jim morali znati prilagoditi. Da bi bralec bolje razumel splošno situacijo, v kateri so štajerski plemiči in meščani živeli, bomo na začetku napravili kratek pregled štajerske politične zgodovine do leta 1311.² Štajerski je med letoma 1129 in 1164 vladal mejni grof Otokar III. iz dinastije Otokarjev, ki je v času svoje vladavine močno razširil svoje ozemlje. Prvi štajerski vojvoda je leta 1180 postal Otokar IV. Bolan in očitno brez potomcev se je svojo vojvodino odločil zapustiti avstrijskemu vojvodi Leopoldu V. iz dinastije Babenberžanov.³ Otokar IV. je umrl maja 1192 in Leopold V. (umrl 1194) je pod svojo oblastjo zdaj združil obe vojvodini. Po njegovi smrti je vojvodini prevzel sin Leopold VI., ki je vladal dolgo in si kot spreten politik pridobil mednarodni ugled. Sredi leta 1230 je tudi Leopold VI. umrl.⁴ Kot novi vojvoda v obeh vojvodinah ga je nasledil sin Friderik II. Slednji se je po svojem vzponu na oblast začel zapletati v konflikte s svojimi sosedi ter s samim cesarjem. Zaradi pritoževanja večjega števila knezov je ta proti avstrijsko-štajerskemu vojvodi začel sodni postopek. Poleti 1236 je bil vojvoda Friderik obsojen, doletel ga je državni preklic, državni fevdi pa so mu bili odvzeti.⁵

V opisani situaciji so babenberške dežele pravno gledano pripadle cesarstvu. Medtem ko je cesar začel s pohodom proti Lombardiji, so se na Friderika Babenberškega z vseh strani dvignili njegovi nasprotniki. Uspelo se mu je obdržati le v okolici Dunajskega Novega mesta, ki je za razliko od večine ostalo na njegovi strani. Ko njegovi nasprotniki proti njemu nikakor niso mogli doseči zmage, se jim je odločil priti na pomoč sam cesar, ki se je na Dunaju mudil v prvi polovici leta 1237. Z upornim Babenberžanom kljub vsemu ni uspel dokončno obračunati. Poleti 1237 se je odpravil v Italijo, Babenberžan Friderik pa je začel s ponovnim osvajanjem svojih dežel.⁶ Cesar je spričo razvoja dogodkov novo politično

¹ Članek je nastal v okviru programske skupine Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru št. P6-0138 (A): *Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom*, ki jo financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

² Več o tem: Martin Bele, "Štajerski grb in njegovi začetki v 12. in 13. stoletju", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 3 (2019), str. 631–652.

³ Tone Ravnikar, "Maribor v 13. stoletju. 1. del: plemstvo v Mariboru in njegovi okolici na prelomu 12. v 13. stoletje", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 1 (2020), str. 49.

⁴ Peter Štih, "K predzgodovini mesta Maribor", *Studia Historica Slovenica* 6, št. 2–3 (2006), str. 244–245.

⁵ Karl Lechner, *Die Babenberger. Markgrafen und Herzoge von Österreich* (Wien–Köln–Weimar, 1994), str. 30–85, 280 (dalje: Lechner, *Die Babenberger*); Heinz Dopsch et al., *Die Länder und das Reich* (Wien, 1999), str. 192 (dalje: Dopsch, *Länder und Reich*).

⁶ *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, 5. knjiga, ur. Milko Kos (Ljubljana, 1928), št. 670 (dalje: GZS V); Lechner, *Die Babenberger*, str. 281–282; Dopsch, *Länder und Reich*, str. 193.

situacijo pač moral priznati. Vojvoda Friderik se je zatem ponovno začel zapletati v spore s sosedi. Spomladi 1246 je na njegovo ozemlje vdrl ogrski kralj Bela, da bi se mu maščeval za enega izmed preteklih ponižanj. Friderik mu je šel s svojo vojsko naproti, a je v odločilnem spopadu junija 1246 izgubil življenje.⁷

Na Štajerskem in v Avstriji je po smrti vojvode Friderika (ki je bil brez otrok) zavladata velika stiska. Vpliv nad njima so si skušali zagotoviti papež, ogrski kralj Bela in stari cesar, v prepir pa sta se vmešali še Margareta in Gertruda – sestra in nečakinja umrlega vojvode. Iz bojov sta leta 1254 kot zmagovalca izšla češki kralj Otokar II. Přemysl in že omenjeni ogrski kralj Bela. Prvi je dobil Avstrijo, drugi Štajersko. Češki kralj je tedaj obdržal tudi posesti v Traungauu in na območju Pittenske grofije (severno od Semmeringa), ki so bile pred letom 1254 še štajerske.⁸ Že čez nekaj let je nezadovoljstvo z ogrsko oblastjo na Štajerskem tako naraslo, da se je štajersko plemstvo uprlo. Otokar Přemysl je takoj izkoristil situacijo, podprl štajersko plemstvo, ogrsko vojsko premagal in konec leta 1260 na Štajerskem zavladal sam.⁹

Oktober 1273 je bil za novega vladarja v Svetem rimskem cesarstvu izvoljen Rudolf Habsburški, ki je po svojem kronanju začel s postopanjem proti kralju Otokarju Přemyslu.¹⁰ Ta se je moral novembra 1276 odpovedati Avstriji, Štajerski, Koroški, Kranjski, Slovenski marki, Chebu in Pordenoneju. Spor med mogočnikoma se je nadaljeval, njuni vojski pa sta se avgusta 1278 končno spopadli pri Dürnkrutu blizu Dunaja.¹¹ Češki kralj je izgubil tako bitko kot življenje. Decembra 1282 je Rudolf svojima sinovoma Albrehtu in Rudolfu podelil Avstrijo, Štajersko, Kranjsko in Slovensko marko.¹² Dejanski oblastnik na Koroškem je bil grof Majnhard II. Goriško-Tirolski, ki je leta 1286 deželo tudi uradno dobil. Rudolf je umrl leta 1291. Volilni knezi za novega vladarja niso hoteli njegovega sina Albrehta, temveč so izvolili grofa Adolfa Nassauskega.¹³ Junija 1298 je bil Adolf odstavljen, namesto njega pa za kralja izvoljen Albreht. Med tekmecega je prišlo do bitke in Adolf je v njej izgubil življenje. Sožitje med Habsburško in Goriško-Tirolsko rodbino je bilo kratkega veka, po izumrtju dinastije Přemyslovov leta 1306 pa se je med njima vnela vojna za češki prestol. Po mirovnem sporazumu leta 1311 je moral koroški vojvoda Henrik (Majnhardov sin) Habs-

⁷ Lechner, *Die Babenberger*, str. 287, 296.

⁸ Dopsch, *Länder und Reich*, str. 206–207, 307, 447–449; Lechner, *Die Babenberger*, str. 307.

⁹ Lechner, *Die Babenberger*, str. 299–307; Jörg K. Hoensch, *Přemysl Otakar II. von Böhmen: der goldene König* (Graz–Wien–Köln, 1989), str. 49–54, 109–120 (Hoensch, *Der goldene König*).

¹⁰ Hoensch, *Der goldene König*, str. 84–88, 130–131, 200–209.

¹¹ Martin Bele, "Rodbina Hompoškiih", *Annales* 30, št. 3 (2020), str. 449.

¹² *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark*, Band 4, 1266–1270, ur. Heinrich Appelt, Gerhard Pferschy (Wien, 1975), št. 605 (dalje: UBSt IV); *Monumenta historica ducatus Carinthiae* V, ur. Hermann Wiessner (Klagenfurt, 1956), št. 532 (dalje: MDC V); Alois Niederstätter, *Die Herrschaft Österreich* (Wien, 2001), str. 81–84 (dalje: Niederstätter, *Herrschaft Österreich*).

¹³ Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 84–85, 100–101.

Kip Bele IV. na Trgu herojev v Budimpešti (Wikimedia Commons)

buržanom vrniti Savnijo, ki jo je do takrat imel v zastavi in ki se je tedaj za zme-
raj zvezala s Štajersko.¹⁴

¹⁴ Miha Kosi, "Dežela, ki je ni bilo. Posavinje med Kranjsko in Štajersko od 11. do 15. stoletja", *Studia Historica Slovenica* 8, št. 2–3 (2008), str. 546.

Začetki dvornih služb

Upravna organizacija teritorijev v Svetem rimskem cesarstvu je bila v 12. in 13. stoletju preprosta. Deželni knez je, po vzoru samega vladarja, na svojem dvoru podeljeval dvorne uradniške funkcije maršala, komornika, stolnika in točaja. Brez dvoma je tudi osebje raznih dvorov v zgodnejših zgodovinskih obdobjih (in v drugih delih sveta) vključevalo uslužbence z zelo podobnimi funkcijami kot kasnejši srednjeveški maršali, komorniki, stolniki ali točaji. Sledi o raznih uslužbencih, ki so na dvoru skrbeli za preskrbo oz. postrežbo z vinom, razno-terimi živili, konji in drugimi potrebščinami, najdemo, na primer, že pri starih Egipčanih, ahemenidskih Perzijcih ali pa starozaveznih Judih.¹⁵

Podobne dvorne funkcije so obstajale še kasneje, tudi v času Frankovske države. V svoji razpravi *De ordine palatii* jih je omenjal že reimški nadškof Hinkmar (*ok. 806, †882).¹⁶ Negova razprava je bila zelo verjetno napisana na podlagi starejšega, danes izgubljenega dela (morda iz leta 814), katerega avtor je bil corbijski opat in kasnejši svetnik Adalhard – "stari in modri" svetovalec Karla Velikega.¹⁷ Preden se posvetimo dogodkom v kasnejših stoletjih je treba omeniti še delo *Capitulare de villis vel curtis imperii* iz časa (zadnjih let) Karlove vladavine. V besedilu je bilo govora o upravi kraljevih posesti v tedanji frankovski državi. V njem je omenjeno precejšnje število raznovrstnih službujočih, vendar v njihovem primeru očitno ni šlo za člane kraljevega dvora, temveč za upravitelje, rokodelce in druge delavce na dotičnih kraljevih posestvih.¹⁸ Ne moremo jih torej uvrstiti med predhodnike visoko-srednjeveških dvornih uradnikov, o katerih bo govora v nadaljevanju.

¹⁵ 1 Mz 40, 2–23; 1 Kr 10, 5; 2 Krn 9, 4; Neh 2, 1.

¹⁶ Hinkmar von Reims, *De ordine palatii*, MGH Fontes iuris 3, str. 9–11, 54–55 (besedilo ter opombi 99 in 101), 57–83 (besedilo in opombe 130, 134–145, 167, 169–171 in 176) (dalje: *De ordine palatii*).

¹⁷ Sv. Adalhard (*Adalhardus Corbeiensis*) je bil tudi sorodnik Karla Velikega. Njegov skrivnostni oče Bernhard je bil nezakonski sin Karla Martela in polbrat Pipina Malega, ki je bil Karlov oče. Adalhard je umrl leta 827 in bil kanoniziran slabi dve stoletji kasneje. *Catholic Encyclopedia: Saint Adalard*, dostopno na: www.newadvent.org/cathen/01126b.htm, pridobljeno: 22. 7. 2018; *De ordine palatii*, MGH Fontes iuris 3, str. 54.

¹⁸ Poklici, ki jih najdemo v omenjenem besedilu, so med drugim upravitelji, oskrbniki, gozdarji, konjarji, kletarji, dacarji in "drugi služabniki", kovači, zlatarje, strugarji, mizarji, izdelovalci ščitov, ribiči, sokolarji, mlinarji, pivovarji, peki, mrežarji "in vsi drugih delavci, ki jih je preveč, da bi jih omenjali". *Capitulare de villis vel curtis imperii (Caroli Magni)*, dostopno na: www.le.ac.uk/hi/polyptyques/capitulare/latin2english.html, pridobljeno: 29. 4. 2020 ("VII. Ut unusquisque iudex... X. Ut maiores nostri et forestarii, poledrarii, cellerarii, deani, telonarii vel ceteri ministeriales... XLV. Ut unusquisque iudex in suo ministerio bonos habeat artifices, id est fabros ferrarios et aurifices vel argentarios, sutores, tornatores, carpentarios, scutarios, piscatores, aucipites id est aucellatores, saponarios, siceratores, id est qui cervisam vel pomatium sive piratium vel aliud quodcumque liquamen ad bibendum aptum fuerit facere sciant, pistores, qui simlam ad opus nostrum faciant, retiatores qui retia facere bene sciant, tam ad venandum quam as piscandum sive ad aves capiendum, necnon et reliquos ministeriales quos ad numerandum longum est.").

Najpomembnejši temelji za kasnejši razvoj dotičnih funkcij so bili postavljeni v prvi polovici 10. stoletja. V začetku avgusta leta 936 je bil (kasnejši cesar) Oton I. v Aachnu kronan za kralja. Na gostiji, ki je sledila, so, kakor o tem poroča saški kronist Widukind iz Corveyja († po 973), simbolično stregli štirje vojvode. Lotarinški vojvoda Isilbert (Giselbert oz. Gilbert) naj bi (kot komornik) vse pripravil, frankovski vojvoda Eberhard je bil (kot stolnik) zadolžen za mize, švabski vojvoda Herman je bil (kot točaj) zadolžen za strežnike s pijačo, bavarski vojvoda Arnulf pa (kot maršal) za konjenike in izbiro ter razporeditev gradov ali taborov.¹⁹ Vira, ki bi potrdil, da se je nekaj podobnega dogajalo že v času izvolitve Otonovega očeta Henrika I. (leta 919), ne poznam.

Na Štajerskem se je, vsaj po virih sodeč, vse skupaj razvilo šele v 12. stoletju, bilo je neutečeno in večkrat se je zgodilo, da je bila katera izmed pozicij prazna.²⁰ Predvsem pri komorniku, stolniku in točaju je šlo najbrž (vsaj v veliki meri) le za častne funkcije.²¹ Prvotna naloga maršala (*marescalcus*, *Marschall*, dobesedno "konjski hlapec") je bila sicer skrb za gospodove konje, sicer pa je bil maršal (vojaški) poveljnik gospodovih ministerialov ter najvišji uradnik v raznih vojnih zadevah.²² Imel je torej v praksi izredno pomembno funkcijo. Komornik (*camerarius*, *cubicularius*, *Kämmerer*) je bil pristojen za gospodovo zakladnico oz. finance.²³ Stolnik (*dapifer*, *seneschalcus*, *Truchsess*, dobesedno "vodja spremstva"), najvišji uradnik na gospodovem dvoru, je bil predvsem dvorni upravitelj.²⁴ Skrbel je za preskrbo z živili in kuhinjo. Točaj (*pincerna*, *Mundschenk*) je gospodovo mizo oskrboval s pijačo (predvsem z vinom), poleg tega pa je bil zadolžen tudi za gospodove vinograde in vinske kleti.²⁵ Naloge vseh štirih uradnikov so se skozi stoletja (ter glede na prostor) sicer nekoliko spreminjale. Vsi štirje uradi so na Štajerskem obstajali že vsaj ob koncu 12. stoletja.

¹⁹ Za pomoč pri razumevanju Widukindovega besedila se zahvaljujem Alešu Mavru. Widukindi monachi corbeiensis Rerum gestarum saxoniarum libri tres, MGH SS rer. Germ. 60, str. 66–67 ("II. Divina deinde laude dicta sacrificioque sollemniter celebrato descendebat rex ad palatium, et accedens ad mensam marmoream regio apparatu ornatam resedit cum pontificibus et omni populo; duces vero ministrabant. Lothariorum dux Isilbertbus, ad cuius potestatem locus ille pertinebat, omnia procurabat, Evurhardus mensae preerat, Herimannus Franco pincernis, Arnulfus equestri ordini et eligendis locandisque castris preerat..."); Eduard Hlawitschka, "Kaiser Otto I. (der Große)", v: *Die Kaiser. 1200 Jahre europäische Geschichte*, ur. Gerhard Hartmann, Karl Schnith (Wiesbaden, 2006), str. 124–125.

²⁰ Anton Mell, *Grundriß der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark*, Herausgegeben durch die Historische Landeskommission für Steiermark (Graz–Wien–Leipzig, 1929), str. 165–166 (dalje: Mell, *Verwaltungsgeschichte der Steiermark*).

²¹ Franz Krones, "Vorarbeiten zur Quellenkunde und Geschichte des mittelalterlichen Landtagswesens der Steiermark," *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen* 2 (1865), str. 43.

²² Mell, *Verwaltungsgeschichte der Steiermark*, str. 166; Več avtorjev, *Lexikon des Mittelalters* 6 (München, 2003), str. 324–325, geslo: Marschall (S. Kreikler).

²³ Več avtorjev, *Lexikon des Mittelalters* 5 (München, 2003), 885–886, geslo: Kammer, Kämmerer (E. Schubert).

²⁴ Več avtorjev, *Lexikon des Mittelalters* 8 (München, 2003), 1069–1070, geslo: Truchseß (S. Kreikler).

²⁵ Več avtorjev, *Lexikon des Mittelalters* 6 (München, 2003), str. 908, geslo: Mundschenk (S. Kreikler).

Oton I. na svojem pečatu iz leta 968 (Wikimedia Commons)

Nosilci dvornih služb na Štajerskem do leta 1311

V nadaljevanju bomo skušali naštetati vse nosilce zgoraj omenjenih funkcij, ki so le-te opravljali na Štajerskem ter v našem časovnem okviru (torej od samega začetka do leta 1311). Seveda so se v virih v veliki večini pojavljali v spremstvu štajerskih vojvod oz. bili del njegovega spremstva. Vse omenjene uradnike bomo skušali na kratko predstaviti – kolikor bodo viri pač dopuščali. Preden se torej posvetimo konkretnim imenom, naj ponovno opozorimo, da so podatki glede omenjenih funkcij (in njihovih nosilcev) večkrat skopi oz. pomanjkljivi ter nejasni. Ker so Babenberžani (kasneje pa tudi vojvode iz drugih dinastij) po maju 1192 vladali tako Avstriji kot Štajerski, je iz virov nemalokrat težko razbrati od kod določeni nosilci funkcij izvirajo oz. na katero izmed omenjenih vojvodin se njihova služba

nanaša. Kot bo vidno v nadaljevanju, je bil velik del plemičev, ki so opravljali dvorne funkcije za štajerskega vojvodo, iz Pittenske grofije (oz. so njihove rodbine od tam vsaj izvirale),²⁶ ki je bila, kot že rečeno, po letu 1254 del vojvodine Avstrije.²⁷

Stolnike, točaje, komornike in maršale je Štajerska očitno poznala že v času Otokarjev. Otokar IV. je namreč v sklopu svojega Georgenberškega ročina (s katerim je za svojega naslednika določal avstrijskega vojvodo Leopolda V.) vsem tem že avgusta 1186 naročal,²⁸ da morajo avstrijskemu vojvodi služiti prav tako, kot so nekoč služili njemu in njegovim staršem. V primeru, da bi šel vojvoda na cesarjev dvor ali na vojno, naj služijo nosilci teh funkcij v istem času in z enakimi stroški kot tisti iz vojvodine Avstrije.

Maršali

Že v desetletjih pred 1186 se v virih pojavljajo prvi nosilci funkcije maršala. V admontskih zapisih se ok. leta 1150 oziroma ok. 1155 pojavita maršala Friderik in Markvard, ki se ju na prvi pogled ne da natančneje opredeliti. Zdi se, da ni šlo za pripadnika kakšne pomembnejše štajerske rodbine. Prav tako se na prvi pogled zdi, da funkcija tedaj še ni bila dedna, njeni nosilci pa so se razmeroma hitro menjavali.²⁹ V isto kategorijo kot Friderika in Markvarda nam je moč uvrstiti še dva moža po imenih Vilant in Rudiger Limar. Rudigerjeva brata sta se imenovala Otokar in Markvard, pri katerem je morda šlo za že zgoraj omenjenega.³⁰ Leta 1186 zasledimo označenega kot vojvodovega maršala moža po imenu Ulrik, dve leti kasneje pa nekega Čeha po imenu Hervik, ki je pred svojim odhodom na križarski pohod podelil svojo posest v Feldbachu, na jugovzhodu današnje avstrijske Štajerske. Za istega človeka je menda šlo tudi pri leto zatem omenjenem Herviku, ki je v Gradcu pričal pri Otokarju IV. in katerega (tedaj že pokojna) mati Rihilda je bila nekdaj štajerska ministerialka.³¹

²⁶ Dopsch, *Länder und Reich*, str. 282–284.

²⁷ Kar se tiče prehoda Pittenske grofije k Avstriji je treba še dodati, da je spomin tamkajšnjega prebivalstva na nekdanjo pripadnost Štajerski očitno živel še več stoletij. Pri raznih avstrijskih raziskovalcih naletimo posledično na različne formulacije glede usode pittenskega področja po 1254. Še najbolj verjetno se zdi, da je bila meja na Semmeringu leta 1254 začrtana dokončno in je pittensko področje od takrat naprej vedno spadalo pod Avstrijo (Dopsch, *Länder und Reich*, str. 234–235, 248, 307, 448; Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 279; Več avtorjev, *Lexikon des Mittelalters* 6 (München, 2003), str. 2189, geslo: Pitten (M. Weltin)).

²⁸ Karl Spreitzhofer, *Georgenberger Handfeste; Entstehung und Folgen der ersten Verfassungsurkunde der Steiermark* (Graz–Wien–Köln, 1986), str. 16–17, 68.

²⁹ Mell, *Verwaltungsgeschichte der Steiermark*, str. 167.

³⁰ *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark*, Band 1, ur. Joseph von Zahn (Graz, 1875), št. 307, 366, 430, 631, 665 ("...Rudiger mareschalcus et Marquardus frater eius et Otakir frater eorum...") (dalje: UBSt I).

³¹ *Monumenta Historica Ducatus Carinthiae*, Band 3, ur. August von Jaksch (Klagenfurt, 1904), št. 1178, 1356; UBSt I, št. 681, 695.

Preglednica 1: Posamezniki, ki so pred letom 1311 nosili naslov štajerskih deželnih maršalov

Ime	Čas opravljanja maršalske službe	Geografski izvor
1. Friderik	ok. 1150	?
2. Markvard	ok. 1155 (morda 1158 ali še kasneje)	(Pittenska grofija?)
3. Vilant	ok. 1160	?
4. Rudiger Limar	1184–1185	(Pittenska grofija?)
5. Ulrik	1186	?
6. Hervik	1188–vsaj do maja 1189	Češka
7. Hartnid III. iz Orta	1191 (v času po prvi polovici aprila)	avstrijska Štajerska
8. Ulrik iz Hartberga	ok. 1195	avstrijska Štajerska
9. Rudiger iz Plankenwartha	ok. 1200–vsaj do julija 1211	avstrijska Štajerska
10. Hartnid IV. Iz Orta	1217	avstrijska Štajerska
11. Rudiger iz Plankenwartha (drugič)	vsaj od 15. maja 1217–vsaj do novembra 1227	avstrijska Štajerska
12. Konrad (iz Plankenwartha?)	1228	(avstrijska Štajerska?)
13. Bertold Treunski	po letu 1228–pred avgustom 1240	slovenska štajerska
14. Hartnid VI. iz Orta	maj 1249–pred septembrom 1254	avstrijska Štajerska
15. Bertold Treunski (ponovno)	september 1254	slovenska štajerska
16. Friderik V. Ptujski	januar 1255	slovenska štajerska
17. Hartnid VI. iz Orta (ponovno)	pred aprilom 1262–pred koncem julija 1262	Avstrija
17. Ulrik Liechtensteinski	pred januarjem 1267–pred januarjem 1275	avstrijska Štajerska
18. Hartnid III. Wildonski	konec novembra 1276–1301	avstrijska Štajerska
19. Hartnid IV. Wildonski	pred septembrom 1305–pred koncem novembra 1325	avstrijska Štajerska

Prvi maršal, ki ga lahko natančneje lociramo, je bil leta 1191 omenjeni Hartnid. Prihaja iz štajerske ministerialne rodbine iz Orta na Traunseeju na današnjem Gornjeavstrijskem, ki je bila že v 12. stoletju prisotna tudi na Savinjskem. Hartnid je bil očitno tretji svojega imena.³² Leta 1217 kot štajerskega mar-

³² *Urkundenbuch des Landes ob der Enns*, Band 2, ur. Erich Trinks (Wien, 1856), št. CCXCVI (dalje: OÖUB II); Tone Ravnikar, *Po zvezdnih poteh. Savinjska in Šaleška dolina v visokem srednjem veku* (Velenje, 2007), str. 95–103 (dalje: Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*); Hans Pirchegger, *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters. T. 3* (Graz, 1958), str. 216, 228 (dalje: Pirchegger, *Landesfürst und Adel 3*).

šala spet zasledimo Hartnida iz Orta, vendar pri slednjem zelo verjetno ne gre za isto osebo kot prej, temveč za Hartnida IV.³³ Kasneje sta se kot maršala – v letih 1195 in 1200/1202 – imenovala Ulrik iz Hartberga ter neki Rudiger, pri katerem je morda šlo za že zgoraj omenjenega.³⁴ Po drugi strani je verjetneje, da je šlo pri Rudigerju, ki je maršalsko službo opravljal v času 1200–1202, za istega človeka, ki je funkcijo nato imel v letih 1202–1227 ter se je imenoval Rudiger iz Plankenwartha (zahodno od Gradca).³⁵ Možno bi tudi bilo, da je bil že prejšnji maršal Rudiger Limar iz te rodbine.

Glede na to, da se je imenoval po Plankenwarthu, bi po bežnem pregledu lahko sklepali, da Rudiger ni bil eden izmed tistih zgoraj napovedanih dvornih funkcionarjev, ki so izvirali iz Pittenske grofije. Po drugi strani se leta 1222 ob njem med pričami pojavi njegov zet po imenu Ditmar iz Losenheima, ki ga v Pittensko grofijo lahko lociramo.³⁶ Če Rudiger sam iz Pittenske grofije že ni izvirал, je imel tam torej vsaj ožje sorodnike. Domnevamo lahko, da je rodbina od tam resnično izvirala in na širše področje Gradca prišla v času Otokarja IV. ali pa že v času njegovega očeta Otokarja III. Vsekakor se je to moralo zgoditi po letu 1158, ko so Otokarji omenjeno grofijo pridobili. Kar se tiče izvora Rudigerja iz Plankenwartha, nam nazadnje v oči pade tudi dejstvo, da je ta imel (leta 1222 omenjenega) brata Markvarda.³⁷ Gre za isto ime, ki ga na seznamu maršalov najdemo že v času okrog leta 1155. Možno bi torej bilo, da je šlo pri prejšnjih maršalih Markvardu in Rudigerju Limarju (ki je, kot rečeno, prav tako imel brata Markvarda) za sorodnika (prednika) kasnejšega maršala Rudigerja iz Plankenwartha. V primeru, da je rodbina (z vodilnima imenoma Rudiger in Markvard) resnično izvirala iz Pittenske grofije, lahko domnevamo, da je prvi omenjeni Markvard (maršal ok. 1155) to funkcijo nosil šele v drugi polovici leta 1158 (ali pa še nekoliko kasneje), ko so Otokarji Pittensko grofijo pridobili,³⁸ ne pa že leta 1155.

Po izgubi funkcije s strani Rudigerja iz Plankenwartha je bil štajerski maršal neki Konrad (vsaj leta 1228). Tudi pri slednjem je morda šlo za Rudigerjevega sorodnika, namreč za Konrada iz Plankenwartha, ki ga kot pričo najdemo

³³ OÖUB II, št. CCCC; Pirchegger, *Landesfürst und Adel* 3, str. 216–217, 228.

³⁴ *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark*, Band 2, ur. Joseph von Zahn (Graz, 1879), št. 13 (dalje: UBSt II); OÖUB II, št. CCCXXIX ("...Rudigero marskalco..."); UBSt II, št. 60.

³⁵ *Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich*, Band 1, ur. Heinrich Fichtenau (Wien, 1950), št. 126 (dalje: BUB I); UBSt II, št. 60, 98, 113, 184, 200, 211a, 214, 239, 245; *Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich*, Band 2, ur. Heinrich Fichtenau (Wien, 1955), št. 207, 267 (dalje: BUB II); *Plankenwarth*, dostopno na: www.burgen-austria.com/archive.php?id=825, pridobljeno: 12. 6. 2020.

³⁶ UBSt II, št. 200; *Losenheim*, dostopno na: www.burgen-austria.com/archive.php?id=451, pridobljeno: 12. 6. 2020.

³⁷ UBSt II, št. 193 ("...Rüdeger von Olankchenwart vnd sein brüder Marwuard"), 194.

³⁸ Dopsch, *Länder und Reich*, str. 288–290.

omenjenega maja 1237.³⁹ Rudigerjeva in Konradova družina (ki je torej najbrž izvirala iz Pittenske grofije) je službo štajerskih maršalov (morda s presledki) očitno začela opravljati kmalu po letu 1158, izgubila pa jo je nekje kmalu po letu 1228. Za Konradom so bili namreč vsi sledeči štajerski maršali brez dvoma člani drugih rodbin.

Hartnid VI. iz Orta je bil štajerski maršal maja 1249.⁴⁰ Funkcijo je izgubil najbrž kmalu po letu 1250. Leta 1255 najdemo kot maršala Friderika V. Ptujskega,⁴¹ še pred tem pa Bertolda Treunskega.⁴² Treunski se je kot maršal pojavljal že od konca dvajsetih, v drugi polovici tridesetih pa je naslov očitno izgubil.⁴³ V času ogrske vlade je svoj naslov dobil nazaj, a se novim gospodarjem nato očitno zameril in moral zbežati v Avstrijo.⁴⁴ Aprila 1262 najdemo kot maršala ponovno Hartnida VI. Ortskega.⁴⁵ Podatkov o nosilcih maršalske funkcije zatem za nekaj let nimamo. Ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let je bil štajerski maršal in pesnik Ulrik Liechtensteinski – tedaj že precej v letih.⁴⁶ V drugi polovici sedemdesetih let so imeli maršalsko funkcijo v rokah gospodje Wildonski.⁴⁷ Konkretno je šlo za Hartnida III.,⁴⁸ po njegovi smrti pa za njegovega sina in soimenjaka Hartnida IV.⁴⁹

³⁹ UBSt II, št. 256, 358.

⁴⁰ Več o današnji slovenski štajerski v tem obdobju: Martin Bele, Tone Ravnikar in Andrej Hozjan, "Današnja slovenska štajerska v obdobju med letoma 1246 in 1260", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 1–26.

⁴¹ *Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku*, 6. knjiga, 1. del, ur. France Baraga na podlagi gradi-va Boža Otorepca (Ljubljana, 2002), št. 85, 259–260 (dalje: GZS VI); Mell, *Verwaltungsgeschichte der Steiermark*, str. 168.

⁴² Pirchegger, *Landesfürst und Adel* 3, str. 247; Hans Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültien, Städte und Märkte* (München, 1962), str. 93–95.

⁴³ UBSt II, št. 214; *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark*. Ergänzungsheft zu den Bänden I bis III, ur. Hans Pirchegger, Otto Dungern (Graz, 1949), št. 39 (dalje: UBSt Erg.); BUB II, št. 290; Dušan Kos, *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja* (Ljubljana, 2005), str. 380 (dalje: Kos, *Vitez in grad*).

⁴⁴ GZS V, št. 737; *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark*, Band 3, ur. Joseph von Zahn (Graz, 1903), št. 150, 151 (dalje: UBSt III); UBSt Erg., št. 70, 72; Pirchegger, *Landesfürst und Adel* 3, str. 247–248; Kos, *Vitez in grad*, str. 380, 395.

⁴⁵ UBSt IV, št. 61–62, 70; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 101–102; Pirchegger, *Landesfürst und Adel* 3, str. 247–248.

⁴⁶ UBSt IV, št. 240, 472–473.

⁴⁷ Franz Krones, *Landesfürst, Behörden und Stände des Herzogtums Steier. 1283–1411* (Graz, 1900), str. 178–179 (dalje: Krones, *Landesfürst, Behörden und Stände*).

⁴⁸ *Urkundenbuch des Landes ob der Enns*, Band 3, ur. Erich Trinks (Wien, 1862), št. DC (dalje: OÖUB III); *Ottokars Österreichische Reimchronik*, MGH Deutsche Chroniken 5/1, 5/2, ur. Joseph Seemüller (Hannover, 1890, 1893), vrstice 14550–14570, MGH Dt. Chron. 5/1, str. 192–193 (dalje: *Ottokars Österreichische Reimchronik*).

⁴⁹ *Regesten des Herzogtums Steiermark, Erster Band*, Quellen zur Geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, 1308–1319, ur. Hermann Weisflecker, Annelies Redik (Graz, 1976), št. 524, 634, 917, 1035, 1038, 1051 (dalje: RHSt I); *Monumenta historica ducatus Carinthiae* VI, ur. Hermann Wiessner (Klagenfurt, 1958), št. 418 (dalje: MDC VI); *Monumenta historica ducatus Carinthiae* VII, ur. Hermann Wiessner (Klagenfurt, 1961), št. 312 (dalje: MDC VII); Karl Ferdinand Kummer, *Das Ministerialengeschlecht von Wildonie*, Archiv für österreichische Geschichte, Band 59 (Wien, 1880), str. 253–288 (dalje: Kummer, *Ministerialengeschlecht von Wildonie*).

Komorniki

Kar se tiče štajerskih komornikov, nam viri tudi njihova imena izdajo že zgodaj. V zapisu iz ok. leta 1155 (za katerega smo že rekli, da je morda nastal šele leta 1158) zasledimo komornika po imenu Reginvart. Že pred tem (ok. leta 1150) najdemo kot komornika nekega Gerunka. Reginvarta kot komornika v virih nato zasledimo le še leta 1160, ko je (z dovoljenjem mejnega grofa Otokarja III.) menihom v Sekavu podelil nekaj zemljišč pri Knittelfeldu (od koder je morda izviral), zanje pa dobil štiri slovanske kmetije v bližini Gradca.⁵⁰ Tik zatem se je kot nosilec obravnavane funkcije pojavil neki Majnhard. Ta se je imenoval po kraju Lassing (*Laznich*)⁵¹ in je bil na dveh ločenih mestih v virih izrecno označen kot "grofičin komornik".⁵² Pri tej (mejni) grofici je sicer šlo za Kunigundo, ženo Otokarja III. in hčer bavarskega mejnega grofa Dipolda III. Vohburškega.⁵³

Nekje po letu 1175 je štajerski komornik postal neki *Bilungus* (Vulfing?), nato pa Ulrik, o katerem prav tako ni možno reči nič konkretnejšega. Jasno je, da je komorniško službo opravljal vsaj nekje konec leta 1185, zatem pa se sledi tudi za njim izgubijo.⁵⁴ Avgusta 1189 se med pričami vojvode Otokarja IV. v Gradcu pojavi komornik Vulfing (v kolikor ni zanj šlo že pri prej omenjenem Bilungusu).⁵⁵ Vulfing je svojo funkcijo obdržal zatem najbrž še nekaj naslednjega leta (1190), zatem pa ga kot štajerskega komornika ne srečamo več. Razlog zato morda tiči v njegovem sporu z admontskim samostanom okrog tega leta. Otokar IV. ga je v zvezi s tem poklical v Maribor, prav tako pa je tja prišel admontski menih in komornik po imenu Epon. Vulfing naj bi admontski samostan namreč nadlegoval zaradi neke posesti v kraju *Alboldisuel*d (morda današnji Eybesfeld pri Lipnici). Nato so priče prisegle, da je omenjeni kraj samostanska lastnina. Vulfing je v kraju od menihov dobil njivo, da bi ti pred njim imeli mir. Prav tako so mu za izročitev nekega vinograda plačali eno marko.⁵⁶

Domnevamo lahko, da je Vulfing, ki je v zgoraj omenjenem sporu morda vztrajal dlje časa, sam sebi tako napravil medvedjo uslugo. Medtem ko je uspel dobiti njivo in nekaj denarja, je pred svojim vojvodo bržkone izpadel prepirljiv in trmast, kar je imelo za posledico, da je funkcijo izgubil. Vse to seveda le predpostavka – razlog je morda tičal drugje. Karkoli se je v Mariboru že zgodilo, je funkcijo štajer-

⁵⁰ UBSt I, št. 307, 366, 404; *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, 4. knjiga, ur. Franc Kos (Ljubljana, 1915), št. 406 (dalje: GZS IV).

⁵¹ Gre za Lassing bei Strechau, v dolini Aniže, na severozahodu današnje avstrijske Štajerske (UBSt I, str. 859).

⁵² UBSt I, št. 421, 433, 435, 523, 576.

⁵³ Dopsch, *Länder und Reich*, str. 272.

⁵⁴ OÖUB II, št. CCLVII; UBSt I, št. 647, 648.

⁵⁵ *Gradivo za zgodovino Maribora*, 1. zvezek, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1975), št. 21 (dalje: GZM I).

⁵⁶ UBSt I, št. 702, 720; OÖUB II, št. CCXCIV; GZM I, št. 27; GZS IV, št. 779.

skega komornika ok. leta 1190 nosil tudi neki Ortvin,⁵⁷ nekje po sredi aprila 1191 pa Ortolf I. Konjiški,⁵⁸ ki ga s tem naslovom srečamo le enkrat. Tedaj je vojvoda Otokar IV. po nasvetu svojih ministerialov (med katerimi je bil Ortolf imenovan) kraju Enns (ob Donavi vzhodno od Linza) ponovno podelil trške pravice.⁵⁹

Preglednica 2: Posamezniki, ki so pred letom 1311 nosili naslov štajerskih komornikov

Ime	Čas opravljanja komorniške službe	Geografski izvor
1. Gerunk	ok. 1150	?
2. Reginvart	ok. 1155–vsaj do srede aprila 1160	avstrijska Štajerska (?)
3. Majnhard <i>Since</i>	ok. 1160–ok. 1175	avstrijska Štajerska
4. <i>Bilungus</i>	ok. 1181	?
5. Ulrik	ok. konca decembra 1185	?
6. Vulfig	ok. avgusta 1189–1190	?
7. Ortvin	ok. 1190	?
8. Ortolf I. Konjiški	1191 (v času po prvi polovici aprila)	slovenska Štajerska
9. Bertold in Manegold (morda tudi Markvard in Herand)	ok. leta 1195 (1197?)	?
10. Ulrik <i>de Schiltgraben</i>	vsaj junija 1202	avstrijska Štajerska
11. Henrik Dravograjski	pred januarjem 1243–pred koncem novembra 1253	slovenska Štajerska
12. <i>Hauenueldarius</i>	pred januarjem 1267–morda vse do novembra 1273	?
13. Volkmar, Ditrik in Martin, meščani iz Gradca	november 1273–najverjetneje pred novembrom 1276	avstrijska Štajerska
14. Oton II. Liechtensteinski	1286–november 1311	avstrijska Štajerska

Tudi Ortolfu pa očitno ni uspelo, da bi komorniško funkcijo opravljal dlje časa. Čez nekaj let po smrti Otokarja IV. je novi vojvoda Leopold V. za štajerskega komornika imenoval nekega Bertolda in Manegolda.⁶⁰ V drugih virih o

⁵⁷ UBSt I, št. 708.

⁵⁸ Kos, *Vitez in grad*, str. 299 (Genealoška preglednica 55: Konjice).

⁵⁹ GZS IV, št. 788; GZM I, št. 29; Pirchegger, *Landesfürst und Adel* 3, str. 237.

⁶⁰ V dotični listini (kjer je sicer govora o neki podaritvi admontskemu samostanu) najdemo dva komornika, namreč Bertolda in Manegolda. Po drugi strani je iz admontske tradicijske knjige o istem dejanju možno razbrati, da je šlo v resnici za tri, namreč Bertolda, Markvarda in Heranda. Na to neskladje je že leta 1876 opozoril tudi admontski benediktinec in kronist Jacob Wichner, ki je nastanek besedila sicer postavil v čas okrog leta 1197 (UBSt II, št. 13; Jacob Wichner, *Geschichte Des Benediktiner-Stiftes Admont: von der Zeit des Abtes Henrik bis zum Tode des Abtes Heinrich II. (1178–1297)* (Graz, 1876), str. 257).

omenjenih možeh ni najti nobene besede. Naslednjega štajerskega komornika Ulrika srečamo v začetku junija 1202, med pričami vojvode Leopolda VI. Poleg Ulrika priča tudi njegov brat Ditrik.⁶¹ Ditrik in Ulrik sta prihajala iz kraja *Schiltgraben*, pri katerem je šlo morda za Schildgraben bei Ternberg (južno o Garstna, na otokarskih posestih v Traunguu.⁶² Brata sta torej izhajala s tedanje Štajerske, ki je leta 1254 postala del Avstrije.

V virih prve polovice 13. stoletja je glede štajerskih komornikov malo informacij. V začetku leta 1243 je bil komornik Henrik Dravograjski (iz rodbine Trušenjskih).⁶³ Komorniško službo je zatem morda opravljal še vrsto let – morebiti še v začetku petdesetih let.⁶⁴ A po letu 1243 v virih ponovno zija luknja. To stanje se spremeni leta 1267, ko se v listini kralja Otokarja kot priča omenja skrivnostni Hauenueldar.⁶⁵ Tudi on spada v kategorijo z viri premalo pokritih mož, tako da se o njem ne da reči nič podrobnejšega. Glede na tedanjo politično situacijo bi lahko izviral iz vojvodin Avstrije in Štajerske ali pa morda iz območja dežel krone sv. Vavla. Konec leta 1273 najdemo (v takratni listini štajerskega deželnega pisarja Konrada)⁶⁶ kot štajerske komornike omenjene ugledne graške meščane po imenih Volkmer, Ditrik in Martin.⁶⁷ Najkasneje od sredine osemdesetih let je komorniško funkcijo imel Oton II. Liechtensteinski (sin *minnesängerja* Ulrika), v istem času tudi štajerski deželni sodnik.⁶⁸

Stolniki

Pri pregledu razpoložljivih virov v zvezi z zgodnjimi štajerskimi stolniki je podatkov nekoliko več. Funkcijo je bila precej časa in vsaj od osemdesetih let 12. stoletja v rokah družine, ki se je imenovala po trdnjavi Püttenau, v bliži-

⁶¹ BUB I, št. 126.

⁶² *Salzburger Urkundenbuch*, Band 3, ur. Willibald Hauthaler, Franz Martin (Salzburg, 1918), str. 271.

⁶³ GZS V, št. 805.

⁶⁴ GZS VI, št. 217; Martin Bele, "Rodbina Trušenjskih", *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 59 (2011), št. 1, str. 17, 30–31.

⁶⁵ UBSt IV, št. 241 ("...*Hauenueldario camerario Stirensi*...").

⁶⁶ Konrad je bil iz Tullna (Tulln an der Donau), ki je v zgodnjih sedemdesetih letih nekaj časa upravljal celotno štajersko vojvodino, v približno istem času je bil štajerski deželni pisar, ok. leta 1270 pa morda tudi štajerski deželni sodnik (Martin Bele, "Štajerske deželne službe pred letom 1311", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 3 (2018), str. 640–641, 648, 650, 653–654; Mell, *Verwaltungsgeschichte der Steiermark*, str. 170–171).

⁶⁷ UBSt IV, št. 492 ("...*dominus Volcbmarus et Ditricus Riuerarius et Martinus frater eius cives Graezenses comites camere Styrie*..."), 495, 518, 538.

⁶⁸ MDC VI, št. 106; *Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels von Salzburg 1247–1343*, I. Band, ur. Franz Martin (Salzburg, 1928), št. 1347; MDC VII, št. 109, 187; RHSt I, št. 60, 81, 83, 104, 150, 187, 240, 274, 310, 313, 323; Krones, *Landesfürst, Behörden und Stände*, str. 178–183.

ni kraja Pitten (oz. istoimenske reke), v Pittenski grofiji.⁶⁹ Ponovno je torej šlo za rodbino, ki je pod oblast Otokarjev prišla leta 1158. Ditmarja iz Püttenaua prvič najdemo v omenjenega kot pričo v garstenski tradicijski knjigi, zapis pa je najbrž iz časa med letoma 1180 in 1192.⁷⁰ Zatem se kot stolnik v več listinah pojavlja vse do konca otokarske vladave.⁷¹ Iz raznih zapisov sicer izvemo, da je imel brata Ulrika,⁷² kaj več pa se o njegovih družinskih vezeh ne da povedati. Mell sicer navaja, da je obdržal svojo funkcijo do ok. leta 1200 (ko bi jo naj prevzel njegov sin Ulrik).⁷³

Situacija glede stolniške funkcije v času med letoma 1191 in 1192, ko je vojvodina prehajala iz rok Otokarjev v roke Babenberžanov, je sicer nekoliko nejasna. Ditmar se kot stolnik jasno pojavlja v listini izdani nekje po sredi aprila 1191 in katere izdajatelj je vojvoda Otokar IV.⁷⁴ V istem času (torej po sredini aprila 1191) se v eni izmed Otokarjevih listin kot njegov stolnik pojavlja že Herand Wildonski.⁷⁵ Sklepali bi torej, da je vojvoda Otokar IV. svojega stolnika zamenjal tik pred svojo smrtjo in posledično menjavo oblasti. V nasprotju s tem najdemo v listini iz sredine leta 1192 (ki jo je že izdal novi vojvoda Leopold V.) kot stolnika ponovno označenega Ditmarja.⁷⁶ Je novi štajerski vojvoda torej jedrno odslovil novega stolnika Heranda in na to mesto ponovno postavil Ditmarja? Ob natančnejšem pregledu izdanega gradiva ugotovimo, da je Leopoldovo besedilo znano iz potrditvene listine iz začetka 14. stoletja, imena prič (med katerimi je tudi Ditmar) pa se da razbrati šele iz prepisa iz 17. stoletja. Sklepamo torej, da gre pri seznamu prič iz Leopoldove listine za pomoto⁷⁷ oz. da Ditmar po nastopu vladavine Babenberžana Leopolda V. na štajerskem ni ponovno postal stolnik. Iz istega razloga ne moremo zaupati podatku, da se je med pričami v tistem trenutku nahajal komornik Majnhard. Po drugi strani nas preseneti naslednji podatek: Med pričami Leopolda VI. iz leta 1196, sta omenjena oba moža. Kot stolnik je označen Ditmar, Herand pa ne.⁷⁸ Ditmar je funkcijo torej dobil ponovno, v družini pa kot kaže ni dolgo ostala. Z njo se je omenjal še leta

⁶⁹ UBSt I, str. 776; UBSt II, str. 617.

⁷⁰ GZS IV, št. 461; GZM I, št. 8.

⁷¹ OÖUB II, št. CCLVII, CCXCIV–CCXCV; UBSt I, št. 631, 702; GZM I, št. 26; UBSt II, št. 1.

⁷² OÖUB II, št. CCXCIV; UBSt I, št. 631; UBSt I, št. 702; GZM I, št. 26.

⁷³ Sina po imenu Ulrik je Ditmar sicer res imel (UBSt I, št. 649: "...*Ditmarus de Putinowe et filius eius Orlicus*..."; Mell, *Verwaltungsgeschichte der Steiermark*, str. 168).

⁷⁴ GZM I, št. 28; GZS IV, št. 787.

⁷⁵ GZM I, št. 29; GZS IV, št. 788; Kummer, *Das Ministerialengeschlecht von Wildonie*, str. 191–192.

⁷⁶ UBSt II, št. 1.

⁷⁷ OÖUB II, str. 435. Čeprav je listina datirana z letnico 1177, je to očitna pomota, saj gre za listino Leopolda V., ki tega leta še ni bil štajerski vojvoda (GZM I, št. 7; GZS IV, št. 811 in str. 403 (opomba 1)).

⁷⁸ UBSt II, št. 16; GZM I, št. 38.

1207 in 1210,⁷⁹ zatem pa nikoli več. Decembra 1222 se je z njo zadnjič omenjal neki Ulrik, pri katerem je najbrž res šlo za člana rodbine iz Püttenauua.⁸⁰

Kaj točno se je s stolniško funkcijo dogajalo v prvih letih babenberške vlade, ostaja odprto vprašanje. Vsekakor je vsaj Leopold VI. na prelomu med stoletjema za novega stolnika postavil Bertolda Emmerberškega (ponovno iz Pittenske grofije), pri katerem je bržčas šlo za drugega svojega imena, ki je bil konec osemdesetih let 12. stoletja še mlad fant.⁸¹ Kot Leopoldov stolnik se je Bertold prvič omenjal poleti 1201.⁸² Zatem je to funkcijo (očitno s presledki) opravljal dolgo vrsto let.⁸³ V Leopoldovem spremstvu se je ničkolikokrat pojavljal skupaj s točajem po imenu Albero iz Grimmensteina,⁸⁴ o katerem bo več govora v nadaljevanju. Bertold in Albero sta svojega vojvodo spremljala celo na križarski pohod v Egipt, kjer Bertolda edinkrat srečamo z naslovom senešal in ne *dapifer*, pri čemer je še vedno šlo za službo stolnika.⁸⁵ V štiridesetih letih 13. stoletja sta imela stolniško funkcijo najprej Ulrik Liechtensteinski, za njim pa Bertold Emmerberški (najverjetneje Bertold III.).⁸⁶ Bertolda je nasledil brat Oton,⁸⁷ le-tega pa Erenger III. iz Landseeja, ki je funkcijo izgubil nekje po koncu leta 1270.⁸⁸

⁷⁹ OÖUB II, št. CCCLIV. Letnica v listini je sicer nejasno napisana. Glej razlago za samo listino (GZM I, št. 48).

⁸⁰ GZS V, št. 365.

⁸¹ UBSt I, št. 691, 692; *Regesten zur Geschichte der Markgrafen und Herzoge Oesterreichs aus dem Hause Babenberg*, ur. Andreas von Meiller (Wien, 1850), št. 32.

⁸² UBSt II, št. 43.

⁸³ UBSt II, št. 50, 60, 63, 98; *Monumenta Historica Ducatus Carinthiae*, Band I, ur. August von Jaksch (Klagenfurt, 1896), št. 390 (dalje: MDC I); OÖUB II, št. CCCXLVIII, CCCLXXIX A, CCCCXVIII; UBSt II, št. 113, 116, 147, 157; BUB I, št. 126, 147, 149, 176, 181, 184, 188–189, 196; MDC I, št. 437; UBSt II, št. 191–194; BUB II, št. 225, 240, 242, 252–253, 256; UBSt II, št. 211a, 214, 217, 239; BUB II, št. 252–253, 264, 269; UBSt II, št. 256, 316; BUB II, št. 330.

⁸⁴ Dopsch, *Länder und Reich*, str. 235, 287.

⁸⁵ Papež je leta 1213 pozval na križarsko vojno. Leopold je leta 1217 odrinil na boj. Križarska flota je aprila 1218 prispela do ustja Nila in v naslednjem mesecu začela oblegati tamkajšnje pristaniško mesto Damietta (kjer je bila omenjena listino tudi izdana). Križarji so Damietto po osvojitvi novembra 1219. Leopold VI. se je odpravil proti domu, medtem ko je mnogo križarjev nadaljevalo boj (GZS V, št. 290; UBSt II, št. 157: "...*Perbaldus seneschalcus de Emerberch*..."; Peter Thorau, *Die Kreuzzüge* (München, 2004), str. 100–101; Dopsch, *Länder und Reich*, str. 182).

⁸⁶ GZS V, št. 880; UBSt II, št. 396, 460; GZS VI, št. 6, 28; Joseph Bergmann, "Die Truchesse von Emerberg", *Mitteilungen der kaiserl. königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, Band 2 (1857), str. 39.

⁸⁷ UBSt III, št. 63, 99, 256; Mell, *Verwaltungsgeschichte der Steiermark*, str. 168.

⁸⁸ UBSt IV, št. 62, 68, 166, 395–396; Mell, *Verwaltungsgeschichte der Steiermark*, str. 168; Krones, *Landesfürst, Behörden und Stände*, str. 184.

Preglednica 3: Posamezniki, ki so pred letom 1311 nosili naslov štajerskih stolnikov

Ime	Čas opravljanja stolniške službe	Geografski Izvor
1. Ditmar iz Püttenauua	ok. 1180–1191	avstrijska Štajerska
2. Herand I. Wildonski	po sredini aprila 1191–začetek maja 1192	avstrijska Štajerska
3. Ditmar iz Püttenauua (drugič)	vsaj marca 1196, morda dlje časa	avstrijska Štajerska
4. Bertold (II.?) Emmerberški	vsaj od avgusta 1201–vsaj do julija 1205	avstrijska Štajerska
5. Ditmar iz Püttenauua (tretjič)	1207–november 1210	avstrijska Štajerska
6. Bertold II. Emmerberški (drugič)	januar 1211–januar 1222	avstrijska Štajerska
7. Ulrik (iz Püttenauua?)	december 1222	avstrijska Štajerska
8. Bertold II. Emmerberški (tretjič)	februar 1224–november 1236	avstrijska Štajerska
9. Ulrik Liechtensteinski	marec 1241–september 1245	avstrijska Štajerska
10. Bertold (III.) Emmerberški	pred marcem 1246–pred novembrom 1251	avstrijska Štajerska
11. Oton Emmerberški	pred novembrom 1251–1258	avst. Štajerska/Avstrija
12. Erenger III. iz Landseeja	pred majem 1262–po novembru 1270	avstrijska Štajerska
13. Herand II. Wildonski	februar 1278 (verjetno že nekaj časa pred tem)	avstrijska Štajerska
14. Ulrik II. Wildonski	1278–po decembru 1284	avstrijska Štajerska
15. Bertold V. Emmerberški	1291–1293, morda tudi 1312 in 1316	Avstrija
16. Hartnid III. Wildonski	1293 (verjetno tudi kasneje)	avstrijska Štajerska
17. Ulrik I. Walsejski	1299/1300–januar 1329	avstrijska Štajerska

Ko so v Vzhodnih Alpah zagospodarili Habsburžani, je prišla funkcija štajerskih stolnikov za nekaj časa v roke gospodov Wildonskih.⁸⁹ Natančneje je šlo za Heranda II.⁹⁰ in njegovega sina Ulrika II.⁹¹ V začetku devetdesetih je bil stol-

⁸⁹ Kummer, *Ministerialengeschlecht von Wildonie*, str. 191.

⁹⁰ Krones, *Landesfürst, Behörden und Stände*, str. 183.

⁹¹ *Urkundenbuch des Landes ob der Enns*, Band 3, ur. Erich Trinks (Wien, 1862), št. DC; *Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels von Salzburg 1247–1343*, I. Band, ur. Franz Martin (Salzburg, 1928), št. 1137; *Urkunden zur Geschichte von Österreich, Steiermark, Kärnten, Krain, Gorz, Triest, Istrien, Tirol. Aus den Jahren 1246–1300*, ur. Joseph Chmel, Fontes Rerum Austriacarum, Diplomatarium Miscellum Seculi XIII. (Wien, 1849), št. XXI; Kummer, *Ministerialengeschlecht von Wildonie*, str. 258, 266; Mell, *Verwaltungsgeschichte der Steiermark*, str. 168.

Konrad von Landeck
(† ok. 1306), švicar-
ski minnesänger
in točaj opatije St.
Gallen (Wikimedia
Commons)

nik Bertold V. Emmerberški,⁹² zatem pa Hartnid III. Wildonski.⁹³ Ulrik Walseej-
ski je stolniško funkcijo dobil čisto na koncu stoletja in jo zatem obdržal kakih
30 let.⁹⁴ V Rimani kroniki sicer najdemo Bertolda Emmerberškega omenjenega

⁹² Ottokars *Österreichische Reimchronik*, vrstice 44095–44098, 44108–44114, 44502, 57990–57991, 62986, 63000, MGH Dt. Chron. 5/1 in 5/2, str. 571–572, 577, 772, 835.

⁹³ Mell, *Verwaltungsgeschichte der Steiermark*, str. 168.

⁹⁴ RHSt I, št. 13, 44, 47, 68, 122, 370, 524, 535, 925, 1112; Hannes P. Naschenweng, *Die Landesbaupfleute der Steiermark 1236–2002* (Graz, 2002), str. 55; Krones, *Landesfürst, Behörden und Stände*, str. 184.

kot stolnika še v času okrog leta 1300.⁹⁵ Možno bi torej bilo, da je funkcijo tedaj sicer imel, a le za kratek čas. Kot stolnika ga namreč najdemo omenjenega tudi v dveh listinah iz začetka leta 1312 ter najbrž tudi leta 1316.⁹⁶

Točaji

Nosilce funkcije štajerskih točajev v virih najdemo razmeroma zgodaj. Že leta 1162 se (med pričami Otokarja III.) pojavi točaj po imenu Ditmar.⁹⁷ Zatem ok. leta 1181 (med pričami Otokarja IV.) srečamo moža po imenu *Liupoldus de Mitterdorf pincerna*,⁹⁸ ki je bil morda iz današnjega kraja Mitterdorf im Mürtal (na avstrijskem Štajerskem). Najkasneje na začetku 13. stoletja je službo točaja začel opravljati že omenjeni Albero iz Grimmensteina v Pittenski grofiji, dolgoletni stalni član spremstva Leopolda VI.⁹⁹ Julija 1211 Albera najdemo imenovanega po Weinbergu (v Pittenski grofiji),¹⁰⁰ v začetku leta 1217 pa kot prejemnika dvora na Königsbergu pri Aspangu (prav tako v Pittenski grofiji) v fevd, s strani krškega škofa.¹⁰¹

Za Alberom se je leta 1228 pojavil skrivnostni štajerski točaj Sigfrid, ki se ga ne da natančneje opredeliti.¹⁰² Kdorkoli je že bil, funkcije ni dolgo opravljal. V naslednjih desetletjih sta naslov štajerskega točaja nosili le še dve rodbini. Več let je bil naslov v rokah Henrika iz Haßbacha, še enega Pittenčana, v dolgi vrsti štajerskih dvornih funkcionarjev z izvorom od tam. Štajerski točaj je Henrik verjetno postal leta 1229, zadnjič pa se je s to funkcijo omenjal še leta 1255. V tem dolgem obdobju pa funkcija očitno ni bla ves čas njegova. V letih po 1246 je bila politična situacija na Štajerskem in v Avstriji sicer več časa na trhljih nogah, zato nas tudi Henrikova nemožnost, da bi točajsko službo trdno držal v rokah, prav nič ne preseneča.¹⁰³ Kot vsi ostali, se je pač skušal znajti v spremen-

⁹⁵ *Ottokars Österreichische Reimchronik*, vrstice 78843–78844, MGH Dt. Chron. 5/2, str. 1035.

⁹⁶ *Gradivo za zgodovino Maribora*, 3. zvezek, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1977), št. 11 ("...*Ber(tbold) der drubsecze von Emmerberg...*"), 12; *Urkundenbuch des Landes ob der Enns*, Band 5, ur. Erich Trinks (Wien, 1868), št. CLXI.

⁹⁷ UBSt I, 469; GZS V, št. 447.

⁹⁸ OÖUB II, št. CCLVII.

⁹⁹ UBSt II, št. 43, 50; BUB I, št. 126, 135, 181, 184, 196; MDC I, št. 390, 437; GZMI, št. 44 ("...*Albero pincerna Stirie de Grimsteine...*"); GZS V, št. 307; UBSt II, št. 63, 65, 78, 98, 113, 116, 122–123, 130, 191, 122–123, 130, 147, 157, 191–194, 199, 211a, 214, 217; OÖUB II, št. CCCCXLVIII, CCCCXLIX; BUB II, št. 262, 264.

¹⁰⁰ UBSt II, št. 113 in str. 717, 729.

¹⁰¹ GZS V, št. 266; MDC I, št. 464.

¹⁰² UBSt II, 256.

¹⁰³ UBSt II, št. 265, 399, 404–405, 424, 470; *Ottokars Österreichische Reimchronik*, vrstice 1308, 1426, 1606, 1729, MGH Dt. Chron. 5/1, str. 18–19, 22–23; OÖUB III, št. CXXXV, CLXXXIX–CXC, CCXXIV–CCXXVI, CCXV.

ljivi politični situaciji. Tako ga najprej srečamo pri Babenberžankah Margareti in Gertrudi, v istem času pa še pri Gertrudinem možu Hermanu.¹⁰⁴ V prvi polovici petdesetih let se je Henrik očitno naslanjal na češke sile, tako da ga spomladi 1253 najdemo celo v Pragi.¹⁰⁵

Preglednica 4: Posamezniki, ki so pred letom 1311 nosili naslov štajerskih točajev

Ime	Čas opravljanja točajske službe	Geografski izvor
1. Ditmar	avgust 1162	?
2. Leopold <i>de Mitterdorf</i>	ok. 1181	avstrijska Štajerska (?)
3. Albero iz Grimmensteina	avgust 1201–junij 1227	avstrijska Štajerska
4. Sigfrid	1228	?
1. Henrik iz Haßbacha	1229–februar 1247, ok. 1251, 1252–1255	avstrijska Štajerska
2. Hartnid iz Rabensteina	1248, 1253, april 1260	avstrijska Štajerska
3. Gundaker iz Haßbacha	maj in junij 1262	Avstrija
4. Hartnid iz Rabensteina (drugič)	1268–oktober 1270	avstrijska Štajerska
5. Gundaker iz Haßbacha (ponovno)	november 1270	Avstrija
6. Hartnid iz Rabensteina (tretjič)	november 1270–maj 1271	avstrijska Štajerska
7. Ulrik iz Haßbacha	pred aprilom 1273–po juniju 1275	Avstrija
8. Hartnid (četrti), Ulrik iz Rabensteina	september 1276	avstrijska Štajerska
9. Henrik (II?) iz Haßbacha	februar 1287	Avstrija
10. Ulrik iz Rabensteina (drugič)	1294–1311	avstrijska Štajerska
11. Rajmbrecht iz Rabensteina	1302	avstrijska Štajerska
12. Rajmbrecht in Albreht iz Rabensteina	1309	avstrijska Štajerska
13. Albreht iz Rabensteina (ponovno)	1313, 1315	avstrijska Štajerska
14. Henrik Stubenberški	pred majem 1313–pred junijem 1317	avstrijska Štajerska

¹⁰⁴ BUB II, št. 449–450, 453.

¹⁰⁵ OÖUB III, št. CCIV.

Točajski naslov je tako že leta 1248 imel tudi Hartnid iz Rabensteina (severno od Gradca).¹⁰⁶ V zgodnjih petdesetih letih je bil na ogrski strani, v začetku leta 1260 eden izmed privržencev češkega kralja.¹⁰⁷ Temu dejstvu navkljub je funkcijo kot kaže razmeroma hitro izgubil, vsaj za nekaj časa. Pomladi in poleti 1262 se je z njo omenjal Gundakar iz Haßbacha, Hartnid pa spet med letom 1268 in oktobrom 1270. Hartnid in Gundaker sta naslov točaja nato izmenjala še enkrat. Gundaker se je z njim omenjal konec leta 1270, Hartnid pa spomladi naslednje leto. Ulrik iz Haßbacha je bil štajerski *pincerna* v začetku in sredini sedemdesetih.¹⁰⁸ Glede na Avstrijsko rimano kroniko je Ulrik iz Haßbacha naziv točaja imel že konec leta 1270, kar je zelo verjetno. Že oktobra 1270 se je namreč omenjal tudi točaj Ulrik iz Rothengruba,¹⁰⁹ pri katerem je najverjetneje šlo prav za Ulrika iz Haßbacha. Med plemiči, ki so se jeseni 1276 zbrali v Reinu, najdemo tudi točaja Hartnida in Ulrika iz Rabensteina.¹¹⁰ Desetletje kasneje je štajerski točaj bil Henrik (II.?) iz Haßbacha,¹¹¹ ki mu sledilo več Rabensteinov.¹¹² V začetku drugega desetletja 14. stoletja je naziv točaja dobil Henrik Stubenberški,¹¹³ z njim pa se pričujoči pregled tako štajerskih deželnihi točajev, kakor tudi drugih štajerskih dvornih služb konča.

Sklep

Časovni okvir, ki ga v pričujoči raziskavi obravnavamo (sredina 12. stoletja–1311), je bil tako za vojvodino Štajersko kot za širši prostor Vzhodnih Alp poln hitrih političnih premikov. Štajerski je med letoma 1129 in 1164 vladal mejni grof Otokar III. Nasledil ga je sin Otokar IV., prvi štajerski vojvoda, ki je maja 1192 umrl brez otrok. Vojvodini so zatem (skupaj z Avstrijo) vladali vojvode Leopold V. (1192–1194), Leopold VI. (1194–1230) in Friderik II. (1230–1246) iz dinastije Babenberžanov. Slednji je poleti 1246 izgubil življenje v bitki,

¹⁰⁶ *Ottokars Österreichische Reimchronik*, vrstice 2044–2123, MGH Dt. Chron. 5/1, str. 28, 1417; UBSt III, št. 40, str. 450; UBSt IV, str. 430; *Rabenstein*, dostopno na: www.burgen-austria.com/archive.php?id=530, pridobljeno: 20. 4. 2015; Krones, *Landesfürst, Behörden und Stände*, str. 186 (besedilo in opomba 2).

¹⁰⁷ *Ottokars Österreichische Reimchronik*, vrstice 2044–2123, MGH Dt. Chron. 5/1, str. 28; UBSt III, št. 286, 289.

¹⁰⁸ UBSt IV, št. 62, 68, 311, 390, 395–396, 405; MDC V, št. 124; UBSt IV, št. 563.

¹⁰⁹ *Ottokars Österreichische Reimchronik*, vrstice 10583–10594, 10811, MGH Dt. Chron. 5/1, str. 140, 143; UBSt IV, št. 388.

¹¹⁰ *Ottokars Österreichische Reimchronik*, vrstica 1308 (opomba 1), MGH Dt. Chron. 5/1 in 5/2, str. 18, 1289; UBSt IV, št. 600 ("...Hertnidus et Vricus picerne de Ramenstein...").

¹¹¹ Deutschordenszentralarchiv, 953, dostopno na: monasterium.net:8181/mom/AT-DOZA/Urkunden/953/charter, pridobljeno: 27. 6. 2020.

¹¹² Krones, *Landesfürst, Behörden und Stände*, str. 186 (besedilo in opomba 2).

¹¹³ RHSt I, št. 524, 879, 1145; Niederstätter, *Herrschaft Österreich*, str. 308.

kar je zapletlo politično stanje v Avstriji in na Štajerskem. Med letoma 1254 in 1260 je Štajerski vladal ogrski kralj Bela IV., zatem pa češki kralj Otokar II. Vse od leta 1282 sta bili tako Avstrija kot Štajerska v rokah Habsburžanov.

Upravna organizacija teritorijev v Svetem rimskem cesarstvu je bila v 12. in 13. stoletju preprosta. Deželni knez je, po vzoru samega vladarja, na svojem dvoru podeljeval dvorne uradniške funkcije maršala, komornika, stolnika in točaja. Brez dvoma je tudi osebje raznih dvorov v zgodnejših zgodovinskih obdobjih (in v drugih delih sveta) vključevalo uslužbence z zelo podobnimi funkcijami. Sledi o raznih uslužbencih, ki so na dvoru skrbeli za preskrbo oz. postrežbo z vinom, raznoterimi živili, konji in drugimi potrebščinami, najdemo, na primer, že pri starih Egipčanih, ahemenidskih Perzijcih ali pa starozaveznih Judih.

Najpomembnejši temelji za kasnejši razvoj dotičnih funkcij so bili postavljeni v prvi polovici 10. stoletja. V začetku avgusta leta 936 je bil (kasnejši cesar) Oton I. v Aachnu kronan za kralja. Na gostiji, ki je sledila, so simbolično stregli štirje vojvode. Lotarinški vojvoda Gilbert naj bi (kot komornik) vse pripravil, frankovski vojvoda Eberhard je bil (kot stolnik) zadolžen za mize, švabski vojvoda Herman je bil (kot točaj) zadolžen za strežnike s pijačo, bavarski vojvoda Arnulf pa (kot maršal) za konjenike in izbiro ter razporeditev gradov ali taborov. Virov, ki bi jasno potrjevali, da se je kaj podobnega dogajalo tudi na kronanjih pred tem, danes ni najti, čeprav so uradniki in služabniki zadolženi za razno strežbo brez dvoma obstajali tudi v prejšnjih stoletjih.

Na Štajerskem so se, vsaj po virih sodeč, dvorne službe razvile šele v 12. stoletju. Predvsem pri komorniku, stolniku in točaju je šlo najbrž (vsaj v veliki meri) le še za častne funkcije. Prvotna naloga maršala je bila skrb za gospodove konje, sicer pa je bil maršal (vojaški) poveljnik gospodovih ministerialov ter najvišji uradnik v raznih vojnih zadevah. Imel je torej v praksi izredno pomembno funkcijo. Komornik je bil pristojen za gospodovo zakladnico oz. finance. Stolnik, najvišji uradnik na gospodovem dvoru, je bil predvsem dvorni upravitelj. Skrbel je za preskrbo z živili in kuhinjo. Točaj je gospodovo mizo oskrboval s pijačo, poleg tega pa je bil zadolžen tudi za gospodove vinograde in vinske kleti.

Štajerski maršali so bili nekje do konca vladavine vojvode Leopolda VI. tako rekoč vsi iz starih otokarskih posesti v Traungauu in Pittenski grofiji. V rodbini, ki je opravljala dotično funkcijo, sta prevladovali imeni Rudiger in Markvard. Kasneje so službo imeli v rokah Ptujski in Liechtensteinski, od zadnje četrtine 13. stoletja dalje pa Wildonski. Med zgodnjimi štajerskimi komorniki najdemo Ortolfa Konjiškega, kasneje pa tudi Henrika Dravograjskega, Otona II. Liechtensteinskega in (edine) tri graške meščane, po imenih Volkmar, Ditrik in Martin.

Funkcija štajerskih stolnikov je bila precej časa in vsaj od osemdesetih let 12. stoletja v rokah družine, ki se je imenovala po trdnjavi Püttenau, v bližini

kraja Pitten (oz. istoimenske reke), v Pittenski grofiji. Po mnogih spremembah v teku 13. stoletja je tudi ta funkcija pristala v rokah Wildonskih (in kasneje Walseejskih). Med štajerskimi točaji je v prvih desetletjih 13. stoletja izstopal predvsem dolgoletni Albero iz Grimmensteina (v Pittenski grofiji), zatem pa so funkcijo opravljali samo še razni člani rodbin iz Haßbacha in Rabensteina.

Gledano v celoti je treba takoj izpostaviti, da so večino služb v drugi polovici 12. in v prvih desetletjih 13. stoletja opravljali posamezniki, izvirajoči iz starih otokarskih posesti v Traungauu in predvsem Pittenski grofiji. To se je začelo spreminjati predvsem po koncu vladavine Leopolda VI. V desetletjih po njegovi smrti med štajerskimi dvornimi funkcionarji srečujemo vedno več posameznikov iz drugih delov vojvodine. Prav tako je situacija v primerih vseh štirih dvornih služb mestoma nejasna, še posebej lahko tako trdimo za čas med letoma 1246 in 1254, ko so za oblast nad Štajersko potekali hudi boji, katerih izid je bil večkrat negotov.

Največji delež štajerskih dvornih služb so opravljali plemiči, medtem ko so bili meščani le trije. V nasprotju s štajerskimi deželnimi službami, štajerske dvorne službe očitno niso bile ključnega pomena pri obvladovanju dežele, saj tuji gospodarji (Bela IV., Otokar II.) le-teh niso podeljevali svojim ljudem. Medtem ko sta Bela in Otokar v času svoje vladavine na Štajerskem na tamkajšnjo glavarsko mesto postavljala ljudi iz svojih domačih dežel, ki sta jim absolutno zaupala, sta na pozicijah štajerskih maršalov, komornikov, stolnikov in točajev puščala štajerske lokalne plemiče. Glede na to, da je šlo pri štajerskih dvornih službah bolj ali manj za častne funkcije, se ni bilo treba bati, da bi njihovi nosilci trenutnemu štajerskemu vojvodi napravili preveliko škodo.

Martin Bele

STYRIAN COURT OFFICES UNTIL 1311

SUMMARY

The considered time-frame (mid-12th century–1311) was politically a very turbulent time for the duchy of Styria as well as for the wider area of the Eastern Alps. It was full of sudden changes. Styria was first ruled by its margrave Ottokar III (1129–1164), followed by his son (and first duke) Ottokar IV. The latter died in 1192, leaving no male heir. After that Styria was ruled by the Austrian Babenberg dynasty, namely Leopold V, Leopold VI and Frederick II. After Frederick lost his life in a battle, the political stability in Austria and Styria descended crumbled. Between 1254 and 1260 Styria was ruled by Bela IV of Hungary and later on by Ottokar II of Bohemia. After 1282 both duchies were in the hands of Habsburgs.

The administrative organization of various territories of the Holy Roman Empire was (during the 12th and 13th centuries) very basic. Different territorial princes followed the example of the ruler himself and thus started awarding functions of court marshal, chamberlain, seneschal, cup-bearer at their own courts. It has to be said that similar court officials must have existed in earlier historical periods and other parts of the globe. Traces of earlier such officials (taking care of all kinds of food and drink as well as other kinds of service) can be found in texts concerning e. g. ancient Egyptians, Achaemenid Persians and Old-Testament Jews.

The most important foundation for the future development of the above-mentioned functions should be placed in the first half of the 10th century after the coronation of the German king (and future Emperor) Otto I (in August 936). At the feast that followed his coronation in Aachen, four of his dukes symbolically acted as servants. Gilbert, Duke of Lorraine was (as chamberlain) in charge of the entire preparation, Eberhard, duke of Franconia was (as seneschal) in charge of the tables, Herman, duke of Swabia was (as cup-bearer) in charge of the servants pouring drinks, and Arnulf, duke of Bavaria was (as marshal) commanded the horsemen and coordinated the layout of camps. Today we are unable to find sources confirming that similar things were happening after previous coronations, even though officials in charge of different types of catering must have existed in previous centuries as well.

In Styria everything started developing in the 12th century – at least according to the sources. Especially considering chamberlains, seneschals and cup-bearers it must have been purely honorary titles. The original job of the marshal

was the care of the lord's horses, otherwise he was the top commander of the ducal ministerials and top military official. Thus, his position was of the utmost importance. The chamberlain was in charge of the lord's treasury and finances in general. The seneschal, the highest official at court was mostly its manager. He took care for the supply of foodstuffs and the kitchen. The cup-bearer supplied the lord's table with drink and was also tasked with the care of his vineyards and cellars.

Almost all of the Styrian marshals up until the end of the reign of Leopold VI originated from the Traungau area and the county of Pitten, which were core estates of the old Ottokar dynasty. Traditional names in the family that held the title for the first decades were Rudiger and Marquart. After that the lords of Ptuj and Liechtenstein were Styrian marshals, and the title landed in the hands of the family of Wildon. Among the early Styrian chamberlains Ortolf of Konjice can be found, later on Henry of Dravograd and Otto II of Liechtenstein have the title, lastly, we can also find three citizens of Graz as chamberlains.

At least since the 1180s the title of seneschal was held by the family from the fortress of Püttenau in the vicinity of Pitten in the Pitten county. After many changes during the 13th century, this function also landed in the hands of the Wildon (and later Walsee) family. Among the Styrian cup-bearers during the first half of the 13th century, the man standing out is Albero of Grimmenstein (in Pitten county). After him, the members of the families of Haßbach and Rabenstein held the position in question. Looking at the entire timeframe, we have to point out, that most of the court offices during the 12th century and first decades of the 13th century were held by individuals originating in old Ottokar lands of Traungau and Pitten. This started changing after the end of Leopold VI's reign. We see more officials from other parts of the duchy during the decades after his death. The situation concerning the offices is partly blurred, especially during the years between 1246 and 1254, when the fighting for the duchies of Styrian was at its worst and the outcome was consequently uncertain.

The highest percentage of the court offices was held by petty nobles. Apart from them, three citizens of cities are also found. In contrast to Styrian regional offices, Styrian court offices had no crucial importance for control of the Styrian land. Consequently, its foreign masters (Ottokar II and Bela IV) did not bestow them on their own people. On the other hand, Bela and Ottokar always gave the position of the Styrian regional captain to someone from their homelands – someone that they absolutely trusted. The court offices were more or less honorary, thus its holders (local Styrian nobles) could not really do much damage to the current duke.

VIRI IN LITERATURA

- BUB I** – *Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich*, Band 1, ur. Heinrich Fichtenau (Wien, 1950).
- BUB II** – *Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich*, Band 2, ur. Heinrich Fichtenau (Wien, 1955).
- UGÖ** – *Urkunden zur Geschichte von Österreich, Steiermark, Kärnten, Krain, Gorz, Triest, Istrien, Tirol. Aus den Jahren 1246–1300*, ur. Joseph Chmel, *Fontes Rerum Austriacarum, Diplomatarium Miscellum Seculi XIII.* Commission der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften (Wien, 1849).
- De ordine palatii** – Hinkmar von Reims, *De ordine palatii*, ur. Thomas Gross in Rudolf Schieffer (Hannover, 1980), MGH *Fontes iuris* 3.
- GZS IV** – *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, 4. knjiga, ur. Franc Kos (Ljubljana, 1915).
- GZS V** – *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, 5. knjiga, ur. Franc in Milko Kos (Ljubljana, 1928).
- GZS VI** – *Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku*, 6. knjiga, 1. del, ur. France Baraga na podlagi gradiva Boža Otorepca (Ljubljana, 2002).
- GZM I** – *Gradivo za zgodovino Maribora*, 1. zvezek, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1975).
- GZM III** – *Gradivo za zgodovino Maribora*, 3. zvezek, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1977).
- MDC I** – *Monumenta Historica Ducatus Carinthiae*, Band I, ur. August von Jaksch (Klagenfurt, 1896).
- MDC III** – *Monumenta Historica Ducatus Carinthiae*, Band III, ur. August von Jaksch (Klagenfurt, 1904).
- MDC V** – *Monumenta historica ducatus Carinthiae V.*, ur. Hermann Wiessner (Klagenfurt, 1956).
- MDC VI** – *Monumenta historica ducatus Carinthiae VI.*, ur. Hermann Wiessner (Klagenfurt, 1958).
- MDC VII** – *Monumenta historica ducatus Carinthiae VII.*, ur. Hermann Wiessner (Klagenfurt, 1961).
- OÖUB II** – *Urkundenbuch des Landes ob der Enns*, Band 2, ur. Erich Trinks (Wien, 1856).
- OÖUB III** – *Urkundenbuch des Landes ob der Enns*, Band 3, ur. Erich Trinks (Wien, 1862).
- OÖUB V** – *Urkundenbuch des Landes ob der Enns*, Band 5, ur. Erich Trinks (Wien, 1868).
- Ottokars Österreichische Reimchronik** – *Ottokars Österreichische Reimchronik*, ur. Joseph Seemüller (Hannover, 1890, 1893), MGH *Dt. Chron.* 5/1 in 5/2.
- REDS I** – *Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels von Salzburg 1247–1343, I. Band*, ur. Franz Martin (Salzburg, 1928).

- RGMHO** – *Regesten zur Geschichte der Markgrafen und Herzoge Oesterreichs aus dem Hause Babenberg*, ur. Andreas von Meiller (Wien, 1850).
- RHSt I** – *Regesten des Herzogthums Steiermark, Erster Band*, Quellen zur Geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, 1308–1319, ur. Hermann Weisflecker in Annelies Redik (Graz, 1976).
- SUB III** – *Salzburger Urkundenbuch*. Band 3, ur. Willibald Hauthaler in Franz Martin (Salzburg, 1918).
- UBSt I** – *Urkundenbuch der Herzogthums Steiermark*, Band I, ur. Joseph von Zahn (Graz, 1875).
- UBSt II** – *Urkundenbuch der Herzogthums Steiermark*, Band II, ur. Joseph von Zahn (Graz, 1879).
- UBSt III** – *Urkundenbuch der Herzogthums Steiermark*, Band III, ur. Joseph von Zahn (Graz, 1903).
- UBSt IV** – *Urkundenbuch der Herzogthums Steiermark*, Band IV, ur. Heinrich Appelt in Gerhard Pferschy (Graz, 1975).
- UBSt Erg.** – *Urkundenbuch des Herzogthumes Steiermark. Ergänzungsheft zu den Bänden I bis III*, ur. Hans Pirchegger, Otto Dungen (Graz, 1949).
- Widukindi monachi** – *Widukindi monachi corbeiensis Rerum gestarum saxoniarum libri tres*, ur. H.-E. Lohman in Paul Hirsch (Hannover, 1935), MGH SS rer. Germ. 60.

.....

- Bele, Martin**, "Rodbina Trušenjskih", *Kronika : časopis za slovensko krajevno zgodovino* 59, št. 1 (2011), str. 7–34.
- Bele, Martin**, "Štajerske deželne službe pred letom 1311", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 3 (2018), str. 631–660.
- Bele, Martin**, "Štajerski grb in njegovi začetki v 12. in 13. stoletju", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 3 (2019), str. 631–652.
- Bele, Martin**, "Rodbina Hompoških", *Annales* 30, št. 3 (2020), str. 447–456.
- Bele, Martin, Ravnikar, Tone, in Hozjan, Andrej**, "Današnja slovenska Štajerska v obdobju med letoma 1246 in 1260", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 1–26.
- Bergmann, Joseph**, "Die Truchesse von Emerberg", *Mittheilungen der kaiserl. königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, Band 2 (1857), str. 39–41.
- Dopsch, Heinz et al.**, *Österreichische Geschichte. Die Länder und das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter* (Wien, 1999).
- Hoensch, Jörg K.**, *Přemysl Otakar II. von Böhmen: der goldene König* (Graz–Wien–Köln, 1989).

- Hlawitschka, Eduard**, "Kaiser Otto I. (der Große)", v: Hartmann, Gerhard in Sch-nith, Karl (ur.), *Die Kaiser. 1200 Jahre europäische Geschichte* (Wiesbaden, 2006), str. 122–141.
- Kos, Dušan**, *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, sloven-skem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja* (Ljubljana, 2005).
- Kosi, Miha**, "Dežela, ki je ni bilo. Posavinje med Kranjsko in Štajersko od 11. do 15. stoletja", *Studia Historica Slovenica* 8, št. 2–3 (2008), str. 527–564.
- Krones, Franz**, *Landesfürst, Behörden und Stände des Herzogthums Steier. 1283–1411* (Graz, 1900).
- Krones, Franz**, "Vorarbeiten zur Quellenkunde und Geschichte des mittelalterlichen Landtagswesens der Steiermark," *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschicht-squellen* 2 (1865), str. 26–113.
- Kummer, Karl Ferdinand**, *Das Ministerialengeschlecht von Wildonie*, Archiv für österreichische Geschichte, Band 59 (Wien, 1880).
- Lechner, Karl**, *Die Babenberger: Markgrafen und Herzoge von Österreich. 976–1246* (Wien–Köln–Weimar, 1996).
- Mell, Anton**, *Grundriß der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Stei-ermark*, Herausgegeben durch die Historische Landeskommission für Steiermark (Graz–Wien–Leipzig, 1929).
- Naschenweng, Hannes P.**, *Die Landeshauptleute der Steiermark 1236–2002* (Graz, 2002).
- Niederstätter, Alois**, *Österreichische Geschichte. Die Herrschaft Österreich. Fürst und Land im Spätmittelalter* (Wien, 2001).
- Pirchegger, Hans**, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gül-ten, Städte und Märkte* (München, 1962).
- Pirchegger, Hans**, *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters*, 3. Teil (Graz, 1958).
- Ravnikar, Tone**, "Maribor v 13. stoletju. 1. del: plemstvo v Mariboru in njegovi oko-lici na prelomu 12. v 13. stoletje", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 1 (2020), str. 49–66.
- Ravnikar, Tone**, *Po zvezdnih poteh. Savinjska in Šaleška dolina v visokem srednjem veku* (Velenje, 2007).
- Spreitzhofer, Karl**, *Georgenberger Handfeste. Entstehung und Folgen der ersten Ver-fassungsurkunde der Steiermark* (Graz–Wien–Köln, 1986).
- Štih, Peter**, "K predzgodovini mesta Maribor", *Studia Historica Slovenica* 6, št. 2–3 (2006), str. 243–260.
- Thorau, Peter**, *Die Kreuzzüge* (München, 2004).
- Več avtorjev**, *Lexikon des Mittelalters* 5 (München, 2003).
- Več avtorjev**, *Lexikon des Mittelalters* 6 (München, 2003).
- Več avtorjev**, *Lexikon des Mittelalters* 8 (München, 2003).

Wichner, Jacob, *Geschichte Des Benediktiner-Stiftes Admont: von der Zeit des Abtes Henrik bis zum Tode des Abtes Heinrich II. (1178–1297)* (Graz, 1876).

.....

Capitulare de villis vel curtis imperii (Caroli Magni), dostopno na: www.le.ac.uk/hi/polyptyques/capitulare/latin2english.html, pridobljeno: 29. 4. 2020.

Catholic Encyclopedia: Saint Adalard, dostopno na: www.newadvent.org/cathen/011126b.htm, pridobljeno: 22. 7. 2018.

Deutschordenszentralarchiv, 953, dostopno na: monasterium.net:8181/mom/AT-DOZA/Urkunden/953/charter, pridobljeno: 27. 6. 2020.

Losenheim, dostopno na: www.burgen-austria.com/archive.php?id=451, pridobljeno: 12. 6. 2020.

Rabenstein, dostopno na: www.burgen-austria.com/archive.php?id=530, pridobljeno: 20. 4. 2015.

Plankenwarth, dostopno na: www.burgen-austria.com/archive.php?id=825, pridobljeno: 12. 6. 2020.

DOI 10.32874/SHS.2021-02
1.01 Izvirni znanstveni članek

Maribor v 13. stoletju

2. del: cerkvene institucije v mestu in njegovi okolici

Tone Ravnikar

Dr., docent
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: anton.ravnikar@um.si

Izvleček:

Avtor v drugem delu študije o Mariboru v 13. stoletju obravnava cerkvene institucije, ki so v tem stoletju nastale in/ali delovale v mestu. V uvodu najprej obdela vprašanje nastanka ter usodo župnijske cerkve sv. Janeza Krstnika in sv. Tomaža v Mariboru. V mestu in okolici so imeli svoje upravne in gospodarske dvore tudi mnogi samostani tako iz koroškega kot štajerskega prostora kot tudi nekatere škofije. Pregled števila ter vrst različnih cerkvenih institucij kaže, da so le-te imele v mestu in okoli njega velik interes ter posledično nedvomno tudi velik vpliv na mestno življenje.

Ključne besede:

Maribor, mesto, srednji vek, cerkev, cerkvene institucije, samostan

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 21 (2021), št. 1, str. 41–72, 91 cit., 5 slik

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Ko razmišljamo o nastanku in delovanju cerkvenih institucij na tleh današnjega mesta Maribor, je najbolj osnovna značilnost, ki jo moramo imeti vedno pred očmi, dejstvo, da se mesto danes razprostira po obeh bregovih reke Drave in s tem presega najpomembnejšo srednjeveško cerkveno mejo – med prostoroma dveh metropolij, oglejske patriarhije na jugu (na desnem bregu) ter salzburške nadškofije na severu (levem bregu) reke. Meja sega še globoko v zgodnjersrednjeveški čas, ko je Pipin, sin Karla Velikega, leta 796 na svojem pohodu proti Avarom ob navzočnosti oglejskega patriarha Pavlina ter salzburškega nadškofa Arna določil reko Dravo kot mejno reko med obema metropolijama v Panoniji, kar je leta 803 potrdil tudi njegov oče Karel. S tem pa spor o jurisdikciji med obema metropolijama še ni bil končan, zaradi česar je Karel leta 811 salomonsko razsodil, da naj reka Drava postane mejna reka po celotnem toku. Nastala je meja med dvema metropolitoma in nastali dve cerkveni pokrajini sta obstajali v takšnem obsegu (le v Panoniji je reka izgubila svoj mejni značaj) do 18. stoletja in ukinitve oglejskega patriarhata leta 1751.² Po drugi strani moramo tudi upoštevati, da se je srednjeveški Maribor razvil na levem, "salzburškem" bregu ter je dogajanje, tudi cerkveno, na desnem bregu v zgodbi mesta le v manjši meri vplivalo na mesto.

Nastanek mariborske župnije

Za obsežno območje salzburške nadškofije je ob njeni južni meji nastala mariborska pražupnija, ki je na zahodu mejila na potok Črmenico pri Ožbaltu in s tem na pražupnijo v Labotu/ Lavamünd, na vzhodu je mejila na Vurberški potok in s tem na pražupnijo na Ptuju, na severu pa so njene meje segale do reke Pesnice in do gorskega hrbta Slemenca, kjer so se stikale z mejami pražupnij v Jarenini in v Lipnici/Leibnitz. Jože Mlinarič domneva, da ker je bila na ozemlju salzburške nadškofije v naših krajih dokončno vzpostavljena župnijska organizacija šele v 12. stoletju, saj se mariborska pražupnija omenja prvič v drugi polovici 12. stoletja, in ker je romanska cerkev stala že sredi istega stoletja, smemo upravičeno sklepati, da je župnija nastala vsaj v prvi polovici omenje-

¹ Članek je nastal v okviru programske skupine Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru št. P6-0138 (A): *Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom*, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

² Peter Štih in Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja* (Ljubljana, 2009), str. 134.

nega stoletja ali pa morda celo že okoli leta 1100.³ Toda tudi sam se zaveda, da se v tej sliki skriva manjša past. Cerkev v Mariboru, prvotno posvečena Tomažu in Janezu Krstniku, namreč ni prva poznana cerkev tega prostora. Skoraj točno stoletje pred tem se v virih že omenja cerkev sv. Martina v Kamnici.⁴ Spanheimski bratje, Hartvik, prošt v Salzburgu,⁵ ter Sigfrid, Bernhard in Henrik namreč med letoma 1096 in 1105 podelijo samostanu v Šentpavlu, ki ga je ustanovil njihov oče grof Engelbert I., različno posest. Med posestjo, ki jo je podelil samostanu Hartvik, sta naštetja tudi dvor in cerkev v Kamnici (*curtem illam et ecclesiam ad Gamniz*), ki sta samostanu podarjena skupaj s posestmi, podložniki, njivami, vinogradi in ostalim, kar je (Hartvik) podedoval na tej strani reke (Drave). Da gre pri tem za posest, ki so jo verjetno tik pred tem Spanheimi dobili iz rok Veriganda iz Slovenj Gradca, pripadnika rodu Višnjegorskih grofov,⁶ kaže nekaj let pred tem izdana listina šentpavelskega samostana, v kateri je zapisano, da je Verigand podelil novoustanovljenemu samostanu dve kmetiji ležeči *trans silvam* pri Selnici, sočasno pa je tudi Ludvik, sin Ludvika, podelil samostanu dve kmetiji ter del davkov v Bistrici ter določil, naj imajo samostanski ljudje, ki živijo med Vurmatom in Kamnico, pravico do paše, lova ter ostalega, kar prinaša gozd.⁷ Da izstavitelj listine s *homines ecclesie* ni mislil samo podložnikov je razvidno iz tega, da jim podaljšuje med ostalim tudi pravico do lova, ki je izrazito plemiški privilegij. Vsekakor je prostor Kamnice, ki je bila vas s svojo cerkvijo ter upravnim dvorom, prešel iz rok Spanheimov (ter Veriganda Slovenjgraške-

³ Jože Mlinarič, "Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru do jožefinske dobe", v: *Maribor skozi stoletja. Razprave I* (Maribor, 1991) (dalje: Mlinarič, "Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru do jožefinske dobe"), str. 451. Podobno tudi Jože Mlinarič, "Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru v srednjem veku", *Studia Historica Slovenica* 6, št. 2–3 (2006), str. 297–308.

⁴ *Gradivo za zgodovino Slovencev*, 3. knjiga, ur. Franc Kos (Ljubljana, 1911) (dalje: GZS III), št. 408, str. 239s.

⁵ Hartvik Spanheimski je bil prošt v Salzburgu do leta 1105, nato pa je postal regensburški škof, kar je ostal do leta 1126.

⁶ Ljudmil Hauptmann, "Grofovi Višnjegorski", v: *Rad JAZU 250*, Razreda historičko-filologičkoga i filozofičko-juridičkoga 117 (Zagreb, 1938), str. 215–239; Heinz Dopsch, "Die Stifterfamilie des Klosters Gurk und ihre Verwandtschaft", v: *Carintbia I* 161 (1971), str. 95–124; Hans Pirchegger, *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters I in III*. Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark XII, XVI (Graz, 1951 in 1958); Hans Pirchegger, *Geschichte der Steiermark I* (Gotha, 1920); Karlmann Tangl, "Windischgratz und die Herren von Windischgratz", v: *Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark* 15 (1867), str. 59–84.

⁷ GZS III, št. 402, 236. V tradicijski knjigi šentpavelskega samostana, kjer je prepis listine ohranjen, je celota podelitve označena kot ležeča *trans silvam*, torej onstran (Dravskega) gozda. V ustanovni listini samostana iz leta 1091 je isti prostor imenovan *Marchia trans silvam*. Isti prostor se nato v listini, nastali med 1096 in 1124, poimenuje kot *marca Pitouiensi* (*Gradivo za zgodovino Slovencev*, 4. knjiga, ur. Franc Kos (Ljubljana, 1915), št. 24, str. 14 (dalje: GZS IV)) ter okoli leta 1123 kot *Marchia Transsiluana* (GZS IV, št. 71, str. 43). Že ta nedoslednost pri poimenovanju govori o tem, da so za pisarje šentpavelskega samostana oznake "onstran gozda", "ptujska" ipd. bile geografske in niso pomenile politične opredelitve prostora. Podobno, kot je sočasno ime *Marchia Transalpina* pomenilo zgolj splošno prostor Štajerske onkraj Alp, je tudi ime *Marchia Transsiluana* pomenilo samo prostor onkraj (Dravskega) gozda.

ga) v roke Šentpavelskega samostana. O posesti le-tega bomo več spregovorili v nadaljevanju, na tem mestu pa nas zanima predvsem vprašanje vrstnega reda nastajanja cerkva in s tem vprašanje prvotne fara tega prostora. Fran Kovačič domneva, da je cerkev sv. Martina v Kamnici nastala kot lastniška cerkev spanheimskih grofov in da predstavlja prvotni (pra)farni sedež mariborskega prostora na levem bregu. Dejstvo je, da čeprav cerkev v Kamnici ob prvi omembi ni izrecno označena kot farna cerkev, je iz dikcije listine jasno, da imamo opravka s povsem razvitim in z organiziranim prostorom, z upraviteljem s sedežem na dvoru, z razvitim in še s specializiranim kmetijstvom, med katerim posebej odstopa vinogradništvo, pašništvo, kjer organizirano izkoriščajo gozdno bogastvo in kjer je torej zunaj vsakega dvoma že stala tudi župnijska cerkev. Nekoliko drugače razlaga to dogajanje Janez Höfler, ki pravi, da sintagma "dvor s cerkvijo" nedvomno kaže na lastniško cerkev z doto, ki še ni bila povzdignjena v župnijo⁸. Toda sintagmo *curtem illam et ecclesiam ad Gamniz* je potrebno brati ne kot dvor s cerkvijo, temveč kot dvor in cerkev, kar pa seveda odnos med obema spremeni. Nikakršnega dvoma namreč ni, da je cerkev v Kamnici nastala kot lastniška cerkev, vendar sem prepričan, da je konec 11. stoletja že bila župnija in ne "samo" kapela.

Za Kamnico torej predpostavljamo, da ni pravega dvoma o tem, da je tu v zadnji tretjini 11. stoletja obstajala farna cerkev. O obstoju fare priča tudi podatek iz šentpavelske tradicijske knjige iz časa med letoma 1193 in 1220, da je namreč župnik iz Kamnice prepustil samostanu vinograd in vas, ki si jo je lastil po krivici, za kar je od samostana dobil 16 mark odškodnine.⁹ Prav tako dobre rešitve ne vidim v Höflerjevem predlogu, kjer vidi v osebi mariborskega župnika Konrada isto osebo, ki se v zgoraj navedeni šentpavelski listini označuje kot kamniški (brez osebnega imena). Zelo nenavadno bi bilo, da bi župnika iz iste župnije samostanci označeval kot kamniškega, medtem ko bi ga štajerski vojvoda imenoval mariborski. Sam vidim v obeh dve osebi, enega v Mariboru in drugega v Kamnici. Slednja je bila gotovo starejša, vendar je Maribor in z njim tudi vloga in položaj mariborskega duhovnika postajal ravno v obravnavanem času z veliko hitrostjo pomembnejši, zaradi česar se je tudi sedež vodilne fare prestavil iz Kamnice v Maribor.

Samo to pa vendarle še ni dovolj za trditev, da je le-ta tudi starejša od mariborske, da je torej neke vrste matična cerkev. Za ta odgovor moramo razrešiti vprašanje morebitne starosti mariborske fare. Od kdaj je mogoče domnevati farno cerkev v Mariboru? Vsekakor je tako, da o kraju z imenom Maribor ne

⁸ Janez Höfler, *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem. K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku* (Ljubljana, 2013), str. 74 (dalje: Höfler, *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem*).

⁹ Med letoma 1193 in 1220 (GZS IV, št. 839); "*plebanus de Gamniz*" (*Gradivo za zgodovino mesta Maribor*, 1. zvezek, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1975) (dalje: GZM I), št. 30).

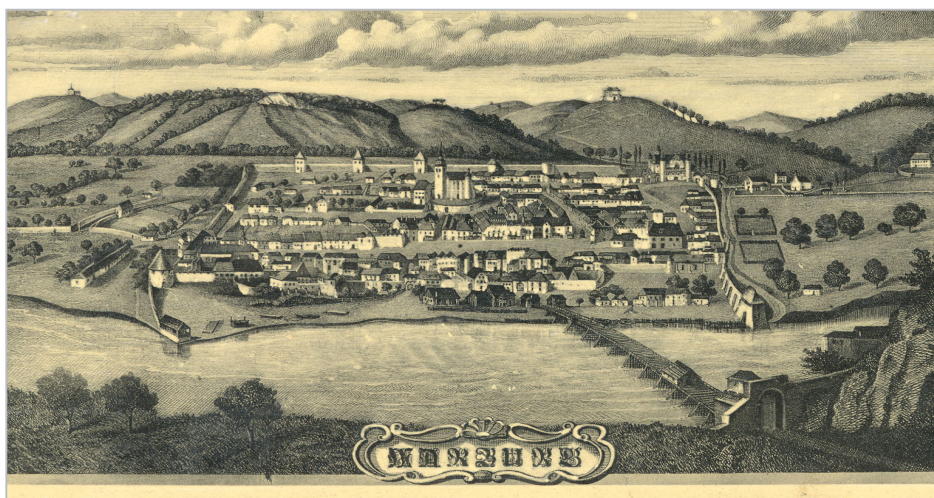
moremo govoriti pred nastankom gradu, ki ga zgodovinopisna dejstva ne omogočajo datirati mnogo pred leto 1160.¹⁰ Toda to ne pomeni, da "predmariborska" naselbina, kakršnokoli ime je že nosila, ni mogli imeti cerkve. Nasprotno, obstoj cerkvene stavbe je v visokem srednjem veku že povsem normalno pričakovan v vsaki malo večji vaški skupnosti. Omemba župnika Konrada iz družine plemičev Mariborskih v listini, nastali med letoma 1185 in 1192, in v dokumentu iz leta 1189 je najzgodnejši dokaz za obstoj mariborske župnije.¹¹ Sama cerkev se sicer prvič nato omenja šele v 13. stoletju, ko se najprej navaja kot cerkev, posvečena sv. Tomažu, nato pa kot cerkev sv. Tomaža in sv. Janeza Krstnika.¹² Dejstvo, da je prvi po imenu poznani župnik mariborske fare Konrad iz plemiške rodbine s sedežem na mariborskem gradu, pa seveda jasno podpira trditev, da je bila mariborska fara že takrat, torej že v 80-tih letih 12. stoletja središčna, torej farno središče in najpomembnejša cerkev prostora. Če temu ne bi bilo tako, bi Mariborski svojega človeka gotovo želeli na čelu pomembnejše cerkve. Torej ne more biti dvoma, da je bila najkasneje v zadnji četrtini 12. stoletja mariborska cerkev nadrejena kamniški, ni pa mogoče kar zavreči misli, da je kamniška fara vendarle tista, ki je predstavljala prvotno cerkveno središče in da je bilo le-to prestavljeno na novi sedež šele, ko je Maribor po pomenu (gospodarskem, strateškem in političnem) prerastel Kamnico ter se uveljavil kot središči kraj tega prostora. Vsekakor je nato v poznem srednjem veku kamniški župnik le še vikar mariborskega. Kamniška fara je tako postala "le še ena" od treh cerkva, ki so na prostoru mariborske fare imele status vikariatne cerkve in do katerih je imel patronatske pravice mariborski župnik. To sta ob kamniški cerkvi še cerkev sv. Marjete v Selnici ob Dravi in Šentpeterska cerkev v Malečniku. Prenos središčnega župniškega sedeža iz Kamnice v Maribor pa se je seveda lahko zgodil šele po nastanku kraja, torej nekje med 1160 in 1180. Če je to sklepanje pravilno, moremo v Konradu Mariborskem videti tudi prvega mariborskega župnika sploh. To bi tudi pomenilo, da je od nastanka novega farnega sedeža pa do njegovega prvega, četudi posrednega pojavljanja v dokumentu minilo relativno malo časa.

Še najverjetnejša hipoteza razvoja cerkvene farne mreže na širšem mariborskem prostoru je, da je potrebno dejansko prvo cerkveno središče iskati v

¹⁰ Tako že Ljudmil Hauptmann, "Mariborske studije", v: *Rad JAZU* 260 (Zagreb, 1938), str. 57–118. Primerjaj tudi: Peter Štih, "K predzgodovini mesta Maribor", *Studia Historica Slovenica* 6, št. 2–3 (2006), str. 243–260; *Gradivo za zgodovino Maribora. Maribor v 12. stoletju. 850 let prve omembe Maribora*, 39. zvezek, ur. Tone Ravnikar (Maribor, 2014).

¹¹ Med 1185 in 1192: "*Corradus plebanus de Marchburch*" (GZM I, št. 15); 1189, 10. avgust, Gradec: "*Chunradus plebanus de Marchpurch*" (GZM I, št. 21).

¹² 1248, 27. julij, Maribor: "*Marbprerb in ecclesia sancti Thome apostoli*" (GZM I, št. 76); 1254, 4. december, Maribor: "*in ecclesia sancti Johannis Baptiste et beati Thome apostoli apud civitatem Marpurg*" (GZM I, št. 85). Tudi 1254, 6. december, Maribor (GZM I, št. 86).

Karl Haas: Mesto z juga, okoli 1657, kopija po sliki v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, 1876 (Pokrajinski muzej v Mariboru, inv. št. N. 1556/2)

Kamnici in da se je od tam sedež župnika prestavil v Maribor. To se je najverjetneje zgodilo med letoma 1160 in 1180. V Mariboru (ozirom v predmariborskem naselju) pa moremo povsem mirno predpostaviti obstoj cerkve (kapele), ki je stala že pred letom 1160, morda celo pred letom 1100, in ki je bila zelo verjetno posvečena sv. Janezu Krstniku, pri čemer se nam zdi povsem verjetna teza, ki jo je postavil Janez Höfler, da je namreč prvotno bila cerkev Janeza Krstnika krstilna cerkev starejše fare v Kamnici in da so ob nastanku mesta to prvotno kapelo ali predelali ali opustili in ob njej zgradili novo, na katero pa so prenesli patrocinij, kateremu so dodali še patrocinij apostola Tomaža, ki pa se, ne povsem jasno zakaj, ni obdržal in so ga počasi opustili.¹³ Arheološka izkopavanja in raziskovanja na prostoru Vojašniškega trga in minoritskega samostana, opravljena med letoma 2007 in 2009 ter med 2013 in 2014 pa dodajajo še dodatne podatke. Pri izkopavanju na tleh nekdanjega minoritskega samostana so namreč odkrili temelje starejše, še romanske stavbe, ki jo je mogoče datirati v 11. stoletje in bi se povsem skladala z lego cerkve (domnevne krstne kapele) v predmariborskem vaškem naselju.¹⁴

¹³ Höfler, *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem*, str. 76. Edini podatek, ki morda vrže manjšo senco dvoma, je, da je v župniji sv. Marjete v Selnici, na Janževi gori nad Selnico tudi cerkev, posvečena Janezu Krstniku, ki jo Höfler prav tako pogojno obravnava kot krstno kapelo kamniške fare. Da bi bili na relativno majhnem prostoru kar dve krstilni kapeli, ni ravno verjetno, četudi je mogoče.

¹⁴ Branko Vnuč, "Das ehemalige Minoritenkloster in Maribor. Neue Erkenntnisse zur Mittelalterlichen Baugeschichte des Klosters und der Kirche", v: *Bauforschung und Denkmalpflege. Festschrift für Mario Schwarz*, ur. Günther Buchinger, Friedmund Hueber (Wien, 2015), 199ss.

Župniki mariborske župnije v 13. stoletju

Znano dejstvo je, da so prvi trije po imenu poznani župniki v Mariboru iz rodu Mariborsko-Viltuških. To so bili Konrad II. (c. 1185–1215) in Konrad III. (1229–1249) ter Alberon (1273–1292).¹⁵

Konrad I. je bil sin Henrika in Kunigunde ter je imel še brata Ulrika in Gotfrida. Konrad se kot mariborski župnik omeni med pričami v listini, s katero je štajerski vojvoda Otokar IV. podelil jurkloštrski kartuziji vas Grahovše pri Laškem.¹⁶ Prva natančno datirana omemba župnika Konrada je iz 10. avgusta 1189, ko se ponovno nahaja v spremstvu štajerskega vojvode Otokarja IV. in priča v listini, s katero je vojvoda vrnil nekatere posesti, ki jih je samostanu izročil njegov oče, mejni grof Otokar III.¹⁷ Nato je župnik Konrad odpotoval na salzburško k svojemu metropolitu, nadškofu Adalbertu. Tu je ostal do konca leta ter se naslednje leto, 1190, v spremstvu nadškofa vrnil na južno stran Alp, kjer ga najdemo kot pričo v salzburški listini, izdani v Brežah¹⁸. Obe listini izstopata z nenavadnim dejstvom; v obeh namreč Konrad ni eksplicitno označen kot župnik, temveč le s predikatom "iz Maribora", vendar listina iz Brež dokazuje, da imamo dejansko opravka z mariborskim župnikom Konradom in ne s sorodnikom istega imena. V njej je namreč v seznamu prič za salzburškim proštom, več arhidiakoni in Volfkerjem, proštom avguštinskega samostana v Zell am Seeju, naveden tudi *Cunradus de Marpurc cum aliis capellanis domini archiepiscopi*, kar pomeni, da je naštet skupaj z ostalimi (neimenovanimi) župniki (v tem primeru je oznako *capellanus* potrebno brati smiselno kot župnik). Med vsemi je celo edini omejen z imenom, kar bi lahko razlagali s posebnim položajem, ki ga je imel med zbranimi duhovniki. Vsekakor pa ta zapis dokazuje, da kljub temu da Konrad dvakrat ni označen kot župnik, to nedvomno je in da ni dvoma v umeščanju Konrada tako v družino Mariborskih kot na položaj mariborskega župnika. Zanimivo je, da tudi v naslednji listini, v kateri najdemo Konrada, le-ta ni označen kot župnik, temveč ga najdemo označenega le z imenom in krajem. To je

¹⁵ Primerjaj: Mlinarič, "Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru do jožefinske dobe", str. 453.

¹⁶ GZM I, št. 15. Primerjaj *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*, I. Band, ur. Joseph v. Zahn (Graz, 1875), št. 653, str. 634 (dalje: StUB I). Zahn datira listino okoli 1185, kar prevzame tudi Norbert Weiss v *Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter* (Graz, 2002), dodana je zbirka listin na CD-romu (dalje: Weiss, *Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter*), medtem ko se je Jože Mlinarič v izdaji mariborskih listin odločil slediti Francu Kosu (GZS IV, št. 716, 362), ki datira listino v čas med 1185 in 1192.

¹⁷ 1189, 10. avgust, Gradec (GZM I, št. 21).

¹⁸ 1189, Salzburg (GZM I, št. 22); in 1190, Breže (GZM I, št. 23). Nekoliko drugače je z listino iz leta 1189. Konrad namreč v tej listini nastopa na sredini, ali kot zadnji med cerkvenimi pričami ali kot prvi med laičnimi pričami in ne moremo biti povsem gotovi o njegovem položaju. Pri tem nam na misel pride tudi Konrad iz Maribora, ki nedvomno ni bil duhovnik, je pa prav tako nastopal v salzburški listini kot priča in to na zelo neuglednem mestu (1227, pred 24. septembrom, Traismauer (GZM I, št. 59)).

dokument, nastal okoli leta 1194, ki ga je izdal pasavski škof Volfker¹⁹ in s katerim je potrdil zamenjavo posesti z avstrijskim vojvodo Leopoldom.²⁰ Tudi tu je Konrad označen le kot Konrad iz Maribora vendar je naveden med cerkvenimi pričami, laične pa so od njih eksplicitno ločene. Ali ima ta nedoslednost globlji pomen, ni mogoče trditi. Vsekakor pa je "naš" Konrad v sklopu že večkrat obravnavanih šentpavelskih listin iz konca 12. ali začetka 13. stoletja ponovno označen kot mariborski župnik.²¹

Še prav posebej povedna je listina iz leta 1214. Pred tem letom je očitno prišlo do spora med šentpavelskim samostanom in njegovim opatom na eni strani ter župnikom iz Hoč na drugi strani v zvezi z jurisdikcijo nad cerkvijo sv. Lovrenca na Pohorju. Do spora je prišlo, ker je samostan štel cerkev kot svojo, saj je bila postavljena na tleh, ki so bila podarjena samostanu, po drugi strani pa se je hoški župnik kot zastopnik oglejskega patriarha, ki je cerkveno posest južno od Drave seveda obravnaval kot pripadajočo oglejski jurisdikciji, za nadzor ter dohodke te cerkve seveda potegoval oziroma jih štel kot njemu pripadajoče. Kot razsodnika med sprtima stranema je patriarh najprej imenoval mariborskega župnika, ki pa je bil neuspešen. Zaradi tega sta se obe strani zedinili, da kot razsodnike imenujejo dobroveškega prošta, libeliškega župnika, slovenjgraškega župnika, žičkega priorja, radgonskega župnika, župnika iz Gornjega Grada in Konrada iz Šent Pavla. Ti so uspeli razrešiti spor tako, da je Šentpavel obdržal lovrenško cerkev, je pa v zameno samostan župniku odstopil dohodke ene marke. Patriarh pa je nato hoškemu župniku prepustil dohodke ene marke v Bezeni pri Rušah. Razen samega izida spora, ki je, sploh kar se tiče šentpavelskih posesti v in okoli Maribora, pomemben sam po sebi, listina razkriva še več. Listino sta namreč izstavila brata, Konrad mariborski župnik in Ulrik Viltuški, in, kot smo to nakazali v poglavju o plemiških rodbinah v in okoli Maribora na prelomu 12. v 13. stoletje,²² je interes obeh bratov verjetno večplasten. Po eni strani je bila viltuška veja družine s posestjo na Viltušu fevdnik šentpavelskega samostana, po drugi strani pa vemo, da je bil leta 1229 v Hočah župnik Konrad Mariborski. V njem, tudi zaradi časovnega razpona, ne moremo videti mariborskega župnika, ki bi se iz povsem nejasnega razloga na stare dni prestavil v Hoče, temveč v njem vidimo Konrada Mariborskega, sina Gotfrida I., ki je od leta 1243 deloval kot mariborski župnik. Ali je mogoče predpostaviti, da je bil Konrad III. kot mlad postavljen za župnika v Hočah? Ker gre za zelo ugledno faro, bi bilo to ob verjetno precejšnji mladosti

¹⁹ Kot zanimivost opozorimo, da je to isti Volfker, ki je bil leta 1190 še prošt v Zell am Seeju in je pričal v isti listini izdani v Brežah kot Konrad.

²⁰ Okoli leta 1194 (GZM I, št. 36).

²¹ 1193–1220: "*Cbunr(adus) plebanus*" (GZM I, št. 34).

²² Glej: Tone Ravnikar, "Maribor v 13. stoletju. 1. del: plemstvo v Mariboru in njegovi okolici na prelomu 12. v 13. stoletje", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 1 (2020), str. 41–66.

slednjega zelo nenavadno, ne pa nemogoče. Vloga družine Mariborsko-Viltuških je bila vsekakor mnogo raznovrstnejša in vpliv večji, kot se je to predpostavljalo v starejši literaturi, ki je v Mariborskih videla zgolj lokalno aktivno družino.²³ Misel, da je bil v letu 1214 Konrad III. že župnik v Hočah, bi razložila tako, zakaj je bil interes obeh bratov tako velik, da sta se vmešala, kot tudi zakaj je bilo prvotno posredovanje župnika Konrada Mariborskega brez rezultata. Gotovo ga šentpavelska stran ni mogla videti kot nevtralnega v sporu, čeprav je bila družina na Viltušu v službi samostana kot vazalnega gospoda.

Glede na zelo majhno okno med zadnjo omembo prvega (1229) in prvo omembo drugega (1243) župnika Konrada je bilo mogoče predpostaviti, da sta si stric in nečak sledila eden za drugim, vendar pa ni mogoče povsem spregledati Viljema, duhovnika v Mariboru, ki je nastopal kot eden od razsodnikov v sporu med gornjegrajsko opatijo in žičkim samostanom zaradi desetnin. V tem sporu je Viljem zastopal skupaj z bratom Konradom iz minoritskega samostana v Mariboru žičkega priorja, medtem ko sta Konrad dekan na savinjskem in Henrik, duhovnik v Šmarjah zastopala Gornjegrajskega opata²⁴. Za Viljema ter za Henrika je v dokumentu uporabljen isti naziv, *sacerdos* – duhovnik, kar pomeni, da sta bila v očeh sestavljavcev listine enakovredna. Henrik je po večinski sprejetem, četudi ne povsem potrjenem prepričanju, prvi po imenu znani vikar v Šmarju pri Jelšah.²⁵ Se pravi, da je moral sorodno pozicijo zasedati tudi Viljem. Tako je splošno sprejeto gledanje, da moremo v Viljemu videti enega od duhovnih pomočnikov, kaplanov mariborskega župnika.²⁶ Bi pa morda lahko vendarle videli v Viljemu kar mariborskega župnika in tako zapolnili sicer ne veliko praznino med obema Konradoma. Ta misel temelji na predpostavki, da bi bil težko kot razsodnik v tako pomembnem sporu imenovan nekdo, ki je dosegel zgolj naziv kaplana. Vloga, ki jo Viljem odigra, presega kompetence kaplana. V vsakem primeru pa je takšna razlaga lahko razumljena le kot hipoteza, saj se Viljem omeni le v tej listini in ga v gradivu ne najdemo več.

V vsakem primeru pa od začetka 40-ih let 13. stoletja najdemo na mestu mariborskega župnika ponovno Konrada iz družine plemičev Mariborskih. Ta je prvič v virih izpričan za leto 1243, ko skupaj s svojim bratom Gotfridom II. pečati listino, s katero je Friderik s pridevkom *Monachus* (iz Maribora) skupaj z ženo Adelajdo podelil po smrti žičkemu samostanu dva vinograda, enega na Grajskem griču (*in Monte castris sitam*) in enega na šentpavelski posesti.

²³ V naslednji generaciji rodbine Mariborskih je Gotfrid II. Mariborski v 50. letih 13. stoletja imel celo naslov štajerskega deželnega sodnika. Več o tem: Martin Bele, "Štajerske deželne službe pred letom 1311", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 3 (2018), str. 647–648 (dalje: Bele, "Štajerske deželne službe pred letom 1311").

²⁴ 1236 (GZM I, št. 66).

²⁵ Höfler, *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem*, str. 357.

²⁶ Mlinarič, "Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru do jožefinske dobe", str. 453.

Za to, da je bilo volilo lahko izvedeno, je moral dati svoj pristanek vetrinjski opat Herbrand (kar morda nakazuje, da sta bila Friderik in Adelajda vetrinjska podložnika).²⁷ Med pričami pa je naštet tudi vrsta mariborskih uradnikov ter meščanov, zaradi česar se bomo k njej vrnili ob obravnavanju meščanov. Na tem mestu naj samo opozorimo, da se med pričami najde tudi desetinski uradnik Markvard,²⁸ meščan David, neki uradnik *Waizen*, za katerega pa ni jasno v čigavi službi je bil, nato pa tudi učitelj Ulrik in kirurg Volfram (*Wolframus chirurgus*). Konrada najdemo leta 1247 v Brežah, kjer se nahaja v spremstvu svojega gospoda, salzburškega nadškofa Filipa (Spanheimskega).²⁹ Že ob prvi omembi smo videli, da je bil Konrad visoko spoštovan, saj je bil tituliran kot *venerabilis*, torej kot častitljivi. Enako ga označijo tudi leta 1249, ko v listini Henrika Rogaškega v korist studeniškega samostana, ki ga je ustanovila njegova sestra Zofija Rogaška, pečati v imenu mladih iz Viltuša, ki (zaradi mladoletnosti) še niso imeli svojih pečatov.³⁰ V teh mladih iz Viltuša moremo domnevati Alberta II. in Henrika III., ki sta bila otroka Henrika II. iz Maribora/Viltuša in ob izdaji listine že pokojne Gertrude Rogaške (sestre Zofije in Henrika), ter sta bila kot nečaka dolžna dati svoje soglasje k podelitvam posesti samostanu. Zanimivo je, da ni bilo prisotnega Getrudinega moža, Henrika II. iz Viltuša, ki je bil takrat še vedno živ. Domnevati smemo, da za to odsotnostjo ne leži kakšen spor, temveč da je bil odsoten iz drugih razlogov. Ne nazadnje si 25. maja leta 126 Zofija želi še enkrat zagotoviti, da njena ustanovitev ne bo ogrožena in v novi listini še enkrat ponovi vse svoje dajatve samostanu, k čemur daje svoj pristanek, poleg brata Henrika, sestre Rikarde in Rikardinega sina Otona Kunšperškega tudi Zofijin svak (*nepotis mei*), Henrik Viltuških.³¹

Vsekakor je sredina 13. stoletja ne samo čas župnika Konrada, ki je bil visoko cenjena oseba, temveč je to tudi čas, ko je družina Mariborsko-Viltuških dosegla enega od svojih vrhuncev. Konradov brat in glava družine, o čemer priča pogostost pojavljanja v listinah, Gotfrid II. Mariborski je postal v času štajerskega vojvode Bele IV., madžarskega kralja, deželni sodnik, opravljal je torej eno najpomembnejših služb v vojvodini.³²

²⁷ 1243: "*Chunradi venerabilis de Marchpurch plebanus*" (GZM I, št. 69).

²⁸ Markvarda decimatorja lahko srečamo v večih listinah od začetka stoletja dalje (GZM I, št. 43, 63, 79, 80). Bil je meščan, ki je imel sina Gotšalka krznarja; leta 1250 pa je enkrat označen še kot ofical, se pravi uradnik, enkrat pa le še kot meščan.

²⁹ 1247, 3. marec, Breže (GZM I, št. 74).

³⁰ 1249, 13. april, Ptuj (GZM I, št. 77). Podrobno o tej listini in njenem velikem pomenu za zgodovino studeniškega samostana glej: Jože Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan ok. 1245–1782* (Celje, 2005), str. 21s (dalje: Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*).

³¹ 1263, 25. maj (*Gradivo za zgodovino mesta Maribor*, 2. zvezek, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1976), št. 13 (dalje: GZM II)). Tudi Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, str. 24.

³² 1254, 10. september: "*Gotfridi de Marbpurch iudicis provincialis*" (GZM I, št. 83 in 84). Glej tudi: Bele, "Štajerske deželne službe pred letom 1311".

V Mariboru lahko istočasno zasledimo prve nedvomne omembe farne cerkve, ki se omenja leta 1248 kot *ecclesia sancti Thome apostoli*, leta 1254 pa kot *ecclesia sancti Johannis Baptiste et beati Thome apostoli*, obakrat pa kot ležeča *apud Marbpurkh foro* oziroma *apud civitatem Marpurg*.³³ Leta 1249 pa izvemo tudi, da je najverjetneje na pokopališču ob cerkvi stala tudi kostnica – pokopališka kapela.³⁴ Tako cerkev kot kostnica sta označeni kot ležeči ob oz. zunaj mesta. To ni niti presenetljivo niti kaj nenavadnega. Župne cerkve so praviloma stale zunaj mest. Takšnih primerov je kar nekaj, spomnimo se le na Ljubljano in na farno cerkev sv. Petra. Ta podatek nam pomaga prepoznati velikost prvotnega mariborskega mesta. Bilo je precej manjše kot je bil sicer kasnejši srednjeveški Maribor. Predel okoli cerkve je bil šele v naslednji fazi (verjetno v drugi polovici 13. stoletja³⁵) inkorporiran v mesto in obdan z obzidjem. Glede na to, da je leta 1254 cerkev še označena kot ležeča zunaj mesta ter da je leta iz leta 1271 ohranjen najstarejši pečat Maribora, na katerem je že upodobljeno mestno obzidje, se gradnja le-tega datira v čas tretje četrtine 13. stoletja.³⁶ Iz zapisanega izhaja tudi povsem logična razlaga dejstva, da je bil severozahodni del Maribora še daleč v novi vek skoraj neposeljen oziroma rezerviran pretežno za vrtove in njive mariborskih meščanov.³⁷

Naslednji znani mariborski župnik je Alberon, ki je deloval med letoma 1273 in 1289. Tudi on je bil iz rodbine Mariborskih, kar pomeni, da so prvi trije po imenu znani mariborski župniki iz iste, "domače", plemiške družine. Alberon je znan po tem, da poleg graškega župnika ni upošteval posledic interdikta, ki ga je salzburški nadškof, iz nam sicer neznanih razlogov, izrekel nad pokrajini vojvode Albrehta I. Oba duhovnika sta bila obtožena, da navkljub škofovi prepovedi še nadalje opravljata bogoslužje. Zato je papež Nikolaj IV. naročil škofu Reimbotonu in arhidiakonu v Eichstädtu, naj raziščeta pritožbo proti obema župnikoma.³⁸ V primeru interdikta so namreč smeli opravljati bogoslužje v svojih cerkvah le nekateri redovi, vendar le neslovesno bogoslužje in brez povabila z zvonjenjem ter ob izpustitvi tistih, zaradi katerih je bil interdikt izrečen. V Mariboru so torej smeli opravljati bogoslužje le manjši bratje v svoji samostanski cerkvi, vendar le zase, ne pa za javnost, ker so sodili k redu, ki takega privilegija ni imel. Kako se je glasila razsodba obeh razsodnikov iz Eichstäda žal ne vemo, saj se je ohranila le papeževa listina, ne pa tudi odgo-

³³ 1248, 27. julij, Maribor (GZM I, št. 76); in 1254, 4. december, Maribor (GZM I, št. 85).

³⁴ 1249, Maribor: "*apud Marpurch in carnario*" (GZM I, št. 78).

³⁵ Primerjaj: Weiss, *Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter*, str. 29s.

³⁶ Božo Otorepec, *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem* (Ljubljana, 1988), str. 146; Weiss, *Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter*, str. 47.

³⁷ Jože Mlinarič, "Historično-topografski oris neposredne oklice srednjeveškega Maribora I.", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 71=Nv36, št. 3 (2000), str. 353.

³⁸ 1289, 23. avgust, Rieti (GZM II, št. 65).

vor. V Alberonovem času se pojavi ime mariborskega učitelja Henrika, ki je bil je verjetno učitelj na župnijski latinski šoli ter se je v tej službi nahajal v Mariboru vse do konca stoletja.³⁹ Naslednja dva župnika sta kasneje dosegla visoko cerkveno službo, postala sta namreč sekovska škofa. Ulrik iz rodbine Paldau, vitezov Wildonijcev oziroma Kuenringov, se 1290 omenja kot ptujski župnik in hkrati salzburški vicedom v Lipnici, leta 1295 pa kot mariborski župnik in obenem vicedom in arhidiakon v Spodnji marki.⁴⁰ V letu 1296 izvemo tudi ime enega od njegovih kaplanov. V Čedadu spisani listini se namreč med razsodniki menja tudi neki *Quonco capellario de Marpurch*.⁴¹ Nenavaden zapis imena je nastal izpod peresa čedajskega pisarja, ki nemških imen očitno ni bil vajen in je najbrž po svoje zapisal ime Kuno (*Chuno*), pomanjševalnico imena Konrad. V letu 1297 je Ulrik dosegel čast sekovskega škofa in je škofovsko službo opravljal do leta 1308.⁴² Ulrikov naslednik je bil, kot kaže, kratek čas neki Boton, ki se pojavi le enkrat, in sicer v listini, s katero zaključijo razsodbo, uperjeno proti vitezu Veitu iz Bresternice, in v kateri so ga sodili zaradi domnevnih zločinov in prestopkov ter verskih odklonov.⁴³ Njegov naslednik z imenom Wocho pa po vsej verjetnosti ni bil plemiškega rodu. Mariborski župnik je bil kar petnajst let (1302–1315), v pomoč sta mu bila kaplana Heidenreich in Ožbalt, nakar je v letih 1317–1334 upravljal sekovsko škofijo.⁴⁴

Poglavje o mariborski župniji v 13. stoletju je tako mogoče zaključiti, da je bila župnija od svoje verjetne preselitve iz starega župnijskega središča v Kamnici ustanova, nad katero so bedeli mariborski plemiči, ki so očitno povsem sistematično vedno znova za župnika uspeli nastavljati svojega človeka. To izpričuje lokalno absolutno premoč te družine, ki je bila prepletena ter tesno sorodstveno povezana z vsemi okoliškimi plemiškimi družinami. Izpričuje pa tudi velik interes za mesto, dogajanje v mestu in predvsem prizadevanje za to, da obdržijo čim več niti odločanja v mestu v svojih rokah. Pred-mariborsko naselje, ležeče ob Dravi na mestu današnjega Vojašniškega trga, pa je kot kaže tudi imelo svojo kapelo (gotovo podrejeno kamniški pražupniji), ki pa je bila v začetku 13. stoletja že v slabem stanju in so jo meščani porabili pri ustanovitvi minoritskega samostana. 13. stoletje je čas, ko Maribor dobi v svoje roke vedno

³⁹ 1288, 26. september, Maribor: "*magistro Haeinrico Marpurge scolastico*" (GZM II, št. 62); 1295, 12. marec, Maribor: "*Heinreich der schulmaister*" (GZM II, št. 78). Prim. Weiss, *Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter*, str. 189.

⁴⁰ 1295, 15. januar, Admont (GZM II, št. 77).

⁴¹ *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405*, ur. Božo Otorepec (Ljubljana, 1995), št. 183, str. 56.

⁴² Karl Amon, *Die Bischöfe von Graz-Seckau 1218–1968* (Graz–Wien–Köln, 1969) (dalje: Amon, *Die Bischöfe von Graz-Seckau*), str. 61; Mlinarič, *Mariborska župnija*, str. 238.

⁴³ GZM II, št. 91: na hrbtni strani listine iz 2. maja 1300, Maribor, kjer je dodan zapis datiran z 23. avgustom 1300, Lipnica in kjer je naveden "*Botone plebano in Marpurcha*".

⁴⁴ Amon, *Die Bischöfe von Graz-Seckau*, str. 70; Mlinarič, *Mariborska župnija*, str. 238–239.

Nekdanji minoritski samostan in minoritska cerkev (fotografija z Vojašniškega trga, 1970) (Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Zavod za urbanizem Maribor, Te 52-Vojašniški trg 2)

več vzvodov oblasti, poleg sodnika deluje konec stoletja v mestu že mestni svet oz., kot ga viri imenujejo, prisežniki, ki zastopajo mestni komun. K tem vprašanjem se bomo še vrnili, v tem poglavju pa ostajamo pri pregledu dogajanja v cerkvenih institucijah.

Minoritski samostan

Poleg farne cerkve je gotovo najpomembnejša cerkvena institucija, ki je delovala v mestu, že omenjeni minoritski samostan. Ta je do konca srednjeveškega časa ostal, poleg špitala, ustanovljenega v 14. stoletju, edina samostanska institucija v mestu. Kljub temu bomo v tej razpravi priključili še eno monastično institucijo, ki je sicer ležala zunaj srednjeveškega mesta, danes pa temu ni (ne bi bilo) več tako, to je komenda v Melju.

Zaradi pomanjkanja zgodovinskih virov nam leto prihoda manjših bratov v Maribor ni poznano. Povečini so se zgodovinarji odločili za čas okoli leta 1250 predvsem na osnovi dveh nedatiranih listin iz okoli leta 1280, ki so jih

napačno datirali v čas okoli 1250.⁴⁵ Prvi zgodovinski vir, ki nam priča o obstoju samostana manjših bratov v obdravskem mestu, je dokument, nastanek katerega datiramo v leto 1273 ali 1274, ki pa nam priča, da so se tedaj bratje v kraju že močno zasidrali. Ker so manjši bratje bili v sosednjih mestih (v Gradcu in v Celju) naseljeni gotovo že nekaj let pred 1240, smemo nastanek mariborskega samostana postaviti v čas okoli leta 1250. V prvi listini, v kateri se pojavijo mariborski manjši bratje, kasneje minoriti, izvemo, da je vdova po Ulriku II. Mariborskem, Gertruda⁴⁶ (ki je ne smemo mešati z Gertrudo, ženo Henrika II. Mariborsko-Viltuškega, ki je umrla že pred sredo aprila 1249),⁴⁷ podelila mariborskim minoritom posest, ki jo je dobila od vdove po Leutoldu, imenovanem Magerkrut.⁴⁸ V zameno so morali manjši bratje za njo, njenega moža ter njene otroke in starše opravljati po tri maše letno. Iz dikcije listine izhaja, da je samostan v Mariboru ne samo že deloval, temveč je bil že povsem vpet v ritem mesta, kar seveda povsem pritrjuje mnenju, da je začel delovati okoli leta 1250. Med pričami tega dejanja se našteva tudi nekega Volfharda, enega izmed manjših bratov, ki je prvi po imenu znani manjši brat, ki je rezidiral v Mariboru. Poleg njega najdemo naštete tudi meščane Ota, Leopolda, Eberharda in Henrika *Vsnarius*a. Prisotnost štirih meščanov v sicer plemiški listini izpričuje, kako visoko so ti kotirali v zadnji četrtini 13. stoletja.

Kot rečeno, dve nedatirani listini, ki sta bili včasih napačno datirani v čas okoli 1250, vendar je analiza pokazala, da ju je potrebno postaviti čas okoli 1280 leta, tisti, ki sta se šteli za najstarejši, vezani na samostan. Četudi danes vemo, da temu ni tako, je njun pomen še vedno velik. Pri teh dveh listinah gre pravzaprav za dva testamenta, ki sta ju zapustila Vulfink, verjetno iz Maribora, in neki *Walter Dens*.⁴⁹ Sploh prvi testament je za zgodovino Maribora zelo zanimiv. Vulfink namreč v njem svoje premoženje razdeli tako, da poplača nekatere dolgove, voli 4 marke in pol denaričev nekemu Wulfhartu, mariborskemu meščanu, s katerimi plača letno mašo za svojo in ženino dušo (iz dikcije listine izhaja, da par ni imel otrok ter da je bila žena v času nastanka volila že pokojna). Polega tega pa zapusti eno marko denaričev za gradnjo mariborske župnije, manjšim bratom v Mariboru pa zapušča za gradnjo oltarja v cerkvi po dve vedri vina letno. Listino potrdijo samostanski *guardian* brat Arnold ter brat H., ki je

⁴⁵ Primerjaj: Jože Mlinarič, "Minoritski samostan v Mariboru. 13. stoletje–1814", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 54=NVI9, št. 1–2 (1983), str. 59 (dalje: Mlinarič, "Minoritski samostan v Mariboru").

⁴⁶ Kot nenatančen je potrebno zavreči podatek, da se je predstavnik(ca) družine mariborskih pojavil(a) kot dobrotnik samostana šele leta 1370, kot to namiguje Jože Mlinarič (Mlinarič, "Minoritski samostan v Mariboru", str. 61).

⁴⁷ Glej: Martin Bele, "Viltuška veja gospodov Mariborskih pred letom 1311", *Kronika : časopis za slovensko krajevno zgodovino* 68, št. 1 (2020), str. 15 (genealoška tabela).

⁴⁸ 1273, junij – 1274, Maribor (GZM II, št. 28).

⁴⁹ C. 1280 (GZM II, št. 49) in c. 1280 (GZM II, št. 50).

Nekdanji minoritski samostan (fotografija z Lenta, 1970) (PAM, fond Zavod za urbanizem Maribor, Te 52-Vojašniški trg 2)

bil točaj v samostanu, poleg njiju pa še meščan Wolfhart skupaj z istoimenskim sinom⁵⁰ ter brata Gotfrid in Ulrik *de Gawatscha* oz. drugič *de Gawascha*. Slednja smemo z določeno rezervo locirati na dvor na Kozjaku. Manjši plemiči, poimenovani po Kozjaku, se namreč nato omenjajo vse do 14. stoletja, leta 1339 pa je v razsodbi spora med mariborsko-viltušskimi sorodniki na dveh mestih omenjen *der at hof dacz Gauatsch*.⁵¹ O dogodkih, vezanih na usodo minoritskega samostana, za 13. stoletje ni več podatkov. Mnogo več jih je v naslednjih stoletjih.

⁵⁰ Omenjenga Wolfharda lahko verjetno poistovetimo s trgovcem Wolfhartom s pridevnikom *Choczarius*, ki je leta 1313 podelil za večno luč v kapeli sv. Katarine v samostanski cerkvi za dušni blagor svoje žene Diemute pol talenta in 3 denariče letnih dohodkov (*Gradivo za zgodovino mesta Maribor*, 3. zvezek, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1977) (dalje: GZM III), št. 25: 1313, 25. marec). Če je torej verjetno v očetu in sinu videti mariborske trgovce, je seveda lažje razumeti Wolfhartov angažma in očitno zelo visok status, ki ga je imel v očeh sodobnikov.

⁵¹ 1339, 24. april, Maribor (*Gradivo za zgodovino mesta Maribor*, 4. zvezek, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1978) (dalje: GZM IV), št. 8). Primerjaj tudi Pavle Blaznik, *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*, A–M (Maribor, 1986), str. 370.

Komenda v Melju

Prej omenjeni "drugi mariborski samostan", se pravi komenda v Melju, pa je bila najverjetneje ustanova meljskih vitezov, o čemer smo razpravljali v poglavju o mariborskem plemstvu na prelomu z 12. v 13. stoletje in se na tem mestu ne bomo ponavljali. Poudarimo le, da smemo v meljski komendi gledati ustanovo gospodov Meljskih, ki so svojo posest izročili za ustanovitev duhovne ustanove; pri tem pa nam niso znani nagibi, ki so jih vodili, da so zemljo izročili prav temu redu. Vsekakor imamo opravka z relativno majhno postojanko, na kateri se je nahajalo vedno skromno število menihov in verjetno je tudi temu moč pripisati dejstvo, da se v virih meljska komenda omenja relativno redko. Po prvi omembi iz leta 1271 se nato ponovno v dokumentu komenda omenja leta 1282, ko sta Bertold s Pabensteina (južno od Ptuja) z ženo Dimudo in Henrik, imenovan Hayde (s Hajdine?), z ženo Zofijo podelila mariborskemu meščanu Rudolfu in njegovi ženi Greti ter dedičem v fevd osem kmetij, deset veder gornine in mlin ter posest v Poljčanah z vsemi pripadajočimi pravicami. Listino so pečatili s pečati majšperškega plemiča Hertvika, *Amelrica Spete* iz Limbuša ter pečatom mesta Maribor, pričali pa so ptujski župnik Jakob in na drugem mestu brat *Marquardo, tunc commendatore in Melnich* in nato še vrsta pripadnikov nižjega plemstva in nekaj mariborskih meščanov.⁵² Med laičnimi pričami sta tudi ptujski sodnik *Wecherlin* in mariborski sodnik Markvard. Njegova prisotnost in sicer velik angažma mesta pri tem volilu, ki se mesta sicer na prvi pogled ne tiče zelo, je dejstvo, da je bil prejemnik volila mariborski meščan Rudolf, brat sodnika Markvarda, ki je imel sina, ki ga je poimenoval po svojem bratu, Rudolf. Brata kasneje srečamo v vlogi mariborskega sodnika,⁵³ v kateri je, kot kaže, neposredno nasledil svojega brata Markvarda.

Komendo v Melju se da v 13. stoletju v virih zaslediti le še dvakrat. Leta 1288 in leta 1298, ko se najprej v zgoraj obravnavani listini Elizabete, vdove po sinu mariborskega mestnega sodnika, med pričami na prvem mestu nahaja brat Nudung, komtur, torej upravitelj komende v Melju.⁵⁴ Leta 1298 maribor-

⁵² 1282 (GZM II, št. 54).

⁵³ Npr.: 1288, 26. september: "*Rudolfo Marpurge iudice*" (GZM II, št. 62); 1290, 9. januar, Maribor: "*wir bayde richter von Marchpurch Levpold Wackezil vnd Rudolf*" (GZM II, št. 66). Da nimamo opravka s sinom Rudolfom, temveč z Markvardovim bratom, dokazuje prva navedena listina, v kateri je Elizabeta, vdova po Rudolfu, sinu mariborskega sodnika Markvarda, podelila reinski cisterci prihodke od svojih vinogradov. Markvardov sin Rudolf je bil torej leta 1288 že pokojni, kar pomeni, da je Rudolf iz leta 1290 lahko le Markvardov brat. Tako tudi: Jože Mlinarič, "Mariborski mestni sodniki v srednjem veku", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 54=Nv19, št. 1–2 (1983), str. 38 (dalje: Mlinarič, "Mariborski mestni sodniki v srednjem veku").

⁵⁴ "*bruder Nudung der commendewer von Melnich*": Nudung se kot komtur meljske komende pojavljuje ponovno leta 1302, ko je prvi med pričami ob sklenitvi poročne pogodbe med Vovbrškimi in Goriškimi grofi (*Celjska knjiga listin*, I. zvezek, ur. Dušan Kos (Celje, 1996), št. 68, str. 88).

ski mestni sodnik Rudolf skupaj z ženo Elizabeto Arnoldu, komturju malteške komende v Melju, proda posesti za dve marki in deset denaričev.⁵⁵ V oči pade dejstvo, da so vse tri listine iz zadnjega četrta stoletja 13. stoletja, ki se navezujejo tako ali drugače na meljsko komendo, vezane na dejavnost silno znamenite mariborske meščanske družine, iz katere je izšla vrsta mestnih sodnikov (Markvard, Rudolf in Rudolfov sin Merhel). Četudi ni mogoče z gotovostjo definirati povezave med komendo in meščansko družino, je le-ta brez dvoma obstajala. Gotovo je vtis, da je sodnikova družina eden glavnih dobrotnikov samostana, točen.

Mariborske upravne in gospodarske stavbe (dvori) različnih cerkvenih institucij

Razmišljanje o preteklosti (in sedanjosti) Maribora pa seveda ne more mimo dejstva, da mesto leži sredi vinorodnih gor. To dejstvo je ob tem, da je lega Maribora tudi sicer prometno izredno dobro strateško izbrana,⁵⁶ rezultiralo, med ostalim, tudi v tem, da so mnoge cerkvene institucije s Koroške in Štajerske iskale v mestu in njegovi okolici možnosti za pridobitev (v prvi vrsti vinorodnih) posesti. Posledično so v Mariboru (ali njegovi neposredni okolici) posedovale tudi svoje upravne in gospodarske stavbe, dvore ter posredno ali tudi neposredno vplivale na življenje v mestu. Tako izvemo, da so v 15. stoletju, ko je bil sestavljen popis za odmero zemljiškega davka od nepremičnin v mestu in iz katerega razberemo, da je bilo mesto organizacijsko razdeljeno na štiri četrti, stali v prvi četrti Žički dvor in dvor Admonta ter hiši gospodov Ivniških in Grabenskih, v drugi četrti dvor Šentpavelskega samostana, gospodov Rechpergov in gospodov Rajhenburških (posest pa sta meli tudi družini gospodov Grabenskih in Humberških), v tretji so imeli svojo posest Humberški, v četrti pa so stali dvori Vetrinja, Salzburške nadškofije ter Meljski dvor, hiši pa sta imeli tudi družini Lindeških in Ivniških⁵⁷. V Mariboru je tako bilo pet dvorov, torej gospodarskih in upravnih središč, različnih cerkvenih institucij, štiri samostani in nadškofije. Temu seznamu pa lahko dodamo vsaj še hišo škofije Krka, o kateri

⁵⁵ 1298, 20. februar, Maribor (GZM II, št. 83).

⁵⁶ Primerjaj: Miha Kosi, *Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem* (Ljubljana 1998), str. 207ss.

⁵⁷ *Gradivo za zgodovino Maribora. Dokumenti iz Mariborske mestne knjige. 2, 13. stoletje–1676*, 14. zvezek, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1988) (dalje: GZM XIV), str. 33–39). Primerjaj tudi: Jože Mlinarič, "Maribor od začetkov do sredine 18. stoletja", v: *Maribor skozi stoletja. Razprave I* (Maribor, 1991), str. 163.

govori listina iz leta 1341,⁵⁸ svojega upravnika pa je imela tudi reinska cisterca, ki je bival na dvoru *dacz Marpurcb*⁵⁹, se pravi pri Mariboru. Vsekakor ne bi bilo točno domnevati, da so vsi ti upravni dvori nastali že v 13. stoletju, za nekaj njih pa to nedvomno vemo.

Dvor v lasti samostana Rein

Prvo omembo hiše v lasti samostana Rein poznamo iz leta 1316. Tega leta je namreč kralj Friderik prepovedal mariborskemu mestnemu sodniku, mestnemu svetu in meščanom (*iudici, iuratis et univesis civibus in Marichburga*), da terjajo dajatve od hiše (*de domo sua*) reinskega samostana, ki jo imajo za potrebe vzdrževanja svojih vinogradov. Opat Adalbert in samostan pa zaradi tega tudi ne smeta biti prikrajšana za svoje siceršnje in običajne pravice v mestu.⁶⁰ Iz dikcije je razvidno, da smemo obstoj samostanskega dvora v mestu domnevati že vsaj od konca 13. stoletja. Na mestu je misel Jožeta Mlinariča, da moremo v osebi Henrika, reinskega služabnika, ki leta 1300 kupuje od Veita Bresterniškega vinograd pri Brestanici, videti morebitnega samostanskega upravitelja posesti. Isti se leta 1318 omenja kot viničar, ki reinskim menihom pokloni hišo in svoje premoženje, kar je potrdil in se svojim morebitnim pravicam odrekel Henrikov nečak Jakob.⁶¹ Dvor reinskega samostana pa je moral biti v začetku relativno majhen in nepraktičen, saj so menihi skladiščili svoje vino v kleti vetrijskega dvorca, za kar so tudi plačevali slednjemu zakup.⁶²

Posesti admontskega samostana

V seznamu iz 15. stoletja, ohranjenega v mariborski mestni knjigi, nas do neke mere preseneti podatek, da je imel admontski samostan svojo hišo v mestu, saj vemo, da je bil od zadnje četrtine 13. stoletja dalje gospodarski sedež admontskih posesti okoli Maribora **Račji dvor**. Prisotnost admontskega samostana s posestmi v okolici mesta Maribor sega sicer dosti dalj nazaj. Admontski samo-

⁵⁸ 1341, 29. januar (GZM IV, št. 17), in 1341, 30. januar: "*ich Mertel in meines berren haus von Gurk dacz Marchpurcb*" (GZM IV, št. 18).

⁵⁹ 1349, 25. maj: "*Chuentzlein bant des Swaben, ze den zeiten der berren schaffer von Revn*" (GZM IV, št. 50); 1361, 24. junij: "*Raevner boff /.../ dacz Marpurcb*" (GZM IV, št. 93).

⁶⁰ GZM II, št. 43.

⁶¹ Jože Mlinarič, "Mariborski samostanski dvori in njihova posest do 16. stoletja", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 69=Nv34, št. 1 (1998), str. 29 (dalje: Mlinarič, "Mariborski samostanski dvori in njihova posest do 16. stoletja")

⁶² Mlinarič, "Mariborski samostanski dvori in njihova posest do 16. stoletja", str. 28.

Račji dvor pri Mariboru, gospodarski sedež admontskih posesti od zadnje četrtine 13. stoletja dalje (PAM, SI_PAM_1702_001_006_003-00139)

stan, ki je sicer ustanova Heme Krške in salzburškega nadškofa Gebharda pred letom 1074⁶³, je do prvih posesti prišel že leta 1139, ko mu je nadškof Konrad podelil del posesti, ki so mu pripadle po grofu Verigandu (Slovenjgraškem) zaradi vseh hudodelstev, ki jih je ta storil. Med temi posestmi se omenja tudi posestvo pri Spodnji Jarenini (*apud Jeringen inferius*) s cerkvijo in z vsemi pritklinami, kar mu je izročil Verigandov brat, Rudolf.⁶⁴ Za to posest se je samostan moral pošteno potruditi, saj je podelitvi najprej nasprotoval Verigand, nato pa se je Jareninske posesti polastil tudi grof Bernhard.⁶⁵ Je pa samostan to posest uspel ne samo obdržati, temveč jo je še povečal. Leta 1160 mu je tako salzburški nadškof Eberhard I. na prošnjo krškega škofa Romana I. samostansko posest skupaj s farno cerkvijo sv. Marije Magdalene v Jarenini.⁶⁶ Isto leto je samostan v Jarenini dobil še dva vinograda iz rok nekega Bernolda (*Pernoldus*) iz Lipnice/Leibnitza.⁶⁷

Konec 13. stoletja je Admont postal lastnik Račjega dvora in vinogradov pri Trčovi (pri Malečniku pri Mariboru). S tem se je samostanska vinogradniška

⁶³ Prim.: 1041–1045 (GZS III, št. 115, str. 79), in 1074, 29 september (GZS III, št. 285, str. 175).

⁶⁴ 1139, 10. oktober, GZS IV, št. 150, str. 90.

⁶⁵ 1148–1161 (GZS IV, št. 252, str. 140).

⁶⁶ 1160, 28. december, Brežje/Friesach (GZS IV, št. 409, str. 205).

⁶⁷ C. 1160 (GZS IV, št. 417, str. 210).

posest sila povečala. Omenjeno posest je samostan kupil leta 1279 od nemškega viteškega reda. Glede na to, da je imel ta red leta 1236 vinograde in kmetije na dvoru in v vasi Trčovi (*in curia Tepsav et in villa Thepsav*) ter v vasi pri Sv. Petru (Malečnik) "*ad sanctum Petrum in villa nostra*", kar je tedaj dal svojim ljudem v dedni zakup,⁶⁸ in ker je leta 1279 red prodal prav to posest in verjetno tudi Račji dvor, je bil morda red lastnik dvora že leta 1236. Listina iz leta 1236 je bila izdana v Malečniku (*in villa nostra ad sanctum Petrum*) in v njej izve-
mo poleg že zapisanega, da so imeli križniki svojo hišo v Mariboru (*domum nostram in Marchpurch*). Ta hiša pa je najbrž prešla z nakupom leta 1279 v roke admontskega samostana in je morda tista (oz. na tistem mestu), ki jo omenja zapis iz 15. stoletja. Admontskemu samostanu je naštetu posest prodal za 200 mark srebra komtur nemškega viteškega reda Konrad von Feuchtwang (*Chunradus de Veutwanch*) dne 28. marca 1279, ker je bil red zelo zadolžen. Prodana pa je bila posest pri Sv. Petru (Malečnik), pri Trčovi in Račji dvor (*villas nostras sitas circa Marchburch in Styria videlicet ad sanctum Petrum, Tepsowe, et in Hove*).⁶⁹ Ta nakup zemlje je samostanu omogočil kralj Rudolf, ki mu je poklonil tristo mark srebra.⁷⁰ Prodajo je potrdil z listino z dne 30. aprila 1279 veliki mojster nemškega viteškega reda Hartman von Helderlinge, vendar listina omenja le posest pri Malečniku (*nostrorum bonorum juris montani et redituum circa Marchburch apud sanctum Petrum*). Ker se je takoj po trgatvi izkazalo, da dohodki niso v skladu z višino kupnine, je komtur nemškega viteškega reda Gottfried Lhesco dodal Admontu (*in supplementum defectus quorundam redituum in sancto Petro apud Marchpurgam*) hubo v Brezah in četrtno sirnice v Ramsauu v dolini reke Aniže/Enns.⁷¹ V slednjih listinah, s katerimi so križniki admontskemu samostanu prodali posest okoli Maribora, se ni navajal Račji dvor, razen če je mišljen pod imenom "*Hove*". Listine namreč striktno govorijo le o posesti pri sv. Petru (Malečnik) in v Trčovi. Nekaj več izve-
mo iz listine, izdane dne 9. maja 1284, v kateri je rečeno, da Konrad, sin Otona Chriglerja, prodaja Gotšalku Hauserju Račji dvor (*curiam sitam in Raitz*) z vsemi pritiklinami za določeno (v listini nedefinirano) rento, pri čemer je poudarjeno, da je Konradu pripadel dvor po delitvi posesti z njegovimi brati (*per divisionem cum fratribus meis*). Iz tega izhaja, da pod imenom "*Hove*" le ni misliti na Račji dvor.

Delno pa nam dvom prežene listina z dne 22. junija 1290. Tedaj je namreč kralj Rudolf potrdil samostanu vse posesti in pravice, pri čemer se omenja tudi posest pri Trčovi, Malečniku ter Račji dvor (*bona in Tepsarn, ad sanctum*

⁶⁸ 1236, 6. december, Sv. Peter pri Mariboru (GZM I, št. 65).

⁶⁹ 1279, 28. marec, Judenburg (GZM II, št. 43).

⁷⁰ Jože Mlinarič, "Admontski Račji dvor", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 49=Nv14, št. 1 (1978), str. 37 (dalje: Mlinarič, "Admontski Račji dvor").

⁷¹ 1279, 25. november, Gradec (GZM II, št. 48).

Petrum, et curiam Raitze apud Marchpurch). Listina izrecno poudarja, da je samostan kupil ta posestva z denarjem, ki mu ga je kralj podaril. Neovrgljivo je dejstvo, da je bil Admont lastnik Račjega dvora leta 1290. Ker pa je v listini poudarjeno, da je ta posest prešla v samostanske roke s pomočjo darila kralja Rudolfa, ki pa ga je samostan prejel že v sedemdesetih letih stoletja in s katerim vemo, da je financiral nakup v Trčovi in Malečniku, smemo logično domnevati, da je v istem zamahu Admont prejel v svoje roke tudi Račji dvor. Kaj pa je z dvorom, ki ga je kupil šest let pred tem Gotšalk Hauser? Ali sta bila konec stoletja na tem prostoru kar dve upravni stavbi?

Najverjetneje pa je samostan z nakupom posesti od nemškega viteškega reda dobil/kupil tudi **križniški dvor** v mestu Maribor, ki smo ga spoznali omenjenega leta 1236. Hiša, za katero navaja *Jacob Wicher*, da jo je samostan kupil leta 1297 za 30 mark srebra od mariborskih meščanov Eberharda in Henrika, je bila meščanska hiša, ki je bila kot takšna dolžna plačevati mestni davek in je bila torej mestu podsodna, kar pa ne drži za cerkveni dvor, ki ni spadal pod mestno jurisdikcijo, zaradi česar je tudi prišlo do (verjetno ne edinega) spora med mestom in samostanom.⁷² Seveda bi bilo povsem mogoče predpostaviti tudi, da so samostanci dosegli, da se je status hiše ob nakupu spremenil in da je mesto hišo izgubilo, podobno, kot je bila situacija z dvorom šentpavelskega samostana, ki je ležal na zahodnem delu mesta, blizu t. i. Koroških vrat. Leta 1316 je namreč mariborski meščan Valter, sin Eberharda, s soglasjem svojega brata Georga in svoje žene Margarete šentpavelskemu samostanu podelil svojo hišo v Mariboru ob (*obern tor gelegen*), se pravi pri zgornjih vratih, kar je bilo ime za Koroška vrata, ki so se imenovala tudi vrata Naše ljube gospe, po Marijini cerkvi, ki je stala v Lebarjih (približno na mestu današnjega Ljudskega vrta). Valter je hišo samostanu podelil ob vstopu njegovega brata Georga v samostan.⁷³ Že šest let kasneje je samostan dosegel, da je rimski kralj Friderik Habsburški prepovedal mariborskemu sodniku, mestnemu svetu in meščanom (i.e. mariborskemu komunu) brez njegovega (kraljevega) izrecnega naročila nalagati šentpavelskemu samostanu za njegovo hišo v Mariboru mestne davke.⁷⁴ Listina lepo kaže, kako je institucija dosegla, da je sprva mestu podsodna nepremičnina ušla iz rok mestni jurisdikciji. Takšne listine pa za admontsko hišo (če je sploh bila kdaj izdana) ne poznamo in je zato potrebno ohraniti določene dvome pri vprašanju, kdaj in kako je admontski samostan pridobil nepremičnine v mestu. Ni pa dvoma, da je ostal glavni gospodarski obrat admontskega

⁷² Primerjaj: Mlinarič, "Admontski Račji dvor", str. 38, op. 67.

⁷³ 1316, 24. marec, Maribor (GZM III, št. 41).

⁷⁴ 1320, 30 maj, Gradec (GZM III, št. 54). Primerjaj: Jože Mlinarič, "Odnosi med šentpavelsko opatijo in gospodi iz Melja, gospodi Mariborskimi in mariborskimi meščani v srednjem veku", *Kronika : časopis za slovensko krajevno zgodovino* 29, št. 3 (1981), str. 246.

samostana na Račjem dvoru. Le-ta je bil center admontskega vinogradništva severno in vzhodno od mesta, kjer je samostan sistematično kopičil posest, pretežno vinograde. Tako je že v letu 1290 mariborski meščan Eberhard (ki spada med najpomembnejše mariborske meščane ob koncu 13. stoletja, in se pojavlja v večih listinah na prvih mestih med meščani) podelil samostanu svoj gozd pri dvoru (*vorst datz Raitz*)⁷⁵. V naslednjem stoletju si darovnice sledijo v še večjem številu.⁷⁶

Posesti šentpavelskega samostana

O šentpavelskem samostanu in njegovih posestvih, ki je imel predvsem zahodno in tudi severno od mesta, smo delno že govorili, ko smo se v poglavju o plemstvu na prelomu 12. v 13. stoletje sprehajali med sedeži večjih plemiških rodbin, in posebej izpostavili šentpavelski Viltuš. Zgoraj smo ugotovili, da je samostan dobil v mestu hišo leta 1316, ki jo je v nadaljevanju spremenil v svojo upravno stavbo.

Žički samostan

Videli smo, da je Maribor privabljal veliko število samostanskih in škofijskih institucij, ki so predvsem zbirale vinograde in za upravo postavljale/kupovale hiše v mestu. Te institucije prihajajo tako iz koroškega kot štajerskega prostora.

Takšna je tudi kartuzija Žiče, ki je svojo prvo posest v okolici Maribora dobila že iz rok ustanoviteljev, mejnega grofa Otokarja III. oz. njegovega sina Otokarja IV., prvega štajerskega vojvode.⁷⁷ Slednji tako ugotavlja leta 1182, da so menihi preslabo dotirani in da je zaradi uboštva ustanova skoraj propadla ter jim zato poleg volila, ki ga je namenil že njegov oče, podeli med ostalim tudi kože in krzna živali, ki so jih njegovi ljudje pojedli na njegovih prepoziturah (deželnoknežjih uradih) v Mariboru, Radgoni in Laškem. Izvzema tiste živali, ki so bile pojedene ob nedeljah ter za božične, velikonočne in binkošne praznike.⁷⁸ Vojvoda pa je podelil samostanu še svojo posest pri Rogozi ter osem mark iz njegovih uradov, med ostalim tudi eno marko iz vojvodovega urada Mari-

⁷⁵ 1290, 3. maj, Maribor (GZM II, št. 68).

⁷⁶ Prim. Mlinarič, "Admontski Račji dvor", str. 38s.

⁷⁷ Več o dinastiji Otokarjev glej: Martin Bele, "Štajerski grb in njegovi začetki v 12. in 13. stoletju", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 3 (2019), str. 634–639.

⁷⁸ Primerjaj: Mlinarič, "Mariborski samostanski dvori in njihova posest do 16. stoletja", str. 21.

bor.⁷⁹ Samostan je nato dobil še več posesti, ležečih v bližini Maribora od različnih dobrotnikov. Med te sodijo tudi vinogradi v okolici mesta. Prve je dobil leta 1207 z darovnico vojvode Leopolda VI.⁸⁰ V nadaljevanju si darovnice, ki obsegajo (tudi) vinograde, sledijo. Leta 1243 je tako Friderik s pridevnikom *Mona-chus* skupaj z ženo Adelajdo žičkemu samostanu podelil vinograd na *Monte castri* (Grajski grič – Piramida) in še enega ležečega na zemlji šentpavelskega opata. Vinograda sta najprej podelila samostanu v Vetrinju, nato pa jima je opat Herbrand dovolil, da ju podelita, komur bi želela.⁸¹ Iz obravnavanega stoletja je ohranjena tudi darovnica iz leta 1298, s katero je žički samostan prejel mlin oz. dohodke od mlina na Dravi. To daritev je opravil župnik pri cerkvi sv. Magdalene na desnem bregu z imenom Gotfrid (ponovno tipično ime mariborske plemiške družine: ali smemo tudi v tem vikarju domnevati člana mariborskih?), zaradi česar smemo domnevati, da je tudi omenjeni mlin ležal na desnem bregu reke.⁸² Listina je sicer delno poškodovana, zaradi česar ni mogoče razbrati vsega oz. natančno rekonstruirati celotno vsebino. Prav verjetno je, da je tako izginil še kakšen pomemben podatek. Vsekakor pa je vredno poudariti, da je glede na to, da je posest ležala na desnem bregu, le-ta že bil del mesta. Listina je namreč pečatena z mestnim pečatom, kot priče pa so naštetih mariborski župnik Albe-ron, ki sta ga spremljala tudi njegova kaplana (vikarja?) Majnhard in Leon, pričala pa sta tudi mariborska sodnika Rudolf in Leopold, brata iz Cvajnika Eberhard in Henrik ter mariborski meščan Libhard. Eberhard iz Cvajnika je verjetno identičen z Eberhardom, ki je leta 1290 admontskemu samostanu prodal gozd pri Račjem dvoru in je imel sina Valterja, ki je leta 1316 prodal hišo pri Koroških vratih šentpavelskemu samostanu. Vsekakor pa sta brata tista, ki sta 1297 prodala hišo admontskemu samostanu. Družina Eberharda in Henrika tako nastopa kot ena od dveh (druga je družina sodnika Rudolfa), ki so verjetno predstavljale vrh mestne elite konec 13. stoletja. Sama predaja mlina v last žičkega samostana je bila očitno predvsem zadeva mesta, zaradi česar se na listini nahaja mestni pečat, med pričami več uglednih meščanov predvsem pa v listini ne nastopa župnik Hoč, katerega vikariat je bila cerkev na Pobrežju, temveč mestni župnik. Dejstvo, ki bi ga verjetno lahko razložili tako s tem, da je bil desni breg konec 13. stoletja že vključen v samo mesto, kot z zgoraj nakazano domnevo, da je bil župnik Gotfrid član mariborske plemiške družine. Slednji je umrl pred 2. junijem 1311, ko je oglejski patriarh po njegovi smrti na njegovo mesto imenoval

⁷⁹ Otokarjev naslednik, češki kralj Otokar II., je odredil, da samostan namesto teh osmih mark prejme v last dve vasi z imenom Prepolje v mariborskem deželnotknežjem uradu (Mlinarič, "Mariborski samostanski dvori in njihova posest do 16. stoletja", str. 22).

⁸⁰ *Gradivo za zgodovino Slovencev*, 5. knjiga, ur. Milko Kos (Ljubljana, 1928), št. 122, str. 70s (dalje: GZS V).

⁸¹ GZM I, št. 69.

⁸² GZM II, št. 64.

Herbarta iz Laškega.⁸³ Opozorim naj na to, da je bil v listini iz leta 1298 Gebhart označen kot *plebanus*, se pravi kot župnik, medtem ko ga v patriarhovi listini iz 1311 (pravilneje) označujejo kot vikarja (*vicarii ipsius ecclesie*). Tu v tem "povišanju" v župnika moremo videti vpliv in željo mariborske družine, da svojega človeka dvigne tudi z višjim nazivom kot mu sicer pritiče.

Toda vrnimo se k žičkemu samostanu. Le-ta je dobil (kupil, zgradil?) svoj dvor v mestu že pred letom 1300. Menihi so namreč pred letom 1306 prejeli privilegij, po katerem so bili oproščeni prispevati v denarju za vzdrževanje mestnega obzidja. Skrbeti so morali le za obzidje okoli svojega dvora (*satisfacere habemus cum muro circa domum nostram*). S tem privilegijem so se menihi zglasili pri Frideriku III., ki ga je pregledal ter naročil mestu, da naj privilegij upošteva in se ravna po njem. Očitno je med menihi ter mestom prišlo do spora, vezanega na svoboščine, ki jih menihi s svojo posestjo v mestu uživajo. Med obema stranema je nato prišlo do sporazuma, s katerim so si samostanci izgovorili, da jim od dvora ni potrebno plačevati nobenega davka, prav tako so bili oproščeni plačevanja mitnine od vina in drugih doma pridelanih stvari, ki so jih skladiščili v svoji svobodni hiši. Prav tako so smeli prodajati vino na drobno, eden od žičkih podložnikov pa je smel v žičkem dvoru brez dajatev prodati pol tovara vina, sicer pa so morali žički podložniki od prodanega v mestu plačevati samo eno tretjino običajne mitnine, izgovorili pa so si tudi pravico, da redovniki ali redovnice (!?), ki bi se naselili na dvoru, ne bi bili dolžni plačevati dajatev, medtem ko morajo drugi, ki bi morebiti prebivali na žičkem dvoru, plačevati vse dajatve ter izpolnjevati vse obveznosti, za kar so zavezani meščani.⁸⁴ Določilo o redovnikih in redovnicah, ki da bivajo v žičkem dvoru ima smisel samo, če predpostavimo, da so dvor uporabljali tudi menihi in nune drugih redov. Kartuzijani pač zaradi svojih pravil v mestu niso smeli bivati.

Dvor nadškofije v Salzburgu

Iz popisa zavezancev zemljiškega davka od nepremičnin v mestu in v mestnem pomirju izhaja tudi, da je svoj dvor imela nadškofija v Salzburgu, vendar o njem ni mogoče za 13. stoletje ničesar razbrati. Prvi indic, ki govori v tej smeri, je iz leta 1325, ko je salzburska cerkev dobila od Elizabete, vdove po Rudolfu iz Maribora, hišo, ki je ležala na vogalu Glavnega trga. Skoraj z gotovostjo lahko v tej hiši vidimo zametek kasnejšega salzburskega dvora.⁸⁵

⁸³ GZM III, št. 4.

⁸⁴ Jože Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurklošter* (Maribor, 1991), str. 73, 74.

⁸⁵ GZM III, št. 73.

Nekdanji dvor žičkega samostana (Žički dvor) na razglednici iz leta 1929 (PAM, SI PAM_1693_001_016_013_00001)

Vetrinjski dvor

Povsem drugače je z zadnjim dvorom, ki pa je bil verjetno najstarejši dvor kate-rekoli cerkvene institucije v mestu. To je Vetrinjski dvor, se pravi dvor koroškega cistercijskega samostana, nastalega na pobudo koroškega grofa Bernharda Spanheima pred letom 1143 v vasi Vetrinj/Viktringen južno od Celovca/Kla-genfurta. Omenjeni grof Bernhard je tisti, ki je v zgodovini Maribora dolgo veljal za "očeta Maribora". Čeprav danes velja, da je ustanovitev urbanega naselja, pa tudi gradnja gradu na Piramidi delo štajerskega mejnega grofa Otokarja III. oz. njegovega sina Otokarja IV. (prvega štajerskega vojvode), je obstoj Bernhardo-ve posesti na prostoru današnjega Maribora in njegove okolice v prvi polovici 12. stoletja nedvomna. Zato ne čudi, da je grof podelil svojemu novoustanovlje-nemu samostanu že v samih začetkih obstoja le-tega tudi posest na prostoru, kjer danes leži mesto Maribor. Že med letoma 1143 in 1147, ko se grof odpravi s kraljem Konradom na križarski pohod, s katerega se ne vrne, je podelil Vetrin-

nju vas Loko blizu Miklavža v Marki⁸⁶ (*tradidit quoque iuxta Brunne in Marchbia /.../ villam unam, que Lonch dicitur*). Temu pa njegova žena Kunigunda iz rodu štajerskih mejnih grofov, odstopi samostanu to, kar je bilo njenega v Miklavžu, ter posest v Hotinji vasi in v Rogozi.⁸⁷ Neposredno pa se posest vetrinjskega samostana z Mariborom poveže v 20-ih letih 13. stoletja, ko že naletimo na začetek vetrinjskega dvora. Med letoma 1220 in 1224 je namreč vetrinjski opat Konrad od mariborskega meščana in kožarja Gotšalka in njegove žene za deset mark kupil hišo s pripadajočim prostorom okoli hiše ter s hlevom.⁸⁸ Ta hiša je postala upravni in gospodarski sedež za samostansko posest, pri čemer mislimo zlasti na vinograde. V 13. stoletju je samostan še pridobil posest v Melju, ki je bila last Henrika Rogaškega in s katero je slednji odplačal škodo, ki jo je prizadejal samostanu. Posest je bila sicer najprej za eno leto zastavljena, vendar je kasneje postala last samostana.⁸⁹ Za tem skoraj do konca 13. stoletja nimamo ohranjenih dokumentov, ki bi pričali o povečevanju samostanske posesti v in okoli mesta. Od leta 1290 dalje pa si nakupi in daritve sledijo v hitrem vrstnem redu. Leta 1290 je samostan kupil vinograd v Cvajniku od Katarine, vdove po Rudleinu, in s soglasjem njenih obeh otrok, Petra in Katarine. Listino sta potrdila oba mariborska sodnika, Leopold *Wackerzil* in Rudolf,⁹⁰ ki sta poskrbela tudi, da je bila listina pečatena s pečatom mesta Maribor. Med pričami pa je naveden tudi Henrik, ki rezidira na vetrinjskem dvoru, kar je tudi prva nedvomna omemba dvora kot upravno-gospodarskega središča (*Heinreich auf der Vittringerhof*). Cvajnik je bil (in je še vedno) sicer vinogradniški predel, kjer je stal tudi manjši plemiški dvor, po katerem se imenujejo neki Ulrik, Henrik in Eberhard, katerih nizek status pa izpričuje tudi dejstvo, da so v listinah navedeni skupaj z meščani in vedno za mestnima sodnikoma. V 14. stoletju je bilo nato povečevanje samostanske posesti izvajano sistematično, kar izpričujejo ohranjene listine. O povečanju interesa samostana do posesti v in okoli Maribora pa priča tudi podatek, da so leta 1324 pridobili dohodke od trinajstih služnostnih hiš v mestu, leta 1330 so nadalje kupili še dve hiši v mestu, leta 1355 pa so pridobili še več dohodkov od nepremičnin znotraj mestnega obzidja.⁹¹ Vetrinjski samostan se tako izkazuje (poleg samostana Šent Pavel) kot najaktivnejša nemariborska cerkvena institucija v in okoli mesta.

⁸⁶ Loka pri Miklavžu na Dravskem polju. Lokacija po: Mlinarič, "Mariborski samostanski dvori in njihova posest do 16. stoletja", str. 16.

⁸⁷ GZS IV, št. 183, str. 108, 109.

⁸⁸ 1220–1224, avgust: "*in villa nostra Marbpurc domum cum aliis eiusdem domus attentenciis area videlicet et orto et stabulis a Gotscalco pellipario burgense nostro*" (GZM I, št. 55).

⁸⁹ 1254, 6. december, Maribor (GZM I, št. 86). Glej tudi Mlinarič, "Mariborski samostanski dvori in njihova posest do 16. stoletja", str. 16.

⁹⁰ Glej opombo 51.

⁹¹ Mlinarič, "Mariborski samostanski dvori in njihova posest do 16. stoletja", str. 18.

Drugi del razprav o zgodovini mesta Maribor v 13. stoletju prinaša predstavitev delovanja cerkvenih institucij, ki so v mestu nastale in/ali delovale. Pri uvodnem vprašanju glede nastanka župnijske cerkve sv. Janeza Krstnika in sv. Tomaža v Mariboru se ponuja sklep, da je prvotno cerkveno središče za prostor na severnem bregu reke Drave potrebno iskati v Kamnici, pri cerkvi sv. Martina. Iz Kamnice pa se župnijsko središče najverjetneje med letoma 1160 in 1180 prestavi v takrat nastajajoče urbano središče Maribor. Na prostoru, kamor se je razširil mariborski trg, je že pred tem časom obstajala manjša (verjetno krstilna) kapela, posvečena sv. Janezu Krstniku, ki pa je bila premajhna in neprimerna za župnijsko središče, zaradi česar so se odločili ne obnoviti in povečati staro, temveč zgraditi novo cerkev. Nova cerkev je dobila tudi nov patrocinij, sv. Tomaž, ki pa se ob starejšem in očitno dobro uveljavljenem patrociniju sv. Janeza Krstnika ni uspel uveljaviti.

Župnija je postala ustanova, nad katero so bedeli mariborski plemiči, ki so očitno vedno znova uspeli postaviti za župnika predstavnika družine. Tako vemo, da so bili vsi prvi trije po imenu poznani župniki v Mariboru pripadniki Mariborsko-Viltuške družine oz. da je torej celotno 13. stoletje mariborska družina pod nadzorom oz. v upravljanju mariborskih plemičev.

Staro kapelo so sredi 13. stoletja meščani porabili ob ustanovitvi minoritskega samostana. Samostan je verjetno res nastala sredi 13. stoletja, kljub temu da sta listini, ki sta služili za dokaz, nastali ne okoli leta 1250 (kot je veljalo), temveč okoli leta 1280. Sicer je za 13. stoletje ohranjenih le skromno število listin, vezanih na minoritski samostan, kar se spremeni šele v kasnejših obdobjih. V bližini srednjeveškega Maribora (in danes znotraj obsega mesta) pa je nastala tudi komenda Ivanovcev oz. Malteških vitezov, kot jih poznamo od 16. stoletja dalje. O dejavnosti le-te je, prav tako kot za minoritete, mogoče najti le majhno število listin oz. podatkov. V oči bode dejstvo, da so od štirih listin kar tri iz 80-ih in 90-ih let 13. stoletja povezane z zelo znamenito mariborsko meščansko družino sodnika Rudolfa, iz katere je izšla med ostalim tudi vrsta mestnih sodnikov. Kakšni so motivi za to povezavo, viri žal ne dovolijo razbrati.

V Mariboru in okolici so imeli svoje upravne in gospodarske dvore tudi mnogi samostani tako iz koroškega kot štajerskega prostora kot tudi nekatere škofije. Razlog za to je seveda močno razvito vinogradništvo, ki je že takrat dajalo odlično vino, katerega porabniki so bili tudi v samostanih oz. v škofijah. Med največje takšne upravne dvore sodi admontski Račji dvor ob Mariboru, ki si je ta dvor pridobil z nakupom že obstoječega dvora, ki ga ima na tem mestu Nemški viteški red. Poleg račjega dvora je admontski samostan od istega reda kupil tudi hišo v Mariboru. Ob Admontu je bil koroški Šent Pavel samostan z verjetno največjo posestjo v in okoli Maribora, katere večina je ležala zahodno

in severno od mesta. V mestu pa najdemo tudi dvore kartuzijanskega samostana v Žičah ter koroške cisterce v Vetrinju. Vetrinjski dvor je tudi najstarejši dvor, ki se v mestu omenja. V mestu in neposredni okolici so torej stali dvori petih samostanov (dveh koroških in treh štajerskih; dveh benediktinskih opatij, dveh cisterc in ene kartuzije), ki so si zgradili pomembne gospodarske centre, vezane pretežno na vinogradništvo. Poleg teh pa v mestu stojita tudi dvora koroške škofije Krka ter salzburške nadškofije.

Pregled števila ter vrst različnih cerkvenih institucij kaže, da so le-te imele v in okoli mesta velik interes ter posledično nedvomno tudi velik vpliv na življenje mesta.

Tone Ravnikar

MARIBOR IN THE 13TH CENTURY

Part 2: Ecclesiastical Institutions in the City and Its Surrounding Area

SUMMARY

In the second part of the discussion on the history of the city of Maribor in the 13th century, the author focused on the presentation of the activities of the ecclesiastical institutions that were created and/or operated in the city. The reflection naturally began with questions connected with the origin and fate of the parish church of St. John the Baptist and St. Thomas in Maribor. The offered conclusion is that the original ecclesiastical space center should be sought on the north bank of River Drava in Kamnica, near the church of St. Martin. From Kamnica, the parish center was most probably moved between 1160 and 1180 to the then developing urban center of Maribor. In the area where the town of Maribor expanded at that time, there was already a smaller (probably baptismal) chapel dedicated to St. John the Baptist, which was too small and unsuitable for the parish center, so it was decided not to restore and enlarge the old one, but to build a new church. The new church also received a new patronage, St. Thomas, which, together with the older and apparently well-established patronage of St. John the Baptist, was not able to enforce it.

The parish was then an institution over which the Maribor nobility could take control. They apparently managed to make one of its members a priest for a whole century. So we know that the first three known priests in Maribor were all members of the Maribor-Viltuška family. The entire Maribor family from the 13th century is therefore under the control of the town parish church.

The old chapel was then used by the citizens in the middle of the 13th century to found a Minorite monastery. The monastery was probably founded in the middle of the 13th century, although the documents that served as evidence were not drawn up around 1250 (as was the case), but around 1280. Apart from that, only a modest number of documents concerning the Minorite monastery have been preserved for the 13th century, which only changes in later epochs. In the vicinity of medieval Maribor (and today within the city limits) there was also a commanderie of the Knights of St. John or the Knights of Malta, as we know them since the 16th century. Only a small number of documents about the activity of the commanderies are preserved. However, it is interesting to note that of the four documents, no less than 3 from the 1280s and 1290s are related to the very famous Maribor burgher family of Judge Rudolf, from which, among others, a number of town judges were dismissed. Unfortunately, the sources do not reveal the motives for this connection.

In Maribor and its surroundings many monasteries from Carinthia and Styria as well as some dioceses also had their own administrative and economic courts. This is, of course, based on the strongly developed viticulture, which already in monasteries or dioceses was supplied with excellent wine by the consumers. One of the largest of these administrative courts is the Admonts Račji dvor near Maribor, which acquired this court by purchasing an already existing court, which at this point has the Order of German Knights. In addition to the Račji dvor, the Admont Monastery also bought from the same order a house in Maribor. The Carinthian St. Pavel was next to Admont a monastery with probably the largest possession in and around Maribor, which was mostly situated west and north of the town. In the town we also find the court of the Carthusian monastery in Žiča and the Carinthian monastery in Vetrinjš. The court of the Verinjski monastery is also the oldest court mentioned in the town. In the town and in the immediate vicinity there were five monasteries (two Carinthian and three Styrian; two Benedictine, two Cistercian and one Carthusian), all of which were important economic centers, connected mainly with viticulture. The town is also home to the court of the diocese of Koroška Krka and the archdiocese of Salzburg.

An overview of the number and nature of the various ecclesiastical institutions shows that they had a great interest in the town and its surroundings and thus undoubtedly had a great influence on life in the town.

VIRI IN LITERATURA

- Celjska knjiga listin*, I. zvezek, ur. Dušan Kos (Celje, 1996).
- Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405*, ur. Božo Otorepec (Ljubljana, 1995).
- GZM I** – *Gradivo za zgodovino mesta Maribor*, 1. zvezek, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1975).
- GZM II** – *Gradivo za zgodovino mesta Maribor*, 2. zvezek, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1976).
- GZM III** – *Gradivo za zgodovino mesta Maribor*, 3. zvezek, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1977).
- GZM IV** – *Gradivo za zgodovino mesta Maribor*, 4. zvezek, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1978).
- GZM XIV** – *Gradivo za zgodovino Maribora. Dokumenti iz Mariborske mestne knjige. 2. 13. stoletje – 1676*, 14. zvezek, ur. Jože Mlinarič (Maribor, 1988).
- GZM XXXIX** – *Gradivo za zgodovino Maribora. Maribor v 12. stoletju. 850 let prve omembe Maribora*, 39. zvezek, ur. Tone Ravnikar (Maribor, 2014).
- GZS III** – *Gradivo za zgodovino Slovencev*, 3. knjiga, ur. Franc Kos (Ljubljana, 1911).
- GZS IV** – *Gradivo za zgodovino Slovencev*, 4. knjiga, ur. Franc Kos (Ljubljana, 1915).
- GZS V** – *Gradivo za zgodovino Slovencev*, 5. knjiga, ur. Milko Kos (Ljubljana, 1928).
- StUB I** – *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*, I. Band, ur. Joseph v. Zahn (Graz, 1875).
-
- Amon, Karl**, *Die Bischöfe von Graz-Seckau 1218–1968* (Graz–Wien–Köln, 1969).
- Bele, Martin**, "Štajerske deželne službe pred letom 1311", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 3 (2018), str. 631–660.
- Bele, Martin**, "Štajerski grb in njegovi začetki v 12. in 13. stoletju", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 3 (2019), str. 631–652.
- Bele, Martin**, "Viltuška veja gospodov Mariborskih pred letom 1311", *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 68, št. 1 (2020), str. 15 (genealoška tabela).
- Dopsch, Heinz**, "Die Stifterfamilie des Klosters Gurk und ihre Verwandschaft", v: *Carinthia I* 161 (1971), str. 95–124.
- Hauptmann, Ljudmil**, "Grofovi Višnjegorski", v: *Rad JAZU* 250, Razreda historičko-filologičkoga i filozofičko-juridičkoga 117 (Zagreb, 1938), str. 215–239.
- Hauptmann, Ljudmil**, "Mariborske studije", v: *Rad JAZU* 260 (Zagreb, 1938), str. 57–118.
- Höfler, Janez**, *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem. K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku* (Ljubljana, 2013).

- Kosi, Miha**, *Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem* (Ljubljana 1998).
- Mlinarič, Jože**, "Admontski Račji dvor", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 49=Nv14, št. 1 (1978), str. 37.
- Mlinarič, Jože**, "Historično-topografski oris neposredne oklice srednjeveškega Maribora I.", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 71=Nv36, št. 3 (2000), str. 353.
- Mlinarič, Jože**, "Maribor od začetkov do sredine 18. stoletja", v: *Maribor skozi stoletja. Razprave I* (Maribor, 1991), str. 163.
- Mlinarič, Jože**, "Mariborski mestni sodniki v srednjem veku", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 54=Nv19, št. 1–2 (1983), str. 38.
- Mlinarič, Jože**, "Mariborski samostanski dvori in njihova posest do 16. stoletja", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 69=Nv34, št. 1 (1998), str. 29.
- Mlinarič, Jože**, "Minoritski samostan v Mariboru. 13. stoletje–1814", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 54=Nv19, št. 1–2 (1983), str. 59.
- Mlinarič, Jože**, "Odnosi med šentpavelsko opatijo in gospodi iz Melja, gospodi Mariborskimi in mariborskimi meščani v srednjem veku", *Kronika : časopis za slovensko krajevno zgodovino* 29, št. 3 (1981), str. 246.
- Mlinarič, Jože**, "Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru do jožefinske dobe", v: *Maribor skozi stoletja. Razprave I* (Maribor, 1991), str. 451.
- Mlinarič, Jože**, "Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru v srednjem veku", *Studia Historica Slovenica* 6, št. 2–3 (2006), str. 297–308.
- Mlinarič, Jože**, *Kartuziji Žiže in Jurklošter* (Maribor, 1991).
- Mlinarič, Jože**, *Studeniški dominikanski samostan ok. 1245–1782* (Celje, 2005).
- Otorepec, Božo**, *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem* (Ljubljana, 1988).
- Pirchegger, Hans**, *Geschichte der Steiermark I* (Gotha, 1920).
- Pirchegger, Hans**, *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters I in III. Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark XII, XVI* (Graz, 1951 in 1958).
- Ravnikar, Tone**, "Maribor v 13. stoletju. 1. del: plemstvo v Mariboru in njegovi okoličnici na prelomu 12. v 13. stoletje", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 1 (2020), str. 41–66.
- Štih, Peter, in Simoniti, Vasko**, *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja* (Ljubljana, 2009).
- Štih, Peter**, "K predzgodovini mesta Maribor", *Studia Historica Slovenica* 6, št. 2–3 (2006), str. 243–260.
- Tangl, Karlmann**, "Windischgratz und die Herren von Windischgratz", v: *Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark* 15 (1867), str. 59–84.

Vnuk, Branko, "Das ehemalige Minoritenkloster in Maribor. Neue Erkenntnisse zur Mittelalterlichen Baugeschichte des Klosters und der Kirche", v: *Bauforschung und Denkmalpflege. Festschrift für Mario Schwarz*, ur. Günther Buchinger, Friedmund Hueber (Wien, 2015).

Weiss, Norbert, *Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter* (Graz, 2002).

DOI 10.32874/SHS.2021-03
1.01 Izvirni znanstveni članek

Strokovna leksika v Kremplovih Dogodivšinah štajerske zemle

Natalija Ulčnik

Dr., izredna profesorica
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in
književnosti
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: natalija.ulcnik@um.si

Izvleček:

Prispevek predstavlja leksiko, izpisano iz prvega obsežnejšega zgodovinskega dela v slovenščini, tj. *Dogodivšin štajerske zemle* (1845) Antona Krempla. Analiza se osredinja na razvoj strokovnega izrazja s področja zgodovine, ki v doslejšnjih raziskavah še ni bilo podrobneje osvetljeno, in na različnih jezikovnih ravneh izpostavlja vzhodnoštajerske jezikovne značilnosti. Preverjen je način oblikovanja in podajanja izrazja, opozorjeno pa je tudi na slogovne značilnosti, zlasti ekspresivno ter frazeološko izražanje. Terminologija je klasificirana glede na tematska področja, ki so še danes aktualna pri preučevanju in obravnavi zgodovine, pri tem pa je upoštevana povezanost zgodovinske terminologije s terminologijo sorodnih disciplin in s splošnim jezikom.

Ključne besede:

besedje, leksikalna analiza, vzhodnoštajerski jezik, zgodovina, Štajerska, Anton Krempel

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 21 (2021), št. 1, str. 73–100, 73 cit., 3 slike
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

1 Uvod¹

V 18. in 19. stoletju se je začela slovenska leksika intenzivno in vse bolj sistemsko razvijati, zlasti terminologija različnih strokovnih področij,² k čemur je pripomogel tudi porast (poljudno)strokovnih publikacij. To je bil čas, ko je bilo strokovno delo pomembno z vidika "prebujanja narodne zavesti", bil je čas "oblikovanja slovenskega naroda in nacionalne zavesti v današnjem pomenu",³ obenem pa tudi čas, ko smo še imeli pokrajinsko razdrobljen knjižni jezik.⁴ Andreja Legan Ravnikar, ki je razvoj slovenskega strokovnega jezika od oblikovanja knjižnega jezika sredi 16. stoletja do ustanovitve univerze leta 1919 predstavila v štirih razvojnih obdobjih, med drugim izpostavlja, da je v prvi slovenski zgodovinski knjigi, tj. v delu Antona Krempla *Dogodivšine štajerske zemle*⁵ iz leta 1845, potrjeno zgodovinsko izrazje.⁶ Namen članka je raziskati leksiko v tem besedilu, preveriti, katero strokovno izrazje se v njem pojavlja, nato pa ga klasificirati in analizirati na različnih jezikovnih ravneh ter pri tem posebno pozornost posvetiti medleksemskim razmerjem, ekspresivnemu in frazeološkemu izražanju. Na koncu je delo ovrednoteno v kontekstu pomena, ki ga ima v razvoju strokovne leksike slovenskega jezika.

2 Anton Krempel in njegovo delovanje na področju zgodovinopisja

Štajerski izobraženec Anton Krempel (1790–1844), znan kot duhovnik, učitelj, pisatelj, pesnik, nabožni pisec, narodni buditelj in zgodovinopisec, se je rodil na Štajerskem v kraju Polički Vrh, šolal pa se je v Gornji Radgoni, Mariboru in

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156: *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) iz državnega proračuna.

² To je bilo "jezikovno zelo živahno" obdobje, v katerem je začelo besedje različnih strokovnih področij doživljati večjo pozornost, pojavila se je velika potreba po novem izrazju, skupaj z njo pa tudi številne dileme pri iskanju primernih izrazov; pokriti je bilo treba vse stroke, ki so bile prisotne v srednješolskem izobraževanju (France Novak, "Vloga jezikoslovja v razvoju besedja", v: *Besedje slovenskega jezika*, ur. Marko Jesenšek (Maribor, 2007), str. 88–91) (dalje: Novak, "Vloga jezikoslovja v razvoju besedja").

³ Andreja Legan Ravnikar, "Razvoj slovenskega strokovnega izrazja", v: *Terminologija in sodobna terminografija*, ur. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer in Marjeta Humar (Ljubljana, 2010), str. 57.

⁴ Prim. Marko Jesenšek, *Poglavja iz zgodovine vzbornoštajerskega jezika* (Maribor, 2015) (dalje: Jesenšek, *Poglavja iz zgodovine*).

⁵ V nadaljevanju članka je uporabljen tudi skrajšan naslov *Dogodivšine*.

⁶ Legan Ravnikar, "Razvoj slovenskega strokovnega izrazja", str. 63 (Kremplova knjiga po Legan Ravnikar sodi v tretje razvojno dinamično obdobje nadaljnega razvoja slovenskega strokovnega izrazja in pripravljeno dobo za oblikovanje slovenske znanstvene terminologije).

Anton Krepl
(Krepl, Anton
(1790–1844) (19??)
(dLib.si)

Gradcu.⁷ Kot kaplan oz. duhovnik je vseskozi služboval na štajerskem področju, sprva pri Svetinjah, nato v Ormožu, na Ptuju, pri Svetem Lovrencu v Slovenskih goricah (Juršinci) in nazadnje pri Mali Nedelji. Napisal je nekaj verskih in šolskih knjig, pisal in objavljajl je pesmi, izdal je nekaj pridig in priložnostnih govorov, ohranili pa so se tudi rokopisi njegovih pridig.⁸ Za zgodovino se je začel zanimati že v času študija v Gradcu, dodatno navdušenje za zgodovinopisje pa je izkazal v času službovanja na Ptuju, kjer je spoznal lokalnega zgodovinarja Simona Povodna; ta mu je odstopil svoj arhiv in rokopise, da jih je lahko

⁷ Janko Glazer, "Krepl, Anton (1790–1844)," v: *Slovenska biografija* (Ljubljana, 2013); dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi303945/, pridobljeno: 28. 8. 2019; izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon* (dalje: SBL) 4 (Ljubljana, 1932) (dalje: Glazer, "Krepl, Anton").

⁸ Prim. Renata Debeljak, "Rokopisne pridige Antona Krepla in njegov pomen v vzhodnoštajerskem kulturnem prostoru," v: *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne*, ur. Aleksander Bjelčevič, Matija Ogrin in Urška Perenič (Ljubljana, 2017), str. 163–170; Natalija Ulčnik, "Značilnejše poteze Kreplovega jezika v rokopisnih pridigah iz leta 1822," v: *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*, ur. Marko Jesenšek (Maribor, 2011), str. 211–224.

Krempel uporabil pri pisanju.⁹ Na podlagi njegove korespondence z rojakom in prijateljem Josipom (Jožefom) Muršcem¹⁰ lahko sklepamo, da je *Dogodivšine štajerske zemle*, ki jih danes pojmuje kot Kremplovo najpomembnejše delo, začel pisati že pred letom 1838.¹¹

2.1 Prva obsežnejša zgodovinska knjiga v slovenščini

Zgodovinarji ugotavljajo, da so *Dogodivšine štajerske zemle* (s podnaslovom *S posebnim pogledom na Slovence*) prva obsežnejša zgodovina v slovenščini.¹² Izšla je v predmarčni dobi, ko so si preroditelji prizadevali za narodnostne pravice in ustrezno veljavo slovenskega jezika v javnosti in ko se je začela izgrajevati tudi "zavest povezanosti Slovencev različnih dežel v en sam narod".¹³ Avtor je podpisan kot "farmešter per mali Nedli v' slovenjih Goricah" in kot "sočlan znotrajno-austrijske dogodivšinske družbe", kar pomeni, da je bil Krempel v času oddaje rokopisa duhovnik pri Mali Nedelji in obenem tudi član tedanjega Notranjeavstrijskega zgodovinskega društva.¹⁴ Prvi zvezek je bil oktobra 1844 natisnjen v Gradcu, preostali zvezki oz. celotno delo pa je izšlo posthumno leta 1845.¹⁵

Vsebina štajerske zgodovine je zasnovana kronološko progresivno in zajema zgodovinska obdobja treh tisočletij (natančneje od leta 1280 pr. n. št. do leta 1843); regionalna (štajerska) zgodovina je pri tem umeščena v širši evropski prostor. Knjiga ima na prednaslovni strani ilustracijo cesarja Ferdinanda I., sledi naslovnica, na njeni hrbtni strani pa je naveden Cicerov citat *Historia je priča časov, luč resnice, oživilenje pameti, vučenica življenja, oznanica davnosti*. Vsebina je razdeljena na štiri zvezke, pri čemer vsakega vpeljuje naslovni list. Besedilo ima 250 strani in se deli na Uvod (*Vpelanje*) ter osem poglavij (*Pervi Preték–Osmi Preték*), ki so nadalje členjena na osem tematskih sklopov. V njih

⁹ Darko Friš in Mateja Matjašič Friš, "Dogodivšine štajerske zemle" Antona Krempla v 'krempljih' cenzure", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 71=Nv36, št. 3 (2000), str. 434 (dalje: Friš in Matjašič Friš, "Dogodivšine štajerske zemle").

¹⁰ Muršec je leta 1844 pomagal tudi pri korekturah *Dogodivšin štajerske zemle*; Franjo Baš, "Muršec, Jožef (1807–1895)," v: *Slovenska biografija* (Ljubljana, 2013); dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi382547/, pridobljeno: 28. 8. 2019; izvirna objava v: SBL 6 (Ljubljana, 1935); prim. tudi Friš in Matjašič Friš, "Dogodivšine štajerske zemle", str. 454.

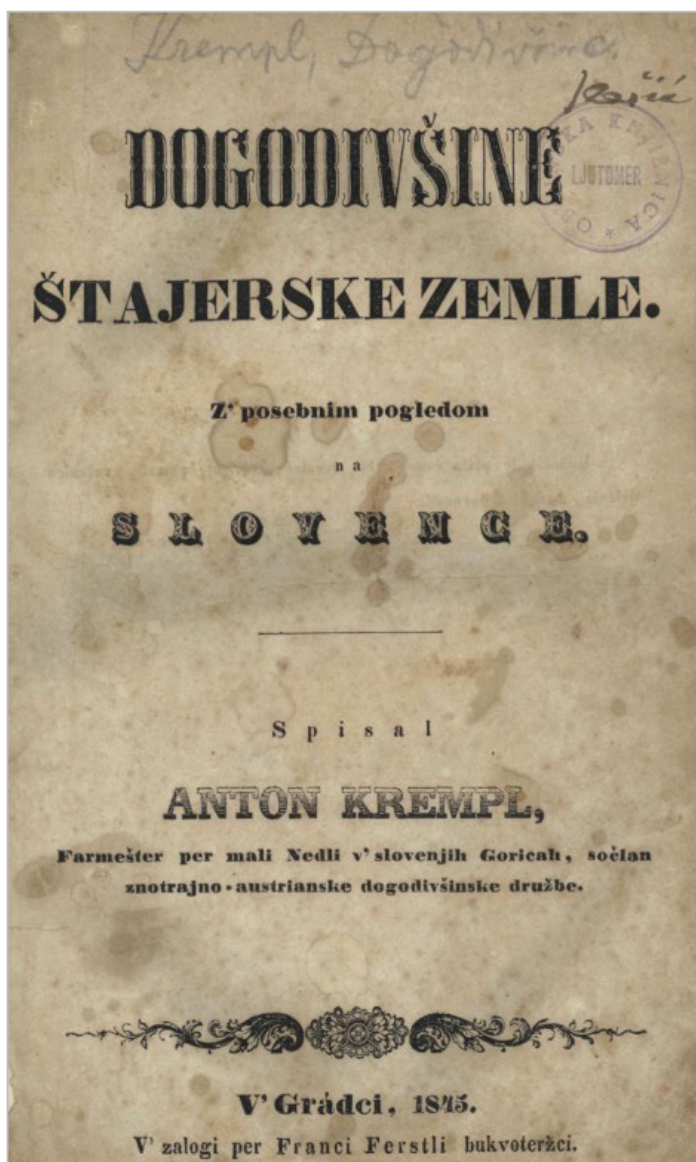
¹¹ Prav tam, str. 442.

¹² Prav tam, str. 435.

¹³ Prav tam, str. 431.

¹⁴ Zgodovinsko društvo za Slovenijo, ki je strokovno društvo slovenskih zgodovinarjev, izhaja prav iz tradicije, "ki se je začela s sekcijo v Notranjeavstrijskem zgodovinskem društvu med letoma 1843 in 1850 in nadaljevala skladno z novo politično-upravno ureditvijo leta 1850 z ustanovitvijo Historičnega društva za Kranjsko" (Ana Marija Lamut, "Zgodovinarji v Zvezi zgodovinskih društev Slovenije med nacionalnim pomenom in obrobnostjo", *Glasnik SED* 56, št. 1–2 (2016), str. 106).

¹⁵ Friš in Matjašič Friš, "Dogodivšine štajerske zemle", str. 444.

Naslovnica knjige
D o g o d i v š i n e
štajerske zemle
(Kreml, Anton,
Dogodivšine štajerske
zemle, Z' posebnim
pogledom na Slovence
(Grādec, 1845))

je obravnavana politična, državna, vojaška, gospodarska in kulturna zgodovina, najdemo pa tudi odgovore na historična vprašanja s področja antropologije, etnografije, duhovnega življenja in kmetijstva: 1) *Ludstva, ladavci, deželске zgodbe*, 2) *Tělo, živež, oblěč, jezik, šege*, 3) *Vojska, orožje*, 4) *Vera, dubovstvo, cirkvenstvo*, 5) *Gospodstvo, podložnost, lastinstvo, davke, dače*, 6) *Obdelanje zemle, družbinsko ino bižno življenje*, 7) *Meštrie, teržtvo, penezi*, 8) *Umetnosti*,

vučenosti, najdenja.¹⁶ Tak koncept omogoča spoznavanje preteklega življenja ljudi na Štajerskem (in tudi širše), spremljanje sprememb, primerjavo med različnimi obdobji in iskanje vzrokov za spreminjajoče se zgodovinske razmere.¹⁷ Ob koncu poglavij so dodani epilogi oz. verzificirani vsebinski povzetki v troheju, najdemo pa tudi ilustracije vladarjev, npr. kralja Sama, cesarja Karla Velikega, cesarja Maksimiljana I., cesarice Marije Terezije. Sledi kazalo vsebine (*Zavjetek*), obsežen abecedni seznam prednaročnikov (*Imena (p. I.) Predplatitelov*),¹⁸ ki so večinoma iz vrst duhovščine, sicer pa tudi knjigotržci in knjigovezci, učitelji iz bližnjih in nekoliko bolj oddaljenih krajev (npr. Vidma, Gradca, Moskve, Prage, Dunaja, Varaždina, Brna, Celovca, Zagreba); zanimivo je, da so na seznamu tudi posamezne ženske, ki so dosledno poimenovane kot hčere kajzarjev ali mlinarjev (npr. *Cajlinger Ančka, želarska či od sv. Lovrenca*). Sledijo še popravki in dopolnitve besedila (*Popravljenja*).

Zgodovinarji Kremplovo delo z vidika znanstvenoraziskovalne metodologije presojujejo kot "rezultat romantičnega navdušenja, ki je nastalo brez upoštevanja kritične analize", ter predpostavljajo, da avtor virov ni iskal v arhivih, temveč je izhajal iz arhiva in rokopisov Simona Povodna,¹⁹ ob tem pa je, kot je razvidno tudi iz podčrtnih opomb v delu, uporabljal še drugo obsežno strokovno literaturo, npr. Aquilina J. Caesarja, Josepha Wartingerja, Alberta Mucharja, Josefa K. Kindermana, Josefa Šafarika, Gregorja Dankovskega, Josefa Dobrovskega, Karla Schmutza, Friderika Leopolda Stolberga, Václava Novotnyja.²⁰ Glazer²¹ ob tem poudarja narodnovzgojni pomen knjige: "bila je uspešen buditelj narodne zavesti, 1848 / je/ služila naravnost kot vodilo vzhodnoštajerskim Slovencem". Vrednost dela pa lahko prepoznavamo tudi v spodbujanju zanimanja za preteklost Štajerske in

¹⁶ Prim. tudi Friš in Matjašič Friš, "Dogodivšine štajerske zemle", str. 436–437.

¹⁷ Na podlagi vsebine lahko prepoznamo, da je Krempel želel ljudi seznaniti z raznovrstnimi dejstvi iz različnih obdobji zgodovine Štajerske, od načina življenja ljudi do njihovih umetnostnih stvaritev.

¹⁸ Seznam je zastavljen tako, da priimku in imenu sledi poklic ali funkcija ter kraj, od koder prednaročniki prihajajo, in število naročenih izvodov.

¹⁹ V knjigi najdemo opombo, v kateri je kot vir naveden rokopis Simona Povodna ("Simon Povoden rokopis"), in sicer za navedbo: "/.../ tri ptujske méstjanice, ena mesarica, ena remenarica, ino ena teržkinja so 'z copernije podužene, se (1685) mogle v' terg Laško na opravljanje podati" (Anton Krempel, *Dogodivšine štajerske zemle, Z' posebnim pogledom na Slovence* (Gradec, 1845), str. 198 (dalje: Krempel, *Dogodivšine štajerske zemle*)).

²⁰ Friš in Matjašič Friš, "Dogodivšine štajerske zemle", str. 437. Slodnjak poudarja, da bogata zgodovinska literatura in članstvo v Notranjeavstrijski zgodovinski družbi pričata o tem, da Krempel "ni bil zgolj samouk ali ljubitelj zgodovine" (Anton Slodnjak, "Anton Krempel (1790–1844) in njegove Dogodivšine štajerske zemlje (1845)," v: *Anton Krempel, Dogodivšine štajerske zemlje, S posebnim pogledom na Slovence* (Ljubljana, 1974), str. VII (dalje: Slodnjak, "Anton Krempel (1790–1844))). V *Dogodivšinah* na posameznih mestih najdemo tudi sklicevalnost, ki (ne)posredno nakazuje izhajanje iz virov, npr. "*kelko je meni iz knig znano*" (Krempel, *Dogodivšine štajerske zemle*, str. 73), "*kak vekštal menijo*" (Krempel, *Dogodivšine štajerske zemle*, str. 71), "*se v drugih knigah brati zna*" (Krempel, *Dogodivšine štajerske zemle*, str. 99), "*Tedašne novine so rekle, da je /.../*" (Krempel, *Dogodivšine štajerske zemle*, str. 231), "*Jaz se /.../ deržim Šafarika*" (Krempel, *Dogodivšine štajerske zemle*, str. 59).

²¹ Glazer, "Krempel, Anton".

Štajercev ter širšega slovenskega in slovanskega prostora, posredno tudi v težnji po razumevanja življenja, delovanja, miselnosti in ustvarjalnosti ljudi na tem področju ipd. Kljub strokovnim pomanjkljivostim ga moramo razumeti v kontekstu tedanjih dognanj in tedanjega preučevanja zgodovine na Slovenskem in mu priznati prvenstvo na področju poglobljenega zgodovinopisja v slovenščini, ki je nastalo "z velikim prizadevanjem in preporodno vodilno osnovno mislijo".²²

Pri objavi rokopisa je imel Krempel težave s cenzuro, zaradi česar je moral rokopis kar štirikrat predelati in na novo prepisati, kar ga je zelo potrla.²³ Natančnejša primerjava ohranjenega tretjega rokopisa z objavljeno četrto različico knjige pa je pokazala, da so prisotni večinoma jezikovno-slogovni popravki, zlasti skladenjski (vezani npr. na besedni red), vsebinske spremembe pa so opazne na mestih z družbeno kritičnimi deli besedila – nekajkrat zasledimo izloženo sporno vsebino (v besedilu in verzificiranih zaključkih poglavij), ob koncu podpoglavij pa so dodani posamezni odstavki.²⁴

Raziskovalci Kremplovega življenja in dela so v preteklosti izpostavljali, da je bil Kremplov jezik zlasti na ravni besedotvorja, skladnje in frazeologije "preobložen z nemčizmi",²⁵ Slodnjak²⁶ pa ob tem ugotavlja, da se *Dogodivšine* tudi zaradi pokrajinsko (narečno) obarvanega jezika in težkega sloga niso tako razširile med bralci, kot bi si glede na vsebino zaslužile.²⁷ Jezikovno-slogovne značilnosti tega zgodovinskega dela med jezikoslovci še niso bile deležne podrobnejše analize, raziskana pa so bila npr. uporabljena lastna imena²⁸ in glagolske oblike.²⁹ Jesenšek ugotavlja, da se je Krempel v *Dogodivšinah*

/.../ kljub odkritemu nasprotovanju Dajnkovim jezikovnim poskusom približal domači govorici – zgodovinski način pisanja je namreč zahteval drugačen slog kot cerkvena besedila, pa tudi besedni zaklad zgodovinskega načina pisanja je odstopal od utečene in mestoma tudi že klišejske rabe v slovenskih prevodih cerkvenih priročnikov. Prav odsotnost slovenskih zgodovinskih besedil, pa tudi Kremplovo siceršnje zavzemanje za ljudski jezik v vaški cerkvi in ljudski šoli, so *Dogodivšine* jezikovno močno približale Dajnkovim poskusom, uzakoniti poseben tip knjižnega jezika na severovzhodu Štajerske.³⁰

²² Friš in Matjašič Friš, "Dogodivšine štajerske zemle", str. 438.

²³ Prav tam, str. 444.

²⁴ Prim. Friš in Matjašič Friš, "Dogodivšine štajerske zemle", str. 447–455.

²⁵ Glazer, "Krempel, Anton".

²⁶ Slodnjak, "Anton Krempel (1790–1844)", str. XV.

²⁷ Kremplovemu jeziku so že nekateri sodobniki očitati pomanjkljivosti – znana je npr. Prešernova puščica, ki izpostavlja, da slovenščine ni dobil "v glavo", temveč "v krempelje"; prim. Darko Friš, "Zgodovinopisje na spodnjem Štajerskem v Dajnkovem času," v: *Dajnkov zbornik*, ur. Marko Jesenšek in Bernard Rajh (Maribor, 1998), str. 347.

²⁸ Jesenšek, *Poglavja iz zgodovine*, str. 147–155.

²⁹ Prav tam, str. 129–146.

³⁰ Prav tam, str. 147.

Knjiga je nastala v času pred poenotenjem knjižne slovenščine in je napisana v vzhodnoslovenski (štajerski) knjižni različici.³¹ Je tudi ena prvih publikacij, tiskanih v novem črkopisu – gajici, ki ji je bil Krempl naklonjen. To zgodovinsko delo je v slovenski jezikovni prostor vneslo številne novosti na leksikalni ravni, ki doslej še niso bile celostno raziskane, četudi se knjiga že ob hitrem pregledu izkaže kot bogat vir leksikoloških raziskav, današnjega bralca pa pritegne že neobičajen pomen v naslovu rabljenega izraza *dogodivščina*.³²

3 Leksika v *Dogodivšinah štajerske zemle*

Na podlagi dosedanjih dognanj o Krempljevem delu in jeziku lahko predvidevamo, da se na leksikalni ravni *Dogodivšin* kaže prisotnost značilnih vzhodnoslovenskih leksemov oz. panonizmov, da besedje tudi na glasoslovno-oblikoslovni in besedotvorni ravni izkazuje vzhodnoslovenske značilnosti ter da je opazno ekspresivno izražanje. Predpostavljamo lahko tudi, da je zaradi težnje po čim širši razumljivosti in neizdelane oz. neustaljene terminologije prisotno nizanje sopomenk oz. dvojnic.³³ Glede na funkcijskozvrstno opredelitev in obravnavano vsebino je pričakovano, da so v delu prisotni sočasno rabljeni zgodovinski pojmi in da se kaže razvoj zgodovinske terminologije.

V nadaljevanju je na podlagi gradiva, izpisanega iz *Dogodivšin*, predstavljeno, klasificirano in analizirano izrazje, ki ga umeščamo na strokovno področje zgodovine in obenem tudi na strokovna področja zgodovini sorodnih ved oz. disciplin.

3.1 Strokovno izrazje

Pri zbiranju in klasifikaciji strokovnega izrazja je upoštevana ugotovitev avtorja *Nemško-slovenskega zgodovinskega slovarja* (2016) Nika Hudelje,³⁴ ki poudarja:

³¹ Več o vzhodnoštajerskih piscih (npr. Dajniku, Volkmerju, Šerfu) in njihovem jeziku v Jesenšek, *Poglavja iz zgodovine*; Bernard Rajh, *Od narečja do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika* (Maribor, 2002); Branislava Vičar, *Izrazne skladenjske zgradbe v delih Antona Šerfa* (Maribor, 2005).

³² Izraz *dogodivščina* 'zgodovina' v osnovi izhaja iz glagola *dogoditi se*, medtem ko izraz *zgodovina* izhaja iz glagola *zgoditi se* > *zgoda* > *zgodovina* (Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, *Spletna izdaja* (Ljubljana, 2015), dostopno na: fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=193&View=1&Query=%2A, pridobljeno: 8. 7. 2020 (dalje: Snoj, *Slovenski etimološki slovar*).

³³ Bogastvo sopomenk je sicer "pogosta lastnost prvih razvojnih faz knjižnega jezika" (Novak, "Vloga jezikoslovja v razvoju besedja", str. 87).

³⁴ Niko Hudelja, *Nemško-slovenski zgodovinski slovar. Razširjena in dopolnjena izdaja* (Ljubljana, 2016). Hudelja poudarja, da "slovenski enojezični razlagalni slovar za področje zgodovine še ne obstaja (pri ZRC SAZU nastaja Slovenski pravnozgodovinski slovar) in da strokovno izrazje posledično v marsika-

Strokovno področje zgodovinske znanosti, v središču katere je človek, njegovo žitje in bitje v preteklosti, kaže izredno diferenciranost (kulturna, politična, gospodarska, socialna, vojaška zgodovina ...), veliko število pomožnih ved (heraldika, numizmatika, paleografija ...) in sorodnih disciplin (etnologija, sociologija, geografija ...). /.../ Zgodovinski aspekti drugih znanosti pomenijo za zgodovinsko znanost le sestavne dele, ki jih le-ta vključuje in združuje v celoto zgodovinskega dogajanja.³⁵

Hudelja izpostavlja, da je zgodovinsko znanost težko ločevati od sorodnih znanosti s področja humanistike in družboslovja (celo naravoslovja), to pa se odraža na ravni strokovnega izrazja, ki posledično pripada več znanstvenim disciplinam; ob ožji strokovni terminologiji se na področju zgodovine pojavljajo tudi termini s področja gospodarstva, kmetijstva, meroslovja, celo medicine.³⁶ V središču zgodovinske terminologije so zlasti t. i. historizmi (vezani na denotate, ki ne obstajajo več, npr. *mostnina*, *glavarina*) in arhaizmi (starejše jezikovne prvine v sodobnem jeziku), na obrobju pa je splošno znano besedje, ki se pogosto uporablja v zgodovinskem kontekstu, npr. izrazi za poimenovanje sorodstvenih vezi.³⁷

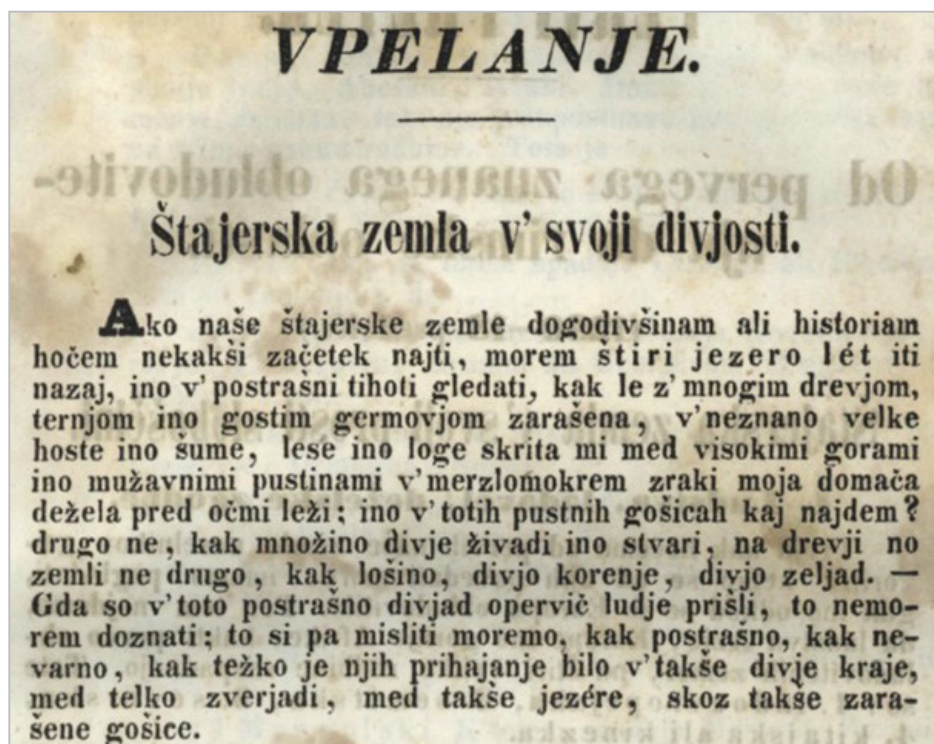
Krempel je v posameznih podpoglavjih *Dogodivščin štajerske zemle* predstavil genezo štajerskega (slovenskega) družbenega, kulturnega, političnega življenja, popisal je spremembe v medčloveških odnosih, materialne in duhovne dosežke ter tako prikazoval novo življenjsko realnost posameznih obdobj. Pri tem je bralce neposredno seznanjal z zgodovino Štajerske, posredno pa tudi

terem primeru še ni poenoteno /.../" (Niko Hudelja, "Nemško-slovenski zgodovinski glosar ali Poskus pisanja glosarja na področju humanistike oz. družboslovja," *Vestnik za tuje jezike* 3, št. 1–2 (2011), str. 42 (dalje: Hudelja, "Nemško-slovenski zgodovinski glosar")). O nastajajočem slovarju slovenske pravnozgodovinske terminologije piše tudi Jakob Müller, "Slovenski pravnozgodovinski slovar", v: *Terminologija in sodobna terminografija*, ur. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer in Marjeta Humar (Ljubljana, 2010), str. 267–276.

³⁵ Hudelja, "Nemško-slovenski zgodovinski glosar", str. 42.

³⁶ Prav tam, str. 43.

³⁷ Prav tam, str. 44. Zgodovinska terminologija je bila zajeta tudi v nemško-slovenskem terminološkem slovarju, ki ga je leta 1880 izdal Matej Cigale; v njem je z oznako hist. 'historia' označenih več kot dvesto terminov, npr. *stari vek*, *davnina*, *drevnost*, *staroselec*, *pogrešek*, *v letoštetji*, *brezvladje*, *letopis*, *antika*, *starinar*, *vojstvo* (*armija*), *sklic na vojsko*, *vstane*, *tuje in unanje dežele* (*inostranstvo*, *inozemstvo*), *izseliti se*, *samodržstvo*, *samozakonje*, *zvezna država*, *bizantski*, *centralizacija*, *doboslovje* – *kronologija*, *diktator*, *vladajoča rodovina*, *epoba*, *razdobje*, *nasledstvo*, *svobodnjak*, *knez*, *veliki knez*, *veliki vojvoda*, *brezkralje*, *cerkvena država*, *narodni značaj*, *poboj*, *pobitje*, *reforma*, *grozovladje*, *prestol*, *podjarmiti*, *zbor*, *premirje*. Prim. Matej Cigale, *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča* (Ljubljana, 1880). O oblikovanju slovenskega strokovnega izrazja ob Cigaletovem terminološkem slovarju piše Martina Orožen, *Razvoj slovenske jezikoslovne misli* (Maribor, 2003), str. 259–278; o Cigaletovih prizadevanjih in njegovi skrbi za strokovno izrazje tudi France Novak, "Vloga jezikoslovja v razvoju besedja", str. 88–93; Cigaletov "mnogostrokovni terminološki slovar" primerjalno s češkim in hrvaškim slovarskim virom pa je raziskovala Irena Orel, "Prvi slovenski terminološki slovar ter hrvaški in češki vir", v: *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*, ur. Irena Orel (Ljubljana, 2007), str. 343–364. Zgodovinsko izrazje je sicer prisotno in označeno tudi v SSKJ oz. SSKJ²; prim. portal *Fran*, dostopno na www.fran.si, pridobljeno: 27. 8. 2019.

Uvodno poglavje (Krempl, Anton, *Dogodivšine štajerske zemle, Z' posebnim pogledom na Slovence* (Gradec, 1845), str. 5)

s terminologijo. Glede na namen sporočanja in vsebinske poudarke v knjigi je podrobneje obdelal različna tematska področja, zato je pričakovano, da je terminologija raznovrstna in da je ob ožjem zgodovinskem izrazju vključeno tudi strokovno izrazje sorodnih strokovnih področij, npr. antropološko, etnološko, geografsko, gospodarsko, vojaško, upravno-pravno.³⁸ Terminologija različnih humanistično-družboslovnih področij pa ni vezana izključno na posamezna podpoglavja, temveč se lahko smiselno prepleta znotraj različnih poglavij.

³⁸ Legan Ravnikar izpostavlja, da je bil V. Vodnik "prvi ustvarjalec slovenske terminologije različnih strokovnih področij (poleg upravne, politične in vojaške terminologije je soustvarjal bančniško, trgovsko, kmetijsko, slovnično, kuharsko, anatomsko izrazje)" (Andreja Legan Ravnikar, "Tvorbeni načini upravno-političnih in vojaških terminov v Vodnikovih Lublanskih novicah (1797)," *Jezikoslovni zapiski* 3 (1997), str. 26).

3.1.1 Klasifikacija gradiva

Izrazje iz *Dogodivšín* je v nadaljevanju opredeljeno kot zgodovinsko, upoštevajoč dejstvo, da za zgodovino značilna leksika izhaja tudi iz splošnega besedja, ga terminologizira, povezuje in združuje pa tudi terminologijo različnih samostojnih strokovnih področij,³⁹ zaradi česar je, kot je bilo že izpostavljeno, težko začrtati jasno mejo med zgodovinsko terminologijo in strokovnim izrazjem pomožnih ved ter sorodnih disciplin, prav tako pa tudi med zgodovinsko terminologijo in splošnim besedjem.⁴⁰ Zbrano izrazje je dodatno členjeno na tematska polja oz. posamezne skupine specializiranih besed, vezane na človeka, njegovo življenje, različna področja njegovega delovanja ipd.

Zgodovinska terminologija *Dogodivšín*, ki zajema ožji in širši pojmovni sistem stroke:⁴¹

- izrazje, vezano na poimenovanje zgodovine in zgodovinopiscev: *dogodivšina*⁴² 'zgodovina' (slovenske *dogodivšine*), *historia*; *historički* (*historičko znanje*); *dogodivšinopisec*, *dogodivšin spisatelj*, *dogodivšinski spisatelj*,⁴³ *histornik*;
- izrazje za poimenovanje obdobj, časovnih enot: *pretek* 'obdobje',⁴⁴ *doba* (*staropanonska predrimska doba*), *čas* (*za rimskib časov, za rimskega časa, v' čase austrianskega cesara Ferdinanda I...*), *jezeroletje* 'tisočletje', *stoletje* (*od 10ega stolétja*), *leto* (*vsako leto, V' doidočem leti (1829)*), *mesec* (*vsaki mesec*);⁴⁵

³⁹ Slodnjak npr. omenja naslednja strokovna področja *Dogodivšín*: politična in državna zgodovina, antropologija, etnografija, vojska oz. vojna organizacija, kulturno življenje, družbena organizacija, gospodarstvo, kulturna dejavnost (Slodnjak, "Anton Kreml (1790–1844)", str. XI).

⁴⁰ Besede vsakdanjega (splošnega) jezika pa v posameznih strokah pridobivajo tudi specializirane pomene, značilne za strokovno področje (Mateja Jemec Tomazin, *Slovenska pravna terminologija: od začetkov v 19. stoletju do danes* (Ljubljana, 2010), str. 140–141 (dalje: Jemec Tomazin, *Slovenska pravna terminologija*).

⁴¹ Izpisani termini so v nadaljevanju navedeni v slovarski obliki, pri samostalnikih je lahko navedena tudi prevladujoča množinska imenovalniška oblika (npr. *črevlji*). V oklepaju je navedena dejanska (besednozvezna) uresničitev.

⁴² Izraz je ob Kremplu uporabljal tudi Slomšek (prim. Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*; *Spletna izdaja* (Ljubljana, 2014); dostopno na: fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=136&View=1&Query=%2A, pridobljeno: 27. 8. 2019 (dalje: Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*)).

⁴³ V delu najdemo tudi slabšalni izraz *spisatelj mazač* ("*spisateljni mazač*") (Kreml, *Dogodivšine štajerske zemle*, str. 8).

⁴⁴ Izraz se pojavlja v naslovih poglavij.

⁴⁵ Imena mesecev (vključno s posameznimi pojasnili njihovega domnevnega izvora) so navedena v drugem zvezku: "1. *Prosinec* (*Januar*), od besede *prositi*, tak se toti mesec še zdaj pri nas zove; 2. *Sječén* (*Februar*), od besede *sekati*, to je naš *Sěčan* (tudi *Svičan*); 3. *Subij* (*Marcius*), naš *Sušec*; 3. *Berezozol*, od breze, kera zdaj mežo dá, naš mali *Traven* (*April*); 5. *Traven* (*Majus*), naš velki *Traven*; 6. *Izok* (*Juni*) – naš *Rožencvét* ali *Ivanjščak*; 7. *Červen* (*Juli*), od besede *červ*, naš mali *Serpan* ali *Jakoplenščak*; 8. *Zarjev* (*August*), od besede *zaerjuti*, kader se jeleni gonijo, naš velki *Serpan* ali *Velkomešnjak*; 9. *Rjujen* (*September*), od one besede, kak *prejdnji*, naš *Miholščak*; 10. *Listopad* (*Oktober*), naš *Bratvin*?

- izrazje, vezano na naseljevanje in poimenovanje prebivalcev: *obludovititi se*, *obludovitenje*, *prinaseluwati*, *preselivanje*, *preselitje* (*narodov preselitje*); *deželnik*, *stanovnik*, *naselnik*, *prinaselnik*;⁴⁶ prebivalska imena: *Goti*, *Rimlani*, *Svevi*, *Kvadi*, *Burgundi*, *Vandal*, *Markomani*, *Belgijanci*, *Nizozemci*, *Polaki*, *Rusi*, *Slovenci*, *Slovenkinje*;
- sorodstveni izrazi: *ravenrodnik* 'sorodnik', *rodbina*, *mož*, *žena*, *sneba*, *otroci*, *starši*, *sin*, *či 'hči'*, *sestra*, *brat*, *oče* (*očeta*), *mati* (*matere*), *vdova*, *dedek*, *prededek*, *vnuk*, *stric*, *strina*, *vujec*, *vujna*, *striček* 'bratranec',⁴⁷ *potomec*;
- izrazi, s katerimi poimenujemo družbeno-politični status, družbeno-politično ureditev: *sluga*, *podložnik*, *sužnik*,⁴⁸ *pušenjak*, *slobodnjak*; *kmet*, *teržki*, *teržkinja*, *městjan*, *višiš městjan*, *městjanica*, *grajšak*, *grajšinar*, *žlabtni*, *žlabtnik* (*plemenitaš*) 'plemič', *vikši žlabtnik*, *nižiši žlabtnik*, *bojár*, *žlabtna gospodična*; *vitez*, *grof* (*grofovje*); *oblastnik* (*deželski oblastnik*), *podoblastnik* (*cesarov podoblastnik*); *red*, *deželski stališ* (*Landstände*);⁴⁹ izrazi za vladarje in vladanje: *ladavec* 'vladar', *poglavarič*, *poglavar* (*štajerske zemle poglavar*); *vajvod* (*vandalski vajvod*, *dravosavski vajvod*), *nadvajvod*; *grof* (*celski grofovje*), *grofica*, *markež ali mejni grof*; *kral* (*vogerski kral*, *česki kral*, *rimski kral*; *kralovje*), *vicekral*, *kralica*, *kralovanje* (*pipajoči se za kralovanje*); *kronanje*, *kronprinc*; *cesar* (*carigradski cesar*, *detinski cesar*), *cesarica*, *ravencesar*, *podcesar*; za cesara ozvan, *cesarstvo pride na koga*, *cesarstvo gor deržati*; imena vladarjev in drugih zgodovinskih osebnosti (lastnoimensko izrazje), npr. *Honorius*, *Arkadius*, *Samo*, *Svatopluk*, *Otokar I.*, *Jožef II.*, *Maria Terezia*, *Maksimiljan I.*, *Matija Korvin*, *kral Matjaš*;
- upravno-pravno⁵⁰ in politično izrazje: *dača*, *obdačenje*, *z dačami obložiti*, *dačnica*, *davek* (*velke davke ino dače*), *peneznica* (*žodna peneznica* (*Kriegskasse*)), *vojskodača*, *bojevina*, *mostovina*, *cestovina*, *sodbovina*, *gorna*, *solenica*, *gospodovina*, *mejovina* (*harmica*), *desetina*; *terjati deseti tal*, *bojevino plačuvati*; *rabota* (*z' gospočinami* (*rabortami*) *pretežiti*); *tribun*, *prefekt*, *sodec* (*mestni sodec*), *sodstvo* (*bojno*

11. *Gruden* (November), *naš Listopad*; 12. *Studenij* (December), *naš Gruden*" (Kremp, *Dogodivšine štajerske zemle*, str. 63).

⁴⁶ "/.../ je stare deželniške ali stanovniške z' novim prinaselniki zjedini" (Kremp, *Dogodivšine štajerske zemle*, str. 57).

⁴⁷ V tem pomenu izraz *striček* navajata tudi slovaropisec Kastelec in Vorenc (1680–1710) (prim. portal *Fran*, dostopno na www.fran.si, pridobljeno: 27. 8. 2019); enako v Cigaletovem nemško-slovenskem slovarju pod iztočnico Vetterchen (Matej Cigale, *Deutsch-slowenisches Wörterbuch* (Ljubljana, 1860)).

⁴⁸ Najdemo npr. zvezo *sužnikov silodelo* (Kremp, *Dogodivšine štajerske zemle*, str. 108).

⁴⁹ "Ob temu so tudi deželski stališi (*Landstände*) nastali, ino so bili četvere redi: 1. *Gospodje*, 2. *Dubovniki*, 3. *Vitezi*, 4. *Mésta*" (Kremp, *Dogodivšine štajerske zemle*, str. 145).

⁵⁰ Razvoj pravne terminologije obravnava Jemec Tomazin, *Slovenska pravna terminologija*.

sodstvo, smertno sodstvo), deželske sodstva (*Landgerichte*), sodničtvo, sod skleniti, juristički posli; naredba, zapoved, postava; gruntna kniga, postavska kniga, sodnički red, urbari; pravica (dolžbitje žlabtničkih ino dubovskih pravic); tožba, tožnik; svedok (priča), persegnoti; kaštiga, kaštigati; tatbina, vkanjuvanje (golufanje); budodelnik, tat, razbojnik, tolovaj; opravljan, opravljanje; vóza; nasledništvo, odvetek (*erbia*); izrazi, vezani na upravne enote, (družbeno)politične skupnosti: *kraj-sija* 'okraj', *okrožje* (*marbursko ino celsko okrožje (krajisia)*), *markežia ali markrapia*, *markežtvo*, *krajsiski (krajiska podoblast)*; *gubernium*; *Prefectura*⁵¹/*prefektura ali podoblastništvo*; *cesarstvo (rimsko cesarstvo, zabodno cesarstvo)*, *kraletvo (rimsko kraletvo, slovensko kraletvo)*, *dežela (europejske dežele)*, *zemla (štajerska zemla)*; zgodovinsko pomembno lastnoimensko izrazje, npr. *Norika* 'Norik, rimska provinca', *Noternjoeavstrianski (Noternjoeavstrianske (Štajerske, Koroške ino Kranjske))*; drugo politično izrazje: *mir napraviti*, *mira sklenenje*, *obderžanje mira*, *stalen mir*; *pogoditi se (s kom)*, *zastoplenje (ne si v dobrem zastoplenji biti)*; *skupčina (skupčina poglavarskih služebnikov, skupčino držati)*, *spravišče (vkupzbralše)*; *domači posel, zvunski posel, posle vižati (domače ino zvunske posle vižati 'voditi notranje in zunanje zadeve')*; *država (velka slovenska država)*, *ukupladarstvo (republika)*; *političko zakrivenje*; *odecepati se (od koga)*; *samoderžec*;

- izrazje, vezano na denarništvo, denar: *pénez* 'denar' (*plebnati penez, železni penez, kuferni pénez, černi kuferni penez, sreberni pénez, beli sreberni penez, zlati pénez, frankoski plebnati penez, rimski pénez, gerčki pénez, papirnati penez ali bankuš, bankaš, t. j. papirni pénez*), *penezi (dnarji)*, *derešpenezi (Schinderlinge)*, *denar, poldenar, denarius, desetak, groš, konarius, sekstercius, aureus, šestica, sold, drabma, talent, tolar (sreberni tolar), krajcar (černi krajcar), funt, rajnš*;
- vojaška terminologija: *vojšak (rimski vojšak)*, *nadvojšak, vojska (lastno rimske vojske, zavezne vojske, pripomočne vojske, štajerska vojska, plačana vojska, vojska za plačo, vojska za boj, vojska za brambo)*, *soldat; soldačivati; vojšački stan; truma (truma vojšakov)*, *šereg, novak (rekrut)*, *boj (na boj iti, vundokončanje boja, zupet boj začeti)*, *bitva; bojuvati se (neprebenjeno se bojuvati)*; *bramba (bojna obramba)*, *protibramba, deželobramba; bojna segurnost; vaditi se v orožjah, v' orožjah vadenje (Per v' orožjáh vadenji (ekserciranji))*; *legion (rimski legion)*; *pěšci, stranjske pěške, konjeniki, vižar ali višiši (imperator, legat ...)*;

⁵¹ "/.../ je Konstantin rimsko cesarstvo na štiri velke države, Prefecture imenuvane, razdělil" (Krempel, *Dogodivšine štajerske zemle*, str. 30).

bojni red; bojno torišče 'bojišče'; oborožjen (dobro oborožjeni vojšak), oborožjenje; ludi umarjanje, porop (plenjenje); bojna postava; bitje ali bojuvanje, dvojbitje, dvojboj, dvorsko bojnosvitništvo (Hofkriegsrath); regiment, bataljon; kompanija; prednjarstvo (komanda); marš;⁵² sovražnik (prijetje sovražnika), vojšačka oprava,⁵³ obželezjen ino obledran;⁵⁴ general, nadgeneral; mir; na boji smert prijeti; šuntati, našuntati (koga), bujstati 'hujskati', pogoditi se (s kom), pustiti spomreti, spoklati; spomorjen ino od pomora vkončan, spuntati se, gorprijet ino vmorjen, vlovleni ljudje, vunsporopan kraj, scecana zemla (od Rimlanov scecana štajerska zemla); izrazje za orožje, priprave za bojevanje, bojno opremo: bojna priprava, pestnica, batica, samojstra, meč (plantav meč), škit, vrečka, metalka (mala sulica), strelca, sabla (vujgnjene sable, tenčke sable), sulica (železne sulice), strela, železna srajca, železni napersnjak; bodilo, čelada; sekira ali čakan, šišak, butica, buzdiban (bojni bat), široka darda, kopjê, savostrêla, toba z' strêlami, terdvina (branica), top (štuk), orožje (strelne orožja), puška, bajonet, železne nabodilke (Fussangel), muškêta, vukres (kemički vukres), strêlati, strêlanje, strelba (strelba iz topov ino pušk), strêlni prah;

- obrtniško in kmetijsko izrazje: *meštirja/meštria, tkalčija, kovačija, kolarstvo, rudnarstvo, železo-kopanje, srebro-kopanje, šolarstvo ino železnarstvo; nakovalo, kovačko orodje; obdelati ino obrodovititi, zemlo obdelanje, saditi, sejati; obdelovanjska družba; sosečka paša (gmajna); rodovitost, prirasek (naprejšduvanje rodovitega priraska); voz, vozna sprava, plug, brana, motika, mašina (mašine za sejanje, žetvo ino mlačenje); šopa (kopa šop), seno, otava; pšenica, žito, herž, len, konopla, oves, koruza, krumpir (laška repa); izrazje za zemljišča: šuma ino les, njiva, travnik, vert, vinograd, ravnica;*
- meroslovni izrazi: *vaga (rimska vaga), mera (rimska mera za blago, za mokre reči), funt, šolen, laket, amfora, urna, vêdra, kongius, sekstarius (žebtar), drevenka;*
- oblačilno izrazje,⁵⁵ izrazje za tekstilne izdelke: *oblečiti se, oblêč (možki ino ženski oblêč, narodni oblêč, nemški oblêč, platneni oblêč), oblêčalo, oblačilo (z' oblačilami); suknja (lodnasta, prostrana, košnata suknja; repasta suknja ali frak; kratka suknja prez rokavov); blače (jirbnate černe blače do kolena, blače na širokih zvekušinom zelenih ručah*

⁵² "Njegov marš je šel kre Drave ino Save" (Kremp, *Dogodivšine štajerske zemle*, str. 31).

⁵³ Za vojaška oblačila prim. Kremp, *Dogodivšine štajerske zemle*, str. 242.

⁵⁴ Opremljenost vojaka prim. v Kremp, *Dogodivšine štajerske zemle*, str. 67.

⁵⁵ Najdemo izrazje, ki je splošno in specifično, nacionalno in regionalno vezano, značilno za različna obdobja, vezano na različen družbeni status.

- (*hamab*)); *suknjič* (*vunatni suknjič*); *srajca* (*robača*); *tunika*, t. j. *suknjič* 'z béle vune, prez rokavov, ino samo do pol beder, kožub; *mentén* ali *plajš*; *plajš* ali *toga*; *prepas* (*erdeči prepas*); *nogavice* (*nogavice* (*štunfe*), *vunatne nogavice*); *rokavice* (*kosmate rokavice*); *klobuk* (*klobuk z' malimi oglavnicami*); *gaban*; *kapa*; *sagum*,⁵⁶ 'z vune, 'z platna, prez rokavov, z' pasom (*cingulum*) *perpasan*; *obutel*, *črévli*, *šolnji*, *zvezanke* (*punčube*), *cižme*, *opanjke* ali *podplati* na stopale *pervezani*; *günj* (*koca*), *punjava*, *ruha* (*postelna ruha*), *plabta*, *odeja*, *blazina*; *platno*;
- stavbarsko izrazje: *šator*, *kočica*, *koča*, *bram* (*leseni bram*), *biža*;⁵⁷ *palača* (*cesarska palača*), *rezidencia*, *tempel* (*poganski tempel*), *cirkev* (*keršanske cirkve*, *rimska cirkev*), *turen*, *obzidano mesto*, *terdvina*, *zidani branêki* ali *branice*, t. j. *okrogli široki turni za brambo proti zvunskim vojskam*, *kinezki zid*;
 - izrazje, vezano na izobraževanje, vzgojo, znanost: *vučilnica*, *šola* (*šole* ali *vučilnice*, *slovenska šola* (*vučilnica*), *latinska šola*, *mala* ali *deželjanska šola*, *vekša šola* ali *vučilnica*, *mala* ali *farna šola*, *vikša šola*, *nižiša šola*, *sredna šola*, *muzikalska šola*), *vsevučiliše* (*visoke šole* ali *vsevučiliše* (*Universität*)); *profesor*, *šolnik* 'učitelj', *školnik*, *vučenec*, *šolni rektor*, *gorodrednik*; *podvučanje* ino *šolanje*, *šolati*, *v' šolo bojenje*, *vunzešolati se*, *šolarske knige*; *znanje* (*historičko znanje*, *matematičko znanje*, *zvezdoznanjsko znanje*, *astrološko znanje*); *izobraženje*, *vučenost*, *znajdenje* 'odkritje, izum';
 - poklicno izrazje: *žnidar*, *šivar*, *šivilja*, *šoštar*, *rudnar*, *solar*, *lončar*, *mesar*, *mesarica*, *kovač*, *zidar*, *klobučar*, *kužnar*, *kerznar*, *tkalec*, *čobaš*, *cižmar*(!), *kolar*, *sedlar*, *pek*, *pivar*, *medar*, *oštariaš*, *kerčmar*, *mlinar*, *cimerman*, *tesač*, *tišlar*, *pintar*, *remenarica*, *školnik*; v seznamu prednaročnikov tudi npr. *knigovezec*, *bukvovezar*, *kmetovavec*, *vračnik*, ter izrazje, vezano na opravljanje funkcije: *župan*, *nadžupan*, *direktor gimnaz.* *škol*, *komisar*;
 - versko izrazje: *vera* (*hajdoska* ali *poganska vera*, *keršanska vera*), *Kristjan* (*preganjanje Kristjanov*), *kerstiti*, *pokristjanenje*, *dubovstvo*, *cirkvenstvo*, *višišdubovnik*, *škof* (*ptujski škof*), *nadžškof*, *metropolit*, *krivovera* (*arianska krivovera*), *krivoverni navuk*, *razkolnik* ino *krivovernik*, *predgati*, *predgar* (*luterški predgar*), *fara*, *klošter*, *cirkva*, *dubovnik*, *dubovnica*, *apat*, *apatica*, *mešnik*; *mešnički pojas*, *škofoska kapa*, *škofoska palca*; *ofruvati*, *ofruvanje*;

⁵⁶ "Na boji so namesto toge imeli kratko suknjo prez rokavov, *prédi* ino *zadi* *vkupzešito*, *sagum* zvano" (Krempel, *Dogodivšine štajerske zemle*, str. 34).

⁵⁷ *Hiža* in *bram* sta tudi sopomensko rabljena izraza v pomenu hiša: "*Hiž* (*bramom*) *pa* so tak *Turki* ino *Kruci* na množine *vunsporopali* /.../" (Krempel, *Dogodivšine štajerske zemle*, str. 208).

- etnološko izrazje (običaji, navade, igre ipd.): *staropagansko bogočestije sunca, kerstitki (t. j. malo goščenje), sedmina (karmine, pokapanje), vuzemnice kuriti, kres kuriti, ženitvanjske šege, gostovanje, zdavanje (poroka), fašenski pondélek ino tork; igre z' kartami za peneze ali za vino, keglanje, vučkivanje, slepo miš loviti, ribtara staviti, skrivaukanje.*

Zgodovinska terminologija se zaradi večdisciplinarne narave tesno povezuje z izrazi, ki jih sicer lahko umestimo med geografsko terminologijo. Najdemo:

- poimenovanja področij, pokrajin, tudi lastnoimenske izraze, ki poimenujejo vasi, mesta, državne tvorbe, celine ipd.: *mužava* 'močviren svet', *šuma, les, njiva, travnik, vert, vinograd, gorice (slovenje gorice), pole (na spodnjem ptujskem poli); ravnica (na panonskih ravnica); pustina (znotrenjoaziatske pustine); izboden, zaboden (izbodne ino zabodne rimske dežele), jutrešni (jutrešne dežele), večeršni (večeršne dežele), severni (iz severne Azie), južni (iz južnih gorskih krajev); vesnica, mesto, pristava, terg; Ptuj, Celje, Lublana, Rim, Tèrst, Pariz, Rim, Frankfurt; cesarski sedež – Bizanc, Carigrad, Konstantinopel, Vaterloo; zemla (podunajska zemla, štajerska zemla); dežela (francozka dežela, nemške dežele); Štajerska, Kranjska, Koroška, Vogerska, Soligradska, Tirolska (po Vogerskoj, Soligradskoj ali Saliburskoj, Tirolskoj, Koroškoj); Panonia, Dakia, Bosnia, Rakoška; dravosavski; Špania, Galia, Italia; Afrika, Europa, Azia;*
- poimenovanja gorovij, vodovij: *Semring gorê, apeninske gorê, himalajske gore, aziatska gora Taurus; jezero (velke jezére), morje (terško morje, černo morje, adriatsko morje), reka (do reke Po); Tisa, Mura, Drava, Sava, Dunaja (per Dravi, kre Drave ino Save, med Dravoj ino Savoj, kre Dunaje);*
- izraze, vezane na vreme oz. podnebne značilnosti: *vremen (odimno vreme, toplo vreme), megla (suba megla), dež, germlavica, suša, sneg (dugo ležoji sneg), zrak (v' merzlomokrem zraki, mokromerzli zrak), vroč, sušen (vroč ino sušno leto), moker, točovit (zavolo mokrega ino točovitnega poletja), močvaren (močvarno ino slabo leto);*
- izraze za pripomočke, npr. *deželopodoba (Landkarten), zemlevid, zemleobraz; ogjomernik (pyrometer), toplotomernik (termometer), vremešnjak (barometer, merkuri).*

3.2 Analiza zbranega izrazja

Zbrano izrazje je besednovrstno različno – največ je samostalniškega izrazja (*deželnik, nadvajvod, dača, bitva, kolarstvo, pretek* ...), sledijo glagoli (*obludoviti se, pogoditi se, soldačivati* ...) in pridevniki (*obželezjen, historički, Noternjoaustrianski* ...). Zajeti so tako enobesedni kot tudi besednozvezni (dvo- in večbesedni) termini, največkrat s samostalniškim jedrom, npr. *kuferni pénez, skupčina poglavarskih služebnikov, rimska mera za blago*; pogoste so levoprilastkovne zveze, npr. *nižiši žlabtnik, mejni grof, bojno torišje, juristički posli, deželski oblastnik*.

Na glasoslovni ravni je opazen vpliv narečnega razvoja polglasnika (*sneha*) in redukcija nenaglašenih vokalov (*palca, tork*). Najdemo tedaj značilno zapisovanje zlogotvornega *r* z *er* (*država, teržki*), poseben razvoj zlogotvornega *l* > *u* (*vuna, vunaten*). Prisotna je otrditev palatalnega *l* > *l* (*zemla, kral*) in ohranjanje palatalnega *n*' (*njiva, preselivanje*); opazna je prisotnost protetičnega glasu *v-* (*vujti* 'uiti') in *b-* (*berž* 'rž'), parazitskega *j* (*plajš*) ter vzhodnoslovenskih disimilacij, npr. *v-b* > *l-b* (*svobodnjak* > *slobodnjak*); konzonantske skupine se olajšajo, npr. *šč* > *š* (*dogodiščina*), *hč* > *č* (*či*).

Na oblikoslovni ravni se pojavljajo oblike brez preglasa (*krajov*), najdemo tipične vzhodnoslovenske sklonske končnice (npr. v rod. ed. m spola: *krala Samoa*; v im. mn. m spola: *grofovje, kralovje*; v or. mn. m spola: *z' njegovimi Hunmi ino Gotmi*; or. ed. ž spola: *z' rimskoj vojskoj*). Narečni vpliv je opazen pri primernikih (*vikši, nižiši*), glagolih (*bojati se, bojuvati se, obleči se, persegnoti*), zaimkih (*toti, njujniva*), tipične panonizme najdemo med števnikami in predlogi (*štiri jezero let, kre Save*).

Na besedotvorni ravni so pogoste izpeljanke (*poglavarič, naglojeznost, spuntanje* ...), sestavljanke (*preddedek, nadvojšak, podcesar* ...) in zloženke (*vojskodača, deželobramba, bogočestije* ...). Opazni so razlikovalni vzhodnoslovenski besedotvorni vzorci (*-čki: sodnički, vojšački, gerčki; -čtvo: sodničtvo, nasledničtvo*), najdemo značilno panonske podvojene predpone, npr. *spomre-ti, spoklati*. Nekaj je tudi prevzetih (kalkiranih) besedotvornih vzorcev, npr. *raven-* 'so-' (*ravenrodnik, ravencesar*). Besedotvornih variant ni veliko (npr. *oblěč, oblěčalo, oblačilo; bankuš, bankaš; branek, branica*). Prisotni so feminativi, npr. *remenarica, Slovenkinja*.⁵⁸ T. i. parna poimenovanja odražajo dejstvo, da so določene poklice lahko opravljale tudi ženske, npr. *mesar – mesarica*.⁵⁹ Na besedotvorni ravni je opazno, da se je avtor trudil oblikovati izvirno slo-

⁵⁸ Obliko na *-inja* (*Slovenkinja*) omenja tudi Dajnko v svoji slovnici (Irena Stramljič Breznik, "Dajnkovo besedotvorje med slovansko in slovensko besedotvorno tradicijo," v: *Dajnkov zbornik*, ur. Marko Jesenšek in Bernard Rajh (Maribor, 1998), str. 162).

⁵⁹ Rabo feminativov na ravni občno- in lastnoimenskih poimenovanj v začetni fazi razvoja slovenskega knjižnega jezika je raziskovala Majda Merše, "Ženski pari moških poimenovanj v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja", *Slavia Centralis* 1, št. 2 (2008), str. 30–52.

vensko izrazje (*vremenjak* 'barometer') in da je (tudi pod vplivom tujejezičnih zgledov) težil k enobesednosti, kar je razvidno iz avtorjevih novotvorb (*deželopodoba*, *zemleobraz* 'zemljevid', *dogodivšinpisec* 'zgodovinpisec', *vkupladarstvo* 'republika').⁶⁰ Ob sistemskih so prisotni tudi nesistemski besedotvorni postopki (npr. *v' šolo bojenje*).

Zasledimo citatne prevzete izraze iz nemščine, vendar dosledno kot dopolnila slovenskim terminom, torej v funkciji dodatnega pojasnjevanja oz. v izogib dvoumnostim, npr. *visoke šole ali vseučiliše* (*Universität*), *deželski stališ* (*Landstände*), *deželske sodstva* (*Landgerichte*).⁶¹ Prisotno je ohranjanje internacionalizmov (npr. *gubernium*, *Prefectura*, *historia*, *rezidencia*), ki pa so v posameznih primerih že glasoslovno prilagojeni (npr. *krajsija* ob *kraisia*). Med prevzetimi izrazi prevladujejo germanizmi (npr. *kronprinc* 'kraljevič', *šuntati* 'ščuvati', *žebtar* 'golida', *žnidar* 'krojač', *štunfe* 'nogavice'), najdemo tudi posamezne madžarizme (npr. *šereg* 'množica, skupina, truma', *tolovaj* 'razbojnik', *harmica* 'tridesetnica; dajatev').⁶²

Izrazita so t. i. vzporedna poimenovanja oz. sopomenske dvojnice, ki so odraz neustaljenosti terminologije v rabi oz. težnje po uvajanju manj znanega (vzhodnoslovenskega) izraza. Sopomenka je lahko navedena v oklepaju, npr. *srajca* (*robača*),⁶³ lahko pa sta dvojnici povezani tudi z veznikoma *ali* in *ino*, npr. *dogodivšinam ali historiam*, *naselniki ali stanovniki*; *hoste ino šume*, *lese ino loge*, *davke ino dače*; prisotno je tudi pojasnjevanje z okrajšavo *t. j.* 'to je': *dual*, *t. j. dvojbroj*. Navajanje dvojnic je še posebej opazno ob poimenovanju nove predmetnosti, pri čemer je nespregljivo iskanje izvirnih (neprevzetih) strokovnih izrazov, ki so najpogosteje navedeni kot prvi, npr.

Znajdenja totoga pretêka so: Meromizica, vremenjak (barometer, merkuri), toplotomernik (termometer), izzračka (Luftpumpe), električka, besédotrob (Sprachrohr), fosforuš, tek repastih zvezd, vužgajoči glaži, zercala (špégli), porcelan, osepnice ceplenje, ognjomernik (pyrometer), pomenšočič glaži (mikroškopi) harmonika, hitroglasnik (telegraf), perve pošte v' nemških deželah (1641), perve bodila na puškah (bajoneti), ponavljajoča vura (repetirvura), prvi klarineti (1690) i. v dr.⁶⁴

⁶⁰ Navedenih izrazov ne zasledimo v nobenem slovarju, dostopnem na portalu *Fran*.

⁶¹ Iz *Dogodivšin* so razvidna načela oblikovanja strokovnega izrazja, ki se v osnovi skladajo z usmeritvami, prepoznanimi tudi v drugi polovici 19. stoletja (prim. Jasna Honzak Jahič, *Slovensko strokovno izrazje v 19. stoletju* (s poudarkom na čeških vplivih). *Doktorska disertacija* (Ljubljana, 1999), str. 258). O primerljivih procesih v sodobni slovenščini več v Ljudmila Bokal, "Prevzemanje glede na vrste," v: *Terminologija in sodobna terminografija*, ur. Nina Ledinek, Marjeta Humar (Ljubljana, 2010), str. 111–123.

⁶² Prim. slovarje na portalu *Fran*, zlasti Snoj, *Slovenski etimološki slovar*.

⁶³ Izraz, značilen za vzhodnoslovenski prostor, je lahko pri tem naveden kot prvi ali drugi v nizu, npr. *odveteke* (*erbia*).

⁶⁴ Krempel, *Dogodivšine štajerske zemle*, str. 213.

Pri poimenovanju predmetnosti in pojmov⁶⁵ si je Krempel pomagal tudi z nazornimi opisnimi postopki, da bi dosegel čim boljše razumljivost, npr. *tunika, t. j. suknjič 'z béle vune, prez rokavov, ino samo do pol beder, z' pasom (cingulum) perpasan; zidani braněki ali branice, t. j. okrogli široki turni za brambo proti zvuuskim vojskam*.

Nekateri izrazi iz *Dogodivšin* so se ohranili in jih še danes uporabljamo v knjižnem jeziku (npr. *predrimska doba, potomec, grofica, okrožje, sodstvo, pravica, tožba, bataljon*); nekateri so sicer prisotni v SSKJ², vendar je njihova raba v sodobnem knjižnem jeziku kljub knjižni nevtralnosti manj frekventna (npr. *samodržec* 'tiran'), drugi pa so bili najverjetneje ozko rabljeni ali prisotni le v analiziranem pisnem besedilu (npr. *krajsija*,⁶⁶ *dvorsko bojnosvitništvo*). Prisotni so tudi panonizmi, tj. značilni izrazi panonskega govornega področja, ki so v SSKJ² označeni z nar. vzhodno ali nar. štajersko, v Pleteršnikovem slovarju (1894/95)⁶⁷ pa z vzhodnoslovenskimi oznakami (npr. ogr.-C, jvzhšt.); to izrazje je pogosto prisotno tudi v *Slovarju stare knjižne prekmurščine* (2014),⁶⁸ npr. *šopa* 'škopnik', *drevenka* 'košara', *spanjačica* 'priležnica', *ukanjuvanje* 'ukanjevanje', *jezeroletje* 'tisočletje', *germlavica* 'grmenje', *odvetek* 'dediščina', *ruča* 'naramnica'.

V zbranem strokovnem izrazju lahko prepoznamo:

- historizme, tj. izraze, ki so v SSKJ² praviloma označeni s terminološkim kvalifikatorjem zgod., lahko pa so tudi dodatno pojasnjeni, časovno zamejeni in na mikrostrukturni ravni umeščeni v terminološko gnezdo;
- *bojar* – SSKJ²: **bojár**: v carski Rusiji in v Romuniji visok plemič, plemiški veleposestnik;
- *dača* – SSKJ²: **dáča**: v fevdalizmu podložniška dajatev zemljiškemu gospodu;
- *gorna* – SSKJ²: **górna**: zgod. gorščina (**górščina** zgod., v fevdalizmu podložniška dajatev gorskemu gospodu, navadno mošt ali vino);

⁶⁵ Poimenovalna praznina nekega strokovnega področja se sicer lahko zapolni na več načinov, ki so opazni tudi pri Kremplu, in sicer z novotvorbo, znotrajjezikovnim prevzemanjem (vir je leksika splošnega jezika ali izrazje drugih, navadno sorodnih strok, tudi leksika, značilna za druge socialne in funkcijske zvrsti) oz. zunajjezikovnim prevzemanjem (iz sodobnih in klasičnih jezikov) (Mojca Žagar Karer, *Terminologija med slovarjem in besedilom* (Ljubljana, 2011), str. 38).

⁶⁶ Izraz *krajsija* 'okraj' je po Kremplu navedel tudi Jožef Košič v delu *Zgodbe vogerszkoga králesztva* (1848) (prim. Vilko Novak, *Slovar stare knjižne prekmurščine, Spletna izdaja* (Ljubljana, 2014), dostopno na: fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=137&View=1&Query=%2A, pridobljeno: 8. 7. 2020).

⁶⁷ V Pleteršnikovem slovarju pri 40 iztočnicah najdemo oznako vira, ki kaže na Krempla (Kremp., Kremp.-C., Kremp.-M., Kremp.-Let.) (prim. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*).

⁶⁸ Razlikovalno panonsko besedje razumemo v smislu upoštevanja panonskega prostora, iz katerega je avtor izhajal tudi pri predmetu obravnave oz. preučevanja. Prav to naj bi ob slogu vplivalo na zmanjšano percepcijo tega strokovnega besedila, o čemer piše Slodnjak, "Anton Krempel (1790–1844)," str. XV.

- *imperator* – SSKJ²: **imperátor**: zgod. naslov za rimske vladarje od cesarja Avgusta naprej;
- *legat* – SSKJ²: **legát**: pri starih Rimljanih pooblaščenec, odposlanec, namestnik v vojaških ali upravnih zadevah;
- *legion* – SSKJ²: **légija**: pri starih Rimljanih osnovna vojaška enota, približno 5000 mož;
- *markežia* 'marka, mejna grofija' – SSKJ²: **márka**: ♦zgod. marka v frankovski državi večja grofija ob državni meji;
- *prefekt* – SSKJ²: **prefékt**: zgod., pri starih Rimljanih visok upravni uradnik;
- *prefektura/prefectura* – SSKJ²: **prefektúra**: zgod. upravna enota iz pozne dobe rimskega imperija, ki obsega več diecez;
- *slobodnjak*⁶⁹ – SSKJ²: **svobodnják**: zgod., v fevdalizmu osebno svoboden človek;
- *tribun* – SSKJ²: **tribún**: zgod., pri starih Rimljanih davčni uradnik v tribusu;
- arhaizme, tj. časovno zaznamovane izraze, ki so v SSKJ² označeni s časovno-frekvenčnima kvalifikatorjema star. (npr. *rabota*, *regiment*, *soldat*, *truma*, *ujec*, *žlabtnik* 'plemič') in zastar. (npr. *skričati*, *svedok*, *voza*) ali z oznako nekdanj (npr. *laket*).

Ob časovno zaznamovanih besedah v Kremplovem delu najdemo tudi stilno zaznamovano besedje. Kaže se subjektiven pogled na družbene spremembe ter na kulturni in civilizacijski razvoj v nekem času in prostoru. Na slogovni ravni je opazno dramatično pripovedovanje z izraženo prizadetostjo,⁷⁰ slog izražanja je ekspresiven, npr. *deželski oča*, *nepriden oficir*, *priden sin*, *so se junačko skazali*, *štimani*, *prevzetni farmešter*, *divji Nemci*, *strahovitno klanje*, *toti srašni razbojniki*, *toti lubi kral*, *velki zapravlavec ino očitni nesramnik*. Slikovitost se ustvarja z različnimi retoričnimi prvinami, opazne so npr. primere: *je šel kak najbujša toča*; *je /.../ kak prijatelno sunce po mnogih budih nevihtah*. Raziskovalci ugotavljajo, da je bilo "Kremplovo čustvovanje /.../ popolnoma v skladu z duhom tedanjega časa".⁷¹ Nemalokrat najdemo tudi frazeološko izražanje, npr. *komu ide/gre v glavo kaj* 'kdo kaj razume, si zna predstavljati' ("*je vender zdaj dostim ne v' glavo šlo, kaj bi ženska krez dežele kraluvala*"), *v pamet*

⁶⁹ Izraz *svobodnjaki* sicer najdemo že v prvem slovenskem terminološkem slovarju (prim. Cigale, *Znanstvena terminologija*, str. 41).

⁷⁰ Slodnjak, "Anton Krempel (1790–1844)", str. XI–XII.

⁷¹ Friš in Matjašič Friš, "Dogodivšine štajerske zemle", str. 447. Za tedanja (poljudno)strokovna besedila je značilen preplet strokovnih, leposlovnih in pogovornih jezikovnih prvin (prim. Martina Orožen, "Preplet medzvrstnih jezikovnih prvin v strokovnih besedilih prve polovice 19. stoletja", v: *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*, ur. Irena Orel (Ljubljana, 2007), str. 59–75).

vzeti kaj 'imeti v mislih, zapomniti si kaj' ("To je gorutanski teržec Samo²) na svojih teržkih potih vpamet vzel"), do zadnje kaple kervi 'do smrti; do zadnjih moči, možnosti' ("Povsod so se do zadnje kaple kervi vitežko branili"), na oči priti komu 'opaziti koga, postati pozoren na koga' ("je markomanskega krala Atala prelepa či Pipa njemi na oči prišla"), bojuvati se na življenje ino smert 'zelo, močno se bojevati' ("so /.../ se bojuvati na življenje ino smert za živež ino pašo, za porop ino sužne"), mlačenje prazne slame 'nesmiselno početje' ("če ravno je samo nemški vuk slovenskim otrokom mlačenje prazne slame"), biti v lasih 'biti v boju, v sovražnih odnosih' ("so vojske ena drugoj malo ne v' lasih"). Na začetnih straneh knjige najdemo Cicerov citat: *Historia je priča časov, luč resnice, oživenje pameti, vučenica življenja, oznanica dawnosti*,⁷² ki je Kremplu služil kot moto. Več kot dva tisoč let znan citat je danes splošno uporabljan v krajši obliki (*Zgodovina je učiteljica življenja*) in izkazuje prehajanje med pregovore. Med opaženimi frazeološkimi enotami je tudi: "Z' tem bolše, bol gosto seno stojj, z' tem leži se kost".⁷³

Sklep

Anton Krempl je zgodaj izkazal zanimanje za preteklost in si začel sistematično pridobivati zgodovinsko znanje. Svoje ugotovitve in spoznanja je želel prenesti tudi na druge, zato je napisal *Dogodivšine štajerske zemle* (1845), prvo obsežnejše zgodovinsko delo v slovenščini, natančneje v vzhodnoslovenski različici knjižnega jezika, in pri tem spretno izkoristil tudi svojo pisateljsko in pesniško žilico. Kot poudarjajo že predhodni raziskovalci njegovega dela, je z zgodovinskim delom prispeval k narodni identiteti, k dvigu samozavesti (zlasti med štajerskimi Slovenci) in skušal prispevati k boljšemu razumevanju sodobnosti. Danes lahko iz Kremplove knjige med drugim spoznamo, kakšen je bil sistem vrednot v preteklosti, kakšen je bil način dojemanja stvarnosti, kako so bili interpretirani dogodki in komu so bili ljudje naklonjeni. Z delom pa je znatno obogatil tudi slovensko leksiko, saj je nova tematika pomenila tudi novo ubesedovalno področje. Ob splošni leksiki je v delu opazno tudi strokovno izrazje, ki v Kremplovih predhodnih (pretežno nabožnih) besedilih ni moglo priti do izraza. Avtor se je izkazal kot iznajdljiv pisec strokovnega besedila, ki je do srede 19. stoletja uspel najti številne praktične rešitve strokovnih zagat; prizadeval si

⁷² Citat se v sodobni slovenščini glasi: *Zgodovina je priča časa, luč resnice, življenje spomina, učiteljica življenja, glasnica stare dobe*, v latinščini pa *Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis* (Peter G. Bietenholz, *Historia and Fabula: Myths and Legends in Historical Thought from Antiquity to the Modern Age* (Leiden, New York, Köln, 1994), str. 57).

⁷³ Krempl, *Dogodivšine štajerske zemle*, str. 53. Krempl je v letih 1844, 1846–48 v Bleiweisovih *Novicah* objavljaj tudi pregovore pod naslovom *Prislovice štajerskih Slovencev* (Glazer, "Krempl, Anton").

je za oblikovanje izvirnih izrazov in tako pomagal oblikovati oz. razvijati slovensko zgodovinsko terminologijo, ki pa na glasoslovno-oblikoslovni in besedotvorni ravni ni prikrivala vzhodnoslovenskih (štajerskih) jezikovnih posebnosti, npr. *grajšak* 'graščak', *obleči* 'obleči', *bojevino plačuvati* 'plačevati vojni davek'. Zaradi narave strokovnega področja je v delu ob splošno- in ožjezgodovinski terminologiji prisotno tudi izrazje drugih (z zgodovino tesno povezanih) strokovnih področij, npr. etnologije, geografije, prava (*zdavanje* 'poroka', *deželopodoba* 'zemljevid', *odvetek* (*erbia*) 'dediščina'), ter splošna leksika, značilna za zgodovinski diskurz (npr. *strina* 'stričeva žena', *deželnik* 'deželan'). Sklenemo lahko, da je Kremplovo delo pomembno z vidika razvoja strokovne leksike, zlasti zaradi oblikovanja izvirnih izrazov in prispevka k razvoju slovenske zgodovinske terminologije.

Natalija Ulčnik

PROFESSIONAL VOCABULARY IN KREMPL'S *DOGODIVŠINE ŠTAJERSKE ZEMLE* (*THE HISTORY OF THE LAND OF STYRIA*)

SUMMARY

Styrian scholar Anton Krempl (1790–1844), known as a priest, teacher, writer, poet, religious writer and a national awakener, demonstrated an interest for the past early and began to systematically acquire historical knowledge. As Krempl wanted to transfer his findings and ideas to others, he wrote *Dogodivšine štajerske zemle* (*The History of the Land of Styria*, 1845), which became the first extensive historical work in Slovene, or more precisely in the then East Slovene version of the literary language, along with Dajnko's attempts to legalize a special type of a literary language in North eastern Styria (cf. Jesenšek 2015). It is noticeable that Krempl also skilfully used his writing and poetic skills, which is especially evident at the stylistic level and in the versified content summaries at the end of each chapters. As previous researchers of his works, e.g. Glazer (2013), Friš and Matjašič Friš (2000), claimed, we acknowledge Krempl's special role in the field of historiography, hence at the same time we recognize that his historical work contributed to the nation's identity, self-confidence (espe-

cially among Styrian Slovenes) and contributed to better understanding of the author's time.

Today we can learn about political, state, military, economic and cultural history from the Kremppl's book. We can also learn about the system of values in the past, the way of perceiving reality, how events were interpreted and whom people favoured. It is necessary to mention that Kremppl had to revise the manuscript several times due to censorship and in addition to linguistic and stylistic corrections, substantive changes were also made in parts which described socially critical tendency, as Friš and Matjašič Friš (2000) claim.

The work, which is one of the first printed in Gajica, is also very interesting for linguists; namely, in Kremppl's work written in the time of an intensive development of the Slovene professional language, historical terminology (cf. Legan Ravnikar 2010), which were not exposed and elaborated in previous research, is used. This fact contributed to a detailed study of Kremppl's work at the lexical level, i.e. from the point of view of the development of professional terms in the field of history and sciences or disciplines that are related to history. Professional terminology in *The History of the Land of Styria*, is classified in the article according to thematic groups (e.g. administrative-legal, political, military terms) and analyzed at different linguistic levels. It was taken into consideration while choosing the terms, that historical science is difficult to distinguish from related sciences in the humanities and social sciences. As Hudelja (2016) points out terminology can belong to several scientific disciplines at the same time.

In the work, we find historical terms related to e.g. subject matter and experts (*dogodivšina* 'history', *historia* 'history', *dogodivšinopisec* 'historian'), periods and time units (e.g. *pretek* 'epoch', *jezeroletje* 'thousand years'), rulers and rule (e.g. *ladavec* 'ruler', *kronprinc* 'prince', *kraluwanje* 'king's rule', *samoderžec* 'tyran'), terms related to administrative units and (socio) political communities (e.g. *krajsija* 'district', *gubernium* 'governor', *vkupladarstvo* 'republic') and historically important proper noun terms (e.g. *Norikae* 'Norik, Roman province', *Noternjoaustrianski* 'inner Austrian'). We also find historisms, i.e. terms related to denotations that no longer exist (e.g. *dača* 'tribute from a serf to the owner of a land', *imperator* 'imperator', *prefektura* 'administrative unit in the times of the Roman empire', *slobodnjak* 'free man', *tribun* 'tax official in tribus') and archaisms, i.e. older linguistic (lexical) elements that can also be found in previous texts (e.g. *rabota* 'forced labour', *regiment* 'regiment', *soldat* 'soldier', *svedok* 'witness', *truma* 'military group', *voza* 'prison, jail').

At the same time, we also find expressions from other, closely related to history professional fields, e.g. ethnology (*gostuwanje* 'wedding feast', *zdanje* 'marriage', *fašenski pondélek ino tork* 'Shrove Monday and Tuesday'), geography (e.g. *germlavica* 'thunder', *točoviten* 'hail', *deželopodoba* 'map', *vremenjak*

'barometer') and law (*svedok* 'witness', *tožnik* 'plaintiff', *kaštiga* 'punishment', *odvetek* (*erbia*) 'heirdom', *persegnoti* 'to take an oath'). General vocabulary characteristic of historical discourse is also noticeable, e.g. kinship terms (e.g. *ravenrodnik* 'relative', *prededek* 'great grandfather', *stric* 'uncle', *strina* 'uncle's wife') and terms related to settlement and naming of inhabitants (e.g. *prinaseluvati* 'to inhabit', *preselivanje* 'migration', *prinaselnik* 'settler', *deželnik* 'inhabitant of the land'). It has been established that Kremppl significantly enriched the Slovene lexicon with *The History of the Land of Styrian* as the new topic also meant a new field of wording. This professional term could not be properly used and established in his previous (mostly religious) texts. Kremppl proved to be an ingenious writer of professional texts and by the middle of the 19th century managed to find many practical solutions to professional and linguistic dilemmas (*deželobramba* 'defense of the country', *vojskodača* 'military tax', *vkupladarstvo* 'republic'). It is noticeable that he strived to create original word-formations and thus helped to develop Slovene historical terminology, which, however, did not eliminate East Slovene (Styrian) linguistic peculiarities at the phonological-morphological and word-forming level, e.g. *bojno torišče* 'battlefield', *historičko znanje* 'historical knowledge', *grajšak* 'nobleman', *bojevino plačuvati* 'to pay military tax'.

VIRI IN LITERATURA

- Fran** – *Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*, dostopno na: www.fran.si, pridobljeno: 27. 8. 2019.
- Cigale, Matej**, *Deutsch-slowenisches Wörterbuch* (Ljubljana, 1860).
- Cigale, Matej**, *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča* (Ljubljana, 1880).
- Krempl, Anton**, *Dogodivšine štajerske zemle, Z' posebnim pogledom na Slovence* (Graz, 1845).
- Novak, Vilko**, *Slovar stare knjižne prekmurščine, Spletna izdaja* (Ljubljana, 2014), dostopno na: ran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=137&View=1&Query=%2A, pridobljeno: 8. 7. 2020.
- Pleteršnik, Maks**, *Slovensko-nemški slovar, Spletna izdaja* (Ljubljana, 2014), dostopno na: fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=136&View=1&Query=%2A, pridobljeno: 27. 8. 2019.
- Snoj, Marko**, *Slovenski etimološki slovar, Spletna izdaja* (Ljubljana, 2015), dostopno na: fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=193&View=1&Query=%2A, pridobljeno: 8. 7. 2020.
- SSKJ²** – *Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, spletna izdaja* (Ljubljana, 2014), Fran – Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, dostopno na: www.fran.si, pridobljeno: 27. 8. 2019.
- Digitalna knjižnica Slovenije* (dLib.si), dostopno www.dlib.si, pridobljeno: 27. 8. 2020)

.....

- Baš, Franjo**, "Muršec, Jožef (1807–1895)," v: *Slovenska biografija* (Ljubljana, 2013), dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi382547/, pridobljeno: 28. 8. 2019; izvirna objava v: SBL 6 (Ljubljana, 1935).
- Bietenholz, Peter G.**, *Historia and Fabula: Myths and Legends in Historical Thought from Antiquity to the Modern Age* (Leiden, New York, Köln, 1994), str. 57.
- Bokal, Ljudmila**, "Prevzemanje glede na vrste," v: Ledinek, Nina, in Humar, Marjeta (ur.) *Terminologija in sodobna terminografija* (Ljubljana, 2010), str. 111–123.
- Debeljak, Renata**, "Rokopisne pridige Antona Krempla in njegov pomen v vzhodnoštajerskem kulturnem prostoru," v: Bjelčevič, Aleksander, Ogrin, Matija, Perenič, Urška (ur.) *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne* (Ljubljana, 2017), str. 163–170.
- Friš, Darko**, "Zgodovinopisje na spodnjem Štajerskem v Dajnkovem času," v: Jesenšek, Marko, in Rajh, Bernard (ur.) *Dajnkov zbornik* (Maribor, 1998), str. 339–349.
- Friš, Darko, in Matjašič Friš, Mateja**, "'Dogodivšine štajerske zemle' Antona Krempla v 'krempljih' cenzure," *Časopis za zgodovino in narodopisje* 71=Nv36, št. 3 (2000), str. 429–456.

- Glazer, Janko**, "Krempl, Anton (1790–1844)," v: *Slovenska biografija* (Ljubljana, 2013), dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi303945/, pridobljeno: 28. 8. 2019; izvirna objava v: SBL 4 (Ljubljana, 1932).
- Honzak Jahič, Jasna**, *Slovensko strokovno izrazje v 19. stoletju (s poudarkom na čeških vplivih). Doktorska disertacija* (Ljubljana, 1999).
- Hudelja, Niko**, *Nemško-slovenski zgodovinski slovar, Razširjena in dopolnjena izdaja* (Ljubljana, 2016).
- Hudelja, Niko**, "Nemško-slovenski zgodovinski glosar ali Poskus pisanja glosarja na področju humanistike oz. družboslovja," *Vestnik za tuje jezike* 3, št. 1–2 (2011), str. 14–48.
- Jemec Tomazin, Mateja**, *Slovenska pravna terminologija: od začetkov v 19. stoletju do danes* (Ljubljana, 2010).
- Jesenšek, Marko**, *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika* (Maribor, 2015).
- Merše, Majda**, "Ženski pari moških poimenovanj v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja", *Slavia Centralis* 1, št. 2 (2008), str. 30–52.
- Müller, Jakob**, "Slovenski pravnozgodovinski slovar", v: Ledinek, Nina, Žagar Karer, Mojca, Humar, Marjeta (ur.) *Terminologija in sodobna terminografija* (Ljubljana, 2010), str. 267–276.
- Novak, France**, "Vloga jezikoslovja v razvoju besedja", v: Jesenšek, Marko (ur.) *Besedje slovenskega jezika* (Maribor, 2007), str. 82–98.
- Lamut, Ana Marija**, "Zgodovinarji v Zvezi zgodovinskih društev Slovenije med nacionalnim pomenom in obrobno," *Glasnik SED* 56, št. 1–2 (2016), str. 106–112.
- Legan Ravnika, Andreja**, "Razvoj slovenskega strokovnega izrazja," v: Ledinek, Nina, Žagar Karer, Mojca, Humar, Marjeta (ur.) *Terminologija in sodobna terminografija* (Ljubljana, 2010), str. 49–73.
- Legan Ravnika, Andreja**, "Tvorbeni načini upravno-političnih in vojaških terminov v Vodnikovih Lublanskih novicah (1797)," *Jezikoslovni zapiski* 3 (1997), str. 25–40.
- Orel, Irena**, "Prvi slovenski terminološki slovar ter hrvaški in češki vir", v: Orel, Irena (ur.) *Razvoj slovenskega strokovnega jezika* (Ljubljana, 2007), str. 343–364.
- Orožen, Martina**, *Razvoj slovenske jezikoslovne misli* (Maribor, 2003), str. 259–278.
- Orožen, Martina**, "Preplet medzvrstnih jezikovnih prvin v strokovnih besedilih prve polovice 19. stoletja", v: Orel, Irena (ur.) *Razvoj slovenskega strokovnega jezika* (Ljubljana, 2007), str. 59–75.
- Rajh, Bernard**, *Od narečja do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika* (Maribor, 2002).
- Slodnjak, Anton**, "Anton Krempl (1790–1844) in njegove Dogodivščine Štajerske zemlje (1845)," v: *Anton Krempl, Dogodivščine Štajerske zemlje, S posebnim pogledom na Slovence* (Ljubljana, 1974), str. V–XV.
- Stramljič Breznik, Irena**, "Dajnkovo besedotvorje med slovansko in slovensko besedotvorno tradicijo," v: Jesenšek, Marko, in Rajh, Bernard (ur.) *Dajnkov zbornik* (Maribor, 1998), str. 159–170.

Ulčnik, Natalija, "Značilnejše poteze Kremplovega jezika v rokopisnih pridigah iz leta 1822," v: Jesenšek, Marko (ur.) *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici* (Maribor, 2011), str. 211–224.

Vičar, Branislava, *Izrazne skladišne zgradbe v delih Antona Šerfa* (Maribor, 2005).

Žagar Karer, Mojca, *Terminologija med slovarjem in besedilom* (Ljubljana, 2011).

DOI 10.32874/SHS.2021-04
1.01 Izvirni znanstveni članek

Prvo jugoslovansko leto Slovencev – gospodarski ukrepi, razhajanja in negotovosti

Žarko Lazarević

Dr., redni profesor, znanstveni svetnik
Inštitut za novejšo zgodovino
Privoz 11, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: zarko.lazarevic@inz.si

Izvleček:

Razprava obravnava gospodarsko dogajanje v letu 1919, v prvem letu obdobja med obema vojnama in prvem jugoslovanskem letu. To leto je v marsičem določalo bivanje Slovencev. V primeru Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je predmet analize, je bilo to leto kompleksno zaradi različnih dinamik ter globine in ravni proces. Na eni strani je nastopil prelom, nekdanje države ni bilo več. Hkrati pa je bila habsburška monarhija še kako živa v konceptih regulacije vsakdanjega zasebnega, družbenega in gospodarskega življenja. Te procese avtor analizira na primeru osemurnega delavnika, agrarne reforme, nostrifikacij, vojnih posojil, valutne reforme in podjetniških praks v letu 1919.

Ključne besede:

habsburška monarhija, Jugoslavija, Slovenija, gospodarstvo, valutna reforma, vojna posojila, agrarna reforma, tranzicija, 1919

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 21 (2021), št. 1, str. 101–134, 58 cit., 5 slik

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Vstop v jugoslovansko državo je bil leta 1919 že opravljeno dejstvo. Vendar so bile razmere še daleč od tega, da bi jih opisali kot urejene. Vzpostavljala so se nova razmerja. To je vzbujalo različna razmišljanja in koncepte prostora, ki so bili včasih povsem mimo običajnega miselnega toka. Tako začenjam razpravo z dvema epizodama leta iz 1919, ki nista prav nič tipični, vendar pa lepo ilustrirata raznovrstnost misli in nepovezanih, sredobežnih pobud v času prevrata, v času, ko je bil bog visoko, cesar pa daleč.

Leto 1919 je bilo prvo jugoslovansko leto Slovencev. Bilo je leto, ko so se morali navaditi na novo državo. Tudi na njeno podobo na zemljevidu. Za ambiciozne posameznike je bila nova država nova podjetniška priložnost. Tako je Rudolf Cotič iz Vrhnike že 7. januarja 1919 objavil oglas v časopisu *Slovenec*, s katerim je javnosti ponudil zemljevide nove države. Cena je bila nizka, 2 kroni za kos, pri naročilu 50 zemljevidov je ponujal 40 % popust in tudi plačano poštnino. Iz besedila lahko razberemo, da je očitno videl obsežen trg, saj naj bi zemljevid imela vsaka hiša, vsak Jugoslovane.² Torej je mislil v razsežnostih cele države le mesec dni po njeni proglasitvi. Oglas lepo ilustrira, da na ozadju velikih političnih in gospodarskih odločitev poteka vsakdanje življenje, kjer je nastanek nove države lahko priložnost za zaslužek. Človeški pragmatizem in interes vedno najdeta pot.

Če so nekateri skušali iz prevrata potegniti kar največ koristi za svoj posel, so drugi gledali na svet v globalnem pomenu. Vinko Šarabon, gimnazijski učitelj geografije,³ si je začel zamišljati "imperialno" Jugoslavijo s kolonijami na Bližnjem vzhodu. Pa ni šlo za hudomušni preblisk, temveč za resno argumentacijo. Težo razmišljanju je dajalo tudi mesto objave, najbolj razširjen časopis na prvi strani, kar v treh nadaljevanjih. Šarabonovo razmišljanje je potrditev, kako se miselni vzorci težko spreminjajo, kako ljudje tudi v in po prelomih mislijo po ustaljenih vzorcih. Mislijo v vzorcih, kjer naj bi bila prihodnost le podaljšek sedanosti, ne pa samostojna in samosvoja časovna entiteta. S prijaznejšo sodbo jih končno lahko jemljemo kot poskus misliti svet preko bolj ali manj visokih plotov Kranjske, Štajerske ali Slovenije. Lahko tudi preko srednjeevropskega prostora v vsej širini sveta. Ali pa vse skupaj vzamemo kot neposrečeno predpustno šalo, kar so sodobniki tudi storili.

¹ Članek je nastal v okviru izvajanja raziskovalnega programa št. P6-0280: *Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju (Gospodarska in socialna zgodovina Slovenije)*, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

² Rudolf Cotič, "Oglas", *Slovenec*, 7. 1. 1919, št. 4, str. 7.

³ Silvo Kranjec, "Šarabon, Vinko (1880–1946)", *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013; dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi639742/#slovenski-biografski-leksikon, pridobljeno: 11. 4. 2020.

Pozor! Jugoslovani! Trgovci!
Nudim Vam
zemljevid
celokupne Jugoslavije.

Vsak trgovec naj bi ga prodajal, vsaka hiša naj bi ga imela; saj je to zemljevid naše svobodne domovine. Cena na drobno 2 K. Denar naprej! Trgovcem pošljem najmanj 50 zemljevidov za 60 K, prosto poštnine proti povzetju. Za večja naročila popust po dogovoru.

Se priporočam
Rudolf Cotič, Vrhnika.

Nova država, nova gospodarska priložnost (Robert Cotič, "Oglas", *Slovenec*, 7. 1. 1919, št. 4, str. 7)

Šarabon je izhajal iz podmene, da je bila Sirija pred prvo svetovno vojno obljubljena Avstriji, če bi si evropske velesile razdelile ozemlje Osmanskega cesarstva. Jugoslavija bi se torej kot država naslednica, morala tudi v kolonialnih ambicijah ravnati po habsburški monarhiji. S kolonijami bi Jugoslavija izkazala voljo do moči. In to naj bi bilo tisto, kar je ločevalo velike narode od drugih. Jugoslavija je sodila med srednje velike države. Se pravi, na tisto mejo, ki je odločala o uvrstitvi med vladajoče ali vladane: "Velike države bodo odločevale usodo nesamostojnih narodov in zakaj se ne bi tudi Jugoslavija udeležila te odločbe! To ni imperializem, to je le naravna zahteva naroda, ki se je dvignil iz ozkih meja kontinentalnosti in stopil na prag svetovne politike." Obmorska lega naj bi naravnost pospeševala kolonialno misijo. Morje je omogočalo pogled čez meja kontinenta in spodbujalo ambiciozno pot v širni svet. Kolonije so bile potem logični korak. "Pot na morje, torej pot do večjega blagostanja, večjih kulturnih dobrin in napredka sploh se nam pa vsili kar sama ob sebi, če moramo iti ven, če imamo svoje lastne kolonije." Šarabon je, v maniri tipičnega kolonialnega in rasističnega diskurza, videl dva nujna razloga za koloniziranje Sirije. Prvi je bil gospodarski. Domača industrija je za razmah nujno potrebovala dodaten trg in seveda surovine. Sirija je bila ravno pravšnja za ta namen. Drugi razlog je bil civilizacijskega značaja. Ljudem v Siriji bi bilo potrebno prinesiti kulturo, "saj so

Turki vse uničili". Kot zapiše Šarabon: "Zdramite se in ne zamudite prilike! Saj prava kolonizacija ni osvajanje ali zatiranje, temveč le razširjanje kulture, plodonosno nalaganje našega duševnega in materialnega kapitala, plodonosno za nas in pa za prebivalce kolonij." Odmevov na članek ni bilo. A očitno je avtor slíšal gorke besede v zasebnih pogovorih, da je napisal še dve nadaljevanji kot neke vrste opravičevanje svojih stališč. V nadaljevanjih je še z drugimi besedami skušal pojasniti izvirno tezo o nujnosti kolonij za Jugoslavijo, a ni šlo, posluha ni našel. Pri ljudstvu ga ni niti pričakoval, iz političnih in izobraženskih krogov pa je bil očitno deležen le posmeha, da je zapisal: "To ni predpustna šala in tudi ne groteska." Šarabon je mislil skrajno resno, a sta ironiziranje in posmehovanje ustavila vsa nadaljnja razmišljanja o kolonialnih avanturah.⁴

Opisani zgodbi ponazarjata namen te razprave. Skušal bom predstaviti dve dimenziji dogajanja. Na eni strani makro perspektivo prek ukrepov centralnih oblasti, na drugi strani bom s posameznimi elementi pozoren tudi na mikro-perspektivo. Predstavljeni oglas ter zagovor kolonializma sta tipična primera, kako gre življenje naprej mimo ali navkljub prevratom. S posameznimi primeri želim opozoriti na specifiko vsakdana leta 1919 in posamezne primere kot ilustracijo širših družbenih in ekonomskih procesov v Sloveniji v prvem letu časa med obema vojnama. Seveda ni odveč opozorilo, da bom ostal le na ravni izbranih dogodkov, ki so prispevali k dinamiki leta 1919 na gospodarskem področju. Glede na tranzicijski značaj bi si leto 1919 s stališča gospodarstva zaslužilo podrobno obravnavo. Taka obravnava bi gotovo šla prek razpoložljivega prostora, saj je raznovrstnih plati, tematik in virov toliko, da bi lahko nastala kar monografska publikacija, kot se za prevratno dobo spodobi.

Zapisana trditev, da je bilo leto 1919 prvo jugoslovansko leto Slovencev, je sicer samoumevna. Samoumevna je tudi trditev, da je bilo hkrati tudi prvo italijansko, avstrijsko in madžarsko leto Slovencev zaradi razkosanosti slovenskega ozemlja. To leto je v marsičem določalo bivanje Slovencev v novih državah. V primeru Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je predmet analize, je bilo to leto kompleksno zaradi različnih dinamik, globine in ravni proces. Prepletalo se je staro, hkrati je nastajalo novo stanje. Govorimo lahko o kontinuiteti v času diskontinuitete. Nastopil je prelom, nekdanje države ni bilo več. Hkrati pa je bila nekdanja država še kako živa v konceptih regulacije vsakdanjega zasebnega, družbenega in gospodarskega življenja. Države prenehajo obstajati, a dolžniško-upniška razmerja ne prenehajo. Dolgovi so še zmeraj dolgovi in terjatve ostanejo terjatve. Tega se je zavedala tudi oblast, ki je zagotavljala kontinuiteto vseh pravnih, premoženjskih in gospodarskih razmerij. Uprava je še zmeraj

⁴ Vinko Šarabon, "Jugoslavija in kolonije", *Slovenec*, 26. 1. 1919, št. 21, str. 1; isti, "Še enkrat kolonije", 9. 2. 1919, št. 33, str. 1; isti, "Tretjič in zadnjič", 16. 2. 1919, št. 39, str. 1.

upoštevala zakonodajo in načela poslovanja habsburške monarhije. Ne samo v letu 1919, temveč tudi vrsto let kasneje. Narodna oziroma deželne vlade v novi, le mesec dni stari, državi so delovale bolj ali manj samostojno. Osrednja vlada v Beogradu je komaj začela gledati preko nekdanjih meja srbske monarhije in počasi uveljavljati pristojnosti na celotnem ozemlju troedine kraljevine. Enotne regulacije v državi še ni bilo, vzporedno so veljali štirje pravni režimi in vsaj toliko denarnih enot. Država se je morala šele vzpostaviti v pravem pomenu besede, ugotoviti, do kje segajo njene meje in ustvariti nacionalni gospodarski prostor. Različnost regionalnih ukrepov in več predstav o prihodnosti in upravljanju države je počasi prihajalo v stik z načeli srbskih administrativnih in ekonomskih institucij, ki so postale temelj nove države. Nemalokrat so že ti prvi stiki prinašali nepričakovana razočaranja, ki so potem vztrajala še desetletja. Kraljevina SHS je bila na eni strani nova država, na drugi strani pa je imela pravno in politično kontinuiteto s Kraljevino Srbijo.⁵ Enako je bilo tudi na ekonomskem področju, kjer so bile jedro ekonomskega sistema Kraljevine SHS zakonodaja in državne institucije Kraljevine Srbije.⁶ Tendenca je bila jasna že od vsega začetka, povsem pa po odpravi regionalnih avtonomij. Navedena dejstva so pripomogla, da so državo koncipirali, organizirali in upravljali kot razširjeno Srbijo, torej na način, ki ga bile navajene srbske administrativne in politične elite. Po tem vzoru so Jugoslavijo oblikovali kot centralizirano državo in relativno zaprto protekcionistično tržišče. Elementi take zgradbe so bili postavljeni že leta 1919, ki je bilo hkrati tudi obdobje izstopajočega ekonomskega nacionalizma.

Triada

13. januarja 1919 so mediji objavili navodila Poverjenišтва za socialno skrbstvo Narodne vlade o uresničevanju odredbe o osemurnem delavniku v Sloveniji. Navodila so bila jasna in enostavna. Definirali so institucije, kjer je omejitev dela veljala, a tudi izjeme in načine nadzora. Prav tako navodila niso puščala dvoma, kako se delovni čas računa. "V razdobju 24. ur, ki se lahko začneja s katerokoli uro, se sme delati samo po osem ur. Ni dovoljeno, da bi določilo podjetje enostransko, naj se dela en dan več, zato pa drugi dan manj, čeprav bi znašal delov-

⁵ Boris Kršev, "Monetarna politika i problem unifikacije novca u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918–1923)", *Civitas* 2, št. 1 (2012), str. 115 (dalje: Kršev, "Monetarna politika i problem unifikacije novca u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918–1923)").

⁶ Dragana Gnjatović, *Ekonomija Srbije – privredni sistem, struktura i rast nacionalne ekonomije* (Beograd, 2007), str. 92.

ni čas na ta način na teden samo 48 ur."⁷ S tem je bila uresničena stara delavska zahteve po omejitvi delovnega časa. Hkrati je bila v slovenski vsakdan tako uvedena triada: osem ur dela, osem ur prostega časa in osem ur počitka. Življenjski ritem, ki je ostal v veljavi celo dvajseto stoletje in še čez.

Omejitev delovnega časa je bila stara delavska zahteva, ki pa je bila vrsto let neuslišana. Na slovenskem ozemlju je bil delovnik prvič omejen leta 1885, ko so z novelo k obrtnemu zakonu delovno obveznost v tovarnah omejili na 11 ur dnevno. Tako dolge delovne dneve so delavci preživljali v svojih tovarnah vse do konca prve svetovne vojne. Narodna vlada je dokaj hitro in enostransko v sklopu urejanja delavske zakonodaje odredila osemurni delavnik v industriji in rudarstvu s posebno odredbo, ki je pričela veljati 15. januarja 1919. Septembra je nato izšla še uredba osrednje vlade v Beogradu, ki je osemurno dnevno in 48-urno tedensko delovno obveznost v industriji, rudarstvu, trgovini in prometu razširila na celo državo, pri čemer se v dnevni delavnik ni štel odmor, do katerega so bili upravičeni zaposleni. Natančno je bilo določeno, kdaj je dopustno in upravičeno podaljšanje delovnega časa, s kasnejšimi predpisi pa je bilo nujno tudi delavsko soglasje za podaljšanje. Pomembna je bila določba, da mora delodajalec nadurno delo plačati z najmanj polovičnim pribitkom, razen če so se delavci prostovoljno odločili za podaljšanje delovnega dne. Sama zakonska uveljavitev osemurnega delavnika še ni zagotavljala tudi udejanjanja v vseh primerih. Misliti je bilo potrebno tudi na sankcioniranje. Končno so nadzor nad uresničevanjem zakonskih določb leta 1921 poverili inšpekciji dela.⁸

"Zemlja je božja in vaša!"

S temi besedami je regent Aleksander v novoletni poslanici nagovoril kmete, ko je govoril o ukrepih nove države.⁹ Eden od konstitutivnih elementov nove države je bila nedvomno agrarna reforma. V deželi, kjer je bila za večinski del države zemlja temeljni vir preživetja, je bil občutek prikrajšanosti, celo krivice, zaradi obstoječe posestne strukture splošen. Ob koncu prve svetovne vojne ni bilo malo primerov, ko so kmetje kar sami posegli po zemlji, ki naj bi bila veleposestniška. Da bi politično pomirili pritisk in regulirali zemljiške odnose, je bila agrarna reforma še kako potrebna. Šlo je za poseg v lastninske pravice, v čemer se vidi prelomnost dobe, saj je oblast drugače deklarirano varovala pravice in zagotavljala kontinuiteto pravnih in gospodarskih razmerij. Miloš Štibler je zapisal, da je imela država ne samo pravico, temveč tudi dolžnost, da poseže

⁷ "Osemurni delavnik", *Slovenec*, 13. 1. 1919, št. 9, str. 1.

⁸ France Kresal, *Zgodovina socialne politike na Slovenskem* (Ljubljana, 1998), str. 283–288.

⁹ "Razdelitev zemlje", *Slovenec*, 24. 1. 1919, št. 19, str. 1.

v zemljiška razmerja, saj je tako preprečila prvo socialistično revolucijo v kraljevini.¹⁰ Agrarna reforma je bila sprejeta z zadovoljstvom. Časnik *Slovenec* je tako interpretiral:

Pravična razdelitev zemlje je bila od nekdanj najtežavnejša, a tudi najbolj dalekosežna naloga za ureditev družabnih razmer. Zgodovina vseh dob nam pripoveduje o poskusih, urediti zemljiško vprašanje v korist širokih plasti prebivalstva. Sedaj stojimo pred novo ureditvijo zemlje v naših krajih. Ta sicer ne bo splošna, temveč se nanaša le na veleposestva, ki so obstajala že iz stare dobe, se povečala tekom zadnjega pol stoletja ali se pa pridobila v poželjivem vrtincu svetovne vojske. Majhna in srednja posestva ostanejo glasom ravnokar proglašanih načel v naši državi nedotaknjena.¹¹

Zadnji poudarek je bil nujen, saj so se širile različne govorice o obsegu razlastitev.

Agrarna reforma je bila pravzaprav eden prvih ukrepov po prevratu, ki je posegal v obstoječo lastniško strukturo. Napovedalo jo je že "Narodno vijeće" v novembru 1918. Z zakonom iz februarja 1919 so določili, da se "proti pravični odškodnini" razlastijo vse veleposesti v državi. Razlaščeno zemljo naj bi dodelili podeželskemu prebivalstvu brez zemlje in kmetom, ki je niso imeli dovolj. Vsak naj bi je dobil toliko, kolikor bi je zmož obdelati s svojo družino. Glede gozdov so določili, da se poddržavijo vsi večji gozdni kompleksi, kmetom pa so priznali pravice do paše, drv za kurjavo ter do potrebne količine stavbnega lesa.¹² Mnenjski voditelji so določali pričakovanja, da bodo prednost pri dodeljevanju zemlje imeli vojni invalidi ali vdove vojakov, ki bi imeli dovolj otrok in volje za obdelovanje zemlje. Za njimi tudi kmečki posli in delavci. V skupino upravičenih so na Štajerskem vključevali tudi viničarje, ki so jih imeli za primer sramotno slabih gmotnih in življenjskih razmer in ki si zaslužijo svojo zemljo. Že ob razglasu o agrarni reformi je bilo jasno, da v Sloveniji ne bo dovolj zemlje za delitev. Za take primere so videli izhod v t. i. "notranjem naseljevanju" oziroma kolonizaciji.¹³

Poleti 1919 so, istočasno s prepovedjo odtujitve in obremenitve, opredelili veleposest in določili, da se razlasti samo tista zemlja, ki je presegala maksimum. V Sloveniji je to pomenilo 75 ha obdelovalne zemlje, skupno pa ne več

¹⁰ Miloš Štibler, "Agrarna reforma", *Slovenski narod*, 16. 6. 1919, št. 140, str. 1.

¹¹ "Razdelitev zemlje", *Slovenec*, 24. 1. 1919, št. 19, str. 1.

¹² Anton Šapla, "Agrarna reforma", v: *Za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva I.* (Ljubljana, 1938), str. 147–164 (dalje: Šapla, "Agrarna reforma"); Olga Janša, "Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama", *Zgodovinski časopis* 18, št. 1–4 (1964), str. 173–189 (dalje: Janša, "Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama").

¹³ "Agrarne reforme", *Slovenec*, 16. 2. 1919, št. 39, str. 1.

kot 200 ha; presežna površina naj bi se razlastila. Upravičenci razlaščene zemlje ne bi dobili v trajno last, temveč v začasni zakup do dokončne uskladitve zakonodaje. Določeni maksimum je v Sloveniji presevalo 208 veleposestev, v skupni površini 200.000 ha.¹⁴ Že pred izvedbo se je veliko govorilo prav o definiciji veleposesti v različnih geografskih predelih. To je bil razlog številnih skrbi na eni strani, na drugi pa upanja, da bo zemlje za delitev več, kot je bilo sprva pričakovano. Uniformne definicije ni moglo biti, ker so bili naravni pogoji za kmetovanje ali gozdarjenje preveč različni. Mediji so tako že vnaprej opozarjali na relativnost opredelitev, da bi stvarno predstavili problem in opozorili na morebitna razočaranja:

Kaj je veleposestvo? Po splošnem naziranju meri majhno posestvo do 5 ha, srednje kmetско posestvo do 20 ha, veliko kmetско posestvo do 100 ha. Kar je več, je veleposestvo. Kajpada trdne meje, kje se neha veliko kmetско posestvo in začenja veleposestvo, ni mogoče natančno določiti. V hribovitih, nerodovitnih krajih še posestvo čez 100 ha ni veleposestvo, dočim žitno polje ali vinogradi v obsegu 100 ha pa zaslužijo označiti za veleposestva.¹⁵

Površina za razlastitev predvidene obdelovalne zemlje je obsegala 30.142 ha, dejansko pa so stare lastnike z odškodnino prikrajšali le za dobro polovico. Od skupne površine razlaščene zemlje so je dve tretjini vzeli desetim veleposestvom v Prekmurju, preostala tretjina pa je ležala v drugih delih Slovenije. Obdelovalno zemljo so razdelili 22000 kmetom; ena kmečka družina je v povprečju dobila bornih 0,66 ha zemlje. Agrarna reforma v Sloveniji je praviloma zajela le tiste, ki niso prevzeli državljanstva nove države. Tudi to je bilo na nek način pričakovano glede na posestno in lastniško strukturo.¹⁶ Že od vsega začetka je bilo javnosti znano, da "usoda, ki bo zadela stara veleposestva, med Slovenci splošno ne bo prizadela državljanov naše narodnosti. Tukaj pridejo v poštev v prvi vrsti Attemsi, Thurni, Windischgrätzi, Auerspergi, Schönborni itd."¹⁷

Leta 1931 so z Zakonom o likvidaciji agrarne reforme določili, da se v Sloveniji razlastijo tudi gozdovi, ki so sestavljali glavnino slovenskih veleposesti. Za razlastitev so določili 13 gozdnih posesti; lastniki so bili predvsem tuje narodnosti ali tuji državljani. Končno so razlastili le 23.693 ha gozda. Glede na navedeno je nesporno, da agrarna reforma ni imela velikih gospodarskih učinkov,

¹⁴ Šapla, "Agrarna reforma", str. 147–164; Janša, "Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama", str. 173–189.

¹⁵ "Razdelitev zemlje", *Slovenec*, 24. 1. 1919, št. 19, str. 1.

¹⁶ Šapla, "Agrarna reforma", str. 147–164; Janša, "Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama", str. 173–189.

¹⁷ "Razdelitev zemlje", *Slovenec*, 24. 1. 1919, št. 19, str. 1.

ker je bila vsaj v Sloveniji predvsem politični ukrep.¹⁸ V Sloveniji so to več kot razumeli. Že imenovani Miloš Štibler je bil nedvoumen:

V Jugoslaviji vprašanje agrarne reforme ne izvira iz posestnih razmer v Sloveniji, niti onih v stari Srbiji. Povod izhaja namreč iz razmer v Bosni in Hercegovini, nadalje v Macedoniji, v Hrvatski in Slavoniji ter v Vojvodini. V teh pokrajinah je najti še zemljiške razmere, kakoršne so vladale v Sloveniji pred stoletjem. Eden zemljo obdeluje, drugi pa vleče dobiček v najemninah in raznovrstnih dajatvah v denarju in naturalijah.¹⁹

Dokler so imeli upanje, da bo Slovenija segla tudi na Primorsko, so v okviru agrarne reforme videli priložnost odpraviti kolonat na Goriškem. Štiblerjevo stvarno oceno so kasneje večkrat potrjevali tudi zgodovinarji, ko so zapisali, da je bila jugoslovanska agrarna reforma poleg političnih in socialnih poudarkov hkrati "obračun" z določenim delom agrarnih elit, fevdalnega (tudi tujerodnega) izvora (Slovenija, Hrvaška, Bosna in Hercegovina, Kosovo). Agrarna reforma je odpravila "polfevdalne odnose" v Bosni in Hercegovini ter na Kosovu. Agrarna reforma je služila tudi "etnični bonifikaciji" v primeru Vojvodine in Kosova, da bi povečali delež srbskega prebivalstva. Med ekonomskimi in socialnimi razlogi je prevladoval ideal kmetije, velike okoli 5 ha, ki naj bi s proizvodnimi potenciali zagotavljala preživetje kmečke družine. Reforma je zajela približno 10 % vseh kmetijskih površin v državi, znotraj tega okoli 20 % obdelovalnih površin. V reformo je bilo vključenih do 12.000 posestev.²⁰

Skušnjave (gospodarskih) elit

Leta 1919 se na družbenem prizorišču pojavita dve osebi, ki sta pozneje igrali pomembno vlogo v gospodarskem življenju. Bili sta znanilec procesa delne zamenjave ekonomskih elit, ki je potekal vse do druge svetovne vojne.²¹ Z Dunaja se je z uradniškega mesta vrnil Ivan Slokar in hitro so ga poslali v Beograd na finančno ministrstvo. A že leta 1920 je bil zopet v Ljubljani, kjer je postal

¹⁸ Šapla, "Agrarna reforma", str. 147–164; Janša, "Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama", str. 173–189.

¹⁹ Miloš Štibler, "Agrarna reforma", *Slovenski narod*, 16. 6. 1919, št. 140, str. 1.

²⁰ John Lampe, *Yugoslavia as a History. Twice there was a country* (Cambridge, 2000), str. 150–152 (dalje: Lampe, *Yugoslavia as a History*).

²¹ Več o tem: Iskra Iveljić in Žarko Lazarević, "The transition of Croatian and Slovenian economic elites into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 1 (2020), str. 143–204 (dalje: Iveljić in Lazarević, "The transition of Croatian and Slovenian economic elites into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes").

direktor Zadružne gospodarske banke, tretje najpomembnejše banke pred drugo svetovno vojno. Ker so bile banke zelo pomembne za financiranje podjetniške pobude, mu je položaj dajal zelo veliko socialno moč, pa tudi politično, saj so v katoliškem taboru veliko dali na njegovo strokovno mnenje.²² Zanimiv je tudi primer Riharda Skubica, ki se je leta 1919 upokojil kot polkovnik avstrijske vojske. Vrnil se je v Slovenijo, se poročil s hčerko kočevskega župana in nenadoma postal direktor Trboveljske premogokopne družbe, največjega podjetja v državi. Njegov ekonomski vpliv je postal zelo velik, sam pa ugledna in premožna javna oseba.²³

Drugače se je godilo do konca prve svetovne vojne zelo ugledni podjetniški družini Tönnies. V spopadu različnih ekonomskih interesov z različnimi političnimi zaledji, so bili Tönniesi šibki. Z novo dobo je njihova družbena avtoriteta usihala ter z njo tudi vpliv in širše razumevanje njihovih interesov. Nemško poreklo jim ni šlo v prid, bilo je priročen razlog za politično in ekonomsko stigmatizacijo v konfliktu kapitalskih interesnih skupin, čeprav so sami bili tudi člani slovenskih društev, Gustav mlajši denimo Sokola, planinskega in gasilskega društva med drugim. V jubilejnih zapisih so priložnostni pisci vedno poudarjali njihov polovični slovenski izvor po mamini strani. Izpostavljali so tudi njihovo socializacijo v pretežno slovenskem okolju. Po letu 1918 se jim prav očetovo poreklo ni več štelo v dobro. Ko je na njihovo proizvodnjo strojev vrgla oči Jadranska banka, se je pokazalo, kako šibak je njihov položaj v novih političnih in ekonomskih razmerah. V letu 1919 so iz banke poslali ponudbo za odkup podjetja za proizvodnjo strojev. Tönniesi so se nameri Jadranske banke postavili po robu, kot tudi drug ljubljanski podjetnik nemškega rodu, Albert Samassa. Tudi njegovo podjetje, znamenito zvonarno, kot so jo prezentirali, so si ogledovali predstavniki Jadranske banke. Družbeno vzdušje ni bilo naklonjeno trmi in ponosu družin Tönnies in Samassa. Jadranska banka je kmalu postavila ultimatum, ki ga lahko povzamemo z besedami prodaja ali propad strojnega podjetja Tönnies (enako Samassa). V enem od poročil je možno prebrati, da se je banka odločila "prevzeti tovarno Kastelic & Žabkar in z grožnjo, da isto povečamo ter da z njo ta nemška podjetja s konkurenco oslabimo ali onemogočimo, pritisnemo na lastnike navedenih tovarn, da nam iste prodajo".²⁴ Namera banke je bila očitna. Načrtovali so odrezati Tönniese od finančnih virov, onemogoči-

²² Žarko Lazarevič, "Dr. Ivan Slokar – zgodovinar, geograf, pravnik, bančnik in izumitelj", *Bančni vestnik*, 51, št. 4 (2002), str. 47–49; Branko Marušič, *Mejačevi iz Komende: slovenska družina v dogajanjih vojne in miru* (Ljubljana, 2009); Iveljič in Lazarevič, "The transition of Croatian and Slovenian economic elites into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes", str. 190–193.

²³ Janez Damjan in Žarko Lazarevič, "Premogovniški velikan", *Manager – revija za podjetje*, št. 6 (2011), str. 32–35.

²⁴ Mitja Sunčič, "Bančna udeležba v slovenski industriji med svetovnima vojnama", *Prispevki za novejšo zgodovino* XLVX, št. 1 (2010), str. 96–97.

Ljubljanska kreditna banka, najpomembnejša banka v Sloveniji (dLib.si)

ti jih pri novih naročilih, vzpostaviti močno konkurenco. Razmere so postale še bolj brezupne za Tönniese ali Sammasse, ko je v konzorcij za "slovenizacijo" strojegradnje vstopila še Ljubljanska kreditna banka, največja slovenska in četrta jugoslovanska banka. Prostor možne bančne podpore pri vsakodnevnom poslovanju njihovih podjetij se je tako preteče ožil. V precepu med kupnino, ranjenim ponosom in morebitno izgubo so se Tönniesi (tudi Samasse) oprijeli

pragmatizma. S prodajo strojne tovarne so ohranili vsaj gradbeno dejavnost.²⁵

O socialni mreži Ivana Slokarja in Riharda Skubica, ki jima je omogočila zasedbo pomembnih gospodarskih položajev in vključitev med ekonomsko elito, ne vemo veliko, pravzaprav komaj kaj. Vsekakor sta morala imeti dobro zaslonbo, da sta se lahko vrnila. Morda sta bila celo poklicana, da se vrneta. Njun primer kaže, kako velika priložnost se je ponudila v prevratnih letih posameznikom in omrežjem, da so napredovali na družbeni lestvici. Družbeno okolje jim je šlo v prid. Okolje v letu 1919 je bilo zaznamovano z naslednjimi poudarki:

Prva zahteva modernega gospodarskega programa, ki je z narodno samoodločbo spojena, je misel, da mora biti vse premoženje, ki se nahaja na zemlji naroda, tudi njegova last /.../ Zahtevamo nacionaliziranje vsega narodnega gospodarstva, trgovine, industrije in obrti. Danes je skoraj vsa naša zunanja trgovina, veletrgovina in vsa naša industrija v rokah tujcev /.../ Politična neodvisnost se more le tedaj praktično izvesti, ako je tudi glavno premoženje, ki se nahaja na ozemlju naroda, last njegovih članov /.../ Nikakor pa to ne pomeni, da se mora premoženje, kakor posestva, podjetja itd., poddržaviti, ampak da mora narod stremeti za tem, da postanejo posestva, podjetja narodna [t. j. slovenska, op. Ž. L.].²⁶

Besede so bile jasne, tudi mesto objave je bilo pomenljivo. Šlo je za programsko besedilo slovenske liberalne stranke, Jugoslovanske demokratske stranke, ki je v marsičem določala vsakdan v času med obema vojnama. Zvesti sinovi naroda naj bi prevzeli lastništvo gospodarskih subjektov v svoje roke, da bi zagotovili slovenski nacionalni interes. Historična konstanta slovenske nacionalne ideologije je istovetenje slovenskosti lastnikov kapitala, gospodarskih subjektov in drugega premoženja s slovenskim nacionalnim ekonomskim interesom. Še več, to je porok uresničitve slovenskega nacionalnega interesa.²⁷

Take procese je omogočala uredba Narodne vlade predzadnji dan iztekaajočega se leta 1918. Z njo so pod državni nadzor (sekvester) postavili podjetja, stavbe in zemljišča v lasti tujcev. Z uredbo je slovenska vlada nadzoru podvrgla vsa podjetja, ki so dobiček odvajala v tujino, ali pa je sumila, da se želijo izogniti obdavčitvi v Sloveniji. Vse družbe, ki so imele centralo v tujini, so morale

²⁵ Žarko Lazarevič, "Družina Tönnies: podjetništvo in izzivi okolja", v: Žarko Lazarevič, Milanka in Stojan Jakopič, *Stoletje družine Tönnies. Zgodovina in tebiška dediščina* (Ljubljana, 2019), str. 97–112; Ivčević in Lazarevič, "The transition of Croatian and Slovenian economic elites into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes", str. 179–182.

²⁶ "Gospodarski nazor JDS", *Slovenski narod*, 11. 7. 1918, št. 155, str. 1–2.

²⁷ Žarko Lazarevič, "Slovenski nacionalni interes v gospodarstvu do druge svetovne vojne", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), str. 101–110 (dalje: Lazarevič, "Slovenski nacionalni interes v gospodarstvu do druge svetovne vojne").

odpreti v Sloveniji svoje podružnice. Če so poslovale izključno na slovenskem prostoru, so morale na naše ozemlje prenesti tudi svoj sedež, kot denimo Trboveljska premogokopna družba. V podjetjih, stavbah in na zemljiščih so bili na račun nadzorovancev nastavljeni državni nadzorniki z zelo širokimi pooblastili. Njihova naloga je bila bdeti nad gospodarjenjem in ščititi interese nove države. Pri tem delu so jim morali uslužbenci podjetij ali oskrbniki stavb in zemljišč pomagati in se brezpogojno pokoravati njihovim ukazom. Razmere so se spremenile štiri mesece kasneje, po izidu uredbe osrednje vlade (30. aprila 1919). Le-ta je odredila popis in likvidacijo premoženja tujih državljanov, ki so po srbskih zakonih iz let 1915 in 1916 sodili med podanike Srbiji sovražnih držav; to je tistih, s katerimi se je vojskovala. Duh beograjske odredbe je bil že bistveno drugačen, kajti v nasprotju s slovensko ni zajela imetja vseh tujih državljanov. Beograjska odredba je zajela le tisto imetje tujcev, ki so imeli državljanstvo Srbiji sovražnih držav med prvo svetovno vojno. Po drugi plati pa je odredba osrednje vlade presegala slovensko v določilih, ki so omogočala tudi prevzem tuje lastnine s strani jugoslovanskih državljanov.²⁸ Obe uredbi sta predstavljali podlago za procese nostrifikacij podjetij oziroma "nacionalizacij", kot so jih opredeljevali sodobniki. Spremenjeno družbeno okolje je torej temeljito spreminjalo položaj posameznih pripadnikov ekonomskih elit. Nekateri so dobili nove položaje, kot Slokar ali Skubic, drugi so izgubljali ekonomsko in socialno težo, kot Tönniesi ali Samasse.

Ko je na božični dan leta 1919 Fran Windischer, vpliven gospodarstvenik,²⁹ razmišljal o vidikih podjetništva, je hkrati pojasnil duha dobe. Njegova razmišljanja pojasnjujejo kontekst leta 1919, in sicer v kakšnih okoliščinah sta bila Ivan Slokar in Rihard Skubic vključena v slovensko ekonomsko elito. Pojasnjuje tudi, kaj je grenilo življenje pripadnikom družine Tönnies in njim podobnim na različnih koncih Slovenije. Windischer več kot očitno stoji na stališču, da mora politični osamosvojitvi nujno slediti ekonomska osamosvojitve. Tu je na liniji besed iz leta 1918. Njegove besede so bile neizprosne: "Naša samostojnost bi bila pomanjkljiva in nepopolna, če bi bili neodvisni samo politično, dočim bi v gospodarskem pogledu ostajali v odvisnosti tujine". Prav koncept gospodarske neodvisnosti, lahko tudi koncept nacionalnega interesa, je stal v ozadju procesov nostrifikacij (nacionalizacij). Ker je bil splošen, tudi nikoli povsem nedvoumno definiran, so lahko nanj enotno prisegale vse politične sile.³⁰ Pri

²⁸ Rudolf Marn, "Nacionalizacija in sekvistracija tujih podjetij", v: *Spominski zbornik Slovenije* (Ljubljana, 1939), str. 368–369.

²⁹ Josip Regali, "Windischer, Fran (1877–1955)". *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013; dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi841080/#slovenski-biografski-leksikon, pridobljeno: 11. 4. 2020.

³⁰ Lazarevič, "Slovenski nacionalni interes v gospodarstvu do druge svetovne vojne", str. 101–110.

smereh gospodarskega razvoja je Windischer ločeval dve poti, dva pristopa. Najpomembnejša je bila podjetniška aktivnost. Spodbujanje podjetništva, predvsem v industriji, kjer je bil "deficit" slovenstva najvišji, bi morala biti premišljena in ciljna, tudi regulirana, da bi zagotovila "zdravo podjetnost", ki je bila zanj "motor", ki poganja gospodarsko življenje. Druga možnost, ki je dopolnjevala in omogočala prvo, so bile "nacionalizacije" obstoječih podjetij. Tudi tukaj je svaril pred nepremišljenostjo:

Ubijati brezsmiselno obstoječe, ne bi bilo pametno, kakor ne bi bilo preudarno odganjati kapital in pa stare izkušene strokovnjake, če jih ne moremo nadomestiti z res dobrimi silami. Posebno glede kapitala si moramo biti na jasnem, da bo ob obnavljanju gospodarstva zanj izredno velika potreba /.../ se moramo ogibati tedaj, kadar skušamo uveljaviti svoj gospodarski vpliv v onih podjetjih na naši zemlji, ki se sedaj nahajajo v tujih rokah, nepremišljenega šovinizma, in nam mora biti vodnik hladen kupčijski razum /.../³¹

Windischerjeva razmišljanja jasno kažejo kontradiktornost dobe. Na eni strani je bila potrebna odločnost pri zavarovanju lastnih kratkoročnih interesov, v katere je sodil tudi nadzor gospodarstva, vendar je morala biti regulacija premišljena, celo previdna, da bi imela pozitivne učinke še na dolgi rok. Nihali so med privlačnostjo učinkov enostavnih gesel ("gospodarska neodvisnost") in nelagodnostjo kontinuitete gospodarskega razvoja ter socialnih in ekonomskih omrežij. Bal se je, da bi kratkoročni interes zatrl dolgoročne ekonomske potenciale, ki jih je omogočala integracija starih in novih ekonomskih elit.

Breme domoljubja

Habsburška monarhija je v veliki meri veliko vojno financirala z notranjim zadolževanjem. Drugače tudi ni šlo, saj je bila odrezana od mednarodnega trga kapitala med vojno, tako da se je zadolževala pri domačem prebivalstvu. V ta namen so izdajali obveznice, ki so jim rekli vojna posojila. Posojila so bila različnih vrednosti. Najnižja vsota je bila 100 kron, da so lahko zajeli tako rekoč vsakega državljana, tudi ljudi z najmanjšimi prihranki. Obrestno mero so določili na 5,5 %, kar je veljalo za sorazmerno ugodno. Obresti naj bi se izplačevale dvakrat letno, glavnica pa je zapadla v izplačilo po 1. maju 1927. Ob velikem pritisku je bil ob začetnih emisijah odziv prebivalstva in drugih ustanov (podjetij, občin, društev, denarnih zavodov, celo župnij) še velik. V akcijo za vpis

³¹ Janko Hacin, "K valutnemu vprašanju", *Slovenski narod*, 25. 12. 1919, št. 252, str. 1.

C. kr. avstrijski vojaški zaklad za vdove in sirote

Najvišje pokroviteljstvo: Njegovo c. in kr. Apostolsko Veličanstvo
:: KAREL I. in Njeno Veličanstvo cesarica in kraljica ZITA. ::

Z zaslopostvom v Najvišjem pokroviteljstvu poverjena: Njeni c. in kr. Visokosti presvetli gospod
generalni polkovnik nadvojvoda Leopold Salvator in presvetla gopa nadvojvodinja Blanca.

Oddelek: Vojno zavarovanje - Deželno mesto: Ljubljana

Podpisovanje VI. avstrijskega vojnega posojila

Zavarovanje na vojno posojilo.

Podpisano vojno posojilo se izplača po preteku 15 ali 20 let podpisatelju samemu, ako pa bi ta poprej umrl, njegovi družini brez vsake obremenitve.

Da se podpiše K 1000[—] vojnega posojila, se plača pri zavarovanju na 15 let na leto le K 49[—], ali na mesec le K 4³⁰, pri zavarovanju na 20 let na leto le K 35[—], ali na mesec le K 3¹⁰. Pa tudi ta malenkostna plačila se znižajo v naslednjih letih vsled obrestnih prebitkov.

Posebne ugodnosti.

1. Z malenkostnimi mesečnimi plačili more vsakdo zajeti vojno posojilo in poskrbeti za svojo družino.
2. Zavarovanja se sprejemajo od 18. do 55. leta brez zdravniške preiskave; nizke zavarovalnine niso odvisne od starosti; plačati ni treba nobenih postranskih pristojbin in doklad.
3. Zavarovanje velja v celem obsegu od prvega hipa naprej tudi za slučaj smrti v vojni.
4. Popoln obrestni dohodek od podpisanega vojnega posojila.
5. Nezapadnost, če se tudi pretrga plačevanje premije; veljavnost in nezapadnost po plačilu prve premije.

Zavarovanje na vojno posojilo je najpopolnejša spojitev absolutno varnega in visoko se obrestujočega varčevanja z družinsko oskrbo, ki je v resnici temeljila in obsežna.

Kdorkoli hoče zadostiti svoji domovinski dolžnosti, naložiti svoje prihranke dobro in povsem zanesljivo in poskrbeti za drage svoje, naj sklene takoj zavarovanje na vojno posojilo!

Zavarovalne predloge sprejemajo deželne in okrajne poslovalnice c. kr. avstr. vojaškega zaklada za vdove in sirote in njih izkazani zastopniki.

Poziv k vplačilu vojnega posojila (Wikimedia Commons)

posojil so vpregli celo šole in otroke. Z leti vojne in naraščajočo ekonomsko izčrpanostjo je postajal uspeh kampanj vpisovanja posojil vedno bolj negotov. Vse do zadnje kampanje od junija 1917 do oktobra 1918, ko, kot sta zapisala Petra Svoljšak in Gregor Antoličič, preprosto ni bilo več kaj posoditi.³²

Vpisovanje vojnih posojil je bilo dejanje javnega izkazovanja domoljubja, zato so se težko izmaknili pritisku. Kako velik je bil obseg vojnih posojil, govori podatek, da so slovenske regulativne hranilnice imele v svojih bilancah ob koncu prve svetovne vojne kar za polovico vseh naložb.³³ Podobno je bilo tudi pri bančnih delniških družbah in združenem kreditnem sektorju. Če prištejemo še prebivalstvo in druge ustanove, je bil krog prizadetih zelo velik. Takoj ob nastanku Kraljevine SHS je tudi to vprašanje prišlo na dnevni red. Ekonomska cena avstrijskega patriotizma s pretečimi izgubami je bila visoka. Pritisk javnosti je naraščal. Soočali so se z vprašanjem, na katerega je opozarjal Milko Brezigar že septembra 1918, ko je priporočal, da je potrebno finančno premoženje konvertirati v stvarno premoženje (nepremičnine, stroje, delnice, živila itd.).³⁴ Opozarjala sta tudi Narodni svet in za njim še Narodna vlada, ko sta svetovala pretvorbo kronskih sredstev v dobrine trajnejše vrednosti.³⁵

V novem okolju ni bilo prav posebnega razumevanja za strahove imetnikov vojnih posojil. Nekaj pomislekov je bilo političnih, nekaj pa stvarnih. Pri političnih je vsekakor potrebno izpostaviti brezbriznost beograjske vlade, saj kot naslednica vlad Kraljevine Srbije ni imela za to nobenega razumevanja. Dolžnosti niso čutili, ker se je s temi posojili financiralo delovanje avstrijskih sil v Srbiji med vojno. Okupacija Srbije ni ostala v prijetnem spominu.³⁶ Nasprotno, bridkosti je bilo veliko. Drugi razlog je bil stvaren. Nova država je v vsakem primeru morala prevzeti dolgeve habsburške monarhije po teritorialnem principu in po sorazmernem deležu, kot se je pokazalo kasneje. Pretežni del leta 1919 še ni bilo odločitve o regulaciji dolgov habsburške monarhije, tudi vojnih posojil ne. Zato je bilo slišati različne glasove in je obstajalo upanje, da bodo mogoče vendarle poplačana. A vzdušje in prihajajoče vesti niso bile obetavne, kar je razbrati tudi iz tiska. Ivan Stanovnik, pravnik in politik,³⁷ je tako že februarja ostro polemiziral z zagovorniki odpisa vojnih posojil. To se mu je zdela neza-

³² Petra Svoljšak in Gregor Antoličič, *Leta strabote. Slovenci in prva svetovna vojna* (Ljubljana, 2018), str. 310.

³³ Žarko Lazarevič in Jože Prinčič, *Zgodovina slovenskega bančništva* (Ljubljana, 2000), str. 26.

³⁴ Milko Brezigar, *Osmutek slovenskega narodnega gospodarstva* (Celje, 1918).

³⁵ Aljoša Ivanovič, *Od krone do dinarja*. Magistrska naloga. Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta (Ljubljana, 2016), str. 125 (dalje: Ivanovič, *Od krone do dinarja*).

³⁶ "Nov pokret glede vojnega posojila", *Slovenski narod*, 13. 12. 1919, št. 242, str. 1.

³⁷ Uredništvo, "Stanovnik, Ivan (1891–1978)". *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013; dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi602882/#slovenski-biografski-leksikon, pridobljeno: 11. 4. 2020.

slišana krivica, ki bi prizadela predvsem male ljudi. Ker so imeli tudi denarni zavodi in druge ustanove velike vsote, bi nastala tudi ogromna narodnogospodarska škoda. Vojna posojila so bila namreč "narodno" premoženje, ki bi se najprej pokazala v bankrotu številnih bank, hranilnic in kreditnih zadrug, nenadomestljivo pomembnih za gospodarski razvoj Slovenije. Nato je začel nizati moralne razloge z opozarjanjem na razmerje med državljanom in državo, saj so ljudje zaupali denar državi. Zastavljal je dilemo lojalnosti, če nova država prezre izplačilo vojnih posojil.

Ne pozabimo pri tem, da človek ostane človek. Kdor je bil dober državljan v bivši Avstriji, moder gospodar zase in z umevanjem splošnih ali državnih potreb, bo tega prepričanja ostal tudi v novi Jugoslaviji, samo svojo zvestobo je prenesel na nov državni organizem. Dobrih državljanov bo pa naša država posebno potrebovala.

Predlagal je popis obveznic, tudi žigosanje po vzoru na krone, da bi ugotovili natančno vsoto posojil.³⁸

Država bi morala prevzeti vsaj vojna posojila v nominalnem znesku, ki so bila v lasti jugoslovanskih državljanov. Vsakemu bi priznali le tiste, ki jih je sam vplačal. Sklicevali so se tudi na načelo pravičnosti, da morajo breme vojne nositi vsi družbeni sloji enakomerno, primerno premoženju in dohodkom. V ta namen bi izključili "(židovske) špekulante, vojne dobičkarje in kapitaliste". Država naj bi si tako pridobila zaupanje, ki bi ga unovčila ob novem notranjem zadolževanju. "Če ljudje vidijo, da so državna posojila tudi takrat še varna, ko država propade, bodo dobili tudi v našo državo neomajno zaupanje in ji bodo radi dali posojil, ki jih potrebuje."³⁹ Ob koncu leta 1919, ko je bilo bolj ali manj jasno, da novi državi ne bo mar za avstrijska vojna posojila, je pisec v *Slovenskem narodu* ocenjeval, da naj bi imeli v Sloveniji za približno 400 milijonov kron⁴⁰ vojnih posojil. Ocenjena vsota je bila vsekakor zelo visoka, saj so ob žigosanju ugotovili, da je bilo na ozemlju Narodne vlade (brez Prekmurja) v obtoku za 603 milijona kron⁴¹.

Vprašanje vojnih dolgov habsburške monarhije je bilo odločeno s senžermensko pogodbo. V členu 205 je določala, da bi morale države naslednice popisati (žigosati) obveznice vojnih posojil na svojem ozemlju, a brez opredelitve roka. Žigosane obveznice bi morali potem predati reparacijski komisiji, imetnikom pa dati potrdila o lastništvu (certifikate). Države naslednice s

³⁸ Ivan Stanovnik, "K poglavju o vojnih posojilih", *Slovenec*, 13. 2. 1919, št. 36, str. 1.

³⁹ Ivan Stanovnik, "K poglavju o vojnih posojilih II.", *Slovenec*, 8. 3. 1919, št. 56, str. 1.

⁴⁰ "Nov pokret glede vojnega posojila", *Slovenski narod*, 13. 12. 1919, št. 242, str. 1.

⁴¹ Ivanovič, *Od krone do dinarja*, str. 44.

tem ne bi prevzele nobenih obveznosti. Avstrijska država je bila dolžna prevzeti odgovornost le za obveznice, ki so bile v lasti posameznikov ali ustanov izven ozemlja nekdanje habsburške monarhije. Aljoša Ivanovič je v svoji detajlni študiji zapisal, da "so bile obveznice vojnega dolga na območju bivše avstro-ogrske monarhije razveljavljene, vsaka vlada se je samostojno odločila, ali želi prevzeti posamezne obveznosti iz tega naslova ali ne".

Neenotnost glede obveznic vojnih dolgov je bila prisotna tudi v Sloveniji sami. Že na zasedanjih gospodarskega sveta je bilo slišati stališča, da jih ne bodo prevzemali, a tudi, da jih je nujno posvojiti in izplačevati. Narodna vlada se je nato v začetku novembra 1918 odrekla odgovornosti za avstrijska vojna posojila. Stališče ni bilo priljubljeno, zato je Narodna vlada stališče spremenila in terjala priznanje ter prevzem obveznosti za obveznice vojnih posojil. Prišlo je celo do protestov prebivalstva. V Kandiji so prebivalci demonstrirali proti dvigu občinskih dajatev za pokritje odpisa vojnih posojil. V Dolenjskih Toplicah pa so terjali izplačilo vplačanih posojil. V skladu z mirovno pogodbo so se popisi obveznic vojnih posojil izvajali od jeseni 1920. Jugoslovanska vlada se ni čutila dolžno, da prevzame dodatno finančno breme. Odpisi vrednosti so šli v breme imetnikov obveznic vojnih posojil. Kmalu je vprašanje vojnih posojil šlo z dnevnega reda, povojna hiperinflacija v Avstriji je naredila svoje, vrednost obveznic vojnih posojil je povsem razvrednotila.⁴²

Boj za krono

Leta 1919 so še vedno plačevali s kronami, čeprav te krone niso bile več enake avstrijskim, četudi je šlo za iste bankovce. Že januarja, ko so žigosali bankovce, je nastala t. i. "jugo krona". Ravno vprašanje nacionalne monete je bilo osrednje gospodarsko vprašanje, ki je zaposlovalo javnost. Če so bili procesi nostrifikacij, delno tudi agrarne reforme, zaradi ujemanja interesov elit še nesporni, je bilo pri vprašanju valutne reforme, to je zamenjavi kron, drugače. Valutna reforma je že leta 1919 pričala o realnih političnih sentimentih in o močno razdvojeni državi. Idealizirana podoba nove državne skupnosti je pri valutni reformi nasedla na čereh različnih interesov med dvema deloma države. Kot stranska posledica so vzniknili argumentacije in diskurzi, ki niso izgubili na aktualnosti vse do razpada jugoslovanske države. Razhajanja so bila velika že od prvih korakov naprej. Kako naj bo drugače, ko pa je imel krone vsakdo dnevno v rokah in v žepih. V kronah so se izražali družbeni statusi, premoženja in življenjske ravni. Vsaka sprememba, četudi majhna, se je takoj dotaknila vsakega prebivalca Slo-

⁴² Prav tam, str. 65, 111–114.

Razglas **o nadaljevanju žigosanja bankovcev** **(popirnatnega denarja) avstro-ogrške-** **ga izvora v Ljubljani.**

Vsled ukaza ministra za finance v Beogradu podaljša se rok za žigosanja bankovcev (popirnatnega denarja) avstro-ogrškega izvora do vštete 2. dne februarja 1919.

Sporazumno s predsedstvom SHS finančnega deželnega ravateljstva naznanja, oziroma odreja zatorej mestni magistrat sledeče:

Vsak avstro-ogrski bankovec, ki do vštete 2. dne februarja 1919 ne bo ožigosan, izgubi vsako vrednost.

Žigosanje bankovcev se nadaljuje za vse v Ljubljani stanujoče posestnike popirnatnega denarja od torke, dne 21. januarja do vštete nedelje dne 2. februarja 1919.

Popirnatni denar se bo žigosal zgotaj omenjene dni izimši petka 24. in petka 31. januarja 1919, ki sta na razpolago za krušne komisije, samo še pri osmih komisijah, in sicer le od 9. ure zjutraj do 1. ure popoldne. Te komisije so:

Za I. okraj: komisija v Mestnem domu, mala dvorana (načelnik Ludovik Dermelj).

Za II. okraj: komisija na magistratu, občinska dvorana (načelnik Jernej Boltar).

Za III. okraj: komisija krušni lokal v Cerkveni ulici šte. 21 (načelnik Simon Punčuh).

Za IV. in V. okraj: komisija v Narodnem domu, mala dvorana (načelnik Arnošt Bezenšek).

Za VI. okraj: komisija v Rokodelskem domu, Komenskega ulica št. 12 (načelnik dr. Franc Detela).

Za VII. okraj: komisija krušni lokal v gostilni Petra Štefica v Sp. Šiški (načelnik Ivan Petrič).

Za VIII. okraj: komisija v Jubilejski ubožnici, Japljeva ulica šte. 2, jedilnica (načelnik Ivan Lokar).

Za IX. okraj: komisija v krušnem lokalu pri Marenčetu, Dolenjska cesta 20 (načelnik Anton Likožar).

Poleg tega imajo pravico bankovce žigosati tudi še sledeči zavodi in blagajne:

1. Mestna hranilnica ljubljanska;
2. Kranjska hranilnica;
3. Hranilnica kmečkih občin;
4. Kmetška posojilnica ljubljanske okolice;
5. Ljudska posojilnica;
6. Filijalka avstro-ogrške banke;
7. Kreditni zavod za trgovino in obrt;
8. Jadranska banka;
9. Ljubljanska kreditna banka;
10. Kranjska deželna banka;
11. Splošna prometna banka;
12. Češka industrijalna banka;
13. Ilirska banka;
14. Kranjska deželna blagajna;
15. Mestna občinska blagajna.

Predpisi o načinu žigosanja ostanejo neizpremenjeni.

Ves popirnatni denar, ki ne bo do vštete 2. dne februarja 1919 do 1. ure popoldne ožigosan (stempljan), izgubi vsako vrednost in ga nobena javna blagajna v Jugoslaviji ne bo več sprejemala ali zamenjavala.

Mestni magistrat ljubljanski.

dne 16. januarja 1919.

Poziv k žigosanju kron (*Slovenec*, 18. 1. 1919, št. 14, str. 6)

venije. Da so kronam šteti dnevi, je bilo jasno že od oklica nove države decembra 1918, povsem pa od objave senžermenske mirovne pogodbe. Eden od členov je določal, da morajo države kronске valute po žigosanju v roku enega leta veljavnosti mirovne pogodbe zamenjati krone za svoj lasten denar – "ob pogojih, ki jih bodo same ustvarile". Ureditve je bila neizogibna, nujno je bilo potrebno zaščititi imetnike kron pred razvrednotenjem denarja in s tem vrednosti njihovih finančnih premoženj in vsakodnevnega dela. Tako se je razumelo s slovenskega (tudi hrvaškega, bosanskega ali vojvodinskega) konca. Po vojni

se emisija kron namreč ni ustavila, sveže natiskane krone so se zlivale na jugoslovansko ozemlje iz Avstrije in Madžarske ter slabile razmerje krone do dinarja kot bodoče valute. Ravno leto 1919 je bilo tisto, ki je prineslo zgradbo končne odločitve, vse ostalo so bile potem samo še tehnične podrobnosti.

Monetarna reforma se je začela januarja 1919, ko je Narodna vlada po navodilih osrednje vlade pripravila ustrezne predpise za uresničevanje prepovedi uvoza kronskih bankovcev in za žigosanje zatečenih kron. Žigosanje so opravili od 13. januarja do 2. februarja 1919. Tako je nastala "jugo krona", ki se je ločevala po žigu finančnih, policijskih in občinskih oblasti, včasih celo vojaških. Žigi so bili različnih barv, na različnih mestih, v raznih jezikih (tudi tujih) in raznih velikosti.⁴³ Ni jih bilo težko ponarejati, kar se je nemalokrat dogajalo. Hkrati je višja vrednost "jugo krone" spodbujala nelegalen dotok v jugoslovansko kronsko območje. Zato so prešli na kolkovanje kron, to je lepljenje posebnih kolkov na pravilno žigosane kronske bankovce po 1000, 100, 50 in 20 kron. Istočasno so odtegnili petino vrednosti vsakega bankovca, za kar so imetniki dobili potrdilo, ki so ga osebno lahko uporabili pri plačilu davkov. Vsote do 1000 kron so kasneje izplačali v gotovini, višje so zamenjali za 3 % državne obveznice.⁴⁴ Odtegnjena petina je bila je prisilno notranje posojilo državi. Kolkovanje je v Sloveniji ob zaprtih mejah potekalo v prvih dveh tednih decembra 1919.⁴⁵

Poznavanje obsega kronske denarne mase, kar so bolj ali manj dosegli s kolkovanjem, je le kratkotrajno olajšalo žolčne prepire o zamenjavi. Po daljših razpravah v gospodarsko-političnih krogih je prevladalo mnenje, da je najboljše merilo za menjavo razmerje borznih tečajev krone in dinarja. Ko se je borzni tečaj ustalil na razmerju 4 krone za 1 dinar, so z odlokom iz februarja 1920 to potrdili kot menjalno razmerje. Aljoša Ivanovič je po natančni analizi pravnih predpisov in arhivskega gradiva prepričljivo ugotovil, da je bilo že iz objave o kolkovanju mogoče razbrati menjalno razmerje med krono in dinarjem v razmerju od 3:1 do 5:1,⁴⁶ kar potrjujejo tudi medijski zapisi iz decembra 1919.

O odmevih valutne problematike in polemikah v tisku bi lahko napisali poseben članek, saj je bilo objavljenih veliko različnih stališč v vseh mesecih leta 1919. Vse zapise je družila želja po ugodnem tečaju menjave, da ne bi prišlo do razvrednotenja finančnega premoženja. Že odpis obveznic vojnih posojil, kot smo videli, je obveljal za krivico. Druge krivice si niso želeli, čeprav so jo slutili. Menjavo v razmerju en dinar za eno krono so imeli za optimalno, saj se tako ne bi spreminjala razmerja v državi. Vse vidike polemik in tudi nastalih zamer je natančno predstavil Janko Hacin na zadnji dan leta 1919. Janko Hacin je dobro

⁴³ Prav tam, str. 23–55.

⁴⁴ Prav tam, str. 89.

⁴⁵ Prav tam, str. 73 in dalje.

⁴⁶ Prav tam, str. 74.

poznal predmet razprave. Veljal je za ekonomskega in finančnega strokovnjaka, zlasti za nasledstvena finančna vprašanja. Bil visok uradnik vlade v Beogradu in kot izvedenec član mednarodnih pogajalskih delegacij. Vsakdanji kruh je služil v Prvi hrvatski štedionici.⁴⁷ Njegove besede so bile odločne, prevečalo jih je ogorčenje. Ker v delu članka Hacin sintetično povzema prevladujoče stališče v Sloveniji in celovito presoja razmere, ga navajam v dolgem citatu:

Ko so Srbi koncem leta 1918 zopet prišli v svojo domovino, tam niso našli v prometu dinarjev ampak krone. Za te krone so srbijanski seljaki morali prodajati svoje poljske pridelke pod resnično ceno, ravno tako kakor naši kmetje. Krone so tvorile tudi bogastvo srbijanskih vojnih dobičkarjev, ki so delali velikanski profit iz kupčij z našimi oblastmi prav tako kakor naši vojni dobičkarji. Vrnivše se srb-ske oblasti so krone zamenjale za dinarje in to v razni relaciji; najprej v razmerju 1:1, potem 1:0,8, potem še neugodnejše. Čim bolj se je srb-ska vojska bližala nek-danji avstro-ogrski meji, tem manj je bila vredna krona. Pomniti pa moramo, da ta relacija ni dosegla nikdar niti razmerja 1:2, dokler so se krone zamenjevale le v Srbiji. Še le, ko je bilo treba zamenjati krone, ki so se nahajale na osvobo-jenem jugoslovanskem ozemlju, se je našlo naenkrat uradno razmerje 1.3, ki je pa pozneje, ko se je 'odtegnilo prometu' 20 %, postalo še neugodnejše in ima pri definitivni zamenjavi doseči relacijo 1:4.

Stoji torej, da so Srbijanci dobili svoje dinarjev za krone v razmerju, ki je bilo ugodnejše od 1:2 in da jih hočejo vsiliti nam v razmerju 1.4. Na tem principijelnem dejstvu ničesar ne izpremene izjeme, v katerih bodo Srbijanci, ki so se z zamen-javo krone v dinar zakasnil, priseljeni zamenjati svoje krone po isti relaciji, kakor naši bivši avstro-ogrski podaniki.

Pri določevanju razmerja med krono in dinarjem se merodajni krogi pred javnostjo sklicujejo licemerno celo na kurz krone na belgrajski borzi, češ, da je isti merodajen za relacijo krone in dinarja. In vendar je kurz krone na belgrajski borzi odvisen od vestij, ki jih dobijo belgrajski špekulantje o načrtu finančnega ministrstva o zamenjavi krone za dinar. Kadar se čuje, da bo relacija 1:3, najde-mo to relacijo tudi na beograjski borzi, kadar pa se govori o razmerju 1:5, tudi ona sumljivo teži k temu razmerju. Pri tem delujejo deloma tudi krediti, ki jih mi dovoljujemo Beogradu. Čim večje kredite dovoljujejo naše banke Beogradu, tem večje množice kron so v Beogradu na razpolago in tem lažje ondotni špekulantje tlačijo kurz krone. Osvobojeni jugoslovanski kraji, torej posestniki kron, so izvoz-ili v Srbijo tekom zadnjega leta neprimerno večje količine blaga nego so ga oni

⁴⁷ Uredništvo, "Hacin, Janko (1884–1956)". *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013; dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi221795/#slovenski-biografski-leksikon, pridobljeno: 10. 4 2020.

dobili iz Srbije. Da se to blago ni plačalo v kreditih, temveč v gotovini, bi nam ne bilo treba čuti vsak dan, da v Beogradu 'švabskega' denarja nikdo ne mara.

Ne grajamo naših bank, ker so dovolile kredite, ali ne moremo soglašati s tem, da se razmere na beogradskem denarnem trgu, ki so direktne posledice naših kreditov, zlorabljaajo proti nam.

K temu prihaja še dejstvo, da je vsled cincanja vlade v valutnem vprašanju in neodločnega držanja naših zastopnikov tudi naše občinstvo prišlo deloma ob zaupanje v krono in tezavrija deloma v dinarjih, deloma v tujih valutah mesto v kronah /.../

Kaj naj se doseže z relacijo 1:4? Ozdravljenje valute? Dokler so naše finance v takem redu, kakor doslej, ni moči niti misliti na resnično dobro valuto. Kar bomo dosegli z zmanjšanjem cirkulacije denarja, brezdvomno pokvari okrepitev separatističnih tendenc, ki jih bode brezdvomno povzročila reforma sama, kakor zlasti njene daljše posledice /.../ Rad bi videl, kako bodo naši osvobojeni kraji gledali na kraje, zasedene po Italijanih, kjer so prebivalci dobili za vsako krono 60 centisimov, s katerimi si lahko vsak dan nabavijo skoro poldrugi dinar, dočim naj bi osvobodenci nam plačali za vsak dinar štiri krone.

Ali se ne bojite, da se posestniki kron ne vklonijo? Ali bodo še radi plačevali davke državi, ki jim brezpravno hoče konfiscirati tri četrtine gotovine. Vse to bo gotovo tako zmanjšalo naš mednarodni kredit, da bo tendenca kurza novega dinarja proti sedanjemu kurzu krone neodoljiva.

Hočete li s tem izboljšati državne finance? Kako je to izboljšanje, ako nosimo še dalje vsa neznosna bremena mednarodnega značaja, najlažjih obstoječih napram lastnim podanikom, pa se oprostimo? To znači napoved državnega finančnega poloma ali le z posestnike krone in nezaslišano favoriziranje vseh drugih državnih upnikov.

Te vrste se mi je zdelo potrebno napisati, ne da delam gospodom v Beogradu težave, ali da rešim svoje vojne dobičke, ki jih nimam, nego da prepričam tega ali onega, da je relacija, ki jo nameravajo, krivična, nemogoča in nevzdržljiva v interesu države same /.../⁴⁸

K tem besedam ni veliko dodati, slikovito predstavljajo konceptualne razlike, dejstva in občutke mnenjskih voditeljev. Splošna je ugotovitev, da so se imetniki kron na jugoslovanskem ozemlju nekdanje habsburške monarhije z menjavo, ko so za štiri krone dobili en dinar, težko sprijaznili. Kot je izpostavil Hacin, so se počutili ogoljufane, menjava naj bi njihovo premoženje razvrednotila. Ni bilo malo glasov o namenskem siromašenju jugoslovanskih prebivalcev nekdanje monarhije. Osrednjo vlado so dolžili, da je namenoma razvredno-

⁴⁸ Janko Hacin, "K valutnemu vprašanju II.", *Slovenski narod*, 31. 12. 1919, št. 255, str. 1.

tila krono, ko ni učinkovito preprečila vnosa kron iz drugih držav kronskega območja; ko je dala v obtok petino ob kolkovanju zadržanih kron; ko je dala v obtok krone, ki jih je dobila od dunajske centralne banke za zamenjavo poškodovanih bankovcev, ne da bi dejansko poškodovane bankovce zamenjala in vrnila dunajski centralni banki. Največja zamera pa se je nanašala na odločitev, da so krone na ozemlju nekdanje Kraljevine Srbije menjali v bistveno ugodnejšem razmerju. Upoštevali so interese tamkajšnjega prebivalstva. Zadnji menjalni tečaj za srbske imetnike kron (2:1) bi še lahko sprejeli za korekten kompromis, da bi ga lahko uporabili na celotnem ozemlju nove države.⁴⁹ Še več pomslekov je zbujala dolgoletna odsotnost hrvaških delničarjev v centralni banki, ki je nastala s preoblikovanjem srbske Narodne banke v Narodno banko Kraljevine SHS.⁵⁰ Razprave o valutni reformi je slikovito povzel Jože Šorn z besedami, da je bilo razumljivo, da so bili vsi kraji kronskega področja za relacijo 1:1, ker so v novi državi hoteli ostati relativno bogatejši in da so bili kraji dinarskega področja za relacijo 1:6, tudi 1:10, v korist dinarja, ker niso hoteli primerjalno biti še siromašnejši, kot so bili neposredno po vojni.⁵¹ Divergentnost stališč je bila razumljiva, saj so se skozi menjalno razmerje določali relativnostni ekonomski položaji posameznih regij. Določala se je ekonomska konkurenčnost posameznih regionalnih ekonomij v novi državi. Nova razmerja so v veliki meri sovpadala z etničnimi delitvami. Na ravni političnega diskurza se že na samem začetku utrdi percepcija ekonomske zapostavljenosti Slovencev v okvirih jugoslovanske države. Učinki monetarne reforme so bili torej še kako dolgoročni. Janko Hacin se tako ni motil.

Priložnosti časa

Z nacionaliziranjem krone (žigosanje in kolkovanje) so ustvarili pogoje za oblikovanje jugoslovanskega nacionalnega gospodarskega območja. Ob tem so seveda morali tudi nadzorovati mejo in pretok blaga. Marca 1919 je beograjska vlada razširila veljavnost srbskega protekcionističnega carinskega zakona na celo državo. Zakon je bil v veljavi vse do leta 1927, ko je bil sprejet nov carinski zakon. Oba zakona je združevala enaka intenca, to je omejevanje tuje konkurence na domačem trgu, da bi jugoslovansko gospodarstvo prej doseglo mednarodno konkurenčnost, država pa hitrejši gospodarski razvoj. Carinske

⁴⁹ Kršev, "Monetarna politika i problem unifikacije novca u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918–1923)", str. 113–124.

⁵⁰ Mira Kolar Dimitrijević, *Povijest novca u Hrvatskoj od 1527. do 1941* (Zagreb, 2013), str. 138–158.

⁵¹ Jože Šorn, "Slovensko gospodarstvo med dvema vojnama", v: *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, 1975), str. 686–699.

obremenitve uvoženih dobrin so bile različno postavljene, odvisno od razvitosti posameznih panog, v povprečju je npr. v kmetijstvu znašala polovico vrednosti, medtem ko so bile pri industrijskem blagu obremenitve v povprečju določene na četrtno vrednosti.⁵² Med najmanj obremenjene uvozne artikle so sodile investicijske dobrine, ki v času med obema vojnama niso bile najvišje stopnje. Kraljevina SHS naj bi bila med zmernejšimi pri postavljanju carinskih pregrad med vzhodnoevropskimi državami.⁵³ Z nastankom Kraljevine SHS je nastopila strukturna sprememba. Velik del nekdanje notranje trgovine se je leta 1919 spremenil v mednarodno menjavo, nekdanja mednarodna menjava pa v notranjo trgovino. Oddaljevanje Slovenije od svojega dotedanjega naravnega ekonomskega zaledja je bil počasen proces. V dvajsetih letih so nekdanji jugoslovanski predeli habsburške monarhije še vedno imeli več ekonomskih stikov s preostalim ozemljem nekdanje monarhije kot s Srbijo.⁵⁴ Drugače tudi ni moglo biti, saj vzpostavljenih tokov znanja, poslovnih in človeških vezi, kapitala in blaga ni bilo mogoče hitro odpraviti.

Novonastale razmere so imele kratkoročne in dolgoročne posledice. S stališča leta 1919 sta s podjetniške plati zanimiva dva primera. S špedicijskim podjetjem in banko želim prikazati izzive prostora in podjetniške strategije že ob prvem koraku vstopanja v novi prostor. Leto 1919 je bila velika spodbuda za Anteja Groma, upokojenega carinskega inšpektorja. Nova država je pomenila tudi spremenjene pogoje poslovanja. Ante Grom je bil dovolj samozavesten, da je začel leta 1919 snovati novo podjetje in ga leto kasneje tudi registriral. Začutil je, da je lahko njegovo znanje carinskih in logističnih storitev v novih razmerah veliko vredno. Razkosanje Slovenije na štiri nacionalne prostore je v mednarodni menjavi predstavljalo veliko oviro. Množica predpisov, ne samo carinskih, se je silno povečala. Imeti sprotni pregled nad regulativo, ki je določala okvire poslovanja s posameznimi državami, je bilo za večino slovenskih podjetnikov skoraj nemogoče. Povpraševanja po tovrstnih intelektualnih storitvah je bilo veliko, ponudbe pa zaradi pomanjkanja izkušenih ljudi izjemno malo. Razmere so bile torej več kot spodbudne in v takih okoliščinah je na poslovno pot stopil Ante Grom. V posrečenem spletu ustvarjalne potence in razvojne vizije je zamenjal utečeno mirnost in predvidljivost upokojskih dni z dražjo ponovno oživiljeno gospodarsko aktivnostjo. Življenjska zrelost in spoznanje, da podjetniško udejstvovanje ni ravna pot do uspeha, temveč da obstajajo povsem enake možnosti za neuspeh, sta mu narekovala tudi obliko registracije dejavnosti. Odločil se je za družbo z omejenim jamstvom, v primeru ponesrečenosti bi torej izgubil le tisto, kar je vložil v podjetje, njegovo oziroma družinsko premoženje pa bi osta-

⁵² Albin Ogris, *Trgovinska politika* (Ljubljana, 1932), str. 323.

⁵³ Lampe, *Yugoslavia as a History*, str. 152.

⁵⁴ Prav tam.

lo nedotaknjeno. Previdnost se je z leti izkazala za odvečno, kajti svetovanje, carinsko-posredniški posli in mednarodna špedicija so se po začetnih težavah hitro utekli, podjetje je dobro delovalo. Od leta 1922 pa je Ante Grom še razširil ponudbo svojega podjetja z zastopstvom Mednarodne družbe spalnih vagonov, ki je potom Simplon-Orient Expresa in drugih mednarodnih hitrih vlakov odpremljala ekspresne pošiljke. Za uspešno izvrševanje prevzetih del je Grom vzpostavil gosto mrežo predstavništev svojega podjetja in poslovnih stikov s podobnimi podjetji v vseh večjih jugoslovanskih krajih, a tudi v tujini. Ante Grom je bil po petih letih dela lahko zadovoljen, v tek je spravil donosno podjetje, ki ga je zaradi teže let z lahkim srcem in mirno vestjo predal svojemu sinu Srečku, ki je nadaljeval očetove posle po prvotno načrtani viziji.⁵⁵

V drugem primeru podjetniških priložnosti predstavljam Ljubljansko kreditno banko, največjo in najpomembnejšo banko do druge svetovne vojne. Z razpadom habsburške monarhije so se razmere za banko močno spremenile. Korporacijsko omrežje in poslovne prakse je morala prilagoditi novemu prostoru. A tudi njeni partnerji so šli po isti poti, kar je pripeljalo do kolizije interesov. Banka je v novem okolju postala bistveno samozavestnejša, tudi ambiciozna. Značilne so besede, ki jih je zapisal kronist za leto 1918:

V decembru t.l. smo provedli zvišanje delniške glavnice od Kj 10 na Kj 15.000.000, in sicer to pot brez državnega odobrenja. Kljub ponovnim utemeljenim prošnjam je bivša avstrijska vlada zavlačevala podelitev tozadavnega dovoljenja in šele državni preobrat je omogočil to, že davno nujno transakcijo. Nove razmere na politično-gospodarskem polju so nam omogočile, da se v večji meri udeležujemo pri industriji in veletrgovini in smo se v tem letu udeležili pri ustanovitvi Strojnih tovarn in livarn d.d. v Ljubljani, pri Hotelskem i kupališnem društvu 'Jadran' na Bakru, Brodogradilištu, Reka-Sušak, konzorciju 'Preluka' na Reki in sodelovali pri zvišanju delniške glavnice Srpske narodne banke v Sarajevu. Pri vseh te h navedenih transakcijah smo sodelovali zlasti v družbi z domačimi denarnimi zavodi. Nadalje se je sklenilo, udeležiti se pri Hrvatski trgovinski banki d.d. v Zagrebu, s čimer smo pridobili ta zavod kot svojo afilacijo na Hrvaškem.⁵⁶

Tudi leto 1919 ni bilo drugačno:

Dne 14. januarja 1919 je odobrila eksekutiva udeležbo pri I. državnem posojilu, t.j. pri 4% bonih ministrstva financ v Beogradu v znesku Kj 210.000.000. Dne 25. jan-

⁵⁵ "Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij", v: *Spominski zbornik Slovenije* (Ljubljana, 1939), str. 626.

⁵⁶ Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Zbirka Muzeja denarnih zavodov, Kronika Ljubljanske kreditne banke, leto 1918.

uarja 1919 je odobril upravni svet nakup hotela 'Erzherzog Johann' v Mariboru v svrhu delne adaptacije za našo novo tamošnjo podružnico. V predstojništvo slednje se je imenovalo gg.: ing. Fran Pahernik-a iz Vuhreda, Vilko Berdajs-a, Maribor in ing. Milan Lenarčič-a, Josipdol. Dne 11. aprila t.l. je odobrila eksek. Udeležbo pri Društvu za promet zemaljskim proizvodima d.d., Zagreb. Dne 25. junija 1919 (eksek.) je bilo sklenjeno sodelovanje pri Gradjanski banki v Beogradu, da s tem pridobimo svojo stalno zvezo na tem važnem tržišču.

V času od 1.–31. avgusta 1919 se je vršila subskripcija glede zvišanja naše delniške glavnice od Kj15 na Kj20.000.000 z zelo ugodnim rezultatom. (Kurz za stare delničarje Kj 650, za nedelníčarje Kj800). V seji upr. sv. dne 30. novembra t.l. se je v načelu odobrilo udeležbo pri nacionalizaciji znanih papirnic "Leykam-Yosefsthal" v Sloveniji, ki se bodo spremenile v novo podjetje: 'Združene papirnice Vevče, Goričane in Medvode d.d.' s sedežem v Ljubljani. V isti seji se je odobrila ustanovitev nove podružnice v Borovljah, katero željo je izrekla vlada sama, v podporo tamošnjega slovenskega življa. Dne 16. decembra t.l. (eksek.) se je odobrila udeležba pri Kemični tovarni d.d. Šoštanj. Dne 21. decembra t.l. se je vršil izredni občni zbor banke v svrhu odobritve nadaljnega zvišanja delniške glavnice od 20 na 30 milijonov Kj. Upravna seja (isti dan) je določila pogoje te nove emisije. Obenem se je sklenilo, na predlog ravnatelja, g. Tykač-a, pospešiti predpriprave za stavbo nove bančne palače na Dunajski cesti.⁵⁷

Zapisa za december 1918 in celo naslednje leto kažeta, kljub suhoparnemu navajanju dejstev, izjemno veliko investicijsko aktivnost banke, ki se je povrh vsega pripravljala na gradnjo novega sedeža banke, palače, kot so rekli takrat.

Banka je bila v zagonu in predstave o njeni prihodnosti v novi državi so jo hitro pripeljale v spor z Živnostensko banko, ki je bila pomemben delničar Ljubljanske kreditne banke. V Ljubljani so si želeli več maneverskega prostora, želeli so se izmakniti praškemu nadzoru, niso več želeli biti samo izpostava Živnostenske banke predvsem zaradi prakse, da je Živnostenska banka na svoje podružnične banke prenašala tvegane in dubiozne naložbe. Z nastankom jugoslovanske države je tudi Živnostenska banka morala spremeniti svoje ravnanje. Z razumljivo željo po obvladovanju in centralizaciji poslovanja svojih podružnic ter morebitni koliziji poslovnih politik so oblikovali tudi predlog o združitvi Ljubljanske kreditne banke in Hrvatske zemaljske banke, ki so jo kasneje z ekspanzijo preimenovali v Jugoslovensko banko, popularno imenovano tudi Jugobanka. Tega v Ljubljani niso sprejeli z naklonjenostjo, saj so načrtovali in tudi že od leta 1918 izvajali strategijo samostojnega nastopa na jugoslovanskem trgu. Niso se želeli spustiti na raven lokalne podružnice neke banke s sedežem

⁵⁷ ZAL, Zbirka Muzeja denarnih zavodov, Kronika Ljubljanske kreditne banke, leto 1919.

Koledar Ljubljanske kreditne banke (dLib.si)

v Zagrebu. V tej slutnji se verjetno niso motili, saj bi bil sedež banke prav gotovo v Zagrebu, ki je v tem času predstavljal najmočnejši jugoslovanski finančni center. In od tam bi bilo Živnostenski banki neprimerno lažje in bolj učinkovito voditi jugoslovanske poslovne operacije. Navsezadnje pa so pri Ljubljanski kreditni banki imeli izkušnjo s Prvo hrvatsko štedionico iz Zagreba, kateri je Živnostenska banka redno prepuščala polovico svojega deleža v dokapitalizacijah leta 1901, 1905, 1907 in 1910. In za nameček je prva Hrvatska štedionica nato v Ljubljani leta 1911 s prevzemom zasebne bančne hiše Meyer odprla svojo podružnico in tako neposredno konkurirala Ljubljanski kreditni banki v njenem preddverju. Volja po samostojnosti je bila v Ljubljani velika. Hkrati je nespregledljivo dejstvo, da je to voljo spodbujalo tudi usihanje interesa za Ljubljansko kreditno banko v Pragi.

Odnosi so postali skaljeni, velike besede o vzajemnosti slovanskih interesov so izginile iz besednjaka. Razlog je bil povsem poslovne narave. Vpleteno je bilo tudi drugo, za obe strani pomembno dejstvo. Ljubljanska kreditna banka je pri Živnostenski banki pred razpadom habsburške monarhije najela kratkoročno posojilo v avstrijskih kronah. Vračilo je padlo v čas, ko sta bili v obtoku že novi valuti. Živnostenska banka je terjala vračilo v protivrednosti čeških kron, v Ljubljani bi dolg poravnali v jugoslovanski valuti. Tečajne razlike so bile občutne in nezanemarljive, zlasti z ljubljanskega stališča. Ohlajanje odnosov na relaciji slovensko-čeških bančnih razmerij je bilo vidno pri dokapitalizaciji Ljubljanske kreditne banke. Za uresničevanje nove strategije prodora na jugoslovanski trg je Ljubljanska kreditna banka morala nujno dvigniti osnovni kapital. Živnostenska banka se dokapitalizacij v letih 1918 in 1919 ni udeleževala, čeprav bi bila zaželeno. Pa tudi pri dokapitalizacijah v letih 1920 in 1922 se je odzvala le z manjšim deležem. Na ta način je Živnostenska banka postopoma postala manjšinski delničar brez posebnega vpliva. Interesi in osebne antipatije vodstev bank so bile čedalje bolj vsaksebi.

V takem ozračju medsebojnega nezaupanja je bilo težko pričakovati, da bi banki mirno poravnali spor o načinu vračila spornega posojila, najetega tik pred razpadom habsburške monarhije. Živnostenska banka je sprožila sodni spor leta 1923. Kot zanimivost naj omenimo, da se je sodišče v presoji o pravilnosti ene ali druge strani spustilo v pravniško utemeljevanje in razumevanje razpada Habsburške monarhije, pri čemer je priznalo upravičenost stališč Živnostenske banke. Pritožba Ljubljanske kreditne banke na vrhovnem češkem sodišču je postala brezpredmetna. Podobnih sporov kot sta ga imeli Živnostenska in Ljubljanska kreditna banka je bilo namreč več, da je morala poseči tudi politična oblast. Vladi Češkoslovaške in Jugoslavije sta zato sklenili sporazum o poravnavi medsebojnih finančnih obveznosti in sporazumno določili razmerje in načine poravnave terjatev izpred časa prenehanja obstoja Habsburške monarhije. Banki sta se v duhu sporazuma finančno pobotali, a to stvarnosti

prekinjenega sodelovanja in nezaupanja ni več spremenilo. Odnosi so bili trajno prekinjeni.⁵⁸

Ob koncu leta

S petimi poglavji sem prestavil pet vidikov gospodarskih sprememb v jugoslovanskem delu Sloveniji v letu 1919. Vse predstavljene spremembe so bile dolgoročnega značaja in so določale pogoje bivanja v jugoslovanski državi še dolga desetletja kasneje. Vendar ne smemo pozabiti na širši značaj sprememb. Omenil sem že, da je bilo leto 1919 prvo jugoslovansko, prvo italijansko, avstrijsko in madžarsko leto Slovencev. S temi ugotovitvami so zajete državno-teritorialne spremembe v slovenskem prostoru. Leta 1919 se slovenskemu etničnem ozemlju zakoličijo pripadnosti štirim nacionalnim ekonomskim prostorom. Kot v jugoslovanskem delu, so podobni procesi potekali tudi v slovenskih predelih pod italijansko, avstrijsko in madžarsko vlado, le da na drugih ravneh in v različnih položajih slovenskih skupnosti. Neodrešena Slovenija je bila veliko večja, kot so si v idealizmu prevratnih dni sploh lahko predstavljali. Geopolitični procesi izven slovenske moči so ostro zarezali v vsakdan narodne skupnosti. Z vpeljavo pojma neodrešena Slovenija se je ohranjalo pri življenju koncept Zedinjene Slovenije, koncept enotnosti etničnega prostora, ki je vsaj na gospodarskem področju leta 1919 prenehal obstajati. S pripadnostjo štirim državam, štirim carinskim politikam, štirim finančnim sistemom, štirim gospodarskim in socialnim politikam so nastopili procesi ekonomskega oddaljevanja posameznih delov slovenskega etničnega prostora. Dvignili so se ekonomsko-nacionalistični zidovi, ki so v gospodarskem smislu ustvarili Raz/Zedinjeno Slovenijo, če odmislimo politično konotacijo koncepta Zedinjene Slovenije. Leta 1919 je slovenska javnost spoznala, da so gospodarsko Zedinjeno Slovenijo imeli do razpada habsburške monarhije, ko je na slovenskem etničnem prostoru (z majhno izjemo) potekal prost pretok ljudi, kapitala, blaga in storitev.

⁵⁸ Žarko Lazarevič, "Kontraverze češke sence – Ljubljanska kreditna banka v precepu časa", v: Jure Gašparič, Eduard Kubů, Žarko Lazarevič in Jiří Šouša (uredniki), *Češi a Slovinci v moderní době: politika, společnost, hospodářství, kultura = Slovenci in Čebi v dobi moderne: politika, družba, gospodarstvo, kultura* (Ljubljana–Praha, 2010), str. 287–302.

Žarko Lazarević

THE FIRST YUGOSLAV YEAR OF SLOVENES – ECONOMIC MEASURES, DIVERGENCES AND UNCERTAINTIES

SUMMARY

The discussion deals with the economic developments in 1919. In the case of the Kingdom of SHS, which is the subject of analysis, this year was of a complex nature. There was a break, the former state was gone. At the same time, the Habsburg Monarchy was still alive in the concepts of the regulation of daily private, social and economic life. These processes are analyzed by the author on the example of an eight-hour worker, agrarian reform, "nostrification" processes, war loans, currency reform and entrepreneurial practices in 1919. In 1919, the central government in Belgrade asserted authority throughout the kingdom. There was no uniform regulation in the country yet, four legal regimes and at least as many monetary units were in force. The country had yet to establish itself in the true sense of the word, determine where its borders extend, and create a national economic space. The diversity of regional measures and ideas about the future and governance of the country slowly came into contact with the principles of Serbian administrative and economic institutions, which became the foundation of the new state. Quite often, these first contacts brought unexpected disappointments, which then persisted for decades. The SHS Kingdom was, on the one hand, a new country, and on the other it had legal and political continuity with the Kingdom of Serbia. It was the same in the economic field, where the legislation and state institutions of the Kingdom of Serbia were at the core of the economic system of the Yugoslav state. The trend was clear from the beginning, completely after the abolition of regional autonomies. These facts helped to conceive, organize and govern the country as an enlarged Serbia. That is to say, in the manner used by Serbian administrative and political elites. Following this model, Yugoslavia was shaped as a centralized state and a relatively closed, protectionist market. Elements of such a building were erected as early as 1919, which was also the time of economic nationalism. Manifesting the economically nationalistic character of the era were the "nostrifications" of companies from other parts of the former Habsburg Monarchy. The result was the transformation of the economic elites, where new social networks were created that partially incorporated individuals and groups before the Great War. Agrarian reform was an intervention into property rights with political aims and economic consequences. In 1919, decisions were made regarding war loans and the currency issue that did not work out as expected.

The value of the war loans was nullified by the hyperinflation, and the replacement of the crown was set at a 4:1 ratio in favor of the dinar. At the same time, 1919 was also a year of entrepreneurial opportunities, when the slow transformation of the Slovenian economy into the Yugoslav space began. The year 1919 also meant the division of Slovenian ethnic territory into four national economic spaces, which marked the economic and social development of Slovenes as an ethnic community for the entire 20th century.

VIRI IN LITERATURA

ZAC – Zgodovinski arhiv Ljubljana, Zbirka Muzeja denarnih zavodov, Kronika Ljubljanske kreditne banke.

Slovenec: političen list za slovenski narod – Ljubljana, letnik 47 (1919).

Slovenski narod – Ljubljana, letnika 51 (1918) in 52 (1919).

Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013; dostopno na: www.slovenska-biografija.si/.

.....

Brezigar, Milko, *Osmutek slovenskega narodnega gospodarstva* (Celje, 1918).

Damjan, Janez, in Lazarevič, Žarko, "Premogovniški velikan", *Manager – revija za podjetje*, št. 6 (2011), str. 32–35.

Gnjatović, Dragana, *Ekonomija Srbije – privredni sistem, struktura i rast nacionalne ekonomije* (Beograd, 2007).

Ivanovič, Aljoša, *Od krone do dinarja*. Magistrska naloga. Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta (Ljubljana, 2016).

Iveljič, Iskra in Lazarevič, Žarko, "The transition of Croatian and Slovenian economic elites into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 1 (2020), str. 143–204.

Janša, Olga, "Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama", *Zgodovinski časopis* 18, št. 1–4 (1964), str. 173–189.

Kolar Dimitrijevič, Mira, *Povijest novca u Hrvatskoj od 1527. do 1941* (Zagreb, 2013).

Kresal, France, *Zgodovina socialne politike na Slovenskem* (Ljubljana, 1998).

Kršev, Boris, "Monetarna politika i problem unifikacije novca u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918–1923)", *Civitas* 2, št. 1 (2012), str. 113–124.

Lampe, John, *Yugoslavia as a History. Twice there was a country* (Cambridge, 2000).

Lazarevič, Žarko, in Prinčič Jože, *Zgodovina slovenskega bančništva* (Ljubljana, 2000).

Lazarevič, Žarko, "Družina Tönnies: podjetništvo in izzivi okolja", v: Žarko Lazarevič, Milanka in Stojan Jakopič, *Stoletje družine Tönnies. Zgodovina in tehniška dediščina* (Ljubljana, 2019), str. 97–112.

Lazarevič, Žarko, "Dr. Ivan Slokar – zgodovinar, geograf, pravnik, bančnik in izumitelj", *Bančni vestnik*, 51, št. 4 (2002), str. 47–49.

- Lazarevič, Žarko**, "Kontraverze češke sence – Ljubljanska kreditna banka v precepu časa", v: Jure Gašparič, Eduard Kubů, Žarko Lazarevič in Jiří Šouša (uredniki), *Češi a Slovinci v moderní době : politika, společnost, hospodářství, kultura = Slovenci in Čechi v dobi moderne : politika, družba, gospodarstvo, kultura* (Ljubljana–Praha, 2010), str. 287–302.
- Lazarevič, Žarko**, "Slovenski nacionalni interes v gospodarstvu do druge svetovne vojne", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), str. 101–110.
- Marn, Rudolf**, "Nacionalizacija in sekvestracija tujih podjetij", v: *Spominski zbornik Slovenije* (Ljubljana, 1939), str. 368–369.
- Marušič, Branko**, *Mejačevi iz Komende: slovenska družina v dogajanjih vojne in miru* (Ljubljana, 2009).
- Ogris, Albin**, *Trgovinska politika* (Ljubljana, 1932).
- "Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij", v: *Spominski zbornik Slovenije* (Ljubljana, 1939), str. 626.
- Sunčič, Mitja**, "Bančna udeležba v slovenski industriji med svetovnima vojnama", *Pripravki za novejšo zgodovino* XLVX, št. 1 (2010), str. 89–113.
- Svoljšak, Petra, in Antoličič Gregor**, *Leta strabote. Slovenci in prva svetovna vojna* (Ljubljana, 2018).
- Šapla, Anton**, "Agrarna reforma", v: *Za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva I.* (Ljubljana, 1938), str. 147–164.
- Šorn, Jože**, "Slovensko gospodarstvo med dvema vojnama", v: *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana, 1975), str. 686–699.

DOI 10.32874/SHS.2021-05
1.01 Izvirni znanstveni članek

Organizacija mladinskega skrbstva v mestni občini Maribor v obdobju med obema vojnoma

Dunja Dobaja

Dr., znanstvena sodelavka
Inštitut za novejšo zgodovino
Privoz 11, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: dunja.dobaja@inz.si

Izvleček:

Prispevek predvsem na osnovi arhivskega gradiva predstavi organizacijo mladinskega skrbstva mestne občine Maribor v obsegu iz obdobja med vojnoma. Osnovno temo postavi v širši kontekst in opozori na probleme države in nižjih oblastev v skrbi za mladoletne. Širši kontekst pa avtorici služi zgolj kot okvir za lažje razumevanje osnovne teme, saj je skrb za otroke in matere v omenjenem obdobju podrobno predstavila v svoji monografiji, v kateri pa se je mladinskega skrbstva na občinski ravni zgolj dotaknila. Pričujoči prispevek je tako nadaljevanje avtoričinega raziskovanja mladinskega skrbstva v predvojni Sloveniji, pri čemer je v ospredju njegova organizacija na ravni mestne občine, konkretno mariborske.

Ključne besede:

Maribor, mestna občina, mladinsko skrbstvo, mladinski dom, dečje zavetišče, dečja postaja

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 21 (2021), št. 1, str. 135–166, 176 cit., 1 preglednica, 4 slike

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

V obdobju med obema vojnama sta bila Maribor in Ljubljana najpomembnejši industrijski središči v Sloveniji, kjer je bilo največ podjetij in tudi največja koncentracija zaposlenosti.¹ Obe mesti pa sta se razlikovali po svoji strukturi. Za Ljubljano je bila značilna uravnotežena gospodarska struktura. Težišče podjetnosti je bilo na malih in srednjih podjetjih, ki so tudi nudila večino delovnih mest. V Mariboru pa so prevladovali veliki industrijski obrati z več kapitala in večjim številom delavcev.² Bližina gozdov na Pohorju in Kozjaku je omogočila razvoj lesnopredelovalne industrije, dolgo tradicijo so imele usnjarska, mlinarska in pivovarska industrija, v obdobju župana Josipa Leskovarja³ pa je postal Maribor odprt tudi za tuje investitorje in industrialce, ki so bili pripravljeni v mestu odpreti svoje obrate.⁴ Med njimi so bili predvsem Nemci, češki državljani nemškega rodu in Judje. Z njihovo pomočjo je Maribor postal središče tekstilne industrije v Sloveniji.⁵ V tekstilni industriji je bilo zaposlenih največ delavcev v mestu.⁶ Nove investicije mestne občine pri komunalni obnovi mesta in gradnji večstanovanjskih zgradb so pospešile tudi razvoj gradbene industrije. Mestna občina Maribor je med županovanjem Josipa Leskovarja skrbela predvsem za modernizacijo in uspešno poslovanje mestnih podjetij, kot so mestna plinar- na, mestna klavnica v Melju, mestno kopališče ob Dravi, mestni kino Apollo, pogrebno podjetje na Pobrežju in mestno električno podjetje, ki je skrbelo za mestno razsvetljavo in distribucijo elektrike, proizvedene v hidroelektrarni Fala.⁷ V obdobju županovanja Leskovarja se je mesto razširilo in napredovalo

¹ Žarko Lazarevič, "Maribor v slovenskem prostoru (skica dolgoročnih gospodarskih razmerij)", v: *Mesto in gospodarstvo. Mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju*, ur. Željko Oset, Aleksandra Berberih Slana in Željko Lazarevič (Ljubljana–Maribor, 2010), str. 27.

² Prav tam.

³ Na županskih volitvah leta 1924 je bil izvoljen z veliko večino glasov. Občinske volitve v Mariboru leta 1924 so prinesle veliko premoč koaliciiji strank iz Narodnega bloka (Darko Friš, "Razmah in napredek Maribora v času županovanja dr. Josipa Leskovarja", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 132–133 (dalje: Friš, "Razmah in napredek Maribora v času županovanja dr. Josipa Leskovarja")).

⁴ Friš, "Razmah in napredek Maribora v času županovanja dr. Josipa Leskovarja", str. 142–143.

⁵ Med letoma 1922 in 1941 je bilo v Mariboru ustanovljenih 11 večjih tekstilnih tovarn. Prva tekstilna tovarna Doctor in drug je bila ustanovljena leta 1922. Zaposlovala je 1600 delavcev (Nika Grabeljšek, "Socialnogospodarski okvir tekstilnih stavk v mariborskih tovarnah v tridesetih letih 20. stoletja", v: *Mesto in gospodarstvo. Mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju*, ur. Željko Oset, Aleksandra Berberih Slana in Žarko Lazarevič (Ljubljana–Maribor, 2010), str. 529 (dalje: Grabeljšek, "Socialnogospodarski okvir tekstilnih stavk v mariborskih tovarnah v tridesetih letih 20. stoletja")).

⁶ Friš, "Razmah in napredek Maribora v času županovanja dr. Josipa Leskovarja", str. 142–143.

⁷ Prav tam, str. 143. Ob prevzemu županskih poslov je Leskovar ugotavljal slabo finančno stanje v mestu kot posledico negativnega poslovanja skoraj vseh mestnih podjetij, saj je njihove izgube krila občina. Zato si je mestna občina pod novim vodstvom kot eno prednostnih nalog zadala izboljšanje delovanja mestnih podjetij. Osnovno vodilo pri sprejemanju občinskega proračuna v letu 1925 je bilo, naj bo mestno zadolževanje čim manjše, kar je bilo mogoče doseči le z opustitvijo nekaterih investicij in prilagoditvijo proračuna obstoječim razmeram (Friš, "Razmah in napredek Maribora v času župano-

na gospodarskem, urbanistično-gradbenem, komunalnem, kulturnem in socialnem področju ter utrdilo status drugega največjega slovenskega mesta.⁸ Njegovo delo je bilo tarča kritik v liberalnih krogih.⁹

Opisani gospodarski razvoj mesta se je odvijal postopoma. Gospodarski vzpon Maribora ima svoje začetke sicer že v sredini 19. stoletja, a je bil ta ob koncu prve svetovne vojne s prekinitvijo takrat glavne prometne poti Dunaj–Maribor–Ljubljana–Trst okrnjen.¹⁰ Mestno gospodarstvo je po koncu prve svetovne vojne kazalo žalostno podobo. Finančno stanje mesta je bilo "naravnost obupno".¹¹ Primanjkovala so osnovne življenjske potrebščine, higienske in zdravstvene razmere so bile izredno slabe in tudi samo mesto je kazalo posledice vojne (uničene ceste zaradi vojaških transportov, nevzdrževane stavbe itd.).¹² Mestno gospodarstvo je postopoma okrevalo in se začelo razvijati v pravo smer predvsem v obdobju vladnega komisarja Josipa Leskovarja.¹³ Za ureditev mestnega gospodarstva je racionaliziral nenujne izdatke mesta in s tem razbremenil mestni proračun. Po drugi strani si je prizadeval sanirati mestna podjetja, ki so prinašala izgubo.¹⁴ Svojo vizijo razvoja mesta je nadaljeval kot župan, kot je bilo že predstavljeno.

Mestna občina Maribor je v obravnavanem obdobju obsegala pet mestnih okrajev – I. okraj stari del mesta, II. graški okraj, III. oreški okraj, IV. koroški okraj in V. magdalenski okraj.¹⁵ Z današnje perspektive to pomeni, da je prvi okraj obsegal staro mestno jedro, graški predel območje ob današnji Partizanski cesti in do mestnega parka, koroški območje med Strossmayerjevo ulico, Koroško in Gosposvetsko cesto ter magdalenski današnji Tabor.¹⁶ Orešje je bilo pred inkor-

vanja dr. Josipa Leskovarja", str. 138).

⁸ Prav tam, str. 129.

⁹ Darko Friš, "Maribor po prevratu in vladni komisar dr. Josip Leskovar", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 1 (2018), str. 209.

¹⁰ David Hazemali, Mateja Matjašič Friš, Ana Šela in Majda Schmidt Krajnc, "Med priložnostmi in pomanjkanjem: Maribor v času prvega županskega mandata dr. Alojzija Juvana, 1928–1931", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 166 (dalje: Hazemali et al., "Med priložnostmi in pomanjkanjem").

¹¹ Friš, "Maribor po prevratu in vladni komisar dr. Josip Leskovar", str. 198.

¹² Prav tam, str. 192.

¹³ Po prevratu je mariborsko oblast 2. januarja 1919 prevzel dr. Vilko Pfeifer, ki je tako postal prvi Slovenec na čelu mariborske občine. Čeprav je njegov mandat vladnega komisarja trajal le kratek čas, je s svojim delom postavil temelje za slovenizacijo ter nadaljnji družbeni in politični razvoj mesta (Gregor Antoličič, "Dr. Vilko Pfeifer – prvi Slovenec na čelu mariborske občine po prevratu (1919–1920)", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 929–930). 13. marca 1920 je predsednik Deželne vlade za Slovenijo Janko Brejc na položaj mariborskega vladnega komisarja imenoval dotedanjega člana mariborskega sosveta in svojega strankarskega kolega (Slovenska ljudska stranka) Josipa Leskovarja (Friš, "Maribor po prevratu in vladni komisar dr. Josip Leskovar", str. 193–194).

¹⁴ Prav tam, str. 207–208.

¹⁵ Franjo Baš, "Razvoj Maribora v l. 1918–1938", *Kronika slovenskih mest* 6, št. 2 (1939), str. 59 (dalje: Baš, "Razvoj Maribora v l. 1918–1938").

¹⁶ Sašo Radovanovič, *Mariborske ulice* (Maribor, 2005), str. 18.

poracijo k mestni občini vas, ki je bila sestavni del občine Graško predmestje.¹⁷ Pokazatelj smeri rasti mestne občine Maribor je številčni razvoj prebivalstva v posameznih mestnih okrajih, o čemer priča spodnja tabela.

Preglednica 1: Število prebivalcev mestne občine Maribor v letih 1910–1931¹⁸

Okraj	Leto 1910	Leto 1931
staro mesto	6531	6482
graški	5984	6226
oreški	2838	3046
koroški	3476	4525
magdalenski	7272	12.196
SKUPAJ	26.101	32.475

Sredi 19. stoletja je v mestu Maribor živelo 2607 prebivalcev.¹⁹ Če k njim prištejemo še prebivalce Koroškega, Graškega, Magdalenskega predmestja in Orešja, torej območij, ki so v letu 1931 že del mestne občine, je razširjeno mesto štel 5707 prebivalcev.²⁰ Rast mestnega prebivalstva sta pospeševala razvoj trgovine in nastajajoče industrije. Na začetku 20. stoletja se je demografska rast nekoliko upočasnila zaradi prve svetovne vojne in gospodarske krize v začetku tridesetih let. Za to obdobje je značilno, da je v ožjem mestnem območju število prebivalcev rastlo počasneje kot na obrobju, kjer je z industrializacijo potekal proces pospešene urbanizacije.²¹ Mariborski delavci so v glavnem prihajali iz agrarne okolice.²² Naseljevali so se v predmestjih Težno, Orešje, Studenci, Pobrežje in Magdalensko predmestje.²³ Večinoma so prebivali v najemniških stanovanjih. V povprečju so morali za stanovanje odšteti najmanj tretjino mezde.²⁴ Delavske družine so bile

¹⁷ Franjo Baš, "Maribor (Mestna meja)", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 24, št. 3–4 (1929), str. 151.

¹⁸ Baš, "Razvoj Maribora v l. 1918–1938", str. 59.

¹⁹ Damijan Počakaj Horvat, "Demografske značilnosti Maribora in njegova notranja členitev", *Geografski vestnik* št. 69 (1997), str. 47.

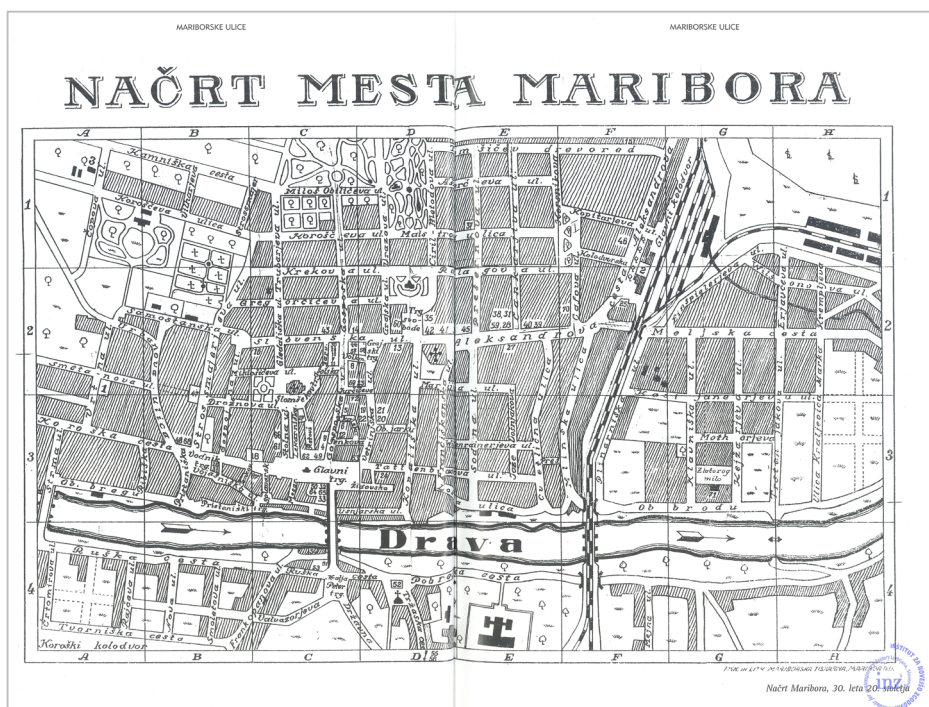
²⁰ Prav tam.

²¹ Prav tam.

²² V Maribor so se priseljevali tudi slovenski Primorci in Korošci po italijanski zasedbi Primorske in po izgubljenem koroškem plebiscitu (Friš, "Razmah in napredek Maribora v času županovanja dr. Josipa Leskovarja"), str. 145.

²³ Grabeljšek, "Socialnogospodarski okvir tekstilnih stavk v mariborskih tovarnah v tridesetih letih 20. stoletja", str. 531.

²⁴ Prav tam.

Načrt mesta Maribor, 30. leta 20. stoletja (Šašo Radovanovič, *Mariborske ulice* (Maribor, 2005), str. 50–51)

pogosto številne, zato mezde v glavnem niso zadostovale za pokritje življenjskih stroškov.

Razvoj industrije in povečanje števila prebivalstva sta pomenila, da so v ospredje stopala tudi socialna vprašanja in v okviru tega skrb za mladino. Organizacijo mladinskega skrbstva pa so terjale tudi same razmere po prvi svetovni vojni, saj je bilo veliko število otrok osirotelih in drugače zanemarjenih. Novonastala jugoslovanska država je sledila drugim evropskim državam, katerih skrb je bila po vojni usmerjena v ureditev socialnega skrbstva, zlasti zaščite mladoletnih oseb, in razvoj javnega zdravstva. Država je z novimi zakoni na različnih ravneh določila organizacijo mladinskega skrbstva. Prispevek se osredotoča na občinsko raven in jo umesti v širši kontekst.²⁵ Kot vir uporablja predvsem arhivsko gradivo, ki nudi globlji pogled v osrednjo temo prispevka.

²⁵ Socialno-zdravstveno zaščito mater in otrok pred drugo svetovno vojno v Sloveniji in Jugoslaviji na ravni države, oblasti, banovin in delno občin sem predstavila v svoji monografiji *Za blagor mater in otrok. Zaščita mater in otrok v letih 1919–1941* (Ljubljana, 2018) (dalje: Dobaja, *Za blagor mater in otrok*) (op. avtorice).

Organizacija mladinskega skrbstva v novi skupni državi – splošni pregled

Zaščito otrok in mladine je v novi skupni državi urejal Zakon o zaščiti dece in mladine.²⁶ Po zakonu so bili državne zaščite deležni vojne sirote ter vsi otroci in mladina do 18. leta, ki so bili brez staršev ali jim starši niso nudili potrebne zaščite. Ti otroci in mladina so bili predmet skrbstva Ministrstva za socialno politiko. To je s pomočjo oddelka za zaščito otrok in mladine izvajalo državno zaščito otrok in mladine po svojih organih, oblastnih in krajevnih zaščitah otrok in mladine.²⁷ Do razdelitve države na oblasti²⁸ je bila oblastna zaščita za Slovenijo v Ljubljani. Bila je odsek za socialno politiko pri pokrajinski upravi. Po razdelitvi na oblasti pa se je v vsaki oblasti oblikovala oblastna zaščita kot odsek državne oblastne uprave. Oblastna zaščita je organizirala krajevne zaščite, jim dajala navodila za delovanje in jih nadzirala. Bila je vez med krajevnimi zaščitami in Ministrstvom za socialno politiko.²⁹ Oblastna zaščita je razpolagala s prostovoljnimi prispevki, ki jih je prejemale od raznih ustanov in dobrotnikov v svojem okolišu za zaščito otrok in mladine. Oblikovala je predloge za državni proračun za svojo oblast ter redno vršila socialno propagando za čim boljšo zaščito otrok in mladine. Skrbela je za otroke, ki so jih izročili v skrb zavodom. Prizadevala si je, da bi bili v njihovi oskrbi samo dojenčki in mali otroci, ki jih ni bilo mogoče izročiti družinam v rejo, ter bolehnih in duševno zaostali otroci. Zbirala je točne podatke o nezakonskih otrocih in podpirala delo za zatiranje umrljivosti dojenčkov. Skrbela je za ustanavljanje in organiziranje zasebnih društev, ki so se posvečala vzgoji mladine in podpirala izvajanje potrebnih odredb za vzgojo zapuščene mladine, ki je zašla v kazniva dejanja.³⁰

Področje delovanja krajevnih zaščit je bila ena občina ali eno mesto. Krajevno zaščito so sestavljali trije člani občinskega odbora, ki jih je določil sam občinski odbor, po en poverjenik vsake vasi iz okoliša dotične občine (mesta), en učitelj ali učiteljica in po en predstavnik krajevnih zasebnih društev, ki so se ukvarjala z zaščito otrok in mladine. Na predlog krajevnih zaščit je oblastna zaščita imenovala poverjenike v posameznih krajih, v prvi vrsti izmed učiteljev,

²⁶ *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, št. 83, 9. 8. 1922, Zakon o zaščiti dece in mladine.

²⁷ Dobaja, *Za blagor mater in otrok*, str. 29.

²⁸ Ljubljanska in mariborska oblastna skupščina sta se na prvih sejah 23. februarja 1927 oblikovali z izvolitvijo svojih predsedstev in oblastnih odborov kot izvršilnih organov oblastne samouprave (Miroslav Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929: avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udeležanje parlamentarizma* (Ljubljana, 2000), str. 123 (dalje: Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*)).

²⁹ Dobaja, *Za blagor mater in otrok*, str. 29.

³⁰ Prav tam, str. 29–30.

učiteljic in duhovnikov pa tudi izmed drugih oseb, ki so kazale posebno naklonjenost in ljubezen do otrok in mladine. Funkcija poverjenika je bila častna in neplačana.³¹ Krajevne zaščite so predstavljale državno zaščito otrok in mladine pri krajevnih oblasteh, zasebnih ustanovah in med prebivalstvom. Na podlagi poizvedb so popisale otroke in mladino, ki jo je bilo treba zaščititi. Izvajale so neposredni nadzor nezakonskih otrok in mladine ter tudi vseh tistih, ki so bili oddani v rejo. Ustanavljale in vodile so t. i. dečje postaje in druge krajevnne ustanove za otroke in mladino, ki so se vzdrževale s prispevki občin, mest, okrajev in oblasti, s prostovoljnimi prispevki in volili. Po potrebi jih je podpirala tudi država. Krajevne zaščite so pomen zaščite otrok in mladine popularizirale s predavanji, knjigami in časopisi. O svojem delu so pošiljale poročila oblastni zaščiti.³²

Zakonska podlaga za zaščito otrok in mladine v obdobju banovine je bil poleg že omenjenega Zakona o zaščiti dece in mladine tudi Zakon o zdravstveni zaščiti učencev, sprejet 30. avgusta 1930.³³ Praktično delo so izvajali deloma banovinski otroški domovi, deloma karitativne organizacije in sistem rejništva. Banovinska otroška zavoda sta bila Dečji dom v Ljubljani in Dečji dom v Mariboru. Oba sta služila svojim namenom kot matična zavoda za sprejemanje otrok v oskrbo ter njihovo oddajo k rejnikom na deželi. Vodila sta evidenco vseh gojencev svojega teritorija in tudi nadzor nad rejniki in rejenci.³⁴

Banska uprava je izhajala iz stališča, da je problematika socialnega mladinskega skrbstva predvsem naloga občin, in ko bodo te opravile svoje obveznosti, jim bo tudi banovina pomagala.³⁵ Dejansko je takšno finančno breme zmoglo le malo občin. Problematične so bile zlasti podeželske občine, ki so za ta namen premalo prispevale. To dokazuje podatek s konca leta 1940, po katerem so imele vse slovenske občine za mladinsko skrbstvo letno na voljo približno 4.800.000 din.³⁶ Od tega zneska je na občine Maribor, Ljubljana, Celje in Ptuj odpadlo 3,5 milijona, na vse ostale občine pa le 1.200.000.³⁷ Povedano drugače – na enega otroka do 14. leta starosti v omenjenih štirih mestih so prišli približno 103 dinarji, na otroka v ostalih slovenskih občinah pa le 5 dinarjev,³⁸ pa čeprav je v omenjenih avtonomnih mestih živelo komaj 12 odstotkov vsega

³¹ Prav tam, str. 30.

³² Prav tam.

³³ *Službeni list kraljevske banske uprave dravske banovine*, št. 34, 30. 10. 1930, Zakon o zdravstveni zaščiti učencev.

³⁴ Dobaja, *Za blagor mater in otrok*, str. 119.

³⁵ Prav tam.

³⁶ Vojko Jagodič, "Občinski proračuni in zaščita otrok", *Samouprava: glasilo Županske zveze v Ljubljani*, 6, št. 11 (1940), str. 199.

³⁷ Prav tam.

³⁸ Prav tam.

prebivalstva Slovenije.³⁹ Zato je dejansko tudi na področju mladinskega skrbstva priskočila na pomoč banovina. Banski svet je namreč v proračunu določil sredstva za podporo številnim socialnim dejavnostim, ki so bile sicer v pristojnosti občin.⁴⁰ Zlasti je bila pomoč potrebna med gospodarsko krizo. V občinah, kjer so bile posledice krize še posebej pereče, je banovina za omilitev brezposelnosti in zagotovitev prehrane revnega prebivalstva pomagala tudi s sredstvi za javna dela.⁴¹

Mladinsko skrbstvo v mestni občini Maribor do leta 1929

Z razdelitvijo Slovenije na oblasti leta 1922 na podlagi vladne Uredbe o razdelitvi države na oblasti⁴² je Maribor postal sedež mariborske oblasti, katere jedro je bil slovenski del nekdanje dežele Štajerske, razširjena pa je bila z Mežiško dolino, Prekmurjem in hrvaškim Medžimurjem. Mariborska oblast je imela 624.121 prebivalcev.⁴³ V njenem delokrogu je bilo tudi mladinsko skrbstvo, pri čemer se je mariborska oblast soočala z večjimi izzivi kot ljubljanska. Soočala se je s pomanjkanjem ustanov za socialno zaščito otrok in mladine. V nekdanji deželi Štajerski so bili namreč vsi takšni zavodi skoncentrirani v Gradcu in njegovi bližini. Dežela Štajerska je imela pred prvo svetovno vojno 38 zavodov z 2871 gojenci. Od teh zavodov je bilo le mariborsko otroško zavetišče s 40 otroki na ozemlju kasnejše mariborske oblasti.⁴⁴ Mariborski mestni svet pod vodstvom vladnega komisarja dr. Vilka Pfeiferja je na svoji seji avgusta 1919 sprejel sklep o prevzemu otroškega zavetišča in imenovanju štirih članov vodstva zavetišča, t. i. kuratorija.⁴⁵ Zavetišče je bilo v letu 1921 podržavljeno in vključeno v Državno krajevno zaščito dece in mladine, ki je lahko razpolagala z inventarjem in sredstvi zavetišča v Mestni hranilnici le s privoljenjem večine predstavnikov občine in Mestne hranilnice.⁴⁶

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Miroslav Stiplovšek, "Prizadevanja banskega sveta dravske banovine za okrepitev vloge banovinske, okrajne in občinske samouprave pri pospeševanju razvoja Slovenije", *Lex localis* 5, št. 2 (2007), str. 36, dostopno na: www.lex-localis.info/KatalogPristojnosti/VsebinaDokumenta (pridobljeno: 24. 9. 2020).

⁴¹ Prav tam.

⁴² Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*, str. 47.

⁴³ Prav tam, str. 49. Ljubljanska oblast je imela 537.079 prebivalcev (Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*, str. 49).

⁴⁴ Dobaja, *Za blagor mater in otrok*, str. 98.

⁴⁵ Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 161, Zapisnik sestavljen v seji mestnega sosveta, 30. 8. 1919.

⁴⁶ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 161, Zapisnik o 31. seji mestnega sosveta v Mariboru dne 15. marca 1921. Državni krajevni zaščiti dece in mladine v Mariboru je bilo na podlagi sklepa občinskega sveta v letu 1922 prepuščeno premoženje razpuščenega nemškega društva za

Ljubljanska oblast je bila v veliko boljšem položaju, saj je imela na svojem območju kar 17 oblastnih in zasebnih sirotišnic ter raznih drugih mladinskih zavodov, v katerih so konec leta 1927 oskrbovali 112 sirot.⁴⁷ Konec leta 1927 je bilo sicer v zavodih ljubljanske oblasti 157 otrok iz mariborske oblasti (v Gluhonemnici 32, v Zavodu za slepe otroke 10, v oblastnem vzgajališču za zanamarjeno mladino 10, v vseh drugih sirotišnicah in zavodih pa 105), mnoge pa so odklonili in prepustili usodi posameznikov ali domovinskih občin.⁴⁸ Ljubljanska oblast je dajala prednost pomoči potrebnim otrokom in mladini na svojem območju.⁴⁹ Zavedajoč se položaja, so odborniki na sejah mariborske oblastne skupščine poudarjali nujnost oblikovanja centralnega urada za zaščito mladine v oblasti, ustanavljanja dobrodelnih mladinskih društev, sirotišnic in drugih potrebnih zavodov za duševno in telesno vzgojo otrok in mladine.⁵⁰ Ljubljanska oblast je bila v primerjavi z mariborsko sicer v boljšem položaju, a to ne pomeni, da ni bila vpeta v vsedržavni problem pomanjkanja ustanov za socialnozdravstveno zaščito otrok in mladine, zlasti ustanov za otroke s posebnimi potrebami. Leta 1928 je mariborski župan Alojzij Juvan⁵¹ opozoril na omenjeni problem in navedel podatek, da je v skupni državi 88.693 otrok s posebnimi potrebami, in sicer 11.536 slepih, 16.571 gluhonemih, 38.000 invalidnih (v viru "pohabljenih") in 22.586 z motnjami v duševnem razvoju (v viru "slaboumnih").⁵² Vzgojno-izobraževalnih zavodov za omenjene otroke je bilo le 7, med njimi pa ni bilo zavoda za otroke z motnjami v duševnem razvoju.⁵³ Predpogoj za uspešno delo za zaščito otrok s posebnimi potrebami je bila natančna evidenca otrok in mladine s pomanjkljivostmi v duševnem in telesnem razvoju. Zato je župan apeliral na vse starše in skrbnike omenjenih otrok, živečih v mestni občini Maribor, da prijavijo otroke mestnemu fizikatu, ki je

varstvo otrok Verein für Kinderschutz und Jugendfürsorge za potrebe vzdrževanja otroških zaščitnih ustanov. V primeru prenehanja delovanja Državne krajevne zaščite dece in mladine bi premoženje ponovno prešlo v last mestne občine (PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 161, Zapisnik o nadaljevanju 4. redne seje občinskega sveta mariborskega z dne 14. 7. 1922).

⁴⁷ Dobaja, *Za blagor mater in otrok*, str. 98.

⁴⁸ Prav tam, str. 98–99.

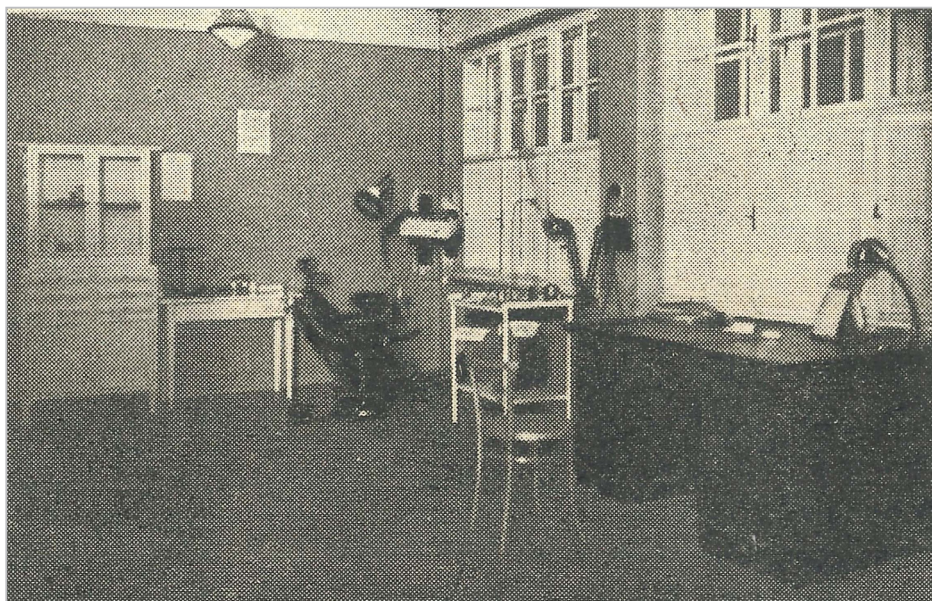
⁴⁹ Arhiv Republike Slovenije (AS), SI_AS, AS 93, II. Zasedanje, Stenografski zapisnik VIII. seje oblastne skupščine mariborske oblasti v Mariboru dne 28. marca 1928.

⁵⁰ Prav tam.

⁵¹ Mariborske občinske volitve 18. decembra so bile v znamenju boja med SLS in Socialistično stranko Jugoslavije (SSJ). Dotedanji župan Josip Leskovar se je odpovedal ponovni kandidaturi, saj je leta 1927 postal tudi predsednik mariborske oblastne skupščine in oblastnega odbora. Kot županskega kandidata SLS je predlagal svojega nekdanjega odvetniškega pripravnika Alojzija Juvana, ki je ob županskih volitvah prejel večino glasov (Maksimiljan Fras, "Po sledih mariborskega župana dr. Alojzija Juvana", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 82=Nv47, št. 4 (2011), str. 19–20 (dalje: "Po sledih mariborskega župana dr. Alojzija Juvana")).

⁵² PAM, SI_PAM/0791, fond OŠ Franceta Prešerna Maribor, t. e. 65, a. e. 1/7, Razglas, 6. 2. 1928.

⁵³ Prav tam.

Zdravstveni dom v Mariboru: prostori šolske poliklinike (Ivo Pirc, *Zdravje v Sloveniji II. Zdravstvene prilike in delo higijenskih ustanov v Sloveniji 1922–1936: spomenica ob petnajstletnici Higijenskega zavoda v Ljubljani* (Ljubljana, 1938), str. 375)

opravil tudi pregled in ugotovil stopnjo pomanjkljivosti v razvoju.⁵⁴

Mladinsko skrbstvo mestne občine Maribor je sodilo v domeno socialno-političnega urada. Socialnopolitične zadeve mariborske mestne občine je vodil občinski svet mesta Maribor po svojem socialnopolitičnem odseku in socialnopolitičnem uradu mestnega magistrata.⁵⁵ Mladinsko skrbstvo je zajemalo vse tiste naloge, ki so bile povezane s socialno in higijensko zaščito otrok in mladine v obliki sklepov občinskega sveta in njegovih organov. Mladinski oddelek socialnopolitičnega urada je prvenstveno izvajal vse naloge državne krajevne zaščite otrok v okvirih Zakona o zaščiti dece in mladine iz leta 1922.⁵⁶ Poleg nalog, določenih v zakonu, je mladinski oddelek skrbel za t. i. poklicno varuštvo,⁵⁷ zla-

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, t. e. 139, a. e. 16, Pravilnik socialno-politične uprave mariborske mestne občine. Pravilnik je bil sprejet na seji mestnega občinskega sveta 5. maja 1925, med županovanjem Josipa Leskovarja.

⁵⁶ Prav tam.

⁵⁷ Prav tam. Tako kot v Ljubljani je tudi v Mariboru delovalo mestno generalno (poklicno v omenjenem viru, sicer pa je uporabljen tudi izraz generalno; op. avtorice) varuštvo, ustanovljeno na podlagi občinskega državnega zakonika. Zastopalo je pravne koristi sirot, nezakonskih otrok in mater. V obravnavi je imelo le otroke, ki so živeli v Mariboru, ne glede na pristojnost, izven Maribora pa le tiste, za katere so bili pristojni v Mariboru. V drugi polovici tridesetih let je imelo 301 varovanca, 299 jih je bivalo v Mariboru, izven Maribora 2, v Mariboru so bili pristojni za 201 otroka, izven mesta pa za 100 (Dobaja,

sti najdenčkov in nezakonskih otrok, rojenih in bivajočih v Mariboru, za oddajo otrok v rejo, za pregled in oskrbo otrok s pomanjkljivostmi v telesnem in duševnem razvoju, za oskrbo tuberkuloznih otrok, skrbel pa je tudi za vodenje vseh mestnih mladinskih ustanov, zlasti dnevnih zavetišč, si prizadeval za sodelovanje z vsemi javnimi in zasebnimi mladinskimi ustanovami in za varstvo vajencev.⁵⁸ Za čim uspešnejše izvajanje svojih nalog je bil mladinski oddelek v rednih stikih s t. i. pravovarstvenim oddelkom⁵⁹ in mestnim zdravstvenim uradom. Opisana pomoč je bila namenjena otrokom in mladostnikom mestne občine Maribor. V praksi so bili socialno ogroženi tudi otroci in mladostniki, katerih domovinska občina ni bila mariborska, a so se po spletu različnih okoliščin znašli na njenem območju. Otrokom, za katere so bile pristojne druge občine, so opisano oskrbo nudili toliko časa, dokler jih niso poslali v matično občino. Mestna občina Maribor je od njihovih matičnih, t. i. domovinskih občin zahtevala povračilo stroškov na podlagi ubožnega zakona, sprejetega 27. avgusta 1896.⁶⁰ Za čimprejšnjo vrnitev otroka v matično občino je bila pomembna komunikacija med občinami, ki pa je bila pogosto ovirana. To je bil splošni problem. V večini primerov pristojne službe za zaščito otrok niso mogle dobiti domovinskega lista otrokove matične občine. Potrebne so bile večmesečne urgence in dopisovanja. Matičnim občinam je dejansko vsaka socialno ogrožena oseba, ki se je nahajala v drugi občini, predstavljala finančno breme. Za tiste otroke, pri katerih pa ni bilo mogoče ugotoviti pristojne občine (npr. pri nezakonskih otrocih), so na občinskih ravneh predlagali, da se jim prizna pristojnost tiste občine, v kateri so se rodili. Na ta način bi se izognili pravnim zapletom.⁶¹

Kljub opisani podpori mestne občine socialno ogroženim otrokom pa občini ni uspelo povsem odpraviti beračenja otrok po ulicah. Mestni sosvet jih

Za blagor mater in otrok, str. 130).

⁵⁸ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, t. e. 139, a. e. 16, Pravilnik socialno-politične uprave mariborske mestne občine. Pravilnik je bil sprejet na seji mestnega občinskega sveta 5. maja 1925, med županovanjem Josipa Leskovarja.

⁵⁹ Pravovarstveni oddelek je skrbel za pravno zaščito nezakonskih mater, nudil revnim najemnikom pravne nasvete v stanovanjskih zadevah in pravno svetoval ženam, ki so bile v ločitvenem postopku, otrokom, ki so jih zapustili starši, skrbnikom in vajencem (PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, t. e. 139, a. e. 16, Pravilnik socialno-politične uprave mariborske mestne občine). Pravilnik je bil sprejet na seji mestnega občinskega sveta 5. maja 1925, med županovanjem Josipa Leskovarja (PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 162, Zapisnik o 8. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 5. 5. 1925).

⁶⁰ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, t. e. 139, a. e. 21, Organizacija zaščite dece in mladine v Mariboru, 11. 5. 1926. Podaljševanje veljavnosti avstro-ogrske zakonodaje ob prehodu v novo državo je bilo splošna praksa. Socialna in zdravstvena služba v slovenskem delu jugoslovanske države se je v prvem obdobju po nastanku nove države razvijala in usmerjala po normah nekdanje avstro-ogrske zakonodaje, saj je bila ta tako močno zasidrana v svojem delovanju, da je po letu 1918 ni bilo mogoče čez noč podrediti socialno-zdravstvenim zakonom, ki so veljali v Srbiji (Dobaja, *Za blagor mater in otrok*, str. 38–39).

⁶¹ Dobaja, *Za blagor mater in otrok*, str. 120, str. 130.

je na svoji seji sredi marca 1921 poimenoval "pouličarji"⁶² in ugotavljal, da je najuspešnejše sredstvo za zaščito socialno ogroženih otrok vzgoja v zavodih, ne pa razdeljevanje denarnih podpor.⁶³ Te so prejemale starši ali skrbniki mladoletnikov. Mestna občina je denimo v letu 1926 prispevala 47.121,25 din podpor za mladoletne.⁶⁴ V tem letu so izdatki socialnopolitične uprave predstavljali 12,28 odstotka skupnih rednih izdatkov.⁶⁵ Približno 4 odstotki od 12,28 odstotka so bili namenjeni podporam za mladoletne.⁶⁶ Materialna podpora je bila vsekakor dobrodošla pomoč za lajšanje stiske, a nezadostna, zlasti za družine z večjim številom otrok. Če pa k temu prištejemo še alkoholizem enega od staršev, celodnevno odsotnost staršev zaradi dela ali druge primere, ko so bili otroci prepuščeni sami sebi, lahko razumemo, da so postali "pouličarji". Mestni sosvet je videl rešitev v zavodni vzgoji omenjenih otrok, kjer bi potekal vzgojno-izobraževalni proces, ki bi omogočil otrokom varnost, izobrazbo in izučitev za poklic ter s tem samostojno življenje. Problem pa je bilo že omejeno pomanjkanje zavodske oskrbe v mariborski oblasti, kjer je na 15.000 prebivalcev prišla ena v zavodu oskrbovana sirota.⁶⁷ V ljubljanski oblasti je ena oskrbovana sirota prišla na 494 prebivalcev.⁶⁸ V Mariboru je bil sicer državni Dečji dom, v katerem so bili v letu 1926 le 2–3 otroci, za katere so bili pristojni v Mariboru.⁶⁹ Na podlagi dogovora med mestno občino in Ministrstvom za socialno politiko je namreč mestna občina imela določeno število brezplačnih mest za mestne otroke. Tako je imela na podlagi pogodbe z Ministrstvom za socialno politiko z dne 28. januarja 1927 pet brezplačnih mest za mestne otroke, če so odgovarjali sprejemnim pogojem zavoda, kar je pomenilo, da so bili starejši od 6 let in telesno ter duševno normalno razviti.⁷⁰ Mestni svetniki pa so bili kritični do takšne oskrbe, saj poslopje doma ni odgovarjalo "najprimitivnejšim higienskim zahtevam".⁷¹ Stavba doma je bila namreč v zelo slabem stanju, zlasti streha, in neprimerna za bivanje otrok. Zato je občinski svet sklenil, da

⁶² PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 161, Zapisnik 31. seje mestnega sosveta v Mariboru dne 15. marca 1921.

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, t. e. 139, a. e. 17, Poročilo socialno-politične uprave mariborske mestne občine za leto 1926.

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ Prav tam.

⁶⁷ Dobaja, *Za blagor mater in otrok*, str. 98.

⁶⁸ Prav tam.

⁶⁹ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 162, Zapisnik o 3. zadnji seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 9. februarja 1926.

⁷⁰ Dobaja, *Za blagor mater in otrok*, str. 99. Sklepam, da je število kapacitet v domu za mestne otroke variiralo glede na trenutne razmere in da omenjena pogodba iz leta 1927 ni edina. Žal na podlagi virov ne morem podati dokončnega odgovora (op. avtorice).

⁷¹ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 162, Zapisnik o 3. zadnji seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 9. februarja 1926.

predstavniki stavbnega urada mestne občine poslopje natančno pregledajo in ugotovijo pomanjkljivosti.⁷² Lastnica poslopja je bila mestna občina, država, tj. Ministrstvo za socialno politiko, pa je bila dolžna skrbeti zanj. Na podlagi Pravilnika o državnih dečjih domovih⁷³ je te ustanavljalo in vzdrževalo Ministrstvo za socialno politiko. Vlada pa je na svoji seji 17. novembra 1927 sprejela uredbo o prenosu poslov na oblastne samouprave,⁷⁴ s čimer so tudi socialni zavodi, kot je bil Dečji dom, prišli pod oblastno upravo. Prenos pristojnosti se je moral izvršiti med 1. decembrom 1927 in 31. marcem 1928, njihovo financiranje pa so morali urediti oblastni proračuni za leto 1928.⁷⁵ Tudi v novih razmerah je bil Dečji dom najemnik prostorov, katerih lastnica je bila mestna občina.⁷⁶

Mestna občina je v danem položaju ugotavljala nujnost ustanovitve mestnega mladinskega doma in sploh reorganizacije krajevne zaščite otrok, ki dejansko že dve leti ni poslovala.⁷⁷ O tem so obvestili oblastno zaščito otrok in mladine v Ljubljani in jo pozvali, da kot pristojna nadzorna oblast izvede potrebno reorganizacijo.⁷⁸ Konec marca 1926 so na podlagi "ankete", ki se je vršila v "mestni posvetovalnici",⁷⁹ sklenili, da se dotedanja krajevna zaščita otrok in mladine v Mariboru opusti, celotno organizacijo mladinskega skrbstva pa prevzame mariborska mestna občina po svojem socialnopolitičnem uradu, in sicer za celotni mariborski sodni okraj.⁸⁰ Mestni občinski svet je na svoji seji 11. maja 1926 izrazil dvom o uspešnosti omenjenega teritorialnega obsega, ki bi ga mariborska mestna občina pokrivala v skrbi za otroke in mladino.⁸¹ Izrazil je prepričanje, da je lahko uspešna in izvedljiva le organizacija mladinskega skrbstva, ki teritorialno meji le na območje mestne občine in pritegne k delu za

⁷² PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 162, Zapisnik o 8. zadnji seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 5. 5. 1925.

⁷³ *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, št. 46, 21. 5. 1924, Pravilnik o državnih dečjih domovih.

⁷⁴ Dunja Dobaja, "Obravnavanje socialne in zdravstvene problematike na sejah mariborske oblastne skupščine v letih 1927–1929", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 81=NV46, št. 1 (2010), str. 50.

⁷⁵ Prav tam.

⁷⁶ Mariborski občinski svet se je zavedal velikega socialnega pomena Dečjega doma. V začetku leta 1930, torej že v obdobju banovine, je mestna občina nujno potrebovala prostore doma za povečanje ubožnice, a je bila pripravljena, glede na velik socialni pomen doma, podaljšati najemno pogodbo ("Mariborski občinski svet", *Mariborski Večernik jutra*, 28. 2. 1930, št. 49, str. 3).

⁷⁷ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, t. e. 139, a. e. 21, Organizacija zaščite dece in mladine v Mariboru, 11. 5. 1926.

⁷⁸ Do razdelitve države na oblasti je bila, kot že rečeno, za Slovenijo pristojna oblastna zaščita otrok in mladine v Ljubljani (op. avtorice).

⁷⁹ V viru je zapis, da je do omenjene odločitve prišlo v mestni posvetovalnici v Mariboru ob prisotnosti merodajnih činiteljev. Skleпам, da je bila odločitev sprejeta na posvetu v prostorih mestnega občinskega sveta ob prisotnosti verjetno predstavnikov oblastne in krajevne zaščite ter mesta Maribor (op. avtorice).

⁸⁰ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, t. e. 139, a. e. 21, Organizacija zaščite dece in mladine v Mariboru, 11. 5. 1926.

⁸¹ Prav tam.

zaščito otrok in mladostnikov tudi širšo javnost.⁸² Za dosego zastavljene naloge je bila predvidena ustanovitev mestnega mladinskega sveta, na čelu katerega je član mestnega občinskega sveta. Člani mestnega mladinskega sveta pa so predstavniki, ki jih iz svoje srede izvoli mestni občinski svet, okrajni mladinski predstojniki,⁸³ mestni zdravnik, okrajni sodnik, predstavnik policijskega komisarjata, predstavnik protituberkulozne lige, predstavnik zastopa zdravstvenega okraja,⁸⁴ predstavnik državnega Dečjega doma, predstavnik katoliškega društva in predstavnik učiteljstva. Po potrebi pa so lahko med člane povabili tudi druge osebe, ki so imele izkušnje na področju mladinskega skrbstva.⁸⁵ Delokrog mestnega mladinskega sveta je v prvi vrsti predvideval konstruktivno delo v smislu gnotne, vzgojne in moralne zaščite otrok in mladine. K skrbi za otroke in mladino naj bi pritegnil tudi širšo javnost, z materialno pomočjo in pozivi, da pristojnim oblastem prijavi primere socialno ogroženih otrok in mladostnikov.⁸⁶ Skupni cilj je namreč bil evidentirati otroke in mladostnike, ki so potrebovali pomoč in oskrbo, jim nuditi materialno in vzgojno oporo ter s tem postopoma zmanjšati število nepreskrbljenih mladoletnikov, od katerih so se mnogi, kot že rečeno, potikali po mariborskih ulicah in beračili. Tako si je mestni mladinski svet za svojo prvo nalogo zadal, da ugotovi število sirot na območju mariborske mestne občine.⁸⁷ Na seji 21. junija 1926 je sprejel sklep, da omenjeno evidenco izvedejo okrajni mladinski predstojniki.⁸⁸ Popis sirot je pokazal, da je mariborska mestna občina bila pristojna za 413 sirot, od tega 160 brez očeta, 32 brez matere, 35 brez obeh staršev, 86 nezakonskih otrok in 100 zapuščenih otrok, katerih starši so bili sicer še živi, a so bili bodisi materialno in moralno na socialnem dnu bodisi sta bila starša ločena, otroci pa prepušče-

⁸² Prav tam.

⁸³ Okrajne mladinske predstojnike je določil mestni občinski svet na predlog mestnega mladinskega sveta – za vsak mestni okraj po enega. Funkcija je bila častna. Na ta položaj so imenovali nesebične, požrtvovalne osebe, po poklicu učitelje in učiteljice, ki so imele čut in znanje s področja otroške in mladostniške psihologije. Bili so neposredna vez med otroki in socialno-političnim oddelkom (PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, t. e. 139, a. e. 21, Organizacija zaščite dece in mladine v Mariboru, 11. 5. 1926, in Vojko Jagodic, "Osnove sodobne zaščite otrok v Sloveniji", *Kronika slovenskih mest* 3, št. 3 (1936), str. 185 (dalje: Jagodic, "Osnove sodobne zaščite otrok")).

⁸⁴ Izvršni organ zdravstvenega okrožja (Mario Kocijančič, "Zakonodaja javnega zdravstva na Slovenskem od F. Lipiča do I. Pirca (1814–1940)", v: *Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem med prvo in drugo svetovno vojno in njegov utemeljitelj dr. Ivo Pirc (1891–1967)*, ur. Zvonka Zupanič Slavec (Ljubljana, 2005), str. 35).

⁸⁵ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, t. e. 139, a. e. 21, Organizacija zaščite dece in mladine v Mariboru, 11. 5. 1926.

⁸⁶ Prav tam.

⁸⁷ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, t. e. 139, a. e. 17, Poročilo socialno-politične uprave mariborske mestne občine za leto 1926.

⁸⁸ Prav tam.

ni ulici.⁸⁹ 260 sirot ni sodilo v pristojnost mestne občine.⁹⁰ Mestni mladinski svet se je zavzel tudi za to skupino mladoletnih in poskušal zagotoviti potrebna sredstva. Veliki župan ljubljanske oblasti je prispeval iz sredstev, ki jih je prejemal od Ministrstva za socialno politiko, in sicer za obdobje od 1. julija 1926 do 31. decembra 1926. Mestnemu mladinskemu svetu so bila sredstva zagotovljena tudi naprej, če domovinske občine ne bi mogle prispevati zakonsko določenih obveznosti za svoje mladoletne. Od podeželskih občin je bilo namreč težko izterjati finančne obveznosti. Mestna občina je kot razlog navedla pomanjkanje sredstev in splošen neinteres za svoje mladoletne, ki so bili potrebni pomoči v drugih občinah.⁹¹ Obstajala pa je tudi skupina mladoletnikov, za katero ni bilo mogoče ugotoviti, kdo je zanj pristojen. Tudi zanje so bila mladinskemu svetu zagotovljena sredstva. Tako je denimo v letu 1929 oblastni odbor mestni občini v ta namen naklonil 5.000,00 din.⁹²

Mestni mladinski svet je vseskozi poudarjal problem pomanjkanja zavodne oskrbe v mariborski oblasti, zlasti popravnih domov (v viru poboljševalnic)⁹³ pa tudi zavodov za otroke s posebnimi potrebami in zdravstvenih ustanov za tuberkulozne otroke. V Topolšici je bilo na voljo le 5 mest za otroke s t. i. zaprto tuberkulozo, čeprav so bile potrebe veliko večje. V letu 1926 je protituberkulozna liga v Mariboru evidentirala 33 nujnih primerov otrok z zaprto tuberkulozo, ko je bila bolezen torej še v latentni fazi. Šolski zdravnik je poročal, da je bilo v Mariboru tudi 100 primerov otrok s t. i. odprto tuberkulozo, torej že aktivno obliko te bolezni.⁹⁴ Glavni razlog za tuberkulozo (in druge socialne bolezni) pri otrocih so bile neprimerne stanovanjske razmere: "Starši sami so bolni, v nekaterih slučajih celo tuberkulozni, a vendar živijo in spijo v istem prostoru z otroci /.../"⁹⁵

Mestni mladinski svet je v okviru danih razmer poskušal lajšati stisko otrok. Eden od načinov so bile počitniške kolonije. Tako je na eni od svojih sej obravnaval pošiljanje revnih otrok v počitniško kolonijo na morju.⁹⁶ Na podlagi njegovega sklepa so vodstva šol določila, kateri otroci revnih staršev potrebujejo zdravljenje na morju. Pogoj za odhod v kolonijo sta bili zdravniško spričevalo, ki je potrjevalo nujnost zdravljenja, in pozitivno mnenje t. i. komiteja, ki je bil ustanovljen na podlagi sklepa mestnega mladinskega sveta in v sporazumu s

⁸⁹ Prav tam.

⁹⁰ Prav tam.

⁹¹ Prav tam.

⁹² "Zdravstveno stanje šolskih otrok v Mariboru", *Mariborski Večernik Jutra*, 23. 3. 1929, št. 68, str. 2,

⁹³ Prav tam.

⁹⁴ Prav tam.

⁹⁵ Prav tam.

⁹⁶ PAM, SI_PAM/0791, fond OŠ Franceta Prešerna Maribor, t. e. 64, a. e. 2/31, Zdravniški pregled otrok za počitniško kolonijo na morju, 19. 4. 1927.

Klimatsko-zdravstveni počitniški dom kraljice Marije na Pohorju (Ivo Pirc, *Zdravje v Sloveniji II. Zdravstvene prilike in delo higijenskih ustanov v Sloveniji 1922–1936: spomenica ob petnajstletnici Higijenskega zavoda v Ljubljani* (Ljubljana, 1938), str. 383)

slovenskim ženskim društvom ter društvom Rdečega križa.⁹⁷ Osrednja kolonija za revne otroke mestne občine Maribor je bila na Pohorju. Mariborsko žensko društvo je na Pohorju kupilo zemljišče z namenom postavitve klimatskega zdravilišča. V sodelovanju z Mariborskim društvom za zdravstveno zaščito otrok in mladine je bil pri Sv. Martinu na Pohorju zgrajen klimatsko-zdravstveni počitniški dom kraljice Marije s kapaciteto do 90 otrok.⁹⁸ Mestni zdravniki so poročali o pozitivnih zdravstvenih rezultatih otrok, ki so obiskali kolonijo na Pohorju.⁹⁹ Skupno delo mestne občine in dveh dobrodelnih društev je denimo v letu 1929 omogočilo počitniške kolonije na morju, Pohorju in podeželju okrog 240 otrokom.¹⁰⁰

Pomembna pridobitev mladinskega skrbstva mestne občine Maribor je bil mestni mladinski dom v I. okraju (staro mesto), ki ga je župan Juvan slovesno odprl 6. oktobra 1929.¹⁰¹ Mladinski dom je bil sestavljen iz dveh oddelkov, iz

⁹⁷ Prav tam.

⁹⁸ Ivo Pirc, *Zdravje v Sloveniji II. Zdravstvene prilike in delo higijenskih ustanov v Sloveniji 1922–1936: spomenica ob petnajstletnici Higijenskega zavoda v Ljubljani* (Ljubljana, 1938), str. 383, in "Počitniške kolonije za mestne otroke", *Mariborski Večernik Jutra*, 5. 6. 1929, št. 125, str. 2.

⁹⁹ "Zdravstveno stanje šolskih otrok v Mariboru", *Mariborski Večernik Jutra*, 23. 3. 1929, št. 68, str. 2.

¹⁰⁰ "Počitniške kolonije za mestne otroke", *Mariborski Večernik Jutra*, 5. 6. 1929, št. 125, str. 2.

¹⁰¹ Hazemali et al., "Med priložnostmi in pomanjkanjem", str. 173.

oddelka dnevnih zavetišč in oddelka dečje postaje.¹⁰² Mladinski dom je vodil t. i. kuratorij pod nadzorstvom mestnega sveta. Dnevno zavetišče je bilo oblika otroškega dnevnega varstva za revne šoloobvezne otroke med službeno odsotnostjo staršev ali skrbnikov. Predpogoj za sprejem je bila pozitivno rešena prošnja. O sprejemu je uprava zavoda obvestila tudi vodstvo šole, ki jo je otrok ali mladostnik obiskoval.¹⁰³ Obisk zavetišča je bil obvezen, vsak izostanek so morali starši ali skrbniki utemeljiti z opravičilom. Zaradi konstantnega neprimerne vedenja, ki je mejilo na kaznivo dejanje, je bil učenec lahko tudi izključen. V dnevnem zavetišču so torej morali uporabniki upoštevati hišni red:

Deca se mora po končanem šolskem pouku takoj podati v zavod. Ob prihodu si osnaži pred vrati obuvalo, vljudno pozdravi v sobi navzoče osebe ter se poda na svoje mesto. Ob lepem vremenu ostanejo gojenci do kosila na prostem, kjer se zaposlijo z raznimi igrami. Obed za manjšo deco se vrši ob ½ 13. uri, za večjo ob 13 ½ uri. Učni čas je za malo deco od 14. do 16. ure, za večjo deco pa od 14. do 16. 30, ki se po potrebi lahko podaljša.¹⁰⁴

Dnevno zavetišče je bilo v določenih pogledih podobno današnjemu podaljšanemu bivanju v šoli. Učenci so v zavetišču napisali domače naloge in nato imeli čas za druženje ter interesne dejavnosti (ročna dela za deklice, rezbarstvo, lahka mizarska dela za dečke). Velik poudarek je bil tudi na gibanju na prostem.

Pod oddelek dnevnih zavetišč so sodila tudi vsa eventualno v prihodnosti ustanovljena dnevna zavetišča v drugih mestnih okrajih. Potreba po tem se je hitro pokazala. Mestno dnevno zavetišče je bilo premajhno glede na potrebe. Spomladi leta 1928 je bilo v njem 79 otrok, kar 72 otrok pa je moralo odkloniti, kljub utemeljenim prošnjam.¹⁰⁵ Oddelek dnevnih zavetišč je ugotavljal nujnost ustanovitve dnevnega zavetišča tudi v V. mestnem okraju (Magdalensko predmestje). Obstoječe dnevno zavetišče v I. mestnem okraju je bilo namreč za prebivalce Magdalenskega predmestja preveč oddaljeno. Spomladi 1928 je bilo zato v dnevnem zavetišču v I. okraju le 5 otrok iz Magdalenskega predmestja, čeprav so

¹⁰² PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, t. e. 139, a. e. 23, Pravilnik kuratorija mestnega mladinskega doma/dnevnih zavetišč in dečje postaje v Mariboru. Na zahtevo prosvetnega ministrstva je bilo treba v letu 1936 prilagoditi pravilnik mestnega mladinskega doma "Občemu pravilniku o ustanavljanju, urejanju in delovanju zavetišč in drugih ustanov za zaščito dece in vzgojo mladine". Mestni svet je prilagoditve sprejel in sprejel omenjeni pravilnik mestnega mladinskega doma (PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 166, Zapisnik o 7. seji mestnega sveta mariborske mestne občine, ki se je vršila dne 28. 5. 1936). V besedilu upoštevam pravilnik, usklajen z občim pravilnikom (op. avtorice).

¹⁰³ Prav tam.

¹⁰⁴ Prav tam.

¹⁰⁵ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 163, Zapisnik o 4. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 19. 4. 1928.

bile tam največje potrebe za dnevno varstvo otrok, saj je bilo to delavsko predmestje.¹⁰⁶ Iz IV. mestnega okraja (Koroško predmestje) je bilo spomladi 1928 za dnevno zavetišče kar 85 prosilcev, izmed katerih so jih sprejeli 50, zavrnil pa 35.¹⁰⁷

Mestni občinski svet je potrdil nujnost ustanovitve dnevnega zavetišča tudi v V. mestnem okraju.¹⁰⁸ Iz zapisnikov mestnega občinskega sveta je razvidno, da v letu 1931 še vedno niso našli primernih prostorov.¹⁰⁹ V letu 1935 je mestni svet mariborske mestne občine najel posojilo pri Pokojninskem zavodu tudi za gradnjo zavetišča v Magdalenskem predmestju.¹¹⁰ Do končne realizacije omejenega načrta je očitno prišlo šele leta 1936. Jeseni 1936 je bilo predvideno odprtje novega dnevnega zavetišča za Magdalensko predmestje s kapacitetami do 100 otrok.¹¹¹ Dolga pot do realizacije je bila prostorske in predvsem finančne narave. Gospodarska kriza je v veliki meri upočasnila uresničevanje takšnih socialnih nalog, čeprav so bile prav med krizo še kako pomembne.

Drugi oddelek mladinskega doma je bila dečja postaja, ki je imela prehodnega značaj, kar pomeni, da so bili v njej začasno nastanjeni otroci zaradi bolezni ali smrti v družini, zaradi daljše odsotnosti staršev ali pa zato, ker so bili sirote in zapuščeni. V postaji so ostali, dokler ni bilo rešeno vprašanje njihove nadaljnje oskrbe; bodisi so se vrnili k matični družini, bodisi so ostali v zavodu in ga po končanem obveznem šolanju zapustili, bodisi so bili poslani k rejniškim družinam. V dečji postaji so imeli vso oskrbo – hrano, oblačila, šolske potrebščine in zdravniško pomoč.¹¹² Leta 1926 je bilo v postaji oskrbovanih 11 otrok (6 dečkov in 5 deklic), stroški za njihovo oskrbo so znašali 13.580,00 din.¹¹³

¹⁰⁶ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 163, Zapisnik o nadaljevanju 3. redne seje mestnega občinskega sveta mariborskega dne 30. 3. 1928. V zapisniku mestnega občinskega sveta z dne 19. aprila 1928 je naveden podatek, da je bilo iz Magdalenskega predmestja le 21 prosilcev za dnevno zavetišče v I. mestnem okraju (PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 163, Zapisnik o 4. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 19. 4. 1928).

¹⁰⁷ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 163, Zapisnik o 4. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 19. aprila 1928.

¹⁰⁸ Prav tam. Mestna občina je ustanavljala in vzdrževala dnevna zavetišča in dečje postaje za otroke, ki so sodili pod socialno skrbstvo (PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, t. e. 139, a. e. 22–25, Pravilnik o poslovanju mestnega mladinskega doma/dnevnih zavetišč in dečje postaje v Mariboru).

¹⁰⁹ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 164, Zapisnik o 2. redni javni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 23. 4. 1931.

¹¹⁰ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 165, Zapisnik o 3. javni seji mestnega sveta mariborske mestne občine, ki se je vršila dne 21. 6. 1935. Mariborski mestni načelnik dr. Franjo Lipold je na seji poudaril težave pri najetu posojila. Posojilo so dobili le pri Pokojninskem zavodu v Ljubljani za dobo 25 let. Več o mandatu mariborskega mestnega načelnika dr. Franja Lipolda in njegovem udejstvovanju na področju mestne socialne politike: Nina Gostenčnik, "Dr. Franjo Lipold, mariborski mestni načelnik v letih 1931 do 1935", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 989–1018 (dalje: Gostenčnik, "Dr. Franjo Lipold, mariborski mestni načelnik v letih 1931 do 1935").

¹¹¹ Jagodic, "Osnove sodobne zaščite otrok", str. 185.

¹¹² PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, t. e. 139, a. e. 22–25, Pravilnik o poslovanju mestnega mladinskega doma/dnevnih zavetišč in dečje postaje v Mariboru.

¹¹³ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, t. e. 139, a. e. 17, Poročilo socialno-politične uprave

Gojenci so morali upoštevati dnevno rutino, ki se je začela z vstajanjem ob 6. uri zjutraj, med počitnicami pa uro kasneje.¹¹⁴ Sledili so skrb za osebno higieno, jutranja molitev, pregled oblačil, obutve in šolskih potrebščin ter odhod v šolo. Po koncu pouka so se morali otroci vrniti v zavod, sledili so kosilo, popoldansko učenje in prosti čas (petje, družabne igre, branje, telovadba itd.). Proti večeru so si otroci pripravili oblačila in šolske potrebščine za naslednji dan. Ob šole prostih dnevih so bili gojenci zaposleni s hišnimi, vrtnimi in ročnimi deli ter pripravo na šolo. Prosti trenutki so bili namenjeni igri, sprehodom in drugim prostočasnim dejavnostim ter, ob predhodni najavi vodstvu, obisku svojcev.¹¹⁵ V oči zbode cenzura vodstva ustanove glede vsebine prejetih in poslanih pisem. Upravitelj je namreč vsako prejeto pismo prebral in ga po svoji oceni izročil otroku ali zadržal. Enak postopek je bil pri pismih, ki so jih napisali gojenci zavoda.¹¹⁶ Z današnje perspektive gre za nerazumljiv nadzor, ki je obvladoval vse vidike gojenčevega bivanja v zavodu. Gledano s tedanjimi očmi, pa je bil to sestavni, utečen del takratnih institucionalnih pravilnikov, ki naj bi prispeval k pozitivno naravnani vzgoji mladoletnikov: "Gojenci in gojenke oddelka dečje postaje morajo vse upravno, nadzorstveno in drugo v zavodu zaposleno osebje spoštljivo pozdravljati in se mu brezpogojno pokoravati."¹¹⁷

Gospodarska kriza in mladinsko skrbstvo

Mladinsko skrbstvo mestne občine je delovalo po do sedaj opisanih smernicah in v organizaciji ni prišlo do sprememb. Se je pa mladinsko skrbstvo soočilo z novo socialno situacijo, ki jo je povzročila gospodarska kriza. Poglavlje se zato osredotoča na ukrepe mestne občine za lajšanje socialnih stisk, s poudarkom na skrbi za mladoletne. Socialne razmere v mestni občini Maribor v obdobju gospodarske krize so bile že predmet drugih razprav, zato je poglavje pregledne narave.

Ob izbruhu svetovne gospodarske krize je Maribor živel v njeni senci, a so se njene posledice kmalu odražale v vsakdanjem življenju prebivalcev mesta. V začetku krize je mestno občino vodil Alojzij Juvan, leta 1931 je vodenje prevzel

mariborske mestne občine za leto 1926. Za leto 1926 v virih nisem zasledila, s kolikšnim proračunom je razpolagal mladinski dom v okviru proračuna ali izdatkov socialno-politične uprave, zato ne morem podati odstotnega deleža stroškov dečje postaje v okviru vseh izdatkov mladinskega doma, ampak le številčni podatek, ki sem ga zasledila v viru (op. avtorice).

¹¹⁴ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, t. e. 139, a. e. 22–25, Pravilnik o poslovanju mestnega mladinskega doma/dnevnihi zavetišč in dečje postaje v Mariboru.

¹¹⁵ Prav tam.

¹¹⁶ Prav tam.

¹¹⁷ Prav tam.

Franjo Lipold, in sicer vse do leta 1935.¹¹⁸ Gospodarska kriza je nastopila v vsej svoji razsežnosti prav med županovanjem Franja Lipolda. Če je bilo v obdobju njegovega predhodnika še mogoče načrtovati izboljšave v mestu (npr. gradnjo stanovanj, zgraditev kopališča na Mariborskem otoku), potem takšne investicije niso bile več mogoče. Mestni proračun je bil lahko omejen le na najnujnejše investicije, zato je moral Lipold ustaviti že v obdobju svojega predhodnika zastavljene projekte.¹¹⁹

Skrb mestne občine je bila povsem usmerjena v lajšanje socialne stiske in v okviru tega skrb za mladoletne. V prvi vrsti je bilo treba zagotoviti zadostno prehrano in v ta namen je mestna občina poskrbela za nemoteno delovanje obstoječih šolskih kuhinj in načrtovala odprtje novih. Mestna šolska kuhinja, ki je skrbela za prehrano otrok dnevnega zavetišča, je s 1. januarjem 1930 prehranjevala 125 otrok.¹²⁰ V dežji postaji pa je imelo 25 sirot popolno oskrbo.¹²¹ Zdravstveni dom v Mariboru je imel namen po osnovnih in srednjih šolah organizirati kuhinje, v katerih bi okoli 30 najrevnejših učencev ob 10. uri dopoldan prejelo porcijo mleka.¹²² Sredstva, ki jih je imel zdravstveni dom na voljo, pa ne bi pokrila vseh šolskih zavodov, zato je apeliral na občino, da akcijo finančno podpre in s tem omogoči šolske kuhinje na vseh šolskih zavodih v Mariboru. Poleg šolskih kuhinj je za prehrano socialno ogroženih šoloobveznih otrok in njihovih družin skrbela tudi Ljudska kuhinja.¹²³ Ta možnost prehranjevanja je bila toliko bolj pomembna, ker se je med gospodarsko krizo še povečalo število oseb, ki so bile deložirane¹²⁴ zaradi nezmožnosti plačevanja najemnin. V Mariboru je za nižje sloje konstantno primanjkovalo stanovanj. Mariborska mestna občina je problemu posvečala precejšnjo pozornost, saj je dnevno dobivala prošnje socialno ogroženih občanov za pomoč. Župan Alojzij Juvan se je problema lotil takoj ob nastopu mandata

¹¹⁸ Darko Friš in Nina Gostenčnik, "Dr. Alojzij Juvan – drugič na čelu mariborske mestne občine (1935–1941)", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 183 (dalje: Friš in Gostenčnik, "Dr. Alojzij Juvan – drugič na čelu mariborske mestne občine (1935–1941)". Leta 1931 so v Dravski banovini oblast prevzeli liberalci. Posledica političnih sprememb je bila vidna tudi v vodenju mariborske mestne občine. Ban Drago Marušič je 30. novembra 1931 razrešil Alojzija Juvana, novi župan je postal liberalec Franjo Lipold (Friš in Gostenčnik, "Dr. Alojzij Juvan – drugič na čelu mariborske mestne občine (1935–1941)").

¹¹⁹ Prav tam, str. 184; Gostenčnik, "Dr. Franjo Lipold, mariborski mestni načelnik v letih 1931 do 1935".

¹²⁰ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, aš 164, Zapisnik 1. redne seje mestnega občinskega sveta mariborskega z dne 27. 2. 1930.

¹²¹ Prav tam.

¹²² PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, Aš 164, Zapisnik o 2. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 23. 4. 1931.

¹²³ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, Aš 164, Zapisnik 1. redne seje mestnega občinskega sveta mariborskega z dne 27. 2. 1930.

¹²⁴ Deložiranci so si pogosto našli zasilno bivališče pod oboki mostu ali kar na glavnem trgu pred mestno hišo. Med njimi so bile družine z otroki. V dnevnem časopisju beremo različne žalostne zgodbe: "Drugi nesrečnež je Štefan Lepenik, delavec v neki usnjarni. Oče 4 otrok je moral iz stanovanja na Koroški cesti št. 43. Skromno pohištvo je naložil na voz in ga prepeljal na Rotovski trg /.../" (Fr. L., "Stanovanjske krize še ni konec", *Mariborski Večernik jutra*, 20. 6. 1929, št. 138, str. 2).

in ga uspešno reševal.¹²⁵ Pomanjkanje manjših, cenovno ugodnejših stanovanj je bilo med gospodarsko krizo toliko bolj občutno, ker je v mestni občini prebivalo veliko število brezposelnih in revnejših slojev, ki zaradi nizkih dohodkov niso zmogli plačevati višjih najemnin.¹²⁶ Mestna občina med krizo ni imela sredstev za gradnjo stanovanj, njen proračun pa v tistem trenutku ni predvidel takšnih stroškov.¹²⁷ Gradnja novih stanovanj je bila torej za mestno občino prevelik finančni zalogaj, saj je glavnino svojih finančnih rezerv usmerila v socialne transferje. Zato je upravni odbor mestne občine med županovanjem Franja Lipolda sklenil dogovor z mariborskimi gradbenimi podjetji Jelenc & Šlajmer, Rudolf Kiffmann in Ubald Nassimbeni o gradnji 32 zasilnih stanovanj v Metelkovi ulici, in sicer na njihove stroške, mestni občini so zaračunali le normalne konkurenčne cene. Mestna občina je vračala stroške v mesečnih obrokih po 30.000,00 din.¹²⁸ Gradnja stanovanj je bila dolgoročna rešitev, deložiranci pa so potrebovali takojšnje rešitve. Po podatkih mestne občine je bilo v začetku avgusta 1933 na okrajnem sodišču zavedenih okrog 200 odpovedi stanovanja.¹²⁹ Nekaterim je mestna občina preskrbela zasilno bivališče v barakah in vagonih v Danjkovi ulici. Med prebivalci vagonov in barak so bili seveda tudi otroci. Po poročilih šolskih upraviteljev II. dekliške in III. deške narodne šole, ki sta obsegali šolski okoliš mesta Maribor na desnem bregu Drave, je bilo še konec oktobra 1936 v vagonih in barakah nastanjenih 53 družin s 145 otroki.¹³⁰ Starši so bili predvsem deložirani brezposelni delavci ter vdove in nezakonske matere z nestalnim in skromnim zaslužkom.¹³¹ Življenjske razmere v vagonih in barakah so bile neprimerne za otroke:

Ta ljudi nevredna bivališča, polna razpok in špranj, skozi katere silita mraz in vlaga od vseh strani v nje, kjer ni često najenostavnejšega pohištva, razen kupa slame, pokrite s cunjami, so pravo leglo najrazličnejših bolezni in nevarno ogrožajo zdravje stanovalcev, zlasti pa slabohranjene in zato malo odporne dece. V teh tesnih, zaduhlih prostorih se deca tlači z odraslimi, ki ne izbirajo često svojih besed, niti niso previdni v svojih dejanjih, tako da deca vidi in sliši marsikaj, kar zastruplja nedolžno otroško dušo.¹³²

¹²⁵ Več o tem v Hazemali et al., "Med priložnostmi in pomanjkanjem", str. 169.

¹²⁶ Stanovanjska problematika mestne občine ni osrednja tema prispevka, zato nanjo le opozorim v kontekstu socialne ogroženosti družin z otroki (op. avtorice). Več o stanovanjski problematiki v Friš, "Razmah in napredek Maribora v času županovanja dr. Josipa Leskovarja", str. 144–145.

¹²⁷ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 164, Zapisnik izredne seje mestnega občinskega sveta, ki se je vršila dne 7. 9. 1933.

¹²⁸ Prav tam.

¹²⁹ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 164, Zapisnik 5. javne seje mestnega občinskega sveta z dne 4. 8. 1933.

¹³⁰ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, t. e. 430, a. e. 15250, Ogrožena vzgoja otrok vagonarjev in barakarjev v Dajnkovi ulici v Mariboru, 28. 10. 1936.

¹³¹ Prav tam.

¹³² Prav tam.

Maribor

Na obisku pri bivših barakarjih

SAMO ENO ŽELJO SE IMAJO: DELO IN ZASLUŽEK ZA VSAKDANJI KRUH.

Pot me je vodila mimo novih stanovanjskih hiš, ki jih je mestna občina zgradila za barakarje. Štiri lepe hiše, v katerih je 80 precej velikih sob s štedilnikom, daje streho 80 bivšim barakarjem, ki imajo skupno 315 družinskih članov. Bivši barakarji se kar ne morejo navaditi na udobnosti, ki jih imajo v novih občinskih hišah. V barakah smrdljive luknje — tam lepe sončne sobe, polne zraka in zdravja. V barakah tema ali borna lesčerba, v novih hišah električna razsvetljava. Tudi vodovod imajo; kleti in podstrešje ima vsaka stranka in angleška stranišča jim je zgradila mestna občina. Vsak stanovalec plača občini 100 dinarjev, če pa tega ne zmore, mu priskoči na pomoč socialno-politični urad bodisi z zaposlitvijo bodisi z denarno podporo.

Bivši barakarji se počutijo v novih stanovanjih kakor prerajeni. Vrnili se jim je veselje do življenja, dela in do — poštenja. Dve stanovanji sta še prosti. Namenjeni sta za primer hitre deložacije onim, ki jih ta zadene.

V razgovoru z bivšimi barakarji sem spoznal veličino socialnih akcij, saj so bili ti bedniki ob 12. uri potegnjeni iz socialnega blata današnjih dni. Skoraj otroško se veselijo nekdanji barakarji lepim stanovanjem, velikih oken, dobrih štedilnikov, vsega, kar so dobili od mestne občine. Samo eno željo še imajo: delo in zaslužek za vsakdanji kruh. -ig.

Mestna občina Maribor je zgradila nove stanovanjske hiše za prebivalce barakarskih naselij ("Na obisku pri bivših barakarjih", *Mariborski Večernik Jutra*, 5. 1. 1939, št. 4, str. 4)

Opisane razmere so otrokom onemogočale normalen telesni in duševni razvoj ter napredek v šoli. Mestni šolski nadzornik je zato pozval sresko načelstvo, naj posreduje pri merodajnih činiteljih, da se vsaj družinam z večjim številom otrok pred zimo zagotovijo skromna stanovanja.¹³³ Sresko načelstvo je zato apeliralo na mestno poglavarstvo v Mariboru za konkretnije rešitve — preskrbeti družinam dostojna stanovanja.¹³⁴

Komunikacija na relaciji sresko načelstvo—mestna občina je torej obstajala, prav tako zavedanje o nujnosti reševanja problema. Dogovori glede gradnje novih stanovanj pa so bili dolgoročno reševanje problema, ki je obstajal že pred gospodarsko krizo. Socialno ogrožene družine z otroki in seveda ostali pa so potrebovali konkretno, vsakodnevno pomoč, kar jim je mestna občina poskušala uresničiti z ustanovitvijo Pomožne akcije za siromašne sloje mesta Maribor v obdobju izrednih gospodarskih razmer.¹³⁵ Mariborska mestna občina je namreč jeseni 1931 na sestanku predstavnikov dobrodelnih društev

¹³³ Prav tam.

¹³⁴ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, t. e. 430, a. e. 15250, Mestnemu poglavarstvu v Mariboru, 30. 10. 1936.

¹³⁵ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 164, Zapisnik o 5. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 10. 11. 1932.

in mestnih ustanov ustanovila zimsko pomoč pod omenjenim imenom.¹³⁶ Jeseni 1932 pa je sprejela pravilnik Pomožne akcije ter oblikovala širši in ožji odbor.¹³⁷ Pomožna akcija se je pri zbiranju prostovoljnih prispevkov obračala neposredno na meščane in podjetja. Svoj prispevek k Pomožni akciji je seveda dala tudi sama mestna občina. V delokrog Pomožne akcije je sodilo zbiranje in razdeljevanje podpor v blagu in denarju, pri čemer je bila pomoč predvsem v obliki hrane, oblačil, kurjave in v nujnih primerih plačila najemnine. Predpogoj za obseg zbiranja pomoči pa je bilo ugotoviti število socialno ogroženih družin in posameznikov. Da je bila pomoč enakomerno razporejena med vse pomoči potrebne in ni prihajalo do zlorab, je Pomožna akcija izvajala nadzor nad prejemniki pomoči.¹³⁸ Analiza polmesečnega dela Pomožne akcije je pokazala, da so potrebe velike. Mestni načelnik Franjo Lipold je v intervjuju za *Mariborski Večernik Jutra* izjavil, da je Maribor v veliki meri mesto revežev.¹³⁹ Iz sredstev Pomožne akcije so v polmesečnem obdobju v vseh treh osrednjih kuhinjah (mestna Ljudska kuhinja, javna kuhinja, mestna ogrevalnica)¹⁴⁰ razdelili 19.200 porcij hrane, 319 družin pa je dobilo pomoč v obliki kurjave, moke in drugih potrebščin.¹⁴¹

Pomožna akcija je po eni strani pokazala solidarnost in sočutje do pomoči potrebnih, po drugi strani pa nezavedanje stiske nekaterih in nepripravljenost sodelovanja v taki širši akciji: "Je pa v Mariboru še na tisoče takih, ki bi mogli našo akcijo podpreti, ki se pa še dosedaj te svoje moralne obveze niso spomnili."¹⁴² Število upravičencev do pomoči iz sredstev Pomožne akcije pa je naraščalo. V letu 1932/33 je pomoč denimo prejemale 1.036 družin s povprečno 3 družinskimi člani, skupno 3.108 oseb.¹⁴³ V letu 1934/35 je bilo podpor iz sredstev Pomožne akcije deležnih že 1266 družin s povprečno 3 družinskimi člani, tako da je bilo skupno 3.798 podpirancev.¹⁴⁴

¹³⁶ Hazemali et al., "Med priložnostmi in pomanjkanjem", str. 170.

¹³⁷ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 164, Zapisnik o 5. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 10. 11. 1932.

¹³⁸ Prav tam. Največ prosilcev pomoči iz sredstev Pomožne akcije, to je 491, je bilo v V. okraju, kar priča o njegovem izrazito delavskem značaju. Sledili so mu IV. okraj s 232 upravičenci pomoči, I. s 164, II. s 124 in III. okraj s 114 upravičenci pomoči (R. Golouh, "Meščani, pomagajte – beda je velika!", *Mariborski Večernik Jutra*, 19. 1. 1932, št. 14, str. 2).

¹³⁹ "Malo novoletnega razgovora z g. mestnim županom o vprašanjih, ki zanimajo vsakega Mariborčana", *Mariborski Večernik Jutra*, 2. 1. 1932, št. 1, str. 2.

¹⁴⁰ Prostor za socialno ogrožene, kjer so se lahko pogreli in dobili topel obrok (op. avtorice).

¹⁴¹ R. Golouh, "Meščani, pomagajte – beda je velika!", *Mariborski Večernik Jutra*, 19. 1. 1932, št. 14, str. 2.

¹⁴² "Malo novoletnega razgovora z g. mestnim županom o vprašanjih, ki zanimajo vsakega Mariborčana", *Mariborski Večernik Jutra*, 2. 1. 1932, št. 1, str. 2.

¹⁴³ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 164, Zapisnik 5. javne seje mestnega občinskega sveta z dne 4. 8. 1933.

¹⁴⁴ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 165, Zapisnik seje širšega odbora Pomožne akcije za siromašne sloje mesta Maribor, ki se je vršila dne 4. 12. 1935.

Pomožna akcija, ki je v obdobju gospodarske krize v veliki meri lajšala stisko socialno ogroženih družin in posameznikov, je ostala socialna opora tudi v obdobju ugodnejših gospodarskih razmer, poleg seveda rednega proračuna socialnega skrbstva mestne občine, v okvir katerega je sodilo tudi mladinsko skrbstvo. Pomožna akcija je bila namreč sprva mišljena le kot prehodna akcija čez zimo 1931/32, najdlje pa do 1. maja 1932, a se je zaradi naraščajoče gospodarske krize podaljševala iz leta v leto. V prvih letih delovanja so bili dohodki Pomožne akcije primerljivi z izdatki. Nato se je ravnoesje porušilo, saj dohodki niso več krili izdatkov. V letu 1934/35 so dohodki denimo znašali 599.264 din, izdatki pa kar 806.258 din.¹⁴⁵ V danem položaju je socialnopolitični oddelek mestnega poglavarstva predlagal uvedbo "socialne davščine", da se zagotovi trajni dohodek za kritje izdatkov.¹⁴⁶ Ob razpravi o proračunu mestnega socialnega skrbstva za leto 1936/37 so razpravljavci ponovno ugotavljali, da so postali izdatki Pomožne akcije trajni in ne morejo biti odvisni le od naključno nabranih prispevkov in omejeni zgolj na zimski čas.¹⁴⁷ Z uvedbo t. i. socialnega davka pa bi "prenehalo vsako dosedanje neprijetno beračenje za pomožno akcijo".¹⁴⁸ Mestna občina je s proračunom za leto 1938/39 uvedla socialni davek, tj. 10-odstotno doklado na neposredne davke (npr. zemljariino, zgradarino, rentnino, uslužbenski davek), in opustila zbiranje prispevkov na prostovoljni bazi.¹⁴⁹ Odločitev o uvedbi socialnega davka je imela osnovo v velikem številu brezposelnih, ki jih mestna občina ni mogla zaposliti s finančnimi sredstvi, ki jih je imela na voljo v proračunu.¹⁵⁰ Iz sredstev, zbranih s socialnim davkom, so denimo pozimi 1939 zaposlitev nudili predvsem brezposelnim družinskim očetom. Ostala sredstva pa so porabili za nakup življenjskih potrebščin brezposelnim in brezplačen obrok v mestni Ljudski kuhinji, kjer so dnevno razdelili okrog 300 porcij hrane.¹⁵¹

Z uvedbo socialnega davka so se prispevki za socialno ogrožene prebivalce mestne občine bolj enakomerno razporedili glede na premoženje posameznika. Prispevati so morali torej tudi tisti, ki so se do tedaj temu izognili, kljub ugodnemu materialnemu položaju.

¹⁴⁵ Prav tam.

¹⁴⁶ Prav tam.

¹⁴⁷ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 165, Zapisnik o 7. javni seji mestnega sveta mariborske mestne občine, ki se je vršila dne 17. 10. 1935 v mestni posvetovalnici.

¹⁴⁸ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 166, Zapisnik o 4. seji mestnega sveta mariborske mestne občine, ki se je vršila dne 10. 3. 1936.

¹⁴⁹ PAM, SI_PAM/5000, fond Mestna občina Maribor, t. e. 480, a. e. 16051, Mestno poglavarstvo Maribor, 23. 10. 1940, ter Friš in Gostenčnik, "Dr. Alojzij Juvan – drugič na čelu mariborske mestne občine", str. 189.

¹⁵⁰ Friš in Gostenčnik, "Dr. Alojzij Juvan – drugič na čelu mariborske mestne občine", str. 189.

¹⁵¹ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, t. e. 480, a. e. 16051, Mestno poglavarstvo Maribor, 23. 10. 1940.

Pri sprejemanju odločitve o socialnem davku v mestnem svetu so imeli nekateri mestni svetniki pomisleke in so opozorili tudi na negativne posledice. Z ukinitvijo prostovoljnih prispevkov za zimsko pomoč in uvedbo 10-odstotne doklade na neposredne davke naj bi povišanje občutila predvsem industrijska podjetja. Dejansko pa naj bi bili obremenjeni "mali ljudje", zlasti obrtniki, ki so že tako težko shajali. Hkrati naj bi bila obremenjena hišna posest. Posledica zvišanja omenjene doklade bi bila, po izjavah kritikov, zvišanje najemnin.¹⁵² Uvedba socialnega davka je namreč k plačevanju obvezala vsa industrijska podjetja, obrtnike, trgovce in hišne posestnike. Zlasti slednji so finančno breme prenesli na najemnike.¹⁵³

Ne glede na negativne kritike je podpredsednik mestne občine Franjo Žebot v proračunski razpravi vztrajal pri upravičenosti socialnega davka: "Za brezposelne in reveže smo dolžni nekaj storiti."¹⁵⁴

Jeseni 1940 je bila mestna občina zaradi težkih gospodarskih in socialnih razmer kot posledice izbruha druge svetovne vojne v Evropi prisiljena ponovno obuditi prostovoljne prispevke.¹⁵⁵

Mladinsko skrbstvo v drugi polovici 30. let

Mladinsko skrbstvo je delovalo po enakih smernicah, kot so bile opisane v prejšnjih poglavjih. Omenjeno je že bilo, da je v tem obdobju začelo delovati tudi Mestno dnevno zavetišče za V. okraj. V šolskem letu 1936/37 je oskrbovalo 54 šoloobveznih otrok.¹⁵⁶ Dečja postaja kot oddelek Mestnega mladinskega doma Maribor je v letu 1936/37 oskrbovala 70 otrok v starosti od 2 do 16 let.¹⁵⁷ Dnevno zavetišče kot drugi oddelek mladinskega doma pa je v istem obdobju oskrbovalo 143 šoloobveznih otrok.¹⁵⁸ Še vedno pa je deloval tudi sistem rejništva, ki je otrokom načelno nudil bolj zdrav vzgojni pristop kot zavodska oskrba. Mestna občina je izvajala neposredne in nenapovedane nadzore pri rejnikih in s tem mnogokrat preprečila slabo ravnanje rejnika z rejencem. Sistem rejništva pa je bil za mestno občino tudi ugodnejši. Ne samo da je občina pridobila

¹⁵² PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 167, Zapisnik 1. seje mestnega sveta, ki se je vršila dne 8. 2. 1938.

¹⁵³ Friš in Gostenčnik, "Dr. Alojzij Juvan – drugič na čelu mariborske mestne občine", str. 189.

¹⁵⁴ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 167, Zapisnik 1. seje mestnega sveta, ki se je vršila dne 8. 2. 1938.

¹⁵⁵ Fras, "Po sledih mariborskega župana dr. Alojzija Juvana", str. 44.

¹⁵⁶ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, t. e. 455, a. e. 6929, Statistika dece, 1936/37.

¹⁵⁷ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, t. e. 455, a. e. 6786, Statističen pregled gibanja v dečji postaji v poslovnem letu 1936/37.

¹⁵⁸ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, t. e. 455, a. e. 6786, Dnevno zavetišče, 1936/37.

dodatna prosta mesta v mladinskem domu, ampak je bila oskrba pri rejnikih za polovico cenejša kot v zavodu.¹⁵⁹

V tem obdobju je mestna občina začela nov korak v reševanju stanovanjske stiske prebivalcev barak in vagonov, med katerimi je bilo tudi mnogo otrok. Leta 1938 je tam živel 131 družin s 461 člani, pri čemer je treba upoštevati, da so imele mnoge družine tudi podnajemnike.¹⁶⁰ Del stanovalcev so leta 1938 preselili v nov stanovanjski kompleks ob Pregljevi ulici.¹⁶¹ V štirih stanovanjskih hišah je dobilo bivališče 80 najemnikov s skupno 315 družinskimi člani.¹⁶² "V barakah tema ali borna leščerba, v novih hišah električna razsvetljava. Tudi vodovod imajo: kleti in podstrešje ima vsaka stranka in angleška stranišča jim je zgradila mestna občina."¹⁶³ Najemniki so plačevali najemnino. Če je niso bili zmožni poravnati, jim je priskočil na pomoč socialnopolitični urad bodisi z zaposlitvijo bodisi z denarno podporo.

Opisane bivanjske razmere so bile veliko bolj spodbudne za normalen otrokov telesni in duševni razvoj. Gospodarska kriza v prvi polovici tridesetih let je še bolj poudarila vsedržno zavedanje o veliki pomembnosti preventive za zdrav fizični razvoj otrok in mladostnikov. Temni, vlažni stanovanjski prostori so bili izvor socialnih bolezni, v prvi vrsti tuberkuloze.

Z Zakonom o obvezni telesni vzgoji¹⁶⁴ so v državi uvedli obvezno telesno vzgojo za vso žensko in moško mladino v vseh šolah ter moško mladino do 20 leta starosti, ki je končala ljudsko šolo in ni več obiskovala šole. Izvajanje zakona je bilo v veliki meri prepuščeno občinam, predvsem v skrbi za moško mladino, ki se ni več šolala. Zanje je morala občina organizirati in financirati t. i. nedeljske tečaje, enkrat na teden po 90 minut. Telovadba se je v tečajih izvajala po vojaškem načelu in obsegala telovadbo na orodju, lahko atletiko, plavanje itd.; telovadba je morala biti torej vsestranska in prilagojena krajevnim potrebam in interesom. Namen takšne športne vzgoje ni bila zgolj fizična pripravljenost, ampak predvsem organizirati moško mladino, ki je bila po končani šoli v veliki meri prepuščena sama sebi, in hkrati dati tem tečajem značaj predvojaške vzgoje.¹⁶⁵

¹⁵⁹ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 167, Zapisnik seje mestnega ubožnega sveta mariborskega, ki se je vršila 26. 10. 1938.

¹⁶⁰ Več o tem Friš in Gostenčnik, "Dr. Alojzij Juvan – drugič na čelu mariborske mestne občine", str. 191–192.

¹⁶¹ Prav tam, str. 191.

¹⁶² "Na obisku pri bivših barakarjih", *Mariborski Večernik jutra*, 5. 1. 1939, št. 4, str. 4.

¹⁶³ Prav tam.

¹⁶⁴ *Službeni list kraljevske banske uprave dravske banovine*, št. 14, 17. 2. 1934, Zakon o obvezni telesni vzgoji.

¹⁶⁵ D. Ulaga, "Kaj hoče zakon o obvezni telesni vzgoji", *Samouprava: glasilo Županske zveze v Ljubljani* 3, št. 8 (1937), str. 130.

Če je bila pri osnovnošolski mladini v ospredju skrb za zdravje, je pri nedelj-skih tečajih zakon naredil korak naprej od omenjene osnovne ideje in prešel na polje vzgoje mladine, ki bo služila kralju in domovini.

Organizacija takšnih tečajev je za občine dejansko pomenila določeno mero finančne obremenitve, česar se je ministrstvo za telesno vzgojo zavedalo in zato zakon udejanjalo postopoma, upoštevajoč krajevne potrebe in možnosti. Kaj je to konkretno pomenilo za mestno občino Maribor? V letu 1937 še vedno ni v polni meri izvajala zakona, saj ni imela za ta namen izučenih učiteljev, primernih prostorov in dovolj finančnih sredstev.¹⁶⁶ Je pa že v letu 1934 sestavila seznam obveznikov za nedeljske tečaje in takšno evidenco natančno vodila.¹⁶⁷

V skrbi za telesno aktivnost in zdravje najmlajših, torej tistih, ki jih "starši ne morejo pošiljati v planine ali pa morje",¹⁶⁸ je mestna občina načrtovala v vsakem večjem okolišu izgradnjo otroških igrišč, ki bi bila izpostavljena soncu, le na obrobju igrišč bi bila drevesa.¹⁶⁹

Poslabšanje gospodarskih in s tem socialnih razmer konec 30. let zaradi izbruha druge svetovne vojne v Evropi je v mestni občini Maribor ponovno pokazalo na problem, ki ga je poskušala vseskozi blažiti ali odpraviti, to je beračenje otrok. Med njimi je bilo precej takšnih, ki so obiskovali pomožno šolo v Mariboru,¹⁷⁰ torej otrok z motnjami v duševnem razvoju.¹⁷¹ Mestni svet je sprejel načelni sklep o ustanovitvi dnevnega zavetišča za siromašne otroke pomožne šole.¹⁷² Dokončno rešitev omenjenega problema je prekinila okupacija, hkrati pa sprožila vzpostavitev socialne organizacije, prilagojene okupacijskim predpisom.

Problem otrok z motnjami v duševnem razvoju, zlasti tistih s težjimi težavami, ki so bili prepuščeni ulici, je bil vsebanovinski. V banovini v tem obdobju ni bilo zavodov za otroke s težjimi motnjami v duševnem razvoju, ki bi potrebovali vzgojo in oskrbo v za to prilagojeni ustanovi. V Ljubljani je sicer delovalo Zavetišče sv. Jožefa, a so tam mladoletniki bivali skupaj z odraslimi slaboumnimi, kar je bilo povsem neprimerno. Leta 1938 so otroke preselili v za to ustanovljen internat, a kapacitete so bile omejene. Banovina je poskušala težave reše-

¹⁶⁶ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 166, Zapisnik o 2. javni seji mestnega sveta mariborske mestne občine, ki se je vršila dne 15. 10. 1937.

¹⁶⁷ Prav tam.

¹⁶⁸ PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 167, Zapisnik 1. seje mestnega sveta mariborske mestne občine, ki se je vršila dne 26. 1. 1939.

¹⁶⁹ Prav tam.

¹⁷⁰ Fras, "Po sledih mariborskega župana dr. Alojzija Juvana", str. 45.

¹⁷¹ Več o pomožni šoli v Mariboru v Dunja Dobaja, "Razvoj pomožnega šolstva v Sloveniji v obdobju med obema vojnama s poudarkom na pomožni šoli v Mariboru", *Prispevki za novejšo zgodovino* 59, št. 3 (2019), str. 53–73 (dalje: Dobaja, "Razvoj pomožnega šolstva v Sloveniji med obema vojnama").

¹⁷² Fras, "Po sledih mariborskega župana dr. Alojzija Juvana", str. 45.

vati z vključevanjem otrok s težjimi motnjami v duševnem razvoju v pomožne oddelke ljudskih šol, kamor pa dejansko niso sodili, saj so zavirali učni proces, ki ni bil prilagojen zanje. Mnogi taki otroci so izpadli tudi iz tega sistema in so bili prepuščeni ulici.¹⁷³

Zaključek

Z industrijskim razvojem mestne občine Maribor so stopala v ospredje tudi socialna vprašanja in v okviru teh mladinsko skrbstvo. Temelji organizacije mladinskega skrbstva sicer niso bili tako trdni kot v Ljubljani, a je mariborska mestna občina postopoma izgrajevala organizacijo mladinskega skrbstva in se zavedala pomena zaščite otrok, katere temelj je bil Zakon o zaščiti dece in mladine iz leta 1922.¹⁷⁴ Aktivno se je vključila v reševanje socialne stiske družin, zlasti med gospodarsko krizo, ter v svojih proračunih socialnemu skrbstvu, v okvir katerega je sodilo tudi mladinsko skrbstvo, namenjala vsako leto več sredstev, v skladu s svojimi zmožnostmi.¹⁷⁵ Seveda so bile na sejah občinskega sveta prisotne tudi kritike, da se mladinskemu skrbstvu namenja premalo sredstev.¹⁷⁶ Takšne kritike so bile odraz medsebojnih medstrankarskih očitkov občinskih svetnikov. Ne glede na to pa je bilo v ospredju zavedanje o pomenu učinkovite organizacije mladinskega skrbstva.

¹⁷³ Dobaja, "Razvoj pomožnega šolstva v Sloveniji med obema vojnama", str. 71.

¹⁷⁴ *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, 9. 8. 1922, Zakon o zaščiti dece in mladine.

¹⁷⁵ Dragan Potočnik, "Gospodarske razmere v Mariboru med svetovnima vojnama", v: *Mesto in gospodarstvo. Mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju*, ur. Željko Oset, Aleksandra Berberih Slana in Žarko Lazarevič (Ljubljana–Maribor, 2010), str. 154.

¹⁷⁶ Npr. v PAM, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 163, Zapisnik o 3. redni seji mestnega občinskega sveta mariborskega dne 28. 3. 1928.

Dunja Dobaja

THE CONSTRUCTION OF YOUTH CARE IN THE MUNICIPALITY OF MARIBOR IN THE PERIOD BETWEEN THE TWO WORLD WARS

SUMMARY

The article focuses on the construction of youth care in the municipality of Maribor in the period between the two world wars. The legal basis for the organization of youth care was the Child and Youth Protection Act from 1922. With the disintegration of the Austro-Hungarian Monarchy after the First World War, most institutions for the social and health protection of minors remained in the Graz area. There was only a children's shelter in Maribor. As Ljubljana was in a better position with regards to the mentioned institutions, some of the children from the Maribor authorities were also cared for in Ljubljana institutions. Of course, the Ljubljana authorities gave priority to their minors in need of special protection.

A large number of orphans and neglected children after the war have encouraged also the Municipality of Maribor to build better youth care. With the resumption of industrial development in Maribor and the increase in the number of workers, social issues and, in this context, the care for young people also came to the forefront. This was another argument for the formation of a youth organization that will successfully implement the social protection of minors.

Archival documents, which are the main source of this article, testify about the efforts of the city municipality an organization of youth care, which will provide minors with better living and material conditions and thus healthy physical and mental development. In order to achieve this goal, an accurate record of children in need was the first condition. The city municipality was also supposed to be helped by citizens who would report cases of minors who found themselves in social distress or were otherwise endangered or neglected.

Until the outbreak of the economic crisis, the organization of youth care in the municipality of Maribor was actually built and as such successfully coped with the social challenges of the crisis. At that time, the municipality did not have the funds to solve the housing shortage of many families who lived in barracks and wagons in completely unsuitable conditions. It did however develop a system of supplementary action and came back to addressing the housing issues later-on when economic conditions were more favorable.

The article notes that the Municipality of Maribor has developed a successful system for youth care, which operated within the legal framework of

the Law on the Protection of Children and Youth. The organization, however, was built between criticism of the opposition and the approval of the majority in the city council. Despite constant accusations and repeated sharp discussions, the point of awareness was the need to take care of socially and medically endangered minors.

VIRI IN LITERATURA

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Mestna občina Maribor, AŠ 161–167 in AŠ 594.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Mestna občina Maribor, t. e. 139.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Mestna občina Maribor, t. e. 430.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Mestna občina Maribor, t. e. 455.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Mestna občina Maribor, t. e. 480.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond OŠ Franceta Prešerna Maribor, t. e. 64–65.

AS – Arhiv Republike Slovenije, fond Oblastni odbor mariborske oblasti.

Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo – Ljubljana, letnik 1922.

Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti – Ljubljana, letnik 1924.

Službeni list kraljevske banske uprave dravske banovine – Ljubljana, letnika 1930 in 1934.

Samouprava: glasilo Županske zveze v Ljubljani – Ljubljana, letnika 1937 in 1940.

Mariborski Večernik Jutra – Maribor, letnik 1929–1939.

Stiplovšek, Miroslav, "Prizadevanja banskega sveta dravske banovine za okrepitev vloge banovinske, okrajne in občinske samouprave pri pospeševanju razvoja Slovenije", dostopno na: www.lex-localis.info/KatalogPristojnosti/VsebinaDokumenta, pridobljeno: 24. 9. 2020.

.....

Antoličič, Gregor, "Dr. Vilko Pfeifer – prvi Slovenec na čelu mariborske občine po prevratu (1919–1920)", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 929–948.

Baš, Franjo, "Razvoj Maribora v l. 1918–1938", *Kronika slovenskih mest* 6, št. 2 (1939), str. 57–68.

Baš, Franjo, "Maribor (Mestna meja)", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 24, št. 3–4 (1929), str. 143–173.

Dobaja, Dunja, "Obravnavanje socialne in zdravstvene problematike na sejah mariborske oblastne skupščine v letih 1927–1929", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 81=Nv46, št. 1 (2010), str. 38–64.

Dobaja, Dunja, *Za blagor mater in otrok. Zaščita mater in otrok v letih 1919–1941* (Ljubljana, 2018).

Dobaja, Dunja, "Razvoj pomožnega šolstva v Sloveniji v obdobju med obema vojnama s poudarkom na pomožni šoli v Mariboru", *Prispevki za novejšo zgodovino* 59, št. 3 (2019), str. 53–73.

- Fras, Maksimiljan**, "Po sledih mariborskega župana dr. Alojzija Juvana", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 82=NV47, št. 4 (2011), str. 9–86.
- Friš, Darko**, "Razmah in napredek Maribora v času županovanja dr. Josipa Leskovarja", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 127–158.
- Friš, Darko**, "Maribor po prevratu in vladni komisar dr. Josip Leskovar", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 1 (2018), str. 191–216.
- Friš, Darko, in Gostenčnik, Nina**, "Dr. Alojzij Juvan – drugič na čelu mariborske mestne občine (1935–1941)", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 181–206.
- Grabeljšek, Nika**, "Socialnogospodarski okvir tekstilnih stavk v mariborskih tovarnah v tridesetih letih 20. stoletja", v: Oset, Željko, Berberih Slana, Aleksandra in Lazarevič, Žarko (ur.), *Mesto in gospodarstvo. Mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju* (Ljubljana–Maribor, 2010), str. 529–551.
- Gostenčnik, Nina**, "Dr. Franjo Lipold, mariborski mestni načelnik v letih 1931 do 1935", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 989–1018.
- Hazemali, David, Matjašič Friš, Mateja, Šela, Ana, in Schmidt Krajnc, Majda**, "Med priložnostmi in pomanjkanjem: Maribor v času prvega županskega mandata dr. Alojzija Juvana, 1928–1931", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 159–180.
- Jagodic, Vojo**, "Osnove sodobne zaščite otrok v Sloveniji", *Kronika slovenskih mest* 3, št. 3 (1936), str. 183–206.
- Kocijančič, Mario**, "Zakonodaja javnega zdravstva na Slovenskem od F. Lipiča do I. Pirca (1814–1940)", v: Zupanič Slavec, Zvonka (ur.), *Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem med prvo in drugo svetovno vojno in njegov utemeljitelj dr. Ivo Pirc (1891–1967)* (Ljubljana, 2005), str. 35–40.
- Lazarevič, Žarko**, "Maribor v slovenskem prostoru (skica dolgoročnih gospodarskih razmerij)", v: Oset, Željko, Berberih Slana, Aleksandra in Lazarevič, Žarko (ur.), *Mesto in gospodarstvo. Mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju* (Ljubljana–Maribor, 2010), str. 15–33.
- Pirc, Ivo**, *Zdravje v Sloveniji II. Zdravstvene prilike in delo bigijenskih ustanov v Sloveniji 1922–1936: spomenica ob petnajstletnici Higijenskega zavoda v Ljubljani* (Ljubljana, 1938).
- Potočnik, Dragan**, "Gospodarske razmere v Mariboru med svetovnima vojnama", v: Oset, Željko, Berberih Slana, Aleksandra in Lazarevič, Žarko (ur.), *Mesto in gospodarstvo. Mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju* (Ljubljana, Maribor, 2010), str. 139–157.
- Počkaj Horvat, Damijan**, "Demografske značilnosti Maribora in njegova notranja členitev", *Geografski vestnik*, št. 69 (1997), str. 45–72.
- Radovanovič, Sašo**, *Mariborske ulice* (Maribor, 2005).
- Stiplovšek, Miroslav**, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929: avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjanje parlamentarizma* (Ljubljana, 2000).

DOI 10.32874/SHS.2021-06
1.01 Original Scientific Paper

Retribution against Collaborators of the Occupiers after the End of the Second World War: The Concept of "National Honour"

Mateja Čoh Kladnik

Ph.D., Research Associate
Study Centre for National Reconciliation
Tivolska 42, SI-1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: mateja.coh.kladnik@scnr.si

Abstract:

Courts of national honour were established in some European countries after the end of the Second World War. These were special courts which assisted in the process of "cleansing" or the process of post-war retribution against collaborators of the occupiers. The author presents the criminal procedures for acts against national honour in Czechoslovakia, Croatia, Slovenia and Serbia. The courts of national honour assumed the role of revolutionary courts and through their operation contributed to the final seizure and consolidation of the Communist Party's power. They participated in the process of changing the socio-economic structure of the state. Trials before the courts of national honour violated one of the fundamental legal principles – *nullum crimen sine lege*: acts (the collaboration with the occupier) tried by the courts of national honour were not considered crimes at the time that they were committed.

Key words:

Second World War, occupation, collaboration, retribution against collaborators of the occupier, courts of national honour, trials, forced labour, confiscation of property, Czechoslovakia, Slovenia, Croatia, Serbia, 1945

Studia Historica Slovenica

Humanities and Social Studies Review

Maribor, 21 (2021), No. 1, pp. 167–196, 88 notes, 3 pictures

Language: Original in English (Abstract in English and Slovene, Summary in Slovene)

Introduction

British historian Tony Judt characterised the Second World War as a war of "occupation, of repression, of exploitation and extermination, in which soldiers, storm-troopers and policemen disposed of the daily lives and very existence of tens of millions of imprisoned peoples".¹ Additionally, the war was heavily marked by collaboration and resistance against the occupiers,² and in some places even by civil war and revolution (in Slovenia or Yugoslavia).³ This is why the natives' arbitrary retribution against the members of foreign occupying armies as well as their collaborators and supporters at home was to be expected after the end of the war. Considering the occupiers' numerous violent and denationalising measures (expulsion, assimilation, concentration camps, shootings of hostages etc.), fear of such retribution was certainly justified. This problem was present everywhere where the occupier's violence left deep wounds and nightmarish memories of the difficult years of total war.

Towards the end of the war, people across all of Europe made increasingly loud appeals for the punishment of (alleged) "collaborationists", meaning those who (supposedly) collaborated with the occupiers in any way. During the German army's retreat and the re-establishment of legitimate governments, "popular frustrations and personal vendettas /.../ led to a brief but bloody cycle of score-settling". In the final months of the war, some 10,000 people were killed in France in "extrajudicial" proceedings, and around 15,000 people met the same fate in Italy. Such acts of vengeance were much less frequent in west-

¹ Tony Judt, *Povojna Evropa, 1945–2005* (Ljubljana, 2007) (hereinafter: Judt, *Povojna Evropa*), p. 28.

² Cf.: István Deák, *Evropa na zatožni klopi: kolaboracija, odpor in povračilni ukrepi med drugo svetovno vojno* (Mengeš, 2015) (hereinafter: Deák, *Evropa na zatožni klopi*), pp. 71–72. More on this also in the following: Ian Buruma, *A Year Zero: A History of 1945* (New York, 2013); Timothy Snyder, *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin* (New York, 2010); Kevin McDermott, Matthew Stibbe, *Revolution and resistance in Eastern Europe: challenges to communist rule* (Oxford–New York, 2006); Norman M. Naimark, *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth Century Europe* (Cambridge, 2001); István Deák, Jan T. Gross, Tony Judt, *The politics of retribution in Europe: World War II and its aftermath* (Princeton, NJ, 2000); *Resistance in Western Europe*, ed. Bob Moore (Oxford, 2000); *Resistance and Revolution in Mediterranean Europe 1939–1948*, ed. Tony Judt (London–New York, 1989); Gerhard Hirschfeld, *Nazi Rule and Dutch Collaboration: The Netherlands Under German Occupation, 1940–1945* (Oxford, 1988).

³ Cf.: Janko Prunk, "Idejni in praktični vzori slovenske komunistične revolucije 1941–1945", *Studia Historica Slovenica* 17, No. 1 (2017), pp. 237–244; Vida Deželak Barič, "Priprave in izvedba revolucionarnega prevzema oblasti na Slovenskem leta 1945", *Studia Historica Slovenica* 16, No. 2 (2016), pp. 374–396; *Slovenia in 20th century, The legacy of totalitarian regimes*, ed. Mateja Čoh Kladnik (Ljubljana, 2016); *O vzponu komunizma na Slovenskem*, ed. Lovro Šturm (Ljubljana, 2015); Ljuba Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti 1944–46* (Ljubljana, 2013); Vida Deželak Barič, *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943* (Ljubljana, 2007); Tamara Griesser Pečar, *Razdvojeni narod, Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija* (Ljubljana, 2005); Dieter Blumenwitz, *Okupacija in revolucija v Sloveniji, 1941–1946* (Klagenfurt–Ljubljana–Vienna, 2005); Jera Vodušek Starič, *Prevzem oblasti 1944–1946* (Ljubljana, 1992) (hereinafter: Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*).

ern European countries; around 265 people in Belgium and fewer than 100 in the Netherlands were killed this way.⁴ In Poland, underground courts operated throughout the war, and partisan courts in Yugoslavia and the Soviet Union tried already during the war as well. In Budapest, the first session of the people's court was held in January 1945, when armies were still clashing to end the war.⁵

In certain parts of Europe, Western Allies decided to implement a transitional military administration for fear of some resistance movements' vengefulness; this fear was particularly present where the Communist Party had a strong role in the resistance movement. They appealed to the people not to allow any kind of popular trial, but to leave such matters for competent courts to solve.⁶

The first trials and political purges in the sense of retribution against the occupiers' collaborators began across all of Europe soon after the end of the war. According to Hungarian historian István Deák, these proceedings were "one of the greatest social and demographic upheavals in history". Courts assumed a revolutionary role in many European countries; they not only tried collaborators of the occupiers, traitors, and war criminals but also became an instrument of the authorities for the "cleansing" of society.⁷ Many countries had undertaken retribution this way before the Nuremberg International Military Tribunal even began operating.⁸ This became particularly apparent in eastern and central European countries, where the process of political "purging" (not only due to wartime events anymore) continued into the early '50s. There the central role in the proceedings connected with retribution after the end of the war belonged to score-settling, political calculation, revenge and bloodshed.⁹

After the end of the war, the strictest sentences were being passed in Norway, Denmark and the Netherlands – countries in which a strong resistance movement had developed during the war. In Norway they tried around four per

⁴ Judt, *Povojna Evropa*, pp. 59–60.

⁵ Deák, *Evropa na zatožni klopi*, p. 326.

⁶ Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, p. 187.

⁷ Deák, *Evropa na zatožni klopi*, pp. 311, 326.

⁸ The punishment of Nazi war criminals after the end of the war was being mentioned already during the war (at the 1943 conference in Moscow) and was more concretely discussed at Yalta in 1945. The Nuremberg International Military Tribunal was established at the beginning of August 1945 with a charter signed in London by the representatives of the United Kingdom, the United States of America, France, and the Soviet Union. Among other matters, the charter determined three categories of crimes (crimes against peace, war crimes and crimes against humanity). The main trials against the top-ranking representatives of the Nazi regime were held between November 1945 and October 1946. More on the court and the trials: "Charter of the International Military Tribunal ('London Agreement')", available at: www.refworld.org/docid/3ae6b39614.html, accessed: 3. 8. 2020; "Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal", available at: www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/NT_major-war-criminals.html, accessed: 3. 8. 2020; *United Nations Documents 1941–1945*, Royal Institute of International Affairs, London, New York 1946, available at: archive.org/details/unitednationsdoc031889mbp/page/n11/mode/2up, accessed: 3. 8. 2020.

⁹ Judt, *Povojna Evropa*, p. 67.

cent of the population for wartime collaboration with the occupier. In Western and Northern Europe, women who were accused of associating with German soldiers and having intimate relations with them were treated particularly harshly. They were punished by shaving their heads, and when the hair grew back, they were mostly "reaccepted into society". This was different in Eastern Europe, where the main targets of the prosecutors and courts were "the old nobility and former officers and officials, especially if their members belonged to an ethnic minority".¹⁰

In certain European countries, trials for acts against national honour were held after the end of the Second World War. Special courts for this purpose were established in certain places. They were known in the Netherlands, France, Bulgaria, Romania, Czechoslovakia and in all Yugoslav nations.¹¹ The notion of honour began being linked to nationality towards the end of the Second World War. However, the regulations that defined offences and crimes against national honour did not specify what exactly this was supposed to mean. Therefore, we can generally say that these courts tried persons who (allegedly) collaborated with occupiers during the war in any way and with their actions "impaired and tainted the honour of the nation".¹² According to some reports, courts of national honour are connected with Soviet ideas about similar courts that were organised within military units. They tried breaches of military honour, virtue and morale, and disagreements or conflicts among officers.¹³

After the end of the war, the French prosecuted collaboration with the occupier, and the courts imposed punishments for acts against national hon-

¹⁰ Deák, *Evropa na zatožni klopi*, pp. 330–333.

¹¹ Cf.: Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, p. 187; Marjan Mehle, "O vlogi vojaških in narodnih sodišč ter sodišča slovenske narodne časti", *Slovenski poročevalec*, 20. 7. 1945, No. 78, p. 3.

¹² Benjamin Frommer, *National Cleansing: Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia* (Cambridge, 2005) (hereinafter: Frommer, *National Cleansing*); Momčilo Mitrović, *Srpska nacionalna čast pred zakonom 1945. godine* (Belgrade, 2007) (hereinafter: Mitrović, *Srpska nacionalna čast pred zakonom*); Martina Grahek Ravančič, "U ime naroda: rad sudova za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj", in: *Človekove pravice in temeljne svoboščine: za vse čase!*, eds. Marta Milena Keršič and Damjan Hančič (Ljubljana, 2017) (hereinafter: Grahek Ravančič, "U ime Naroda"); Mateja Čoh Kladnik, "Kazensko sodstvo poleti 1945", in: *Brezpravje "v imenu ljudstva"*, ed. Mateja Čoh Kladnik (Ljubljana, 2016) (hereinafter: Čoh Kladnik, "Kazensko sodstvo poleti 1945"), pp. 81–90; Milko Mikola, *Rdeče nasilje, Represija v Sloveniji po letu 1945* (Celje, 2012) (hereinafter: Mikola, *Rdeče nasilje*), pp. 282–296; Mojca Kobale, *Sodišče narodne časti* (Maribor, 2010); Mateja Čoh, *"V imenu slovenskega naroda: krivi!"* (Maribor, 1998); Milko Mikola, *Sodni procesi na Celjskem 1944–1951* (Celje, 1995) (hereinafter: Mikola, *Sodni procesi na Celjskem*), pp. 92–94; Roman Brunšek, *Procesi pred sodišči narodne časti v ljubljanskem okrožju* (Ljubljana, 1993); Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, pp. 275–278.

¹³ Mitrović, *Srpska nacionalna čast pred zakonom*, pp. 12–13.

The defendants before the Nuremberg International Military Tribunal (Wikimedia Commons)

our; amnesty for such crimes was declared in 1953.¹⁴ Deák states that the judgments of French post-war courts were "relatively mild".¹⁵ Judt adds that "collaboration" was punished much less severely since it was more widespread; after all, "the state itself was the chief collaborator". Nobody was punished for crimes against humanity; the responsibility for these acts (and other war crimes) was ascribed solely to the Germans.¹⁶ In France, the common targets of the prosecutors were mainly actors and actresses, cabaret singers, journalists, authors, poets and philosophers.¹⁷ The main punishment imposed by French courts was

¹⁴ Decision of the Constitutional Court of the Republic of Slovenia No. U-I-248/96 (Act on the Punishment of Crimes against the Slovenian National Honor), available at: [/www.us-rs.si/documents/d8/19/u-i-248-962.pdf](http://www.us-rs.si/documents/d8/19/u-i-248-962.pdf) and the separate assenting opinion of Lovro Šturm, available at: www.us-rs.si/documents/d8/19/u-i-248-96-lm-sturm2.pdf, accessed: 6. 8. 2020. Described in more detail by Robert Aron, *Histoire de l'épuration* (Paris, 1969).

¹⁵ Deák, *Evropa na zatožni klopi*, p. 333.

¹⁶ Judt, *Povojna Evropa*, p. 64.

¹⁷ Cf.: Jonathan Fenby, *France. A Modern History from the Revolution to the War With Terror* (New York, 2016), pp. 316–319.

"national degradation", which was introduced on 26 August 1944, right after the liberation of Paris. This punishment meant that the convicted could not be in certain public functions (e.g. a lawyer, judge or teacher, the leader of a publishing, radio or film company, the director of an insurance company or a bank) or wear military decorations. The courts imposed this punishment on 49,723 French people, and 11,000 state officials were deposed or punished in some other way. They could mostly become employed again after six years. The purge touched around 350,000 French people, but their lives and careers were not severely affected according to Judt.¹⁸

In the Netherlands, where there was a strong resistance movement on the one hand and a large number of Nazi sympathisers on the other, they knew offences against national honour as well; one of them was "sympathising with Nazism". Their resistance movement encouraged mass arrests, and 60,000 suspects were arrested by the end of June 1945. The suspects lived in very difficult conditions. Special courts that tried offences against national honour were appointed by the Dutch Minister of Justice; its members were laypersons – people without an education in the field of law. More severe cases were tried by extraordinary courts. If the matter at hand was high treason, it was tried by military courts. The possible punishments that a court could impose for offences against national honour were internment, confiscation, and loss of honorary rights.¹⁹

The case of Czechoslovakia: retribution and cleansing

After the end of the Second World War, power in Czechoslovakia was seized by the National Front,²⁰ which ruled the country for nearly three years until the communist coup in February 1948. It immediately began the process of "national cleansing" (Cze. *národní očistá*). The goal of the process was to punish Nazi criminals and collaborators of the occupier as well as to prevent potential similar crimes in the future. For this purpose, they established an extensive system of extraordinary popular and other courts and other institutions whose goal was "to cleanse" society of all who betrayed the Czechoslovak state

¹⁸ Judt, *Povojna Evropa*, p. 64.

¹⁹ Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, pp. 187–188.

²⁰ The agreement on the formation of the Czechoslovak post-war government was reached in Moscow in March 1945. The National Front government consisted of the representatives of the following six parties: the National Socialist Party, the People's Party, the Slovak Democratic Party, the Social Democratic Party, the Communist Party of Czechoslovakia and the Communist Party of Slovakia. Czech and Slovak resistance organisations were not represented (William M. Mahoney, *The history of the Czech Republic and Slovakia* (Santa Barbara–Denver–Oxford 2011) (hereinafter: Mahoney, *The history of the Czech Republic and Slovakia*), pp. 189–191, 197).

or oppressed its citizens with their actions. This period had two main processes that strongly shaped post-war retribution against (alleged) collaborators of the occupier. The first was the expulsion of Sudeten Germans and the settlement of Czechs from Moravia and Bohemia into the Sudetenland, and the second was the political struggle for power.²¹

The Czech post-war authorities' measures for the punishment of the occupier's collaborators had a legal basis in three decrees signed by the country's president, Edvard Beneš. The first one was the *Decree on the punishment of Nazi criminals, traitors and their accomplices, and on the Extraordinary People's Courts* of 19 June 1945. The main purpose of the decree was to punish "[w]hoever, during the period of heightened danger to the Republic /.../ committed the following crimes in the service or in the interest of Germany, its allies, a movement hostile to the Republic, or its (the movement's) organizations or members". Its preamble contained the following:

The shocking crimes committed by the Nazis and their treasonous accomplices in Czechoslovakia call for stern justice. The oppression of the homeland and the murder, enslavement, robbery, and humiliation to which the Czechoslovak people were subjected, and all of the extreme German barbarities in which, regrettably traitorous Czechoslovak citizens also took part (including some who abused their high office, mandate, or rank), must be punished without delay in order to eradicate completely the Nazi and fascist evil.²²

The decree defined four groups of crimes, namely crimes against the state,²³ crimes against persons,²⁴ crimes against property and the crime of denuncia-

²¹ Frommer, *National Cleansing*, pp. 2, 28–31; Mahoney, *The history of the Czech Republic and Slovakia*, pp. 190–195.

²² Frommer, *National Cleansing*, pp. 3, 63–94, 348–363; www.zakonypreludi.sk/zz/1945-16, accessed: 1. 4. 2020; en.wikipedia.org/wiki/Beneš_decrees#List_of_decrees, accessed: 1. 4. 2020.

²³ Among the major crimes against the state were the following: involvement in the preparation of a conspiracy against the state, betrayal of state secrets, violence against constitutional authorities, membership in Nazi political, military, paramilitary and voluntary organisations (e.g. the SS, the NSDAP, the Sudeten German Party) and membership in any Czech or Slovak organisations that collaborated with the occupier during the war (e.g. the Czech fascist organisation Vlájka, the armed militia of the Slovak People's Party called the Hlinka Guard), promotion and support of fascist and Nazi ideas, illegal acts of occupying military command and administrative authorities, opposition against and obstruction of efforts for the liberation of the state and jeopardising the safety of its citizens. Assistance in and endorsement of crimes against the state were punishable equally as the crimes themselves (Frommer, *National Cleansing*, pp. 348, 349, 357; Mahoney, *The history of the Czech Republic and Slovakia*, pp. 182–184).

²⁴ Crimes against persons were public violence, ordering the performance of forced labour for the benefit of the occupiers and their allies, responsibility for the loss of liberty of an individual or of a greater number of persons, causing the death or deportation of an individual or several persons, and grievous bodily harm to an inhabitant (Frommer, *National Cleansing*, pp. 350–352).

tion. Actions sanctioned by the decree and the punishments provided for these actions were more concretely specified for each group. The lowest punishment for all crimes was imprisonment for five years (the highest being imprisonment for life); in cases with particularly aggravating circumstances, courts had to impose the penalty of death. The magnitude of the punishment depended on the consequences that the act had for the country, society and individuals. Some of the crimes and the enforcement of some punishments in the decree were not time-barred.²⁵

For the purpose of trials for crimes on the basis of the decree on the punishment of Nazi criminals, Extraordinary People's Courts were established; the courts operated from 9 July 1945 until 1948 in the form of five-member senates.²⁶ Apart from prison sentences and the death penalty, the courts could impose the following sanctions: temporary or permanent loss of civic honour,²⁷ enforcement of an imposed prison sentence in special forced labour units, and partial or complete confiscation of property for the benefit of the state.²⁸

The proceedings before the extraordinary court began on the proposal of the public prosecutor, who was appointed by the government or by the Minister of Justice acting under authority of the government. The proceedings were public, and the trial could not last longer than three days. The accused had the right to counsel; the court had the possibility to appoint counsel ex officio and was obligated to do so if the trial was held in the absence of the accused. There was no appeal against the judgement. The death penalty had to be carried out within two hours of the pronouncement of the judgement or within 24 hours in exceptional cases.²⁹

In Czechoslovakia, the Extraordinary People's Courts pronounced 713 death sentences to "traitors, collaborators and fascist elements" and 741 life sentences and 19,888 shorter prison sentences. The Czech post-war judici-

²⁵ Frommer, *National Cleansing*, pp. 348–356.

²⁶ The president of the senate had to be a professional judge, whereas the other members were so-called people's judges (laypersons). The presidents of the courts, their deputies, and the professional judges were appointed by the president of the republic on the proposal of the government; the list of appropriate candidates was prepared by District National Committees. The committees also prepared the lists of candidates for the so-called people's judges, who were appointed by the government (Frommer, *National Cleansing*, p. 358; en.wikipedia.org/wiki/Beneš_decrees#List_of_decrees, accessed: 1. 4. 2020).

²⁷ The loss of civic honour included the permanent forfeiture of decorations, orders, honorary distinctions, positions in public service, university degrees, and all remunerations from public funds; forfeiture of the right to vote, the right to be elected or appointed to public office and the right to vote on public matters; forfeiture of the legal capacity to hold important positions in associations, clubs and companies, forfeiture of the legal capacity to give public addresses and to work in educational or cultural institutions and enterprises (Frommer, *National Cleansing*, pp. 355–356).

²⁸ *Ibid.*, p. 355.

²⁹ *Ibid.*, pp. 359–362.

ary was rather preoccupied with the unclear category of "crimes against the nation", which was particularly noticeable in the punishment of Sudeten Germans.³⁰

Let us mention the second important decree, namely the Decree on the National Court of 19 June 1945,³¹ which was the basis for the establishment of the National Court in Prague.³² Between 9 July 1945 and the end of 1946, this court tried the highest-ranking officials and leaders of the Protectorate of Bohemia and Moravia³³ for their collaboration with the occupier, namely on the basis of the decree on the punishment of Nazi criminals.

The case of Czechoslovakia: offences against national honour

The third important decree in the process of "cleansing" in Czechoslovakia was the *Decree on the punishment of some offences against national honour*, which Beneš signed on 27 October 1945. The authorities were displeased with the work of the Extraordinary People's Courts, which, according to them, were incapable of punishing collaborators of the occupier who committed "smaller" crimes. The decree was thus that with which the authorities gave power to local authorities, who in turn would punish "the unbecoming behaviour insulting to the national sentiments of the Czech people";³⁴ i.e. offences against national honour.

³⁰ Judt, *Povojna Evropa*, pp. 68–69.

³¹ Frommer, *National Cleansing* 5, pp. 267–314, 364–370; www.zakonypreludi.sk/zz/1945-17, accessed: 1. 4. 2020; en.wikipedia.org/wiki/Beneš_decrees#List_of_decrees, accessed: 1. 4. 2020.

³² The National Court deliberated in seven-member senates. The president of the National Court and his two deputies, all of which had to be professional judges, were appointed by the president of the republic on the government's proposal. The list of appropriate candidates for the position of associate judges (senate members) was prepared by the Ministry of Justice. They had to be "patriots" who had distinguished themselves by participating in the resistance against the occupier either at home or abroad. The senate members could also be those who were victims of the occupiers' system. The decree provided the proceedings before the court, the delivery of the judgement and the enforcement of the punishment. The convicted had no option of appealing against the judgement (Frommer, *National Cleansing*, pp. 364–370).

³³ On the night of 29–30 September 1938, Hitler, Mussolini, Arthur Neville Chamberlain and Édouard Daladier signed the Munich Agreement, which enabled the annexation of the Sudetenland to the German Reich; in exchange, Hitler was supposed to respect the sovereignty of the remaining part of Czechoslovakia. In mid-March 1939, German units began advancing towards Czechoslovakia and occupied it, and Hitler declared the establishment of the Protectorate of Bohemia and Moravia in Prague. Parts of Czechoslovakia were annexed by Poland and Hungary, and Slovakia declared independence and became a German satellite. The Protectorate's administration was Czech but was under the control of Germans from the Reich and Sudeten Germans (Mahoney, *The history of the Czech Republic and Slovakia*, pp. 165–172; Deák, *Evropa na zatožni klopi*, pp. 79–84).

³⁴ Frommer, *National Cleansing*, pp. 3, 10, 186–227, 371–372; www.zakonypreludi.sk/zz/1945-138, accessed: 1. 4. 2020, www.moderni-dejiny.cz/clanek/maly-retribucni-dekret/, accessed: 6. 4. 2020; en.wikipedia.org/wiki/Beneš_decrees#List_of_decrees, 1 April 2020.

The decree was very short, with only four articles in total. It determined that

[w]hoever, during the period of heightened danger to the Republic /.../ undermined public morale by unbecoming behavior insulting to the national sentiments of the Czech or Slovak people, will be punished - if the act is not a criminal offense punishable by the courts - by District National Committees with up to one year in prison, a fine up to 1,000,000 Czechoslovak crowns, or public censure, or with two or three of these punishments.³⁵

The implementation of the decree was under the jurisdiction of the Interior Ministry, which issued several directives. The most extensive one was the directive of 26 November 1945, which provided that each District National Committee had to establish an "independent" Penal Adjudication Commission (Cze. *trestní nalézací komise*). Although the directive clearly provided that at least one member of the commission had to be a jurist, this provision was not put into practice. The four-member commissions, which consisted of one representative from each of the Czech political parties, often operated without jurists. The accused did not have access to the evidence, could not call witnesses for questioning or present evidence to their benefit. According to the directive, the purpose of the commission was namely to gather evidence both to and against the benefit of the accused. This meant that the commission members were simultaneously investigators, prosecutors, counsels and judges. The accused had the right to counsel, but the commission did not have to consider the counsel's opinion. The trials were carried out behind closed doors, and the public was completely excluded.³⁶

Unlike the proceedings before Extraordinary People's Courts based on the decree on the punishment of Nazi criminals, the directive allowed appeals against the judgements to the criminal board of appeal at the Provincial National Committees in Prague and Brno. Those who were convicted could also appeal to the supreme administrative court, but this appeal did not delay the enforcement of the punishment.³⁷

The Interior Ministry's directive enabled the penal commissions to try even the persons who had already been tried by the Extraordinary People's Courts but had had charges against them dropped or had committed a crime for which they could not be sentenced to the lowest punishment, which was the prison sentence of five years. The penal commissions took such cases over and

³⁵ Frommer, *National Cleansing*, pp. 371–372.

³⁶ *Ibid.*, pp. 192–194.

³⁷ *Ibid.*, p. 195.

THE SMALL DECREE (NO. 138/1945)

Decree of the President of the Republic of 27 October 1945, no. 138 Coll.,
on the punishment of some offenses against national honor

Upon the proposal of the government, I decree:

§ 1

- (1) Whoever, during the period of heightened danger to the Republic (§ 18 of the Decree of the President of the Republic of 19 June 1945, no. 16 Coll., on the punishment of Nazi criminals, traitors and their accomplices and on the Extraordinary People's Courts), undermined public morale by unbecoming behavior insulting to the national sentiments of the Czech or Slovak people, will be punished – if the act is not a criminal offense punishable by the courts – by District National Committees with up to one year in prison, a fine of up to 1,000,000 Czechoslovak crowns, or public censure, or with two or three of these punishments.
- (2) If a fine is imposed, an alternate sentence of imprisonment for up to one year, depending on the severity of the offense, should be imposed if the fine cannot be recovered. If a term of imprisonment was imposed along with the fine, the term of imprisonment and the alternate punishment of prison time together must not exceed a period of one year.
- (3) Directives issued in this matter by the Minister of the Interior are binding on the national committees.

§ 2

The period of time during which the perpetrator was held in custody shall be considered time served of the sentence of imprisonment (Constitutional Decree of the President of the Republic of 27 October 1945, no. 137 Coll., on the detention of persons considered politically unreliable during the revolutionary period).

§ 3

The acts punishable under § 1 are subject to a six-month statute of limitations. The period of limitation shall begin on the day on which the act was committed; in the case of acts committed prior to this decree coming into effect, the period of limitation shall begin on the day this decree takes effect.

§ 4

This decree comes into effect on the day of its pronouncement and is valid in the lands of Bohemia and Moravia-Silesia; it shall be executed by the Minister of the Interior.

Signed:

Dr. Beneš
Nosek
Fierlinger

The Czechoslovak Decree on the punishment of some offences against national honour (Frommer, *National Cleansing*, pp. 371–372)

sentenced people to lower punishments. The directive thus created a lower threshold for the punishment of certain acts. American historian Benjamin

Frommer estimated that around 8000 people who had been previously pardoned by Extraordinary People's Courts were sentenced this way.³⁸

The decree on the punishment of offences against national honour offered the national committees a very powerful tool in the political struggle against their opponents: deprivation of the right to vote. The political programme of the Czechoslovak government foresaw the exclusion of "traitors of the nation, fascists and other enemies of the people" from political life and the deprivation of the right to vote of all "traitors of the nation and helpers of the enemy". Additionally, persons convicted for acting against national honour could not acquire a "certificate of national reliability". Without such a certificate, they were "outcasts", which meant that they were unable to gain employment, assume a public function or practice a profession important for the functioning of society and the state.³⁹

The penal commissions were soon overwhelmed by numerous cases. The communist authorities took advantage of this and prolonged the work of the penal commissions with numerous setbacks until they were dissolved on 4 May 1947. The Interior Ministry never published the final number of those who were convicted for offences against national honour. The penal commissions received 179,896 cases, a quarter of which they concluded by convicting the accused and nearly half of which they rejected. According to Frommer, the high level of acquittals points to the "civic, legal, and human honor of those who dealt with these cases and did not submit to pressure or to the hateful psychosis of revenge". He also points out that many charges were made-up, exaggerated or were often the consequence of "personal hatred or vengeance" of complainants against the accused. Unsettled cases were taken over by district courts after the dissolution of penal commissions, and Frommer estimates that the district courts rejected the majority of charges for acts against national honour.⁴⁰

However, neither the decree nor the Interior Ministry's directive defined what "national honour" was even supposed to have meant. Penal commissions, which tried acts against national honour, punished Nazi sympathisers, corruptible opportunists and those who caused great suffering during the occupation with their violent actions.⁴¹

³⁸ Ibid., pp. 195–199.

³⁹ Ibid., pp. 209, 213.

⁴⁰ Ibid., pp. 218–220.

⁴¹ Ibid., pp. 226–227.

Serbia, Croatia and Slovenia: the establishment and organisation of courts of national honour

Courts of national honour were established in former Yugoslav republics, the first being Serbia, where the war ended first. As stated by Serbian historian Momčilo Mitrović, the courts for offences and crimes against Serbian national honour were established as an institution of the revolutionary authorities with a precise task – the "retribution against the opponents of the national liberation struggle".⁴²

The intention of establishing the Serbian court of national honour was confirmed at the meeting of the assembly of the Anti-fascist Council for the National Liberation of Serbia, which was held from 9 to 12 November 1944. There representatives determined basic guidelines and adopted certain regulations that were the basis for the operation of the court of national honour. Among the more significant ones were ordinances expressing the intention of convicting anyone in the territory of Serbia who had committed an offence or crime against Serbian national honour during occupation. This category included everything that could not be defined as high treason or as assistance to the occupiers in committing war crimes. The court of national honour in Serbia was formally established on 21 December 1944, when they adopted the *Ordinance on the establishment of the Court for the Trial of Crimes and Offences against Serbian National Honour*. The organisation of the courts was slow, and one of the main problems was the lack of suitable (legal) staff.⁴³

The court of national honour in Croatia was also part of the revolutionary process of the communist seizure and consolidation of power after the war, a process in which the communist authorities settled scores with collaborators of the occupier, national traitors, (potential) opponents of the system as well as with those who did not participate in the national liberation struggle.⁴⁴ The court of national honour was established on the basis of the *Ordinance on the protection of the national honour of Croats and Serbs in Croatia*, which

⁴² Mitrović, *Srpska nacionalna čast pred zakonom*, pp. 11, 14.

⁴³ Ibid., pp. 19–22.

⁴⁴ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991., Od zajedništva do razlaza* (Zagreb 2006), pp. 60–63; Zdravko Matić, "Djelovanje Suda za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj 1945. – osvrt na Srednjojadrmatinski okrug i presudu Mati Podrugu iz Dicma", in: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, No. 60/2018, p. 351, available at: hrcak.srce.hr/file/309572, accessed: 3. 8. 2020; Vladimir Geiger, Mate RupiĆ, Zdravko Dizdar, Šimun Penava, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946., Dokumenti: Slavonija, Srijem i Baranja* (Slavonski Brod, 2006) (hereinafter: Geiger et al., *Partizanska i komunistička represija: Slavonija, Srijem i Baranja*), p. 37, available at: hips.b.hr/wp-content/uploads/2013/01/partizanski_zlocini2-sadrzaj.pdf, accessed: 25. 3. 2020.

was adopted 24 April 1945 by the Presidium of the Anti-fascist Council for the National Liberation of Croatia.⁴⁵

The aforementioned ordinance was the basis for the detailed instructions regarding its implementation, which were issued on 9 May 1945 by the Ministry of Justice of the federative Croatia. Member of the central committee of the Communist Party of Croatia and Minister of Justice Dušan Brkić felt at the time that the courts of national honour were not doing their work in a satisfactory way, noting that

[c]ourts for the protection of national honour are not up to par with their tasks, since the district Party committees and the courts themselves did not understand that these are revolutionary courts, they did not understand that this is a way of swiftly and actively purging the enemies in our ranks.

The authorities found that the courts did not comply with the instructions on how to convict the occupier's collaborators, which they thought of as the judges "not being politically profiled".⁴⁶ The operation of the court of national honour was connected with the secret political police Ozná. It is evident from the document of the Ozná for the Zagreb region of December 1944 that the courts should "accept the opinion of the Ozná" regarding how they should punish the accused. The Ozná is said to have been sending such instructions, which were later supposed to be burned, to the court "without our header and stamp".⁴⁷

The establishment of the court of national honour in Slovenia⁴⁸ was being planned by the Communist Party already before the end of the war, since its central committee adopted a short directive on its establishment on 7 March

⁴⁵ Zdravko Dizdar, Vladimir Geiger, Milan Pojić, Mate Rupić, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946., Dokumenti* (Slavonski Brod, 2005) (hereinafter: Dizdar et al., *Partizanska i komunistička represija: Dokumenti*), p. 94, available at: issuu.com/hip-zagreb/docs/pzi_1/4, accessed: 23. 3. 2020.

⁴⁶ Grahek Ravančič, "U ime naroda", p. 172; Dizdar et al., *Partizanska i komunistička represija: Dokumenti*, p. 235; Geiger et al., *Partizanska i komunistička represija: Slavonija, Srijem i Baranja*, pp. 37, 309, 343, 344; Vladimir Geiger, Mate Rupić, Mario Kevo, Egon Kraljević, Zvonimir Despot, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946., Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska* (Zagreb, 2008) (hereinafter: Geiger et al., *Partizanska i komunistička represija: Zagreb i središnja Hrvatska*) pp. 577–578, available at: issuu.com/hip-zagreb/docs/pzi_3a, accessed: 27. 3. 2020; Mate Rupić, Vladimir Geiger et al., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946., Dokumenti: Dalmacija* (Slavonski Brod–Zagreb, 2011) (hereinafter: Rupić et al., *Partizanska i komunistička represija: Dalmacija*), p. 53, available at: hipsb.hr/wp-content/uploads/2013/01/partizanski_zlocini4-sadrzaj.pdf, accessed: 26. 3. 2020.

⁴⁷ Zdenko Radelić, "Represija na Hrvaškem po drugi svetovni vojni", *Prispevki za novejšo zgodovino* 53, No. 1 (2013), p. 261.

⁴⁸ Mateja Čoh Kladnik, "Narod sodi": *Sodišče slovenske narodne časti* (Ljubljana, 2020).

1945, stating the following: "Courts of national honour must be organised."⁴⁹ Regarding the preparations for the establishment of the court of national honour, member of the politburo and president of the Slovenian government Boris Kidrič stressed the following: "Propaganda in advance, demand harsh punishments. Show what the masses have suffered – ignite proper rage."⁵⁰

The Court of Slovenian National Honour was formally established with the *Act on the Punishment of Crimes and Offences against Slovenian National Honour*, which was adopted without discussion by the Presidium of the Slovenian National Liberation Council on 5 June 1945 and which was officially published four days later. As follows from the Act, this was a special court that would "try crimes and offences against Slovenian national honour committed in the time of enemy occupation or in relation with it".⁵¹

In Slovenia, the instructions regarding the court's operation were prepared by the judge Alojzij Žigon, the president of the Court of Slovenian National Honour, who did so during the entirety of the court's operation.⁵² The presidents of the senates received the first instructions on the court's organisation and way of work on 28 June 1945. Žigon pointed out that the trials were important and sensitive and that the proceedings before the court had to be carried out as quickly as possible. He wrote the following:

The work that we must do should have the character of shock action. It must be completed in the shortest possible time. – This does not mean that we should be hasty, but to give our all to use the time we have been given. /.../ The matter itself is of such nature that it must be removed from the agenda as soon as possible, because we are being pressured to do so by other, no less important matters, such as the arrangement of regular courts.

He therefore appealed to the judges to schedule hearings "in as short intervals as possible" and to do as much work in one day as they can.⁵³

⁴⁹ Jelka Melik, Mateja Jeraj, "Slovensko kazensko sodstvo v letu 1945", *Studia Historica Slovenica* 16, No. 2 (2016), pp. 450–460; Mateja Čoh Kladnik, "Sodišče narodne časti na Ptuj", *Studia Historica Slovenica* 19, No. 1 (2019), pp. 108–113 (hereinafter: Čoh Kladnik, "Sodišče narodne časti na Ptuj"); Mikola, *Rdeče nasilje*, p. 282.

⁵⁰ Darinka Drnovšek, *Zapiski politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954* (Ljubljana, 2000), pp. 27, 33.

⁵¹ *Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije* (hereinafter: *Uradni list SNOS in NVS*), No. 7 (1945); Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, p. 274.

⁵² Cf.: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), SI_PAM/0719, Sodišče narodne časti Murska Sobota (hereinafter: PAM/0719), box 11 and SI_PAM/0721, Sodišče narodne časti Maribor (hereinafter: PAM/0721), box 18; Zgodovinski arhiv na Ptuj (ZAP), SI_ZAP/0606, Sodišče slovenske narodne časti, senat na Ptuj, 1945 (hereinafter: ZAP/0606), box 5.

⁵³ PAM, PAM/0721, box 18/1, instructions of 28 June 1945.

The courts of national honour deliberated in five-member senates. On the basis of the ordinances or the act, the presidiums of national assemblies of each republic appointed the presidents and the secretaries of the courts as well as the members of the court senates; the same authority could also relieve them from duty.⁵⁴ Mitrović finds that the senate members of the Serbian court of national honour were mostly people without an education in the field of law, members of the national liberation movement, uncompromising in their opinions and blindly devoted to the Serbian Party.⁵⁵

It was slightly different in Croatia, where each senate had a secretary (a jurist) and where one senate member (not necessarily the president) had to be the member of a district court. The senate was presided over by a judge, whom the senate members chose within their own ranks. The judges' education and social structure was very diverse. What they had in common was the fact that they were members of the national liberation movement during the war and that they mostly followed and supported the Party's policies, just like in Serbia.⁵⁶

The presidents and secretaries of the senates of the Court of Slovenian National Honour were jurists, and the other judges (laypersons) were mainly farmers, workers and craftsmen – people without education and knowledge in the field of law.⁵⁷ Just like in Serbia and Croatia, they most likely participated in the national liberation movement during the war and supported the Communist Party.

Several senates were appointed in individual courts of national honour; the senates' seats were at the seat of national liberation committees, and the senates mainly deliberated there. They appointed 18 senates in Serbia, two of which were in Belgrade and 16 in individual districts across the entire federative unit.⁵⁸ In Serbia the same principle was used to organise courts of national honour in the military as well as in all major cultural, scientific and sports institutions, such as the Belgrade university, national theatre, military museum and some other institutions.⁵⁹

⁵⁴ Mitrović, *Srpska nacionalna čast pred zakonom*, p. 22. Dizdar et al., *Partizanska i komunistička represija: Dokumenti*, pp. 250–264; *Uradni list SNOS in NVS*, No. 7 (1945), No. 9 (1945), No. 13 (1945), No. 17 (1945), No. 19 (1945); PAM, PAM/0721, box 18/1.

⁵⁵ Mitrović, *Srpska nacionalna čast pred zakonom*, pp. 24, 27–29.

⁵⁶ Grahek Ravančić, "U ime Naroda", pp. 163–166; Geiger et al., *Partizanska i komunistička represija: Slavonija, Srijem i Baranja*, p. 160; Dizdar et al., *Partizanska i komunistička represija: Dokumenti*, p. 95.

⁵⁷ Čoh Kladnik, "Sodišče narodne časti na Ptuju", p. 112; *Uradni list SNOS in NVS*, No. 7 (1945), No. 9 (1945), No. 13 (1945), No. 17 (1945), No. 19 (1945).

⁵⁸ Mitrović, *Srpska nacionalna čast pred zakonom*, p. 22.

⁵⁹ Mitrović, *Srpska nacionalna čast pred zakonom*, pp. 11–14, 22; Momčilo Mitrović, "Prilog izučavanju Suda časti na Beogradskom univerzitetu2, in: *Desničini susreti 2009*, eds. Drago Roksanđić, Magdalena Najbar-Agičić and Ivana Cvijović Javorina (Zagreb, 2011), pp. 177–187, available at: ckhis.ffzg.unizg.hr/files/file/pdf/Desnicini-susreti/DS-2009-pdf/DS-2009-12-Najbar-Agicic.pdf, accessed: 3. 8. 2020.

The seat of the Croatian court of national honour was in Zagreb, and individual senates were appointed in sixteen towns.⁶⁰ Croatia also had courts of national honour in educational, cultural and other public institutions. They were established with special acts, as was the case with the court at the Zagreb university, which was established on the basis of the *Act on the university court of honour* of 8 September 1945.⁶¹

The seat of the Court of Slovenian National Honour was in Ljubljana. Five-member senates were appointed at the seats of national liberation committees in seven Slovenian towns; the senates also tried outside of these towns in, for example, smaller settlements and the concentration camps in Strnišče near Ptuj and Teharje.⁶² In Slovenia, there were no special courts of national honour in educational, cultural and other public institutions; thus, it was the trial against the members of the National Theatre in Ljubljana that was one of the first to come before the senate of the court of national honour in Ljubljana.⁶³

The longest operating senates were those of the Serbian court of national honour. They had mainly begun trials in January 1945 and completed the majority of the work by June. The court of national honour that started operating somewhat later was the one in Vojvodina, where the decision on its establishment was adopted on 27 April 1945, and it operated until the 13th of September. In Croatia, the first senates began their sessions at the beginning of June 1945 and held trials until 8 September 1945, when the court was abolished with a special act. In Slovenia, proceedings before the court of national honour unfolded for less than two months. The first senates began operating on the 4th of July and held trials until 24 August 1945, when the court was abolished with a special act.⁶⁴ Unsettled cases and powers of the abolished courts of national honour were taken over by district courts with the establishment of regular courts in autumn 1945.

⁶⁰ The senates tried in Bjelovar, Delnice, Dubrovnik, Gospić, Karlovac, Makarska, Nova Gradiška, Osijek, Petrinja, Slavonski Brod, Split, Sušak, Šibenik (which tried for Zadar as well), Varaždin, Virovitica and Zagreb (Dizdar et al., *Partizanska i komunistička represija: Dokumenti*, pp. 250–264).

⁶¹ Cf.: Magdalena Najbar Agičić, "Sud časti Sveučilišta u Zagrebu kao element politike vlasti prema intelektualcima nakon 1945. Godine", in: *Desničini susreti 2009*, eds. Drago Roksandić, Magdalena Najbar Agičić and Ivana Cvijović Javorina (Zagreb, 2011), pp. 151–162, available at: ckhis.ffzg.unizg.hr/files/file/pdf/Desnicini-susreti/DS-2009-pdf/DS-2009-12-Najbar-Agicic.pdf, accessed: 3. 8. 2020.

⁶² Since the senates tried outside of the seats of national liberation committees as well, several senates were appointed in individual towns. The seats of the senates were in Ljubljana (8), Kranj (2), Novo mesto, Celje (5), Maribor (3), Ptuj (2) and Murska Sobota (3) (*Uradni list SNOS in NVS*, No. 5 (1945) and No. 7 (1945); PAM, PAM/0721; Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), SI_ZAC/0727, Sodišče slovenske narodne časti, senat v Celju, 1945 (hereinafter: ZAC/0727); Čoh Kladnik, "Sodišče narodne časti na Ptuj", pp. 112–113).

⁶³ Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), SI_ZAL LJU/712, Sodišče slovenske narodne časti, senat v Ljubljani (hereinafter: ZAL LJU/712), Snč 5/45.

⁶⁴ Mitrović, *Srpska nacionalna čast pred zakonom*, pp. 31, 132; Grahek Ravančič, "U ime Naroda", p. 162; *Uradni list SNOS in NVS*, No. 29 (1945).

Posiljena plačana v gotovini.

Ministerstvo prosvete
Ljubljana
8. dolina
Vladna palača

URADNI LIST

SLOVENSKEGA NARODNO OSVOBODILNEGA SVETA IN NARODNE VLADE SLOVENIJE

Letnik I/II. V Ljubljani dne 9. junija 1945 Stevilka 7.

VSEBINA:

81. Zakon o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast.
82. Odredba o razrešitvi sekvestra in članov poslovnega odbora pri Zanatski banki a. d. v Ljubljani.
83. Odredba o razustitvi upravnega in nadzornega odbora zadruge Vajenski dom v Ljubljani.
84. Odredba o postavitvi arabskega gumija pod zaporo.
85. Odredba o postavitvi javnega tožilca za okrožno mesto Ljubljano.
86. Odredba o postavitvi javnega tožila za mariborsko okrožje.
87. Razglas o policijski uri v Ljubljani.
88. Razglas o policijski uri na teritoriju Ljubljane.

Zakoni in drugi razglasi SNOS-a in Predsedstva SNOS-a

81.
Zakon
o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast

V najtežjih časih, ki jih je preživel slovenski narod, ko je bila vsa Slovenija pod fašistično okupacijo in so padali njeni najzavrednejši sinovi in hčere v krvavem boju proti okupatorju, da ohranijo čast slovenskega naroda in ga rešijo suženjstva, so se našli med Slovenci ljudje, ki so zaradi svoje blapčevske miselnosti, sebičnosti, strahopetnosti ali sovraštva do naprednih slovenskih in jugoslovanskih sil sodelovali z okupatorjem, mu pomagali sejati mržnjo med jugoslovanskimi narodi, služili njegovemu državnemu ustroju ali mu sicer delali usluge. Omadeževali so svojo narodno čast.

Ko začenja slovenski narod po uničenju okupatorskih zločincev uživati sadove težkega in krvavega boja, ko začenja graditi srečnejšo domovino, ne more dovoliti, da bi se nekaznovani vključili v novo skupnost oni, ki so s svojimi dejanji oškodovali in osramotili slovenski narod.

V skladu s temi ugotovitvami objavlja Predsedstvo Slovenskega narodno osvobodilnega sveta tale

zakon:

Člen 1.

Ustanavlja se posebno sodišče za zločine in prestopke zoper slovensko narodno čast (Sodišče slovenske narodne časti), ki bo po določilih tega zakona po vsem slovenskem ozemlju sodilo zločine in prestopke zoper slovensko narodno čast, storjene v času sovražne okupacije oziroma v zvezi z njo.

Člen 2.

Za zločine in prestopke zoper slovensko narodno čast veljajo vsa namerno izvršena dejanja, ki jih sicer ni mogoče označiti za veleizdajo ali za pomoč okupatorju pri izvrševanju vojnih zločinov, ki pa so škodovala ali bi utegnila škodovati ugledu in časti slovenskega naroda in njegovi odpornosti, zlasti:

a) politično, propagandno, kulturno, umetniško, gospodarsko, pravno ali upravno sodelovanje z okupatorjem ali domačimi izdajalci, kot n. pr. udeležba v izdajalskih političnih in vojaških organizacijah ali njih podpiranje; predavanja ter pisanje oziroma podpisovanje, izdajanje, tiskanje, razširjanje knjig, brošur, člankov, razglasov ali letakov, s katerimi se opravičuje okupacija, oziroma obsoja ali sramoti narodno osvobodilni boj; posredna ali neposredna ovadba, ki je utegnila imeti nevarne posledice za ovađenca; stavljanje gospodarskega podjetja v službo ali v podporo okupatorju; važnejša opravila v gospodarskem stroju oziroma v podjetju, ki ga je izkoriščal okupator; izvrševanje dobav na račun okupatorja; zastopanje okupatorjevih koristi pred sodiščem; služba v policijskem ali uradniškem sestavu na mestu, ki je posebno važno za okupatorja; izkoriščanje stiske ali sramotitev pripadnikov narodno osvobodilnega gibanja zaradi njihovega prepričanja ali delovanja; pritisk nanje z namenom, da spremenijo prepričanje ali prenehajo z delovanjem; delovanje proti enotnosti in bratstvu jugoslovanskih narodov in vzbujanje mržnje med njimi;

b) prijateljski stiki s pripadniki okupatorske vojske in oblasti;

c) delovanje na odgovornih mestih v letu 1941., ki je prispevalo k sramotnemu porazu in kapitulaciji Jugoslavije.

Člen 3.

Sodišče slovenske narodne časti izreka téle kazni:

a) izgubo narodne časti;

b) lahko ali težko prisilno delo;

c) popolno ali delno zaplenbo imetka v korist države.

Člen 4.

Redna kazen je kazen izgube narodne časti, ki se ji po potrebi dodajata ena ali druga ali obe ostali kazni.

Izguba narodne časti obsega izključitev od javnega udeleževanja, izgubo pravice do javnih služb, poklicev in dostojanstev, izgubo vseh državljanskih in političnih pravic. Kazen je časna ali trajna.

Kazen prisilnega dela se izreka največ za dobo 10 let.

Kazen težkega prisilnega dela in popolne zaplenbe imetka se izreka, kadar se dejanje ocenjuje kot zločin.

The Act on the Punishment of Crimes and Offences against Slovenian National Honour (Uradni list SNOS in NVS, No. 7 (1945))

Serbia, Croatia and Slovenia: the operation of courts of national honour

The act and both ordinances specified crimes, provided punishments and determined the organisation of the courts and the course of the proceedings. The act and the two ordinances did not differ in terms of the definition of offences and crimes against national honour. The courts of national honour tried anyone who (supposedly) committed an offence or a crime against national honour by (supposedly) collaborating with occupiers and "domestic traitors" in any way, i.e. through politics, propaganda, culture, art, economy or administration. Acts against national honour were not time-barred, and all three regulations also provided that assisting in or inciting a crime was punishable equally as the crime itself.⁶⁵ The courts of national honour did not have jurisdiction for trying war criminals and national traitors. They were tried by military courts on the basis of the regulation on military courts of May 1944.⁶⁶

The main punishment that the courts of national honour had to impose on all convicted persons was the permanent or temporary loss of national honour, which meant that convicted persons were excluded from public life, could not be in public functions, and lost all civil rights (the right to vote!) and powers.⁶⁷ The courts could also impose the punishment of forced labour for a maximum of ten years in Slovenia and Serbia or even for life in Croatia, and the punishment of confiscation of property for the benefit of the state.⁶⁸ The court in Croatia could also impose a financial penalty and the punishment of expul-

⁶⁵ Collaboration with the occupiers and "domestic traitors" meant being a member or participant in traitorous, political and military organisations or assisting in their operation; supporting and apolo-gising occupation and shaming or condemning the national liberation struggle (e.g. writing, pub-lishing, printing or distributing books, brochures, articles, proclamations or leaflets); maintaining genuine and friendly relations with members of occupying armies and authorities; serving in police units and in the apparatus of officials, which was important for the occupiers' operation, and serving in public or private jobs in favour of the occupiers; offering industrial buildings or their production for the occupiers' needs, working in the occupier's enterprises; indirectly or directly instigating a com-plaint which might have had dangerous consequences for the person who was reported; defending the occupiers' interests before a court and any general actions that were of any assistance to the occu-piers and their accomplices and were directed against the unity and brotherhood of Yugoslav nations and incited animosity between them (Mitrović, *Srpska nacionalna čast pred zakonom*, pp. 21–22; Grahek Ravančič, "U ime naroda", pp. 162–163; Dizdar et al., *Partizanska i komunistička represija: Dokumenti*, pp. 94–95; *Uradni list SNOS in NVS*, No. 7 (1945)).

⁶⁶ Josip Broz Tito, *Zbrana dela*, book 20 (Ljubljana, 1986), pp. 125–134.

⁶⁷ Cf.: Čoh Kladnik, "Kazensko sodstvo poleti 1945", pp. 75–81; Nataša Miličević, "Obračun s klasnim neprijateljem: slučaj srpskog građanstva (1944–50)", in: *Slovenija v Jugoslaviji*, ed. Zdenko Čepić (Ljubljana, 2015), pp. 326–327; Mitrović, *Srpska nacionalna čast pred zakonom*, pp. 15–16).

⁶⁸ Mitrović, *Srpska nacionalna čast pred zakonom*, p. 22; Dizdar et al., *Partizanska i komunistička represija: Dokumenti*, p. 95; Grahek Ravančič, "U ime Naroda", pp. 162–163; *Uradni list SNOS in NVS*, No. 7 (1945).

sion.⁶⁹ The accused could be sentenced to several punishments. The magnitude of the punishment for the same crime could vary in the individual republics depending on the circumstances during occupation and on how revolutionary the courts were.

There were also no significant differences in terms of the proceedings before the courts of national honour. The Serbian court could begin the proceedings by ordering an investigation of the suspects on the proposal of the commission for the establishment of the crimes of the occupier and its accomplices, on the proposal of the Oznas or military courts or through a complaint instigated by individuals.⁷⁰ In Croatia, the public prosecution had jurisdiction to institute proceedings before the court of national honour, but complaints could also be instigated by the Oznas, the national liberation committees, the committees of the Liberation Front, and individuals.⁷¹ This was the same in Slovenia as well.⁷²

The accused had the right to choose a counsel; the counsel could be anyone who was not "excluded due to his moral characteristics". The court could also try the accused in his absence, in which case it had to appoint counsel ex officio. There was no appeal against the judgement, which was immediately enforceable.⁷³ Trials before the courts of national honour were rapid; it was frequent for several people to be convicted in one trial (with the same judgement).

The first ones were usually major trials, in which the courts imposed long prison sentences and the confiscation of property. Unlike the proceedings before penal commissions in Czechoslovakia, proceedings before the courts of national honour in Slovenia, Serbia and Croatia were public. There were usually many people watching them in larger halls that were prepared for this purpose; they even set up some speakers in front of the theatre at Slomšek Square in Maribor where the hearings took place.⁷⁴ Newspapers kept track of the trials and reported on the developments in the court rooms and on the pronounced judgements. This ensured that the operation of the courts of national honour also had strong support of the propaganda.⁷⁵

⁶⁹ Dizdar et al., *Partizanska i komunistička represija: Dokumenti*, p. 95; Grahek Ravančič, "U ime Naroda", pp. 162–163.

⁷⁰ Mitrović, *Srpska nacionalna čast pred zakonom*, pp. 22–23.

⁷¹ Grahek Ravančič, "U ime naroda", pp. 163–165; Geiger et al., *Partizanska i komunistička represija: Slavonija, Srijem i Baranja*, p. 160.

⁷² *Uradni list SNOS in NVS*, No. 7 (1945).

⁷³ Mitrović, *Srpska nacionalna čast pred zakonom*, pp. 22–23; Dizdar et al., *Partizanska i komunistička represija: Dokumenti*, p. 95; *Uradni list SNOS in NVS*, No. 7 (1945).

⁷⁴ "Razprave sodišča narodne časti", *Vestnik mariborskega okrožja*, 5. 7. 1945, No. 19, p. 1.

⁷⁵ Grahek Ravančič, "U ime Naroda", pp. 167–169; Mateja Čoh Kladnik, "Sodišče slovenske narodne časti: propaganda", *Dileme* 1, No. 1–2 (2017), pp. 139–158.

Convicted persons mainly served the sentence of forced labour in labour and concentration camps as well as in prisons. The courts of national honour had to notify local authorities (national liberation committees) regarding the imposed punishments since they were responsible for their enforcement.⁷⁶ In Croatia, the senates also had to send a transcript of the judgement to the national liberation committee in the district that the crime was committed since the committee had to make the judgement public; they could also do this in the newspapers.⁷⁷

Serbia, Croatia and Slovenia: The consequences

Mitrović finds that the lack of documentary archival material on the trials and judgements before the courts of national honour in Serbia makes it impossible to precisely establish how many individuals were actually accused and convicted. This is why there are two completely opposing estimates of this number; the first one says that several thousands of people were convicted before the Serbian court of national honour, whereas the second one says that there were no more than one thousand convicted persons, mainly because many proceedings against individuals that had already been started were later halted out of various reasons.⁷⁸

In Serbia, the most people were convicted due to economic collaboration with the occupier. There were also many cases of judgements due to collaboration with the occupier in science and culture, association with the members of various of the occupier's organisations, and collaboration in the occupier's state apparatus. The most of the convicted were officials in the state apparatus, followed by industrialists, traders and craftsmen. Among the convicted were also high-ranking officials of the Nedić government. One of the major trials was the trial against the members of the Royal Yugoslav Army, in which over 400 officers who had returned from internment in 1942 were convicted.⁷⁹

The Croatian court of national honour also pronounced the most sentences for economic collaboration with the occupiers. The most of those who were convicted were industrialists, craftsmen, traders and state officials. According to the data of the Ministry of Justice, the courts pronounced 1083 judgements, the

⁷⁶ PAM, PAM/0721, box 18, instructions on serving the punishment of forced labour; Geiger et al., *Partizanska i komunistička represija: Slavonija, Srijem i Baranja*, p. 160; Mitrović, *Srpska nacionalna čast pred zakonom*.

⁷⁷ Geiger et al., *Partizanska i komunistička represija: Slavonija, Srijem i Baranja*, p. 160.

⁷⁸ Mitrović, *Srpska nacionalna čast pred zakonom*, pp. 73–74.

⁷⁹ Ibid., p. 31.

most of which were in Osijek. Croatian historian Martina Grahek Ravančič estimates that many more judgements were actually pronounced – around 3000, wherein it was possible to convict multiple people with the same judgement.⁸⁰

Unlike in Serbia and Croatia, the court of national honour in Slovenia held the most trials for political collaboration with the occupiers⁸¹ and not as many for economic, cultural and propaganda collaboration. The court sentenced around 3000 people; the most were sentenced before the senates in Maribor. The highest share of the convicted was comprised of farmers, craftsmen, owners of restaurants and inns, traders, and a few industry workers.⁸² Unlike trials against industrialists and businessmen that took place before the courts of national honour in Croatia and Serbia, the trials in Slovenia (apart from some exceptions⁸³) took place before military courts.⁸⁴

The abolishment of the courts of national honour was accompanied by the amnesty of crimes against national honour. In Slovenia, the convicted were entirely remitted of the punishments of light or heavy forced labour.⁸⁵ This was different in Croatia, where only those who had been convicted by a final judgement and had reached the age of 55 until the day the amnesty came into force and those who had been convicted to forced labour for up to two years were remitted of the punishment of forced labour. Others had their punishments of forced labour lowered.⁸⁶ All other punishments remained in force in Croatia, Slovenia and Serbia, wherein the legal consequences of the loss of national honour were limited to the loss of political and civil rights (including the right to vote). This was a way for the authorities to eliminate a portion of potential political opponents before the elections.

⁸⁰ Grahek Ravančič, "U ime Naroda", pp. 170–171; Geiger et al., *Partizanska i komunistička represija, Zagreb i središnja Hrvatska*, pp. 711–718; Dizdar et al., *Partizanska i komunistička represija, Dokumenti*, pp. 250–264.

⁸¹ The senates convicted the most people for (allegedly) being members or officials of various political, military or paramilitary organisations (the Kulturbund, the Styrian Patriotic Alliance, the Carinthian People's Alliance, the Nazi party, the Italian fascist party or the Hungarian Arrow Cross Party, the police, the Gestapo, the German or Italian armies, the Wehrmannschaft or the Volkssturm) during the war.

⁸² PAM, PAM/0721, PAM/0719; ZAL, ZAL LJU/712; ZAP, ZAP/0606; ZAC, ZAC/0727.

⁸³ The senate of the court of national honour in Ljubljana held a trial against the owners and co-owners of printing and bookselling companies from Ljubljana on 3 August 1945 and a trial against the representatives of large financial institutions on 21 August 1945 (ZAL, ZAL LJU/712, Snč 503/45 and Snč 763/45).

⁸⁴ Cf.: Mikola, *Rdeče nasilje*, pp. 251–282; Čoh Kladnik, "Kazensko sodstvo poleti 1945", pp. 75–81; Tamara Griesser Pečar, "Značilnosti revolucionarnega sodstva", *Dileme* 1, No. 1–2 (2017), pp. 119–138; Mikola, *Sodni procesi na Celjskem*, pp. 4–87.

⁸⁵ *Uradni list SNOB in NVS*, No. 29 (1945).

⁸⁶ Grahek Ravančič, "U ime Naroda", p. 173.

Epilogue

Courts of national honour were special courts operating within the process of "cleansing" in some European countries for a short period after the end of the Second World War. Nevertheless, the judgements, which were mostly baseless, caused long-term consequences. These were courts that tried "collaborators" – (alleged) accomplices of the occupiers. They were tasked with discrediting the bourgeois class, "which had given itself into the service of fascist ideology in honour of their nation", before the allies and the public at home.⁸⁷

While some western European countries (France) quickly mitigated the punishments by granting amnesty to the convicted, the sentences imposed by the courts of national honour in former Yugoslav republics and in Czechoslovakia left long-term consequences. In these countries, the courts of national honour assumed the role of revolutionary courts, which contributed to the final seizure and consolidation of the Communist Party's power. Their operation was important for the authorities due to the punishments that they imposed. Punishing the convicted with the loss of national honour meant excluding them from political life and eliminating (potential) opponents of the authorities from political decision-making. By being sentenced to loss of national honour, they lost all civil rights.

The punishment of confiscation of property was a permanent measure with which the courts contributed to establishing the state sector of the economy (which later eased the process of the nationalisation of property in countries such as Yugoslavia). The courts of national honour thus participated in the process of changing the socio-economic structure of the country, a process that was very intense after the end of the Second World War.

Trials before the courts of national honour were rapid and brief. Complaints or reports were often the consequences of revenge or of the personal interests of the complainants. Considering the competences of those involved in the preparation of the trials and considering the course of the trials, the credibility of the evidence is also questionable. Although the accused had the formal right to counsel, the counsels had no actual impact on the outcome of the trial. Trials before the courts of national honour violated one of the fundamental legal principles – *nullum crimen sine lege*. This means that acts (the collaboration with the occupier) tried by the courts of national honour were mostly not considered crimes during the war when they were committed; there were therefore no regulations that would incriminate such acts,

⁸⁷ Martina Grahek Ravančič, review of book by Momčilo Mitrović, *Srpska nacionalna čast pred zakonom*, *Časopis za suvremenu povijest* 42, No. 1 (2010), p. 258.

meaning that they would define them as crimes and provide punishments for them.⁸⁸

Mateja Čoh Kladnik

OBRAČUN S SODELAVCI OKUPATORJEV PO KONCU DRUGE SVETOVNE VOJNE: KONCEPT "NARODNE ČASTI"

POVZETEK

Proti koncu druge svetovne vojne so bili po vsej Evropi vse glasnejši pozivi h kaznovanju (domnevnih) "kolaboracionistov", torej tistih, ki so (naj bi) na kakršenkoli način sodelovali z okupatorji. Zato je bilo mogoče po koncu vojne pričakovati samovoljno obračunavanje domačinov tako s pripadniki tujih okupatorskih vojsk kot tudi z njihovimi sodelavci in podporniki doma. Glede na številne nasilne in raznarodovalne ukrepe okupatorjev (izseljevanje, asimilacijo, koncentracijska taborišča, streljanje talcev itd.) je bil strah pred takim obračunavanjem gotovo upravičen. Z omenjenim problemom so se srečevali povsod, kjer je okupatorjevo nasilje pustilo globoke rane in moreče spomine na težka leta totalne vojne.

V nekaterih evropskih državah so po koncu druge svetovne vojne potekala sojenja zaradi ravnanja proti narodni časti. V ta namen so ponekod ustanovili posebna sodišča, ki so sodelovala v procesu "čiščenja" kratek čas po koncu vojne in so sodila (domnevnim) sodelavcem okupatorjev, "kolaborantom". Takšna sodišča so poznali na Nizozemskem, v Franciji, Bolgariji, Romuniji, na Češkoslovaškem in vsi jugoslovanski narodi.

⁸⁸ Cf.: Deák, *Evropa na zatožni klopi*, p. 328; Frommer, *National Cleansing*, p. 227; Judt, *Povojna Evropa*, p. 62; Decision of the Constitutional Court No. U-I-248/96 (www.us-rs.si/documents/d8/19/u-i-248-962.pdf) and the separate assenting opinion of Lovro Šturm (www.us-rs.si/documents/d8/19/u-i-248-96-lm-sturm2.pdf); Rupiĉ et al., *Partizanska i komunistička represija: Dalmacija*, p. 51. Mitrović, *Srpska nacionalna čast pred zakonom*, pp. 15–16.

V članku so predstavljeni kazenski postopki zaradi ravnanja proti narodni časti na Češkoslovaškem, Hrvaškem, v Sloveniji in Srbiji. Medtem ko so v nekaterih zahodnoevropskih državah (v Franciji) izrečene kazni hitro omilili z amnestijo obsojenih, so bile posledice kazni, ki so jih izrekla sodišča narodne časti v nekdanjih jugoslovanskih republikah in na Češkoslovaškem, dolgoročne. Tam so sodišča narodne časti prevzela vlogo revolucionarnih sodišč, ki so prispevala k dokončnemu prevzemu in utrditvi oblasti komunistične partije. Za oblast je bilo njihovo delovanje pomembno zaradi kazni, ki so jih izrekala. Kazen izgube narodne časti je pomenila izključitev obsojenih iz političnega življenja in izločitev (potencialnih) nasprotnikov oblasti iz političnega odločanja. S tem, ko so bili obsojeni na izgubo narodne časti, so izgubili vse državljanske pravice.

Izrekanje kazni zaplembe premoženja je bil trajen ukrep, s katerim so sodišča prispevala k vzpostavljanju državnega sektorja gospodarstva (kar je npr. v Jugoslaviji olajšalo delo pri poznejši nacionalizaciji premoženja). Na ta način so sodišča narodne časti sodelovala v procesu spreminjanja družbenoekonomske strukture države, ki je bil po koncu druge svetovne vojne zelo intenziven.

Postopki pred sodišči narodne časti so bili hitri in kratki. Ovadbe oziroma prijave so bile pogosto posledica maščevanja ali osebnih interesov prijaviteljev. Sodniki so bili večinoma laiki, osebe brez pravne izobrazbe, ki so med vojno sodelovali v boju proti okupatorju in sledili politiki komunistične partije. Glede na pristojnosti tistih, ki so sodelovali v pripravi procesov, in glede na njihov potek je vprašljiva tudi verodostojnost dokazov. Čeprav so imeli obtoženi formalno pravico do zagovornika, pa ti večjega vpliva na izid procesa dejansko niso imeli. V postopkih pred sodišči narodne časti je bilo kršeno eno temeljnih pravnih načel – *nullum crimen sine lege*. To pomeni, da dejanja (sodelovanje z okupatorjem), o katerih so presojala sodišča narodne časti, v času njihove izvršitve med vojno večinoma niso bila na seznamu kaznivih dejanj; ni bilo predpisov, ki bi taka dejanja inkriminirali, torej jih določili kot kazniva in zanje predpisali kazni.

SOURCES AND LITERATURE

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/0719, Sodišče narodne časti Murska Sobota, box 11.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/0721, Sodišče narodne časti Maribor, box 18.

ZAC – Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0727, Sodišče slovenske narodne časti, senat v Celju, 1945.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI_ZAL LJU/712, Sodišče slovenske narodne časti, senat v Ljubljani, Snč 5/45.

ZAP – Zgodovinski arhiv na Ptuj, SI_ZAP/0606, Sodišče slovenske narodne časti, senat na Ptuj, 1945 box 5.

Slovenski poročevalec – Ljubljana, year 1945.

Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije – Ljubljana, year 1945.

Vestnik mariborskega okrožja – Maribor, year 1945.

Drnovšek, Darinka, *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954* (Ljubljana, 2000).

"Charter of the International Military Tribunal ('London Agreement')", available at: www.refworld.org/docid/3ae6b39614.html, accessed: 3. 8. 2020.

Decision of the Constitutional Court of the Republic of Slovenia No. U-I-248/96 (Act on the Punishment of Crimes against the Slovenian National Honor), available at: www.us-rs.si/documents/d8/19/u-i-248-962.pdf, accessed: 3. 8. 2020.

Dizdar, Zdravko, Geiger, Vladimir, Pojić, Milan & Rupić, Mate, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.–1946., Dokumenti* (Slavonski Brod, 2005), available at: issuu.com/hip-zagreb/docs/pzi_1/4, accessed: 23. 3. 2020.

Geiger, Vladimir, Rupić, Mate, Dizdar, Zdravko & Penava Šimun, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.–1946., Dokumenti: Slavonija, Srijem i Baranja* (Slavonski Brod, 2006). available at: hipsb.hr/wp-content/uploads/2013/01/partizanski_zlocini2-sadrzaj.pdf, accessed: 25. 3. 2020.

Geiger, Vladimir, Rupić, Mate, Kevo, Mario, Kraljević, Egon & Despot, Zvonimir, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.–1946., Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska* (Zagreb, 2008), available at: issuu.com/hip-zagreb/docs/pzi_3a, accessed: 27. 3. 2020.

Rupić, Mate, Geiger, Vladimir et al., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.–1946., Dokumenti: Dalmacija* (Slavonski Brod–Zagreb, 2011), available at: hipsb.hr/wp-content/uploads/2013/01/partizanski_zlocini4-sadr

zaj.pdf, accessed: 26. 3. 2020.

"Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal", available at: www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/NT_major-war-criminals.html, accessed: 3. 8. 2020.

United Nations Documents 1941–1945, Royal Institute of International Affairs, London, New York 1946, available at: archive.org/details/unitednationsdoc-031889mbp/page/n11/mode/2up, accessed: 3. 8. 2020.

.....

Blumenwitz, Dieter, *Okupacija in revolucija v Sloveniji, 1941–1946* (Klagenfurt–Ljubljana–Vienna, 2005).

Brunšek, Roman, *Procesi pred sodišči narodne časti v ljubljanskem okrožju* (Ljubljana, 1993).

Buruma, Ian, *A Year Zero: A History of 1945* (New York, 2013).

Čoh Kladnik, Mateja, "Narod sodi": *Sodišče slovenske narodne časti* (Ljubljana, 2020).

Čoh Kladnik, Mateja, "Kazensko sodstvo poleti 1945", in: *Brezpravje "v imenu ljudstva"*, ed. Mateja Čoh Kladnik (Ljubljana, 2016), pp. 81–90.

Čoh Kladnik, Mateja, "Sodišče slovenske narodne časti: propaganda", *Dileme* 1, No. 1-2 (2017), pp. 139–158.

Čoh Kladnik, Mateja, "Sodišče narodne časti na Ptuj", *Studia Historica Slovenica* 19, No. 1 (2019), pp. 107–134.

Čoh, Mateja, "V imenu slovenskega naroda: krivi!" (Maribor, 1998).

Deák, István, *Evropa na zatožni klopi: kolaboracija, odpor in povračilni ukrepi med drugo svetovno vojno* (Mengeš, 2015).

Deák, István, Gross, Jan T. & Judt, Tony, *The politics of retribution in Europe: World War II and its aftermath* (Princeton, NJ, 2000).

Deželak Barič, Vida, "Priprave in izvedba revolucionarnega prevzema oblasti na Slovenskem leta 1945", *Studia Historica Slovenica* 16, No. 2 (2016), pp. 374–396.

Deželak Barič, Vida, *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943* (Ljubljana, 2007).

Dornik Šubelj, Ljuba, *Ozna in prevzem oblasti 1944–46* (Ljubljana, 2013);

Fenby, Jonathan, *France. A Modern History from the Revolution to the War With Terror* (New York, 2016).

Frommer, Benjamin, *National Cleansing: Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia* (Cambridge, 2005).

Grahek Ravančič, Martina, "U ime naroda: rad sudova za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj", in: *Človekove pravice in temeljne svoboščine: za vse čase!*, eds. Marta Milena Keršič and Damjan Hančič (Ljubljana, 2017), str. 159–175.

- Grahek Ravančič, Martina**, Review of book by Momčilo Mitrović, *Srpska nacionalna čast pred zakonom*, *Časopis za suvremenu povijest* 42, No. 1 (2010), p. 258.
- Griesser Pečar, Tamara**, "Značilnosti revolucionarnega sodstva", *Dileme* 1, No. 1-2 (2017), pp. 119–138; Mikola, *Sodni procesi na Celjskem*, pp. 4–87.
- Griesser Pečar, Tamara**, *Razdvojeni narod, Slovenija 1941–1945: okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija* (Ljubljana, 2005).
- Hirschfeld, Gerhard**, *Nazi Rule and Dutch Collaboration: The Netherlands Under German Occupation, 1940–1945* (Oxford, 1988).
- Just, Tony**, *Povojna Evropa, 1945–2005* (Ljubljana, 2007).
- Mahoney, William M.**, *The history of the Czech Republic and Slovakia* (Santa Barbara–Denver–Oxford 2011).
- Matić, Zdravko**, "Djelovanje Suda za zaštitu nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj 1945. – osvrt na Srednjodalmatinski okrug i presudu Mati Podrugu iz Dicma", in: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, No. 60/2018, p. 351.
- McDermott, Kevin & Stibbe, Matthew**, *Revolution and resistance in Eastern Europe: challenges to communist rule* (Oxford–New York, 2006).
- Melik, Jelka & Jeraj, Mateja**, "Slovensko kazensko sodstvo v letu 1945", *Studia Historica Slovenica* 16, No. 2 (2016), pp. 449–465.
- Mikola, Milko**, *Rdeče nasilje, Represija v Sloveniji po letu 1945* (Celje, 2012).
- Mikola, Milko**, *Sodni procesi na Celjskem 1944–1951* (Celje, 1995).
- Miličević, Nataša**, "Obračun s klasnim neprijateljem: slučaj srpskog građanstva (1944–50)", in: *Slovenija v Jugoslaviji*, ed. Zdenko Čepič (Ljubljana, 2015), pp. 326–327.
- Mitrović, Momčilo**, "Prilog izučavanju Suda časti na Beogradskom univerzitetu2, in: *Desničini susreti 2009*, eds. Drago Roksandić, Magdalena Najbar-Agičić and Ivana Cvijović Javorina (Zagreb, 2011), pp. 177–187, available at: ckhis.ffzg.unizg.hr/files/file/pdf/Desnicini-susreti/DS-2009-pdf/DS-2009-12-Najbar-Agicic.pdf, accessed: 3. 8. 2020.
- Mitrović, Momčilo**, *Srpska nacionalna čast pred zakonom 1945. godine* (Belgrade, 2007).
- Mojca Kobale**, *Sodišče narodne časti* (Maribor, 2010).
- Naimark, Norman M.**, *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth Century Europe* (Cambridge, 2001).
- Najbar Agičić, Magdalena**, "Sud časti Sveučilišta u Zagrebu kao element politike vlasti prema intelektualcima nakon 1945. Godine", in: *Desničini susreti 2009*, eds. Drago Roksandić, Magdalena Najbar Agičić and Ivana Cvijović Javorina (Zagreb, 2011), pp. 151–162, available at: ckhis.ffzg.unizg.hr/files/file/pdf/Desnicini-susreti/DS-2009-pdf/DS-2009-12-Najbar-Agicic.pdf, accessed: 3. 8. 2020.
- O vzponu komunizma na Slovenskem*, ed. Lovro Šturm (Ljubljana, 2015).
- Prunk, Janko**, "Idejni in praktični vzori slovenske komunistične revolucije 1941–1945", *Studia Historica Slovenica* 17, No. 1 (2017), pp. 237–244.

-
- Radelič, Zdenko**, "Represija na Hrvaškem po drugi svetovni vojni", *Prispevki za novejšo zgodovino* 53, No. 1 (2013), p. 261.
- Radelič, Zdenko**, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991., Od zajedništva do razlaza* (Zagreb 2006).
- Resistance and Revolution in Mediterranean Europe 1939–1948*, ed. Tony Judt (London–New York, 1989).
- Resistance in Western Europe*, ed. Bob Moore (Oxford, 2000).
- Slovenia in 20th century. The legacy of totalitarian regimes*, ed. Mateja Čoh Kladnik (Ljubljana, 2016).
- Snyder, Timothy**, *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin* (New York, 2010).
- Tito-Broz, Josip**, *Zbrana dela*, book 20 (Ljubljana, 1986).
- Vodušek Starič, Jera**, *Prevzem oblasti 1944–1946* (Ljubljana, 1992).

DOI 10.32874/SHS.2021-07
1.01 Izvirni znanstveni članek

Proces narodne sprave in vloga politične elite v njem: Slovenija kot izjema med državami srednje in vzhodne Evrope

Petra Kleindienst

Dr., docentka
Fakulteta za uporabne družbene študije
Gregorčičeva 19, SI–5000 Nova Gorica, Slovenija
e-pošta: petra.kleindienst@fuds.si

Matevž Tomšič

Dr., redni profesor
Fakulteta za uporabne družbene študije
Gregorčičeva 19, SI–5000 Nova Gorica, Slovenija
Študijski center za narodno spravo
Tivolska cesta 42, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: matevz.tomsic@fuds.si

Izvleček:

Temeljni namen narodne sprave izhaja iz spoznanja, da ima človek posebno vrednost, ki ga dela izjemnega in odličnega. Poglavitni cilj procesov tranzicijske pravičnosti je v dosegi narodne sprave, kar je povezano z zagotavljanjem čim višje realizacije človekovega dostojanstva. Glede tega se Slovenija nahaja v paradoksalnem položaju. Po večini ocen velja za uspešno tranzicijsko državo, a proces uvajanja tranzicijske pravičnosti je bil neuspešen. Posledica tega je, da narodna sprava v vsebinskem smislu ni bila dosežena. Pričujoči članek se ukvarja s tem paradoksom. Avtorja članka v svoji analizi dokazujeta, da ima politična elita ključno vlogo glede udejanjanja tranzicijske pravičnosti, in ima kot takšna odločilen vpliv na (ne)doseganje narodne sprave.

Ključne besede:

tranzicijska pravičnost, narodna sprava, politična elita, demokratizacija, Slovenija

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 21 (2021), št. 1, str. 197–232, 105 cit., 3 slike

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

Kljub temu da narodni spravi pogosto pripenjamo zgolj politično konotacijo, ni mogoče zanikati njenega temeljnega namena oziroma osrednjih ciljev, ki izhajajo iz spoznanja, da ima človek posebno vrednost, ki ga dela izjemnega in odličnega. Ta posebna vrednost človeka konstituira in kot takšno jo lahko prepoznamo v človekovem (izvornem) dostojanstvu. Skladno s tem lahko rečemo, da je poglavitni cilj procesov tranzicijske pravičnosti v dosegu narodne sprave, kar je povezano z zagotavljanjem čim višje realizacije človekovega dostojanstva. Obstoječa znanstvena literatura pogosto premalo poudarja relevantnost tega cilja tranzicijske pravičnosti, zato mu pričujoči članek namenja posebno pozornost. Glavni cilj sprave v okviru določene nacionalne skupnosti je vzpostavitev razumevanja in spoštovanja med pripadniki različnih družbenih skupin skozi vzajemno pripoznavanje preteklih krivic, ki so jim bile storjene. Narodna sprava je pomembna za konsolidacijo demokracije v tistih družbah, ki so obremenjene z dogodki iz polpretekle zgodovine. Pri tem je še posebej pomembno, da priznajo svojo odgovornost tisti, ki so imeli v preteklosti moč in vpliv.

Po večini ocen predstavlja Slovenija uspešen primer postkomunistične transformacije. Raziskave, ki jih opravlja organizacija Freedom House (*Freedom in the World, Nations in Transit*), jo uvrščajo v skupino svobodnih držav in konsolidiranih demokracij. Glede tega se nahaja v vrhu nekdanjih komunističnih držav. Kljub temu pa je bil proces uvajanja tranzicijske pravičnosti neuspešen. Narodna sprava, h kateri so procesi tranzicijske pravičnosti usmerjeni, v vsebinskem smislu tako ni bila dosežena.

Pričujoči članek se ukvarja s tem paradoksom. Skozi zgodovinsko analizo procesa narodne sprave obravnava razloge za neuspešnost udejanjanja le-te v Sloveniji. Pri tem se avtorja ukvarjata predvsem s t.i. konfiguracijo politične elite, z razmerji moči med posameznimi njenimi frakcijami in prevladujočimi vrednotno-ideološkimi vzorci, katerim sledijo ključni politični protagonisti. Pri tem ju zanima geneza slovenske nacionalne elite, tj. okoliščine, ki so vplivale na njeno oblikovanje, njene ključne specifične, družbeni status, odnose med njenimi različnimi segmenti ter vpliv elite na razvojno dinamiko slovenske družbe. Članek izhaja iz predpostavke, da ima politična elita ključno vlogo glede udejanjanja tranzicijske pravičnosti, in ima kot takšna odločilen vpliv na (ne) doseganje narodne sprave. Tako v slovenskem primeru leži glavni razlog za neuspešen proces doseganja narodne sprave v specifični konstelaciji političnih sil, tj. v reprodukciji elite in ideološki hegemoniji tistih političnih sil, ki se

jih v javnosti pogosto označuje za tranzicijsko levico.¹ To posledično spodbuja ohranjanje kulturnih in vedenjskih vzorcev, ki ovirajo popravo krivic iz bivšega nedemokratskega režima in onemogočajo vzpostavitev skupnega zgodovinskega spomina.

Narodna sprava kot cilj tranzicijske pravičnosti

Kljub temu da sta tranzicijska pravičnost in narodna sprava medsebojno tesno povezani, med njima obstaja konceptualna razlika. Zato ju bomo v nadaljevanju podrobneje opredelili v vsebinskem smislu. Po Bellu tranzicijsko pravičnost lahko interpretiramo v luči pristopov k spopadanju s preteklostjo (avtoritarnih) režimov, ki so bili podvrženi določeni obliki politične tranzicije.² Avtorstvo pojma "tranzicijska pravičnost" se največkrat pripisuje Teitlovi, ki je ta pojem definirala kot koncepcijo pravičnosti, povezano z obdobji političnih sprememb, ki jih karakterizirajo pravni odzivi na zločine preteklih represivnih režimov.³ Dandanes se pojem "tranzicijska pravičnost" nanaša ne samo na sodne, ampak tudi izvensodne instrumente in mehanizme, kot so opravičila, komisije za resnico, različne oblike spominskih obeležij in spominskih žalnih slovesnosti, katerih cilj je spopadanje z nasiljem in zločini preteklega režima.⁴ Na splošno razlikujemo med različnimi vrstami pravičnosti (npr. retributivna, restorativna in distributivna pravičnost), ki skupaj oblikujejo koncept tranzicijske pravičnosti.⁵

Koncept tranzicijske pravičnosti cilja k vzpostavitvi kulture odgovornosti namesto nekaznovanosti⁶, kar vključuje priznanje preteklih zločinov in povračilo škode s strani kršitelja človekovih pravic v prejšnjem režimu. Hkrati je ta koncept povezan tudi z idejo individualizacije krivde, ki po Akhavanu omogoča razlago razširjenega vključevanja in sodelovanja v sistematičnem političnem

¹ Gre za politične stranke, ki so nastale kot naslednice nekdanjih družbeno-političnih organizacij in imajo povezave s strukturami bivšega režima oz. se v ideološkem smislu naslanjajo na njegovo dediščino.

² Christine Bell, "Transitional Justice, Interdisciplinarity and the State of the 'Field' or 'Non-Field'", *International Journal of Transitional Justice* 3, št. 1 (2009), str. 7.

³ Glej Ruti G. Teitel, "Transitional Justice Genealogy", *Harvard Human Rights Journal* 16 (2003), str. 69.

⁴ Noemi Gal-Or in Birgit Schwellung, "Global Cooperation in Transitional Justice", v: *Global Cooperation in Transitional Justice: Challenges, Possibilities, and Limits* (Global Dialogues 6), ur. Noemi Gal-Or in Birgit Schwellung (Duisburg, 2015), str. 7–12.

⁵ Glej Christina Binder, "Introduction to the Concept of Transitional Justice", v: *Transitional Justice Experiences from Africa and the Western Balkans*, ur. Walter Feichtinger, Gerald Hainzl in Predrag Jurekovic (Vienna, 2013), str. 9–29.

⁶ Radwan Ziadeh, "Time for a Transitional Justice Process in Syria", v: *Global Cooperation in Transitional Justice: Challenges, Possibilities, and Limits*, ur. Noemi Gal-Or in Birgit Schwellung (Duisburg, 2015), str. 62.

nasilju kot rezultat elitne manipulacije množic.⁷ Nadalje je tranzicijska pravičnost namenjena preventivi, tj. preprečevanju bodočih resnih zločinov oziroma kršitev človekovih pravic. Nazadnje je potrebno omeniti še realizacijo človekovega dostojanstva, ki bi jo lahko obravnavali celo kot pglavilni cilj, ki je temelj vsem ostalim ciljem tranzicijske pravičnosti. Realizirano dostojanstvo je po Kleindienstovi dimenzija človekovega dostojanstva, ki nam pove, kolikšen obseg človekovega dostojanstva je uresničen/realiziran v primeru določenega posameznika.⁸ Realizirano dostojanstvo je tesno povezano tudi s duhovnim kapitalom⁹ in socialno-kulturnim ter političnim kontekstom, v katerem posameznik živi.¹⁰ Pri tem je potrebno poudariti, da realizirano dostojanstvo temelji na izvornem dostojanstvu, ki človeku pripada zgolj na podlagi dejstva, da ga umeščamo v skupino bitij človeške vrste; in ki izvira iz človekove narave kot take in človeška bitja razlikuje od pripadnikov drugih vrst; človeka dela izjemnega in odličnega. Na podlagi tega lahko sklepamo, da tranzicijska pravičnost žrtvam zločinov iz prejšnjega režima prinaša višjo stopnjo realizacije človekovega dostojanstva, še posebej z reparacijskimi sredstvi. Realizacija človekovega dostojanstva, kot eden izmed temeljnih ciljev tranzicijske pravičnosti, ima med drugim tudi krščansko podstat.¹¹

Pojem narodne sprave nas popelje nazaj k zgodovinsko pomembnemu francoskemu voditelju Charlesu de Gaullu. Kasneje sta ta pojem uporabila Georges Pompidou in François Mitterrand, in sicer v povezavi z odgovornostjo za izbris dolgov in preteklih kaznivih dejanj iz časov okupacije med alžirsko vojno.¹² Celoten koncept, ki ima sicer korenine v teologiji, je nekako dvoumen in izmuzljiv. Fischer zatrjuje, da moramo spravo smatrati raje kot proces in ne kot končno stanje ali rezultat.¹³ Kakorkoli, medtem ko sprava lahko smatramo kot dolgoročni

⁷ Payam Akhavan, "Justice in the Hague, peace in the former Yugoslavia? A commentary on the United Nations War Crimes Tribunal", *Human Rights Quarterly* 20, št. 4 (1998), str. 737–816; Bronwyn Anne Leebaw, "The Irreconcilable Goals of Transitional Justice", *Human Rights Quarterly* 30, št. 1 (2008), str. 95–118.

⁸ Petra Kleindienst, "Understanding the different dimensions of human dignity: analysis of the decision of the Constitutional Court of the Republic of Slovenia on the 'Tito street' case", *Danube: law and economics review* 8, št. 3 (2017), str. 117–147.

⁹ Tea Golob, Sebastijan Kristovič in Matej Makarovič, "European transnational social fields and identifications: The significance of transnational participation and structured positions in the individual and national context", *European Journal of Science and Theology* 10, št. 5 (2014), str. 1–20.

¹⁰ Andrej Raspor in Marko Divjak, "What is tipping in post-communist countries?: a case study from Slovenia", *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja* 54, št. 6 (2017), str. 1023–1039.

¹¹ Petra Kleindienst in Matevž Tomšič, "Človekovo dostojanstvo kot del politične kulture v novih demokracijah: postkomunistična Slovenija", *Bogoslovni vestnik* 78, št. 1 (2018), str. 159–172 (dalje: Kleindienst in Tomšič, "Človekovo dostojanstvo kot del politične kulture v novih demokracijah: postkomunistična Slovenija").

¹² *Syria Transition Roadmap*, Syrian Expert House, Syrian Center for Political and Strategic Studies (Washington, 2013), dostopno na: syrianexperthouse.org/archives/775, pridobljeno: 5. 9. 2018.

¹³ Martina Fischer, "Transitional Justice and Reconciliation: Theory and Practice", v: *Advancing*

proces, ki je karakteriziran z dinamičnostjo in gibanjem, pa jo verjetno vendarle lahko definiramo tudi kot cilj.¹⁴ Čeprav nekateri avtorji prepoznajo narodno spravo kot utopično, idealistično in nerealistično idejo¹⁵, pa je ta neizogibno potrebna v smislu (pre)oblikovanja naroda, ki je osnovan na strogih, harmoničnih in koherentnih odnosih ter zaupanju med posamezniki, skupinami in družbami. Na ta način se med drugim nenazadnje zagotavlja realizacija človekovega dostojanstva, k čemur stremijo procesi tranzicijske pravičnosti.

Turnerjeva vidi narodno spravo kot ciljno točko tranzicije.¹⁶ Po Girellijevi spravo lahko označimo kot "narodno", če jo vodi država (na primer, ustanovitev komisije za iskanje resnice, ustavne reforme itd.). Na drugi strani je individualna ali osebna sprava bolj tesna, intimna; v glavnem se osredotoča na interakcije med posamezniki, najbolj verjetno žrtve (ali njihove družine) ter kršitelje, vključuje pa lahko tudi družinske člane, znance in sosede, ki nastopajo na različnih političnih ali etničnih straneh (ibid.).¹⁷ Narodno spravo ves čas spremlja priznavanje preteklih dejanj in sprejemanje odgovornosti ter krepitev demokratičnih elementov.¹⁸ Preprečevanje ponovnega pojavljanja kršitev človekovih pravic, ki so zaznamovale totalitarno preteklost, in boj za narodno spravo opogumljata demokratične vrednote, na osnovi krepitve odgovornosti in sodelovanja, tesnih vezi in razmerij ter intenzivne stimulacije tolerance, zaupanja, empatije ter določene stopnje odpuščanja. "Odpuščanje"¹⁹ je sicer pomembno sredstvo za doseganje osebne sprave, kljub temu pa odpuščanje (beri: amnestija) s strani države ni obetajoče sredstvo za doseganje sprave na ravni celotnega naroda oziroma družbe. Če kršitelji niso kaznovani za njihova dejanja v času totalitarne preteklosti, človekovo dostojanstvo žrtev totalitarne preteklosti ni realizirano na zadovoljivi ravni. Poleg tega amnestija kršiteljev človekovih pravic ni spodbudna motivacija za demokratične državljane, da ti ravnaajo v skladu z vladavino prava. Če država ne spoštuje "pravil igre" in torej

Conflict Transformation: The Berghof Handbook II, ur. Beatrix Austin, Martina Fischer in Hans J. Giessmann (Opladen/Framington Hills, 2011), str. 406–430 (dalje: Fischer, "Transitional Justice and Reconciliation: Theory and Practice").

¹⁴ Giada Girelli, *Understanding Transitional Justice, A Struggle for Peace, Reconciliation, and Rebuilding* (London, 2017) (dalje: Girelli, *Understanding Transitional Justice, A Struggle for Peace, Reconciliation, and Rebuilding*).

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Catherine Turner, "Transitional justice and critique", v: *Research Handbook on Transitional Justice*, ur. Cheryl Lawther, Luke Moffett in Dov Jacobs Cheltenham (Cheltenham, UK–Northampton, MA, USA, 2017), str. 52–73.

¹⁷ Girelli, *Understanding Transitional Justice, A Struggle for Peace, Reconciliation, and Rebuilding*.

¹⁸ Richard A. Wilson, *The Politics of Truth and Reconciliation in South Africa: Legitimizing the Post-Apartheid State* (Cambridge, 2001); James L. Gibson, *Overcoming Apartheid: Can Truth Reconcile a Divided Nation?* (New York, 2004); Fischer, "Transitional Justice and Reconciliation: Theory and Practice".

¹⁹ Glej Claire Moon, "Prelapsarian State: Forgiveness and Reconciliation in Transitional Justice", *International Journal for the Semiotics of Law* 17, št. 2 (2004), str. 185–197.

ne kaznuje kršiteljev v skladu z načelom pravne države, to demotivirajoče učinkuje na spoštovanje načela pravne in demokratične države s strani državljanov. Pravila igre so spoštovana, če kršitelji izkažejo obžalovanje zaradi storjenih preteklih kršitev človekovih pravic, priznajo svojo krivdo in v določeni obliki tudi povrnejo storjeno škodo. Zato mehanizmi in procesi tranzicijske pravičnosti ne prispevajo zgolj k ciljem odgovornosti, prevencije in realizacije človekovega dostojanstva, ampak jih lahko obravnavamo tudi kot sredstva, namenjena doseganju narodne sprave, ob hkratni krepitvi demokratičnih vrednot in demokratične zavesti. So tudi pomemben instrument za vzpostavitev družbenega dialoga, ki predstavlja enega ključnih izzivov sodobnih družb.²⁰

Historični kontekst doseganja narodne sprave

Kot pojasnjuje Wilson, je ideja o narodni spravi vzniknila na podlagi zbira zgodovinskih in političnih dogajanj, ki so se odvijala v času tranzicije k liberalni demokraciji ob koncu hladne vojne.²¹ T.i. tretji val demokratizacije, kot ga imenuje Huntington,²² se je začel v južni Evropi (Portugalska, Grčija, Španija) v 70. letih 20. stoletja, nadaljeval v Latinski Ameriki v 80. letih in dosegel vrhunec s "padcem berlinskega zidu" leta 1989. Medtem so demokratično izvoljene civilne vlade zamenjale vojaške diktature v Latinski Ameriki in komunistične režime v nekdanji Sovjetski zvezi in državah srednje in vzhodne Evrope. V vseh teh državah so se postavljala podobna vprašanja, npr. kaj se bo zgodilo s storilci grobih kršitev človekovih pravic in kakšna bo njihova odgovornost za storjene krivice; kako se lahko spomin na tiste, ki so trpeli zaradi političnega nasilja pod bivšim režimom, vključi v novo uradno zgodovino²³; kako legitimni interes za kaznovanje storilcev uravnotežiti z željo po narodni spravi v družbi, ki je bila do nedavnega preprejena s konflikti; kako določiti ustreznost izvrševanja pristojnosti sodišč v danih primerih, ob predpostavki, da bodo domača sodišča, sodišča drugih držav in mednarodni tribunali imeli legitimne zahteve po pristojnosti za sojenje za določene zločine?²⁴

²⁰ Igor Bahovec, "Medkulturni dialog, religije in izobraževanje", *Bogoslovni vestnik* 72, št. 4 (2012), str. 599–608.

²¹ Richard A. Wilson, "Anthropological Studies of National Reconciliation Processes", *Anthropological Theory* 3, št. 3 (2003), str. 368 (dalje: Wilson, "Anthropological Studies of National Reconciliation Processes").

²² Samuel P. Huntington, *The third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (Norman, 1991).

²³ Wilson, "Anthropological Studies of National Reconciliation Processes", str. 367–387.

²⁴ Juan E. Méndez, "National Reconciliation, Transnational Justice, and the International Criminal Court", *Ethics & International Affairs* 15, št. 1 (2001), str. 25–44 (dalje: Méndez, "National Reconciliation, Transnational Justice, and the International Criminal Court").

Koraki nekaterih držav in mednarodnih organizacij (npr. ustanovitev ad hoc sodišč za vojne zločine s strani Združenih narodov) so kmalu nakazali jasno težnjo v mednarodnem prostoru, da genocid, vojni zločini in zločini proti človečnosti ne smejo ostati nekaznovani. Takšne težnje pa niso bile nekaj novega, kot pojasnjuje Mendez, saj so bile skladne z že zapisanimi normami oziroma instrumenti človekovih pravic, kot je npr. Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah.²⁵ Grobe kršitve človekovih pravic v tedanjem času pa so bile razlog, da so iz že obstoječih norm vzniknila načela, ki temeljijo na ideji, da imajo države pozitivno obveznost, da preganjajo in kaznujejo kršitve človekovih pravic, odkrivajo in razkrivajo resnico o njih, zagotovijo odškodnine žrtvam in storilce izločijo s položajev oblasti.²⁶ Kakor koli, celoten proces je bil prepleten z iskanjem ustreznega ravnotežja med pravičnostjo in stabilnostjo: če so želeli doseči zagotoviti mir in prehod v demokracijo, je bila potrebna določena mera prizanesljivosti, saj je bilo le na tak način mogoče vzpostaviti toleranco in sobivanje med frakcijami, ki so pred tem poskušale eliminirati druga drugo. Zdelo se je, da bodo narodno spravo lahko dosegli le na tak način.²⁷ Celoten proces političnih transformacij v tedanjem času je ponekod ovirala še kontinuirana prisotnost institucionalne moči starih elit v sicer reformiranih državnih institucijah. Kot primer lahko navedemo Augusta Pinocheta, predsednika Čila v letih 1974–1990, ki je kljub obtožbam o usmrčitvah, mučenju in drugih kršitvah človekovih pravic po prenehanju mandata nadaljeval funkcijo vrhovnega poveljnika vojske.²⁸

Absolutno prepričljiva nista bila niti politika "pozabi in odpusti" niti politika izvrševanja kazenskega pregona za vsako ceno. Tako tisti, ki so zagovarjali prizanesljivost, amnestijo in nekaznovanje storilcev, kot tudi tisti, ki so temu nasprotovali, so bili močno naklonjeni priznanju resnice in reparacijam. Zaradi kompleksnosti iskanja ravnotežja med pravičnostjo in politično stabilnostjo je logično, da je doseganje narodne sprave dolgoročen proces, prepleten z javnimi politikami in s postopanjem, ki zahtevajo pošten in uravnotežen pogled na pogoje, pod katerimi bi bila narodna sprava sploh mogoča.²⁹

Vsi totalitarni režimi v državah srednje in vzhodne Evrope so bili karakterizirani z grobimi kršitvami človekovih pravic. Po prehodu v demokracijo so se, kot navaja Horne, v teh državah odločili za udejanjenje mehanizmov tranzicijske pravičnosti kot možnosti za promoviranje spremembe režima in naslavlja-

²⁵ Prav tam.

²⁶ Prav tam.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Wilson, "Anthropological Studies of National Reconciliation Processes", str. 368.

²⁹ Méndez, "National Reconciliation, Transnational Justice, and the International Criminal Court", str. 27–28.

nje institucionalne in simbolične zapuščine komunizma. Sprejetje omenjenih mehanizmov je služilo kot podpora procesu demokratizacije ter grajenju političnega in družbenega zaupanja.³⁰ "Amnestija in ne amnezija" je bil slogan nekaterih liberalnih krogov v postkomunističnih državah srednje in vzhodne Evrope.³¹

V končni fazi je večina postavtoritarnih sistemov vzpostavila različne državne mehanizme, namenjene popravi storjenih krivic in zagotavljanju tranzicijske pravičnosti. Vendar obstajajo tudi izjeme, kot je Španija, ki je v obdobju tranzicije 1976–1978 vpeljala amnestijo za pretekle politične zločine.³²

Komunistične stranke so v državah srednje in vzhodne Evrope v svoje vrste pritegnile veliko število državljanov (Romunija je predstavljala enega najbolj skrajnih primerov v tem kontekstu³³), zato je bilo težko identificirati kršitelje človekovih pravic. To posledično pomeni, da so bile možnosti, da države od kršiteljev zahtevajo, da prevzamejo odgovornost za svoja dejanja, drastično zmanjšane. Nihče ne more z gotovostjo trditi, kakšen odstotek prebivalstva je bil na strani komunističnega režima v državah srednje in vzhodne Evrope.³⁴ V nasprotju z nekaterimi drugimi državami, ki so izkusile dolgo obdobje avtoritarnega režima (na primer Latinska Amerika), so povezave med pristaši komunističnega režima v državah srednje in vzhodne Evrope pogosto ostale skrite. Zato sta prepoznavanje kršiteljev in izvršitev njihovega sodnega pregona predstavljala velika izziva za države srednje in vzhodne Evrope.

Dolga doba prisotnosti komunističnih režimov (več kot 40 let) je zagotovo vplivala na mehanizme za tranzicijsko pravičnost v državah srednje in vzhodne Evrope. Daljše je bilo obdobje prisotnosti komunističnega režima, bolj zakoreninjena je bila njegova institucionalna struktura, ki je pustila pečat na teh državah.³⁵ Države iz tega dela Evrope so bile relativno pozne pri oblikovanju mehanizmov tranzicijske pravičnosti, kljub temu pa niso sledile ustaljenim vzorcem in mehanizmom v nekaterih drugih delih sveta. Namesto tega so uvedle nekatere posebne mehanizme tranzicijske pravičnosti, kot je na primer "lustracija".

³⁰ Cynthia M. Horne, *Building Trust and Democracy: Transitional Justice in Post-Communist Countries* (Oxford, 2017) (dalje: Horne, *Building Trust and Democracy: Transitional Justice in Post-Communist Countries*).

³¹ Wojciech Sadurski, *Rights Before Courts: A Study of Constitutional Courts in Postcommunist States of Central and Eastern Europe* (Dordrecht, 2005), str. 223.

³² Prav tam.

³³ Glej Lavinia Stan, "Neither Forgiving nor Punishing? Evaluating Transitional Justice in Romania," v: *After Oppression Transitional Justice in Latin America and Eastern Europe*, ur. Vesselin Popovski in Mónica Serrano (Tokyo, 2012), str. 363–389.

³⁴ Vesselin Popovski in Mónica Serrano, "Transitional Justice Across Continents", v: *After Oppression Transitional Justice in Latin America and Eastern Europe*, ur. Vesselin Popovski in Mónica Serrano (Tokyo, 2012), str. 3–18; Monika Nalepa, *Skeletons in the Closet: Transitional Justice in Post-Communist Europe* (New York, 2010).

³⁵ Glej Alexandra Barahona De Brito, Carmen Gonzalez Enriquez in Paloma Aguilar, *The Politics of Memory: Transitional Justice in Democratizing Societies* (New York, 2001).

Slednja velja celo za enega najbolj značilnih mehanizmov tranzicijske pravičnosti za to območje.³⁶ Nadalje tega so se države, v katerih je bilo izseljevanje v času nekdanjega komunističnega režima dovoljeno in kjer je obstajala vsaj omejena stopnja družbenega nekonformizma, denimo na umetniškem področju (na primer v Sloveniji, na Poljskem in Madžarskem), pogosteje soočale s težnjo odpuščanja in pozabe. Medtem so bili pozivi h kaznovanju izrazitejši v državah z ničelno toleranco do nestrinjanja in izseljevanja v času nekdanjega režima (na primer v nekdanji Češkoslovaški).³⁷

Med nekdanjimi komunističnimi državami obstajajo razlike glede tranzicijske pravičnosti, in sicer tako v smislu prizadevanj kot tudi učinkov njenih mehanizmov. V nekaterih državah so mehanizme uvedli v zgodnji fazi obdobja tranzicije in jih izvajali na precej sistematičen način (Češka, Vzhodna Nemčija); v drugih so jih privzeli in izvajali manj sistematično (Poljska, Madžarska); ponekod pa celo nesistematično, prav tako so jih ponekod sprejeli z odporom (Slovaška, države nekdanje Jugoslavije); v več državah pa tovrstni mehanizmi skorajda niso obstajali (večina nekdanje Sovjetske zveze).

Tako kot ostale dežele srednje in vzhodne Evrope je bila Slovenija konec 80. in v začetku 90. let podvržena korenitim sistemskim spremembam. S prehodom v demokracijo so v tem delu Evrope v ospredje prišli posebni mehanizmi tranzicijske pravičnosti, še posebej t.i. lustracija. Pri tem Slovenija predstavlja še posebej zanimiv primer v smislu uvajanja mehanizmov tranzicijske pravičnosti. Medtem ko so bili določeni elementi lustracije uvedeni tako v bivši Vzhodni Nemčiji in na Češkoslovaškem, Madžarskem, Poljskem in v Bolgariji, se ta mehanizem v Sloveniji sploh ni pojavil.

Zgodovinski razlogi za narodno spravo v Sloveniji

Slovenci smo imeli v 20. stoletju izkušnje s fašističnim, nacionalsocialističnim in komunističnim režimom. Velik del slovenskega etničnega ozemlja je po koncu prve svetovne vojne pripadel Italiji, v kateri se je v začetku 20. let na oblast povzpelo fašistično gibanje. Režim, ki so ga fašisti vzpostavili, je vršil oster raznarodovalni pritisk z grobim omejevanjem nacionalnih pravic Slovencev (in drugih narodnih manjšin). Z vidika svobode in varnosti slovenskega prebivalstva so se razmere izrazito poslabšale v času druge svetovne vojne in v letih po njej. Predvsem v obdobju od let 1941 do 1955

³⁶ Glej Horne, *Building Trust and Democracy: Transitional Justice in Post-Communist Countries*.

³⁷ Stan, "Transitional justice in Central and Eastern Europe", str. 508; John P. Moran, "The Communist Torturers of Eastern Europe: Prosecute and Punish or Forgive and Forget?" *Communist and Post-Communist Studies* 27, št. 1 (1994), str. 95–109.

je velik del populacije doživel množične kršitve človekovih pravic in svoboščin od fašističnega, nacionalsocialističnega in komunističnega režima – umore, raznarodovanje, razlastitve, zapore, prisilno suženjsko delo, da ne govorimo o odrekanju politične svobode in onemogočanju demokracije, na katero je bilo treba čakati do leta 1990.³⁸

To obdobje je povzročilo ostre delitve v slovenskem narodnem telesu.³⁹ Nacionalsocialistična in fašistična okupacija slovenskega ozemlja, komunistična revolucija in protirevolucionarni odpor (ki je protikomunistično stran privedel do sodelovanja z okupatorjem), še posebej pa povojno obračunavanje zmagovitih komunistov s premaganimi nasprotniki, so z velikim številom človeških žrtev⁴⁰ in ostalimi grozotami povzročili globoke travme in neizbrisno zaznamovali tako individualni kot kolektivni spomin Slovencev.

V okviru ureditve, kakršna se je vzpostavila po drugi svetovni vojni, niso obstajali osnovni sistemski pogoji za to, da bi prišlo do razrešitve teh travm. Še več, režim, v katerem je imela monopol komunistična stranka, jih je s svojim političnim, socialnim in ideološkim ekskluzivizmom v svojem bistvu onemogočal.

Z revolucionarnim prevzemom oblasti s strani komunistov je namreč na Slovenskem prišlo do vzpostavitve sistema, ki je pomenil izrazito diskontinuiteto glede na predvojno institucionalno strukturo. Poleg tega pa lahko rečemo, da je bil komunizem po svojem bistvu tuj slovenski tradiciji. Vsaj delno lahko pritrdimo besedam Janka Kosa:

Medtem ko je bilo slovenstvo od svojih začetkov v srednjem veku povezano z zahodnim krščanstvom, predvsem z rimskokatoliškim in delno protestantskim, je komunizem marksistično-leninističnega tipa v sebi utelesil moderno različico odnosa med duhovno in posvetno oblastjo, ki je bila bistveno drugačna od zahodnoevropske, temeljila pa je v pravoslavnem cezaropapizmu.⁴¹

Če je bila za družbe zahodnokrščanskega civilizacijskega konteksta ves čas značilna dvojnost posvetne in cerkvene oblasti, ki sta se v zgodovini sicer pogosto medsebojno podpirali, bili pa tudi v medsebojnem konfliktu, pa je bila za komunizem značilna enotnost državne ("posvetne") in partijske ("duhovne")

³⁸ Jože Možina, *Slovenski razkol* (Ljubljana, 2019), str. 535.

³⁹ Tamara Griesser Pečar, *Razdvojeni narod* (Ljubljana, 2007).

⁴⁰ Med drugo svetovno vojno in neposredno po njej je življenje izgubil vsak petnajsti Slovenec, kar uvršča Slovence med tiste narode, ki so v tem obdobju plačali najvišji krvni davek (Zdenko Čepič, Damjan Guštin in Nevenka Troha, *Slovenija v vojni 1941–1945* (Ljubljana, 2017)).

⁴¹ Janko Kos, *Dubovna zgodovina Slovencev* (Ljubljana, 1996), str. 174.

oz. ideološke) oblasti, kjer se je državna oblast utemeljevala na ideologiji, ki jo je sama vsiljevala.

V Sloveniji – in seveda tudi v Jugoslaviji – je bila komunistična revolucija pretežno avtohtona, izvedena brez direktnega usmerjanja s strani Sovjetske zveze.⁴² Zato je potekal prehod oblasti v roke komunistov hitreje in temeljiteje kot v ostalih državah srednje in vzhodne Evrope, kjer so bili komunisti na začetku prisiljeni deliti oblast z drugimi strankami.

Komunistična partija ga je načrtovala in izpeljevala tako, da je postopoma prevzemala vse državne, politične in druge ustanove, organizacije in društva, bodisi tako, da je vanje postavila svoje kadre, ali pa jih ukinjala in nadomeščala z njej primernejšimi oblikami.⁴³

V svoji brezkompromisnosti v odnosu do nekomunističnih političnih strank je slovenska oblast izstopala celo glede na razmere v nekaterih drugih delih Jugoslavije, saj so denimo v Srbiji obstajale nekatere samostojne politične stranke (vendar so tudi tam njihovo delovanje omejevali, sčasoma pa celo onemogočili, nekatere njihove voditelje pa obsodili). Vsak poskus organiziranja politične opozicije so zatrli v kali in ostro sankcionirali, kot je bil to primer s t.i. Nagodetovim procesom.⁴⁴ Tudi namen drugih povojnih sodnih procesov je bil v glavnem v razkrinkavanju protiljudske politike bivših režimov, obračunu z razrednimi nasprotniki (trgovci, industrialci, kulaki itd.) iz vrst meščanskih strank, opozicijsko cerkvijo. Podlaga za procese je bila največkrat politična in nestrokovna. Na ta način so odpravili konfliktnost predvojnega političnega prostora iz obdobja med obema svetovnima vojnoma, ki je izhajala iz visoke stopnje politične in ideološke polarizacije, se pravi prepada med katoliškim in liberalnim taborom, in ki je sicer pogosto obremenjevala družbene odnose. Zamenjala pa jo je še manj ustrezna oblika politične ureditve, enopartijska diktatura, ki je nasilno zatirala vsako avtonomno obliko političnega (pa tudi drugega) organiziranja.

Po sporu med jugoslovanskim in sovjetskim partijskim vodstvom ter resoluciji Informbiroja leta 1948, ko se je Jugoslavija v večji meri odprla proti Zahodu,

⁴² Pri tem pa je treba povedati, da brez sovjetske pomoči vseeno ni šlo. Mnogi vodilni komunistični kadri so se usposabljali v Sovjetski zvezi. In tudi sovjetska Rdeča armada je bila v letih 1944–45 intenzivno vključena v vojaške operacije na ozemlju tedanje Jugoslavije. Več o tem: Vojin Majstorović, "The Red Army in Yugoslavia", *Slavic Review* 75, št. 2 (2016), str. 396–421.

⁴³ Jera Vodušek Starič, *Prevzem oblasti 1944–1946* (Ljubljana, 1992), str. 5.

⁴⁴ Šlo je za montiran politični proces proti pretežno "sredinsko" orientiranim ljudem, s predvojnimi liberalnim politikom Črtomirjem Nagodetom na čelu. Obtoženi so bili sodelovanja z zahodnimi obveščevalnimi službami, dejansko pa je šlo za zastraševanje dejanskih in potencialnih političnih nasprotnikov. Več o tem: Jelka Melik in Mateja Jeraj, *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim* (Ljubljana, 2015).

Nagodetov proces: obtoženci med branjem obtožnice (Wikimedia Commons)

du, je prišlo do postopnega spreminjanja družbenih odnosov, do vzpostavitve "avtentičnega" jugoslovanskega socialističnega sistema, imenovanega sistem socialističnega samoupravljanja, ki je dobil določene karakteristike, po katerih se je razlikoval od sistemov "ljudske demokracije", predvsem v smislu večje odprtosti in dopuščanja delne avtonomije določenih področij. Tako je šel razvoj, predvsem na gospodarskem področju, v smer večje samostojnosti podjetij in uvajanja tržnih mehanizmov. Poleg tega je popustil ideološki pritisk in nadzor partije nad različnimi področji družbenega življenja, povečala pa se je tudi odprtost sistema navzven (kar se je najbolj "otipljivo" izražalo v odprtosti meja in svobodi potovanja). Vendar pa je glede nekaterih drugih vprašanj, denimo glede javne prisotnosti verskih skupnosti, sistem ostal podobno rigiden kot v državah z nabolj ortodoksnimi različicami komunizma.

Naj poudarimo, da pri tem ni šlo za enosmeren razvoj v smeri demokratizacije in odprtosti. Tako je obdobju "liberalizma" v drugi polovici 60. let, za katerega je bila značilna relativno permisivna družbena klima, kjer je bilo dopuščeno dokaj svobodno delovanje na različnih področjih, v politiki do veljave prišla skupina politikov, med katerimi je bil osrednja figura tedanji predsednik republiške vlade Stane Kavčič, ki si je prizadeval reformirati socialistično družbo v smeri večje dinamičnosti in konkurenčnosti gospodarstva, večje

vloge nacionalnih enot v državi in večje politične odprtosti.⁴⁵ V 70. letih je s t.i. "normalizacijo" sledil obrat v avtoritarno smer, s poudarjeno vlogo partije, povečanim ideološkim ekskluzivizmom, represijo in nadzorom nad vsemi deli družbe.

80. leta so prinesla liberalizacijo režima in s tem postopen razmah avtonomne javne sfere in razmah različnih nekonformističnih družbenih praks, razširile pa so se tudi možnosti izražanja kritičnih pogledov na družbeno stvarnost. Kmalu po smrti dolgoletnega (doživljenjskega) državnega in partijskega vodje Josipa Broza Tita pa se je začela kazati globoka gospodarska in politična kriza, zaradi česar je začela upadati legitimnost sistema, zaostrovati pa so se začeli tudi mednacionalni odnosi, ki so predstavljali enega najbolj nevralginih elementov jugoslovanske ureditve, čeprav se je režim ponašal ravno z zgledno rešitvijo nacionalnega vprašanja. Pojavljati so se začele različne neodvisne družbene pobude, ki so odpirale določene tedaj bolj ali manj neznane tematike, tudi takšne, ki so bile za režim sporne (denimo predlog za civilno služenje vojaškega roka, zahteva po ukinitvi smrtne kazni itd.). Pojavljati so se začele alternativne vizije političnega obstoja Slovencev.⁴⁶ Odpirati pa so se začele teme iz polpretekle zgodovine, ki so bile do tedaj pretežno izključene iz javne obravnave. Ena od najbolj travmatičnih tem, ki jo je režim sistematično prikrival, so bili množični poveljni poboji pripadnikov protipartizanskih vojaških formacij (pa tudi civilistov), ki so bili po vojni s strani zahodnih zaveznikov vrnjeni v tedanjo Jugoslavijo. Na podlagi tega se je tedaj pojavila tudi ideja o narodni spravi.

Kljub rahljanju komunističnega režima v zadnjem desetletju njegovega obstoja pa je le-ta do svojega konca ohranjal svoj avtorski značaj. Ključne pozicije v vseh ključnih družbenih podsistemi so zasedali pripadniki komunistične stranke (ki se je na koncu sicer imenovala Zveza komunistov). Prostori svobodnega mišljenja in delovanja so ostajali precej omejeni (večinoma so se nahajali v sferi kulture). Čeprav je državna represija v 80. letih popustila, smo imeli še vedno opraviti s preganjanjem dejanskih ali namišljenih nasprotnikov

⁴⁵ Pri tem je potrebno povedati, da je bil slovenski "liberalizem" v političnem smislu izrazito znotraj-partijsko gibanje, ki je pristajalo na okvir sistema samoupravnega socializma in večinoma tudi na vodilno vlogo Zveze komunistov. Zavzemalo pa se je za večjo samostojnost t.i. družbenopolitičnih organizacij, večji pluralizem znotraj Socialistične zveze delovnega ljudstva kot "krovne" organizacije in za bolj demokratične odnose znotraj Zveze komunistov. Več o liberalizmu v Sloveniji: Božo Repe, *"Liberalizem" v Sloveniji* (Ljubljana, 1992).

⁴⁶ Glede vprašanj, povezanih z obstojem slovenskega naroda v kontekstu socialističnega sistema in jugoslovanske države, je bila najbolj angažirana skupina sodelavcev *Nove revije* (Matevž Tomšič, *Elite v tranziciji* (Nova Gorica, 2008) (dalje: Tomšič, *Elite v tranziciji*)). Ta krog književnikov in humanističnih intelektualcev je najbolj odločno in tudi najbolj daljnovidno utemeljeval zahteve po nacionalni samostojnosti in po demokratizaciji družbe kot nujnih pogojev za uspešno funkcioniranje slovenskega naroda. To je bilo najjasneje izraženo v 57. številki *Nove revije*, katere prispevki so pravzaprav predstavljali nekakšen politični protiprogram, se pravi alternativo politiki vladajoče partije.

režima.⁴⁷ Nenazadnje je "proces proti četverici" leta 1988,⁴⁸ ki ga je sicer sprožila tedanja jugoslovanska vojska, potekal ob sodelovanju slovenskih represivnih organov. Šele potem, ko je režim izgubil večino svoje legitimnosti, in ko so se razmere v tedanji jugoslovanski državi tako zaostrole, da bi lahko morebitna prevlada unitaristične linije znotraj državno-partijskih struktur in s tem ponovna centralizacija oblasti ogrozila tudi položaj slovenske državno-partijske elite, je reformirani del slednje bil pripravljen na sporazumen prehod v demokracijo.

Stanje narodne sprave v Sloveniji

V slovenskem prostoru imamo torej veliko trpkih izkušenj z režimi, ki so povzročili hude kršitve človekovih pravic v obliki sodnih in izvensodnih pobojev, nezakonitih aretacij, prisilnih deportacij, zaplemb premoženja in upravnih čistk. Pojem slovenske narodne sprave je bil prvič omenjen v eseju Spomenke Hribar z naslovom *Krivda in Greh* in je odmeval v slovenski javnosti vse od 1984 dalje oziroma še bolj izrazito od 1987 dalje, ko je bil esej po postopku cenzure objavljen v Kocbekovem zborniku.⁴⁹ Hribarjeva je v svojem eseju narodno spravo opredelila kot "aktiviranje vseh narodnih sil s ciljem ustvariti boljšo prihodnost; kot spravo med ljudmi, ne pa ideologijami. Prvi korak na poti do nje pa ji je predstavljalo priznanje krivde za povojne množične poboje".⁵⁰

Poudariti gre, da se ideja narodne sprave v slovenskem prostoru ni nanašala na spravo znotraj države, saj samostojna slovenska država v času začetkov ideje narodne sprave še ni eksistirala. Namesto tega se je nanašala na spravo znotraj naroda. Izraz "narod" označuje skupnost, kateri oseba pripada v etničnem smislu in s katero ima oseba posebno, intimno vez. Oseba ima lahko državljanstvo ene države, v etničnem smislu pa pripada "državnemu narodu" neke druge države, kot so na primer Slovenci, ki živijo v sosednjih državah in imajo (samo) njihovo državljanstvo. Narodnost v etničnem smislu ni pravna kategorija (kot je na pri-

⁴⁷ Najbolj srhljiv primer tovrstne represije je bil montiran proces zoper skupino prebivalcev Slovenije (med katerimi so bili štirje v Sloveniji živeči Bolgari) zaradi domnevnega vohunjenja v korist Bolgarije. Kljub odsotnosti kakršnih koli kredibilnih dokazov so bili obsojeni na večletne zaporne kazni (Igor Omerza, *1984 Orwellovo leto Agopa Stepanjana* (Celovec, 2016)).

⁴⁸ Šlo je za represiven poseg vojaških oblasti, ki so zaprle in obsodile štiri slovenske državljane zaradi domnevne izdaje vojaške skrivnosti, dejansko pa je šlo za grob poskus preprečitve nadaljnjega poteka demokratizacije slovenske družbe. Ta dogodek je sprožil revolt večine Slovencev, odločilno pa je spodbudil vero tako v socialistično družbeno ureditev kot tudi obstoj slovenskega naroda v okviru Jugoslavije. Več o tem: Igor Omerza, *JBZ* (Ljubljana, 2013).

⁴⁹ Spomenka Hribar, "Krivda in greh", v: *Kocbekov zbornik* (Maribor, 1987), str. 9–68 (dalje: Hribar, "Krivda in greh").

⁵⁰ Janja Slabe, "Slovenska narodna sprava v časopisju '1984–1997'", v: *Kresalov zbornik, Prispevki za novejšo zgodovino* (Ljubljana, 2006), str. 433 (dalje: Slabe, "Slovenska narodna sprava v časopisju '1984–1997'").

mer državljanstvo, ki predstavlja pravni status oziroma pravno vez med posameznikom in državo) in nanjo se praviloma ne navezujejo pravne posledice.⁵¹

O navezavi narodne sprave na narod pričajo teksti iz 80. let, izdani v slovenskem prostoru, ki označujejo narodno spravo kot bratomorni zločin nad *narodom*.⁵² Spomenka Hribar v svojem eseju na primer navaja naslednje: "Zakaj pobiti domobranci so bili tudi deli svojega, našega naroda. Kakor sta levica in desnica roki enega telesa, tako so pobiti domobranci deli svojega, našega narodnega telesa. Mojega telesa."⁵³ Hribarjeva pojasnjuje, da pri pobojih ne gre za zločin ene skupine nad drugo, ampak naroda nad samim seboj.⁵⁴ Usodo domobrancev je treba po mnenju Hribarjeve "vzeti nase" kot usodo dela naroda, in narediti prve korake k pomembnim dejanjem za doseganje narodne sprave, kot so javno priznanje zločina, dostojen pokop, ureditev grobišč, postavitev obeliska sredi Ljubljane, na katerem bi bilo posvetilo "Umrli za domovino".⁵⁵ Na tej točki Hribarjeva uvede pojem narodne sprave, ki ga opredeli kot kohezijo vseh narodnih sil, ki se kaže skozi priznavanje nazorskega pluralizma in zavračanje vsakega ekskluzivizma, sklicujočega se na objektivno resnico.⁵⁶

Esej je bil deležen številnih izrazito nenaklonjenih kritik. Odnos do idej Hribarjeve se je začel spreminjati leta 1989, malo pred osamosvojitvijo države, ko je začela prevladovati miselnost, da brez narodne sprave ni mogoča družbena dinamika, civilna družba, pravna in demokratična država.⁵⁷ Vprašanje, ali je narodna sprava potrebna, ni bilo več bistveno. Namesto tega so v ospredje stopile polemike o tem, kako naj bi narodna sprava potekala, npr. ali se morata za storjene krivice opravičiti obe strani ali samo ena; ali sprava zajema vse Slovence ali zgolj v vojni neposredno udeležene; kaj mora za spravo storiti država in kaj posameznik; ali se sprava nanaša le na 2. svetovno vojno ali tudi dogodke po njej itd.⁵⁸

V času ustvarjanja samostojne slovenske države je razprava o narodni spravi v javnem političnem diskurzu postala neizogibna. Narodno spravo so v letu 1990 začeli označevati kot pogoj in bistven del konsolidacije naroda pred zgodovinsko nalogo ustvarjanja samostojne slovenske države, torej kot bistven

⁵¹ Matjaž Tratnik, *Pravo državljanstva* (Ljubljana, 2018), str. 19. Pri tem moramo poudariti, da se v tujini pogosto uporablja izraz (na primer v angleščini izraz "*nationality*"), ki sicer dobesedno prevedeno označuje narodno oziroma etnično pripadnost, uporablja pa se tudi kot sinonim za državljanstvo.

⁵² Sašo Cmrečnjak, "Slovenska sprava: zgodovinski pregled", *Zgodovinski časopis* 70, št. 3–4 (2016), str. 393 (dalje: Cmrečnjak, "Slovenska sprava: zgodovinski pregled").

⁵³ Hribar, "Krivda in greh", str. 35.

⁵⁴ Cmrečnjak, "Slovenska sprava: zgodovinski pregled", str. 393; Hribar, "Krivda in greh", str. 36–52.

⁵⁵ Cmrečnjak, "Slovenska sprava: zgodovinski pregled", str. 394; Hribar, "Krivda in greh", str. 61.

⁵⁶ Cmrečnjak, "Slovenska sprava: zgodovinski pregled", str. 394; Hribar, "Krivda in greh", str. 62–63.

⁵⁷ Slabe, "Slovenska narodna sprava v časopisu '1984–1997'", str. 433–435.

⁵⁸ Prav tam, str. 436.

element slovenske tranzicije.⁵⁹ Prvi predsednik demokratično konstituiranega slovenskega parlamenta France Bučar je tako navedel, da je narodna sprava "izhodiščni pogoj za novo narodovo življenje, ki ga prav sedaj začenjamo" in pri tem nakazal, da narodna sprava ni zgolj pomiritev. Narodna sprava je tako sčasoma postala bistvena najprej za slovenski narod in kmalu tudi za slovensko državo.⁶⁰

Kakorkoli, Slovenija se s problemom doseganja narodne sprave ni ukvarjala na celovit in sistemski način.⁶¹ V zgodnjem obdobju po osamosvojitvi Republike Slovenije pobude po uvedbi različnih mehanizmov tranzicijske pravičnosti niso bile uslišane. Razna poročila teles, ki so bila ustanovljena za namen preiskovanja in raziskovanja povojnih množičnih pobojev, v parlamentu sploh niso bila obravnavana. Poskusi, da bi parlament ob sodelovanju zgodovinarjev prišel do enotne interpretacije zgodovine, pa so imeli zelo omejen oziroma zanemarljiv učinek; zakonske rešitve, ki so bile sprejete, pa so bile v veliki meri oblikovane neodvisno od ugotovitev zgodovino pisja in bile bolj stvar političnih kompromisov.⁶²

Preambula Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (TUL)⁶³ jasno nakazuje, da je vsakršno poveličevanje bivšega (nedemokratičnega) režima v nasprotju z demokratičnimi vrednotami. V skladu s preambulo TUL bivši nedemokratični režim ni deloval kot pravno urejena država, v njem pa so se hudo kršile človekove pravice. Takšno stališče je bilo nedvomno podprto tudi s strani Ustavnega sodišča Republike Slovenije v zadevi "Titova cesta"⁶⁴, ki je ustavilo poskus ljubljanskih mestnih oblasti, da eno od ljubljanskih ulic poimenuje po jugoslovanskem diktatorju in svojo odločitev še posebej utemeljilo na spoštovanju človekovega dostojanstva. Ustavno sodišče je zapisalo, da s sprejetjem osamosvojitvenih dokumentov ni prišlo samo do prekinitve državnopravne povezave med Republiko Slovenijo in SFRJ, temveč je šlo za prelom s temeljnim vrednostnim konceptom ustavne ureditve.⁶⁵ V povezavi s tem je zanimiva tudi odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije v zadevi o Uredbi o vojaških sodiščih⁶⁶. Iz zadevne odločbe izhaja, da se v Repu-

⁵⁹ Cmrečnjak, "Slovenska sprava: zgodovinski pregled", str. 395.

⁶⁰ France Bučar, *Prebod čez rdeče morje* (Ljubljana, 1993); Cmrečnjak, "Slovenska sprava: zgodovinski pregled", str. 395–296.

⁶¹ Tamara Kotar, "Slovenia", v: *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union*, ur. Lavinia Stan (London / New York, 2009), str. 200–221.

⁶² Cmrečnjak, "Slovenska sprava: zgodovinski pregled", str. 419.

⁶³ *Uradni list RS*, št. 1/91-I in 19/91 – popr.

⁶⁴ Ustavno sodišče (US) RS, opr. št. U-I-109/10.

⁶⁵ Kleindienst in Tomšič, "Človekovo dostojanstvo kot del politične kulture v novih demokracijah: postkomunistična Slovenija", str. 159–172.

⁶⁶ US RS, opr. št. U-I- U-I-6/93, z dne 1. aprila 1994.

bliki Sloveniji ne uporabljajo tiste določbe Uredbe o vojaških sodiščih z dne 24. maja 1944, ki so bile že v času nastanka in uporabe te uredbe v nasprotju s splošnimi, od civiliziranih narodov priznanimi pravnimi načeli in so tudi v nasprotju z ustavo Republike Slovenije. Zanimivo je, kot ugotavlja pravna stroka⁶⁷, da Vrhovno sodišče v zadevi I Ips 306/2009 ni sledilo omenjenim navedbam Ustavnega sodišča. Še več, Vrhovno sodišče je v zadevni odločbi stopilo na tla polpretekle slovenske zgodovine, pri tem pa vpeljalo naravnopravni diskurz in poskusilo odgovoriti na vprašanja, ki so v prvi vrsti predmet zgodovinopisja. Kot ugotavlja stroka, se je Vrhovno sodišče pri tem opredeljevalo do pojavov, ki jih pravni diskurz ne sme zajeti.⁶⁸

V kasnejših obdobjih po osamosvojitvi lahko govorimo le o nekaj manjših korakih Slovenije k doseganju narodne sprave. Med korake tako štejeemo sprejem nekaterih pravnih aktov, na primer Zakon o denacionalizaciji⁶⁹ in Zakon o žrtvah vojnega nasilja – ZZVN⁷⁰. Zakon o popravi krivic⁷¹ ureja pravico do povrnitve škode in pravice iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja bivšim političnim zapornikom in svojem žrtev povojnega protipravnega odvzema življenja, postopek za uveljavljanje teh pravic ter organe, ki odločajo o teh pravicah. S tem zakonom so določeni tudi posebni pogoji in postopek za spremembo pravnomočne kazenske sodbe. Zakon o plačilu odškodnine žrtvam vojnega in povojnega nasilja (ZSPOZ)⁷² ureja zagotavljanje sredstev za plačilo odškodnine žrtvam vojnega in povojnega nasilja za negmotno škodo, vrste in višino odškodnin, ki se izplačujejo po tem zakonu, način in roke za njihovo izplačilo, evidenco upravičencev po zakonu, ki ureja popravo krivic, ter druga vprašanja v zvezi z izvrševanjem pravnomočnih odločb o višini odškodnine.

Ker je Slovenija v smislu uvajanja mehanizmov tranzicijske pravičnosti zaostajala za drugimi državami srednje in vzhodne Evrope, je Vlada Republike Slovenije leta 2008 ustanovila javni zavod Študijski center za narodno spravo, in sicer z namenom, da ta s proučevanjem kršenja temeljnih človekovih pravic in svoboščin, ki so jih povzročili totalitarni režimi na Slovenskem v 20. stoletju, omogoča osnovo za popravo krivic ter s tem ustvarja možnosti za skladen civilizacijski in kulturni razvoj Slovenije. Zavod tudi zagotavlja pravno pomoč in svetovanje Komisiji Vlade za izvajanje Zakona o popravi krivic pri reševanju in vodenju vlog. Področje delovanja Zavoda zajema Slovence v matični domo-

⁶⁷ Rok Svetlič in Jernej Letnar Čer nič, "Sodba v imenu temeljne norme", *Pravna praksa*, št. 28–29 (2017), str. 14–16.

⁶⁸ Prav tam.

⁶⁹ *Uradni list RS*, št. 27/91-I, s spr. in dop.

⁷⁰ *Uradni list RS*, št. 18/03, s spr. in dop.

⁷¹ *Uradni list RS*, št. 70/05, s spr. in dop.

⁷² *Uradni list RS*, št. 21/11, s spr. in dop.

vini, narodne manjšine v Republiki Sloveniji, slovenske zamejce, izseljence in zdomce.⁷³

Med drugimi koraki lahko omenimo tudi ustanovitev Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč (oziroma tedaj Komisije za reševanje vprašanj, povezanih z namembnostjo in ureditvijo grobišč v Kočevskem rogu) leta 1990, katere naloge so bile ob ustanovitvi med drugim povezane tudi z ureditvijo spominskih parkov v Teharjah in v Kočevskem Rogu, kasneje pa še z ureditvijo številnih drugih spominskih parkov. Delovanje komisije je bilo dolgo časa omejeno zaradi odsotnosti ustrezne zakonske podlage.⁷⁴ Leta 2017 so na podlagi Zakona o vojnih grobiščih (ZVG)⁷⁵, ki je bil sprejet leta 2003, postavili Spomenik vsem žrtvam vojn (in z vojnami povezanim žrtvam na območju Republike Slovenije). Leta 2015 so sprejeli tudi Zakon o prikritih vojnih grobiščih in pokopu žrtev⁷⁶, ki med drugim ureja tudi vprašanje dokončnega dostojnega pokopa žrtev vojnega in povojnega nasilja na ozemlju Republike Slovenije, in ki je relativno dobro prispeval k reševanju vprašanj prikritih morišč in grobišč. V ospredje že nekaj let vse bolj očitno stopa tudi pravica do pietete žrtev vojnega in povojnega nasilja. Slovenska sodna praksa je o tem že nekaj let po osamosvojitvi zavzela določena stališča. Vrhovno sodišče je tako odločalo v zadevi II Ips 428/1996, v kateri je presojo, ali je udeležena krajevna skupnost Godešič, zato da bi izrazila idejo narodne sprave, smela uporabiti sporne osebne podatke pokojnih sorodnikov upravičenih predlagateljev tudi brez njihovega pristanka. Bolj natančno, sodišče se je opredelilo do vprašanja, ali je bila z zapisom osebnih podatkov umrlih sorodnikov predlagateljev na sporno spominsko ploščo kršena pravica do pietete predlagateljev. Naloga sodišča je torej bila, da ugotovi, ali je bil poseg v pravico do zasebnosti sorazmeren z javnim interesom.⁷⁷ Vrhovno sodišče je presodilo, da je udeležena krajevna skupnost Godešič s tem sporočilom hotela izraziti idejo simbolične narodne sprave, hkrati pa tudi zapisalo, da poseg udeležene krajevnosti v pravico do zasebnosti upravičenih predlagateljev v tem primeru ni bil sorazmeren z javnim interesom in je bil zato neutemeljen. O podobnem dejanskem stanju je odločalo tudi Okrajno sodišče v Cerknici v zadevi P 18/2015.⁷⁸ V tem primeru so svojci pokojnega M. P., ki je bil sodelavec partizanov, zatrjevali, da so bili prizadeti, ker je stričevo ime na spomeniku skupaj z imeni domobrancev, proti

⁷³ Sklep o ustanovitvi javnega zavoda Študijski center za narodno spravo (*Uradni list RS*, št. 42/08).

⁷⁴ Cmrečnjak, "Slovenska sprava: zgodovinski pregled", str. 419.

⁷⁵ *Uradni list RS*, št. 65/03, s spr. in dop.

⁷⁶ *Uradni list RS*, št. 55/15.

⁷⁷ Ta javni interes je v tem primeru treba izhodiščno opredeliti kot dvojen interes: kot interes, da se izve za podatke o žrtvah vojne v tem stoletju (omejeno na sporni del spominske plošče v drugi svetovni vojni), in kot interes, da se izve za stališče nasprotnih udeležencev do ideje narodne sprave.

⁷⁸ Sodba Okrajnega sodišča v Cerknici, opr. št. P 18/2015.

katerim se je pokojni boril kot sodelavec partizanov. Sodišče je v tem primeru ugotovilo, da je bilo poseženo v pravico tožnikov do pietete glede pokojnega strica in da ta poseg ni bil sorazmeren s toženkinino ustavno pravico do izražanja.⁷⁹ Iz tega izhaja, da ideja narodne sprave (kot del t.i. javnega interesa) v takšnih primerih ne more stopiti v ospredje, saj trči ob druge ustavne določbe oziroma človekove pravice in temeljne svoboščine, posledično pa je (v okviru določene ustavne pravice oziroma svoboščine) podvržena tehtanju oziroma testu sorazmernosti. V takšnih primerih je tako možnost doseganja narodne sprave omejena, saj se ne more realizirati skladno z njenim osnovnim namenom.

Kot vidimo, so slovenska prizadevanja za doseganje narodne sprave bolj ali manj prisotna v obliki zagotavljanja posebnega varstva in pravic žrtev vojnega in povojnega nasilja ter v obliki zagotavljanja odškodnine za krivice, ki so bile storjene v času bivših totalitarnih režimov. Prisotni so tudi projekti države, ki so povezani z urejanjem in vzpostavitvijo spominskih parkov, relativno pogoste so tudi žalne slovesnosti v spomin žrtvam vojnega in povojnega nasilja. Obe nem pa kakšnih drugih resnih postopanj v smeri zagotavljanja narodne sprave (na primer v obliki uvedbe komisij za resnico in spravo, lustracij itd.), ki so prisotne v drugih državah srednje in vzhodne Evrope, v Sloveniji ne gre zaznati.

Geneza slovenske elite

Za Slovenijo je značilna šibka elitna tradicija.⁸⁰ Nacionalno in politično konstituiranje Slovencev je potekalo v državnem okviru habsburške monarhije, kjer so – tako kot ostali slovanski narodi – imeli status "nedominantne etnične skupine".⁸¹ Bili so v podrejenem položaju tako v političnem kot v socialnem smislu. Posledica tega je bila šibkost avtohtone nacionalne elite kot skupine s prepoznavno identiteto. Razvoj avtohtone meščanske elite, ki se je začela intenzivneje formirati v zadnjih desetletjih 19. in prvih desetletjih 20. stoletja (npr. poslovno-kapitalski sloj), pa je bil prekinjen s prihodom komunistov na oblast. Antielitizem, naperjen zoper predvojno meščansko elito, je bil namreč sestavni del komunistične ideologije, usmerjene v izgradnjo "brezrazredne družbe". Prav monistična narava komunistične oblasti je onemogočila oblikovanje elit

⁷⁹ Marko Rajčevič Lah, "Eni in drugi", *Odvetnik*, št. 86 (2018), str. 34.

⁸⁰ Matevž Tomšič, "Kulturne značilnosti slovenskih elit v luči evropskih integracijskih procesov", *Družboslovne razprave* 22, 51 (2006), str. 73–91 (dalje: Tomšič, "Kulturne značilnosti slovenskih elit v luči evropskih integracijskih procesov").

⁸¹ Gerhard Brunn, Miroslav Hroch in Andreas Kappeler, "Introduction", v: *The formation of national elites*, ur. Andreas Kappeler (Aldershot–New York, 1992), str. 1–10.

kot avtonomnih družbenih skupin, neodvisnih od osrednje oblasti – pri tem je izjema del kulturne elite. V tem je slovenska situacija podobna tisti v nekaterih drugih deželah srednje in vzhodne Evrope, ki niso imele državotvorne tradicije. To velja za Slovaško, Estonijo in Latvijo (manj za Litvo, ki ima – sicer dokaj odmaknjeno – tradicijo lastne državnosti). Razlikuje pa se od držav, kot so Poljska, Češka ali Madžarska. Tu se je močna nacionalna elita oblikovala že pred ponovno vzpostavitvijo državne suverenosti po koncu 1. sv. vojne. Vezana je bila bodisi na močno nacionalno zavedno plemstvo, iz katerega se je rekrutiral tudi del inteligence (predvsem na Poljskem in Madžarskem), bodisi na močno meščanstvo, ki je nastalo kot posledica industrijskega razvoja (predvsem na Češkem). S tem je povezana relativno šibka vpetost pripadnikov slovenskih elit v mednarodne elitne kroge.⁸² To se odraža v relativno majhnem vplivu, ki ga ima država Slovenija v mednarodnih odnosih – in to ne samo v primerjavi z razvitimi zahodnimi demokracijami, ampak tudi z nam bližnjimi nekdanjimi komunističnimi državami.

Za označevanje razmerij v političnem prostoru postkomunistične Slovenije se najpogosteje uporablja delitev na "levico" in "desnico" oziroma na "stare" in "nove" politične sile – slednja oznaka bi se lahko pokrivala s t.i. strukturno-političnim razcepom.⁸³ Ta delitev je v formalnem smislu sicer upravičena, saj se nanaša na strukturni izvor posameznih strank, se pravi da gre na eni strani za stranke, preoblikovane iz nekdanjih režimskih organizacij, po drugi strani pa stranke, nastale v času demokratičnih sprememb. Prve so zato podedovale mnoge resurse, npr. vzpostavljeno organizacijsko strukturo in aparat ter materialna sredstva (npr. prostori), vendar pa so še pomembnejši t.i. neformalni resursi, kot so večje število osebnih kontaktov in poznanstev s ključnimi ljudmi na različnih družbenih področjih, dostop do informacij in tudi do kapitala, kar naj bi bila največja prednost "stare" politične elite. Vendar pa je po drugi strani težko strogo ločiti med "starimi" in "novimi" političnimi silami v smislu ekonomske in politične vezanosti na bivši režim, saj vse politične stranke formalno pristajajo na sistem parlamentarne demokracije in tržnega gospodarstva. V politični praksi so sicer še vedno prisotni številni pojavi, izvirajoči iz bivšega režima, ki so v nasprotju s principi demokratične družbe (ideološki ekskluzivizem, kadrovanje po političnih merilih, nespoštovanje načel pravne države itd.), vendar pa lahko rečemo, da so v večji ali manjši meri značilni za različne politične opcije.

Glede ustroja slovenske nacionalne elite, njenih razmerij navznoter in navzven obstajajo določene stalnice, ki se pojavljajo skozi vso moderno slovensko

⁸² Tomšič, "Kulturne značilnosti slovenskih elit v luči evropskih integracijskih procesov", str. 73–91.

⁸³ Tomšič, *Elite v tranziciji*.

zgodovino in tako kontinuirano determinirajo njen karakter.⁸⁴ Zato lahko govorimo o določenih analogijah med političnim in širšim družbenim življenjem pred drugo svetovno vojno (v okviru habsburške monarhije in pozneje jugoslovanske države), ko je obstajal nekakšen politični in družbeni pluralizem (sicer v omejenem obsegu in s številnimi deformacijami), in razmerami po koncu komunističnega režima.

Najbolj izrazito zgodovinsko stalnico predstavlja močna polariziranost političnega prostora (ki se prenaša tudi na druga področja), temelječa na vrednotno-ideoloških konfliktih. Kakor je predvojno politično prizorišče opredeljeval konflikt med katoliško-konzervativnim in liberalnim taborom, je v postkomunističnih razmerah očitna politična razcepljenost med t.i. tranzicijsko levico in tranzicijsko desnico;⁸⁵ pri tem pa so podobne celo določene vsebine konflikta, denimo vloga Cerkve v družbi. Vendar pa je sedanji razcep v večji meri posledica konfliktov, izhajajočih iz medvojnega in povojnega obdobja, povezanih z značajem komunistične ureditve.⁸⁶ Ta "idejni boj" je tako v preteklosti kot danes v veliki meri služil pridobivanju ali ohranjanju oblastnih pozicij in privilegijev oziroma legitimaciji svojih oblastnih načrtov.

Za slovenski politični prostor je bilo ves čas značilno nesorazmerje moči oziroma dominacija enega političnega bloka oz. njegove politične elite. Med obema vojnama je bil to katoliški tabor, v sedanjih razmerah pa je t.i. tranzicijska levica; posebno poglavje pa predstavlja obdobje komunistične vladavine, ko je politični in sploh družbeni monopol komunistične partije predstavljal samo osnovo sistema. Razlika pa je v tem, da je premoč katoliškega tabora izhajala iz večinske podpore prebivalstva, poleg tega pa je bila povezana s tedanjim položajem katoliške cerkve v družbi; medtem ko je premoč današnje leveice bolj kot na podporo volilnega telesa vezana na vpliv, povezan s posedovanjem ključnih resursov, kot so kadri, kapital, medijska podpora. Predvsem slednja ji je prinašala prednost tudi v volilnih kampanjah.

Tudi glede odnosa političnih elit do ostalih družbenih področij je opaziti elemente, ki so del slovenske politične tradicije. Predvsem gre tukaj za kontinuu-

⁸⁴ Prav tam.

⁸⁵ Pri tem poimenovanju se je potrebno zavedati, da pojma "levica" in "desnica" v Sloveniji nimata enake konotacije kot na Zahodu. To se še posebej očitno izraža v povezavah s kapitalskimi krogi, saj so pri nas le-te precej močnejše na levem kot na desnem političnem polu. To politično razlikovanje je močno zgodovinsko pogojeno. Več o tem: Matej Makarovič in Matevž Tomšič, "Left' and 'Right' in Slovenian political life and public discourse", *Reforming Europe: The role of the Centre-Right*, ur. Constantine Arvanitopoulos (Berlin–Heidelberg, 2009), str. 259–277.

⁸⁶ Tako se sedanji socialno-ekonomski ustroj precej razlikuje od tistega pred drugo svetovno vojno in podobno je z značajem političnih protagonistov. Tako so denimo tisti, ki so se po osamosvojitvi razglašali za liberalce, vendarle znatno drugačni od predvojnih liberalcev, saj so večinoma izhajali iz struktur komunističnega režima in tudi pogosto zagovarjali izrazito prosocialistične vrednote. Več o tem: Tomšič, *Elite v tranziciji*.

iteto glede teženj politike oziroma strank po obvladovanju različnih družbenih sistemov, zlasti tistih, ki lahko prispevajo k ohranjanju ali pridobitvi oblastnih pozicij. Tako se uporabljajo – sicer ponavadi manj ekstenzivno in odkrito kot v preteklosti – različne metode političnega poseganja na načeloma avtonomna področja, na podlagi česar prihaja do delitve interesnih sfer. Posledica vsega tega je politizacija različnih področij in njihova (pre)šibka sposobnost avtonomnega delovanja v skladu z lastnimi principi. To je posebej opazno na področju medijev, ki naj bi bili eden najmočnejših mehanizmov nadzora nad vladajočo elito.

Reprodukcija elit in ideološka hegemonija kot zaviralki narodne sprave

Leta 1995 je bila pod vodstvom Antona Krambergerja in Veljka Rusa opravljena empirična raziskava *Elite na Slovenskem*, ki je pomenila analizo slovenske politične, gospodarske in kulturne elite. Pri tem je šlo za pozicijsko opredelitev elite, se pravi, da so bili kot pripadniki elite detektirani nosilci najpomembnejših institucionalnih položajev na omenjenih treh področjih (na političnem področju ključni ljudje v zakonodajni, izvršilni in sodni veji oblasti; na gospodarskem področju vodilni ljudje v najpomembnejših podjetjih; na kulturnem področju pa vodilni ljudje v znanstvenih, umetniških in izobraževalnih institucijah). Kljub temu da je ta raziskava časovno že precej oddaljena, so določene ugotovitve, na katere se lahko sklepa na podlagi njenih podatkov, še vedno relevantne.

Glede konfiguracije elit je Slovenija unikum med državami srednje in vzhodne Evrope, tj. med tistimi, za katere se smatra, da je bila t.i. tranzicija izvedena relativno uspešno. Zanj je namreč skozi večino tranzicijskega obdobja značilna visoka stopnja reprodukcije elit, se pravi ohranjanje ljudi iz struktur nekdanjega komunističnega režima na ključnih položajih v politiki, gospodarstvu, kulturi... Po podatkih iz omenjene raziskave je reprodukcija znašala v povprečju 77 %, največja je v gospodarstvu (84 %), najmanjša v politiki (66 %), v kulturi pa znaša 78 %.⁸⁷ Ob tem velja povedati, da je stara elita pokazala relativno visoko sposobnost adaptacije, kar dokazuje sestava njihovih socialnih omrežij, do katerih je prišlo po spremembi sistema do korenitih premikov, kar

⁸⁷ Hajdeja Iglič in Andrej Rus, "From Elite Reproduction to Elite Adaptation: The Dynamics of Change in personal Networks of Slovenian Elite", *Družboslovne razprave* 16, št. 32–33 (2000), str. 95–111; Anton Kramberger, *Positional Elites in Politics, Economy and Culture in Slovenia During 1988–95: Summary Statistics on Elite Segments* (Ljubljana, 1998) (dalje: Kramberger, *Positional Elites in Politics, Economy and Culture in Slovenia During 1988–95: Summary Statistics on Elite Segments*); Anton Kramberger in Vasja Vehovar, "Regime change and elite dynamics in Slovenia during the 1990s: what can the elite reproduction rates tell us?", *Družboslovne razprave* 16, št. 32–33 (2000), str. 143–180.

pomeni, da so se pripadniki reformirane stare elite začeli povezovati z novimi (in novim razmeram primernejšimi) ljudmi. Posledica tega je, da večina nosilcev teh položajev optira k strankam tranzicijske levece. Le-te imajo zato bistveno boljše povezave s ključnimi ljudmi v gospodarstvu, finančni sferi, medijih, sodstvu, akademski sferi in civilni družbi, kar jim omogoča premoč v finančnem in organizacijskem smislu.⁸⁸

Reprodukcija elit se odraža tudi v razmerjih sil na političnem področju. Slovenski politični prostor sicer opredeljuje bipolarna razdeljenost na dva politična bloka, se pravi na t.i. levi in t.i. pomladni oziroma desni tabor, ki sicer nista povsem notranje homogena.⁸⁹ Prvi je običajno označen kot "levi", drugi pa kot tako imenovani "desni" blok (včasih znan pod imenom "stranke slovenske pomladi"). Najbolj jasno ju ločuje institucionalni izvor. Stranki, ki sta v večini tranzicijskega obdobja igrali glavno vlogo v prvem taboru – Liberalna demokracija Slovenije (LDS) in Socialni demokrati (SD) (do leta 2005 imenovani Združena lista socialnih demokratov) –, sta imeli svoje organizacijske korenine v komunističnem režimu – slednja je naslednica nekdanje vladajoče komunistične partije, medtem je prva izhajala iz uradne mladinske organizacije komunističnega režima. Drugi blok sestavljajo tri glavne stranke – Slovenska demokratska stranka (SDS), ki je tu prevladujoča, Slovenska ljudska stranka (SLS) in Nova Slovenija (NSi) – ki so bile ustanovljene v času demokratizacije.⁹⁰ Razlikovanje med "starimi" in "novimi" strankami, kot jih pogosto poimenujejo v javnem diskurzu, v veliki meri zajema levo-desni razcep ("leve" kot "stare" in "desne" kot "nove" stranke).

⁸⁸ Po podatkih iz omenjene raziskave se je za volivce levece (tu sta upoštevani samo največji stranki LDS in ZLSD, predhodnica SD) opredelilo 74,5 % pripadnikov ekonomske elite, 67,5 % pripadnikov politične elite (sem sodijo poleg politikov v ožjem smislu tudi najvišji državni uradniki) in 56,5 % pripadnikov kulturne elite; medtem ko se je za volivce desnice opredelilo 15,8 % pripadnikov ekonomske elite, 21,1 % politične elite in 28,5 % kulturne elite (glej tudi: Kramberger, *Positional Elites in Politics, Economy and Culture in Slovenia During 1988–95: Summary Statistics on Elite Segments*). Tudi podatki o dejanski volilni opredelitvi na volitvah leta 1994 (to so bile namreč zadnje volitve preden je bila raziskava opravljena) se bistveno ne razlikujejo. Vidimo lahko, da so imeli t.i. "pomladniki" le med kulturno elito nekoliko pomembnejši delež pristašev (čeprav je tudi ta skoraj za polovico manjši kot pri drugi strani), pri ostalih dveh elitnih sektorjih (predvsem pri ekonomskem) pa je bila njihova podrejenost še dosti bolj izrazita. In verjetno se ta razmerja tudi sedaj niso bistveno spremenila (čeprav podatkov o tem nimamo).

⁸⁹ Frane Adam in Matevž Tomšič, "Elite (Re)configuration and Politico-economic Performance of Post-socialist Countries", *Europe-Asia Studies* 54, št. 3 (2002), str. 365–383; Willy Jou, "Left-Right Orientations and Ideological Voting in New Democracies: A Case study of Slovenia", *Europe-Asia Studies* 63, št. 1 (2011), str. 27–27.

⁹⁰ NSi je sicer nastala kasneje (leta 2000), vendar je naslednica Slovenskih krščanskih demokratov, ki so bili del koalicije DEMOS, ki je zmagala na prvih demokratičnih volitvah leta 1990. Več o prvih demokratičnih volitvah v Sloveniji in Vzhodni Evropi: Aleš Maver in Darko Friš, "Demokratične parlamentarne volitve v Sloveniji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 529–556 (dalje: Maver in Friš, "Demokratične parlamentarne volitve v Sloveniji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013").

Že omenjena raziskava o slovenskih funkcionalnih elitah v politiki, gospodarstvu in kulturi, opravljena sredi 90. let prejšnjega stoletja⁹¹, je pokazala, da je bil delež ljudi, ki so se po spremembi režima obdržali na ključnih položajih, precej višji kot v primerljivih državah, kot so Poljska, Češka ali Madžarska. Posledica tega je, da večina nosilcev teh položajev gravitira k strankam tranzicijske levece. To je tudi glavni razlog za to, da je večino časa po letu 1990 državi vladala tranzicijska levica. Po prvih demokratičnih volitvah se je namreč zgodilo osem "političnih obratov", tj. sprememb politične opcije na oblasti, vlado pa je vodilo devet različnih predsednikov (vključno z aktualnim). Vendar pa so bile vlade, katerih niso obvladovale stranke levece, v obdobju teh devetindvajsetih let na oblasti zgolj sedem let in pol. Tudi v primerih, ko so obstajale mešane vlade (pod vodstvom stranke LDS), je bila v njih levica izrazito dominantna.⁹²

Konfiguracija elite in dinamika sprememb znotraj nje močno vplivata na prevladujoče kulturne orientacije v politiki in družbi. Elita je namreč ustvarjalec in prenašalec kulturnih scenarijev, ki opredeljujejo družbeno in politično dinamiko.⁹³ Za politično in družbeno življenje tranzicijske Slovenije je značilna kulturna hegemonija tranzicijske levece.⁹⁴ Antonio Gramsci, italijanski filozof in avtor tega pojma, je hegemonijo dojemal kot ideološko prevlado, kjer "jezik in prakse lahko trajno vplivajo na to, kako posamezniki doživljajo določene dogodke"⁹⁵ in kjer določene ideje in vrednote pridobijo status normalnosti ali celo samoumevnosti, s pomočjo česar "vladajoči pridobivajo pristanek na svoje vladanje s strani tistih, ki si jih podvržejo".⁹⁶ To se doseže z različnimi načini delovanja institucij civilne družbe za oblikovanje kognitivnih in afektivnih struktur, pri čemer posamezniki dojemajo in vrednotijo družbeno realnost.⁹⁷

Tako v Sloveniji ideje, vrednote in rešitve, ki jih zagovarjajo protagonisti z levega pola, uživajo bistveno več pozornosti in podpore s strani oblikovalcev javnega mnenja in s tem "teže" v javnosti v primerjavi s tistimi, ki jih zagovarjajo

⁹¹ Kramberger, *Positional Elites in Politics, Economy and Culture in Slovenia During 1988–95: Summary Statistics on Elite Segments*.

⁹² Maver in Friš, "Demokratične parlamentarne volitve v Sloveniji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013", str. 529–556.

⁹³ Jan Kubik, "Cultural Legacies of State Socialism: History Making and Cultural-Political Entrepreneurship in Postcommunist Poland and Russia", v: *Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe*, ur. Grzegorz Ekiert in Stephen E. Hanson (Cambridge, 2003), str. 317–351.

⁹⁴ Frane Adam, Primož Kristan in Matevž Tomšič, "Varieties of Capitalism in Eastern Europe (with a Special Emphasis on Estonia and Slovenia)", *Communist and Post-communist Studies* 42, št. 1 (2009), str. 65–81; Adam, Frane in Matevž Tomšič, "The Dynamics of Elites and the Type of Capitalism: Slovenian Exceptionalism?", *Historical Social Research* 37, št. 2 (2012), str. 53–70.

⁹⁵ Emmanouil Tsatsanis, "The Social Determinants of Ideology: The Case of Neoliberalism in Southern Europe", *Critical Sociology* 35, št. 2 (2009), str. 219.

⁹⁶ Terry Eagleton, *Ideology* (London, 1991), str. 112.

⁹⁷ Joseph Femia, *Gramsci's Political Thought: Hegemony, Consciousness, and the Revolutionary Process* (Oxford, 1981), str. 24.

njihovi nasprotniki na desnici. To je povezano z razmerami v slovenski medijski sferi, ki je izrazito neuravnotežena, kar pomeni, da večina medijev bolj ali manj odkrito favorizira levico.⁹⁸ Glede na to da množični mediji pomembno oblikujejo dojemanje političnih in drugih dogodkov s strani državljanov, s tem pa tudi vrednotenje političnih in ostalih družbenih akterjev, lahko rečemo, da ima pomanjkanje medijskega pluralizma za posledico prevlado pristranskih in izkrivljenih predstav v javnosti.

Ta hegemonija se v pretežni meri vzdržuje preko neformalnih kanalov, ob močni prepletenosti različnih segmentov nacionalne elite. Očiten izraz te "fuzije" je ideologija "nacionalnega interesa", po kateri mora lastništvo ključnih podjetij nujno ostati v rokah domačih lastnikov, saj naj bi bili ti bolj "socialno odgovorni". Ta ideologija je služila interesom "stare" elite, saj je z njeno pomočjo izločala potencialne tekmece in s tem ščitila lastne pozicije. Pri tem je treba reči, da so tudi stranke t.i. pomladne opcije neredko pristajale na to ideologijo. To še posebej velja za Slovensko ljudsko stranko, ki je pogosto javno nasprotovala tujemu lastništvu.⁹⁹ Tako tudi vlade, v katerih so imele ključno vlogo te stranke (prva in druga vlada pod vodstvom Janeza Janše), niso vložile prav veliko naporov v privatizacijo, ampak so skušale sklepati dogovore s predstavniki poslovne elite in jih pridobiti na svojo stran – pri čemer niso bile uspešne. S tem so nehotе pomagale vzdrževati obstoječa razmerja moči in vpliva v slovenski družbi.

Hegemonija tranzicijske levice se zelo izrazito kaže ravno pri odnosu do polpreteklega dogajanja v slovenski družbi, tj. dogajanja med drugo svetovno vojno in v povojnem obdobju. Odnos do preteklosti je namreč poleg odnosa do religije in družbene vloge Katoliške cerkve ključen element t.i. "kulturnega boja", se pravi spopada za kulturno prevlado v družbi, ki je podlaga simbolnih delitev in ideološke polarizacije v slovenski družbi, je pa tudi podlaga za zgoraj omenjeno delitev na "levico" in "desnico". Tako levica slavi t.i. narodno osvobodilni boj in njegove protagoniste (kot zmagovalce nad fašizmom) ter ima dvoznačen, če že ne pozitiven odnos do bivšega režima – odobravanje (v stilu "saj ni bilo vse tako slabo", "bile so sicer določene negativne strani, bilo pa je tudi marsikaj dobrega"), medtem ko desnica izraža negativen odnos do narodno osvobodilnega boja (za katerega trdijo, da je komunistom služil kot krinka za izvedbo revolucije) in še posebej do komunističnega režima kot v temelju zgrešenega, celo zločinskega.

⁹⁸ Matevž Tomšič, "Medijski pluralizem in dinamika menjav političnih", *Annales* 17, št. 2 (2007), str. 459–468; Matej Makarovič, Borut Rončević, Matevž Tomšič, Tamara Besednjak in Urša Šinkovec, *Slovenski Mediji v Družbi in Slovenska Družba v Medijih* (Nova Gorica, 2008).

⁹⁹ Pri tem sicer verjetno ni šlo za vpliv levičarstva, ampak za podedovani "strah pred tujim", ki izhaja že iz 19. stoletja.

Slovesnost pri spomeniku v Dražgošah leta 2018 (arhiv.gorenjskiglas.si)

Potrebno se je zavedati, da so ideološki spopadi pogosto vpeti v interese njihovih protagonistov, saj nastopajo v funkciji (de)legitimacije obstoječih odnosov. Tako je možno konflikte, ki izhajajo iz različnega pojmovanja in vrednotenja komunistične preteklosti in narave bivšega režima, v veliki meri razumeti v smislu prizadevanja različnih frakcij politične elite, da dokažejo upravičenost lastne vodilne pozicije v družbi. Tako levica kaže na pozitivne plati bivšega sistema (ali pa vsaj relativizira njegovo zgrešenost), ob tem pa se sklicuje na svojo pozitivno zgodovinsko dediščino, s čimer opravičuje ohranjanje svojih pozicij na različnih družbenih področjih; medtem ko jo skuša desnica z označevanjem proticivilizacijske narave komunističnega režima prikazati kot neupravičeno do zasedanja teh pozicij.

Prevladujoči vpliv tranzicijske levice na ključne institucionalne mehanizme za ustvarjanje interpretacij družbene realnosti (medije, šolstvo, kulturo) je omogočil, da je njen pogled na preteklost postal prevladujoč v javnosti. Tako v javnem diskurzu prevladujejo interpretacije, ki slikajo zmagovalce v državljanskem spopadu med drugo svetovno vojno v izrazito pozitivni luči, poražence pa kot negativce. To se izraža tudi skozi množico partizanskih proslav (Dražgoše kot najbolj očiten primer) in spomenikov, katerih se pogosto udeležujejo najvišji predstavniki politične oblasti in ki so deležne izrazite promocije s strani

dominantnih medijev. Organizacija, ki je glavna nosilka dediščine partizanskega gibanja, *Zveza združenj borcev za vrednote NOB Slovenije*,¹⁰⁰ uživa bistveno večjo politično, medijsko in nenazadnje finančno podporo kot pa *Nova Slovenska zaveza*,¹⁰¹ ki zastopa interese medvojnega protikomunističnega tabora.

Na različnih javnih manifestacijah se pogosto razkazuje simbole bivšega nedemokratskega režima, kakršen je rdeča peterokraka zvezda, kar je za dominantne medije relativno neproblematično (medtem ko redki primeri pojavljanja nacifašističnih simbolov sprožijo njihovo zgražanje). Še več, v zadnjih letih smo priča krepitvi nostalgije za komunističnim režimom in bivšo jugoslovansko državo.¹⁰² Pri tem igra del politične elite zelo aktivno vlogo.

Zmožnost implementacije mehanizmov tranzicijske pravičnosti in posledično doseganja narodne sprave je zgodovinsko gledano odvisna od porazdelitve moči med "postkomunističnimi" in "nekomunističnimi" strankami.¹⁰³ Zato tudi za Slovenijo lahko sklepamo, da odsotnost takšnih mehanizmov med drugim lahko pripišemo nestrinjanjem strank t.i. tranzicijske leveice z njihovo uvedbo. Obsodba komunističnih zločinov in njihovih storilcev – pa četudi zgolj na simbolni ravni – bi namreč pomenila zanikanje danes še vedno zelo razširjenih predstav o benevolentni naravi bivšega režima in o pozitivni vlogi njegovih nosilcev. Posledično pa bi lahko spodkopala legitimnost tistega dela politične elite, ki – direktno ali posredno – izhaja iz njegovih struktur. Zato preko formalnih in neformalnih kanalov preprečuje vzpostavitev učinkovitih mehanizmov tranzicijske pravičnosti.

Posledica tega je neuspešnost pri doseganju narodne sprave v smislu skupnega razumevanja in spoštovanja med različnimi družbenimi skupinami skozi skupno priznavanje preteklih nepravilnosti, zmot in krivic. Le-ta je omejena zgolj na posamezne simbolne dogodke, med katerimi izstopata pravna slovesnost s sveto mašo v Kočevskem rogu iz leta 1990 in spomenik žrtvam vseh vojn v Ljubljani iz leta 2017.¹⁰⁴ Medtem pa smo še vedno priča ideološki radikalizaciji, nestrpnosti in izključevanju.

¹⁰⁰ Ta organizacija je bila ustanovljena leta 1948 pod imenom *Zveza združenj borcev NOV Slovenije*. Sedanje ime je dobila leta 2007. Več o zgodovini te organizacije na spletni strani: www.zzb-nob.si/kdo-smo/o-nas/.

¹⁰¹ Ta organizacija je nadaljevalka tradicij *Slovenske zaveze*, ki je bila ustanovljena leta 1942 kot predstavništvo tradicionalnih slovenskih političnih strank. Več o zgodovini organizacije na spletni strani: www.zaveza.si/slovenska-zaveza-1942-1945/.

¹⁰² Kleindienst in Tomšič, "Človekovo dostojanstvo kot del politične kulture v novih demokracijah: postkomunistična Slovenija", str. 159–172.

¹⁰³ Lavinia Stan, "Transitional justice in Central and Eastern Europe", v: *Research Handbook on Transitional Justice*, ur. Lawther, Cheryl, Luke Moffett in Dov Jacobs (Cheltenham, UK / Northampton, MA, USA, 2017), str. 508–529.

¹⁰⁴ Tudi postavitve tega spomenika je izzvala številna nesoglasja in polemike na različnih straneh. Pojavile so se številne kritike njegove prostorske zasnove. Nekateri so očitali, da se s tem izenačuje različne strani v drugi svetovni vojni; drugi pa, da je sporočilo premalo ostro pri obsodbi komunistične revolucije. Več o polemikah v zvezi s spomenikom: Milan Košec, "Javni spomenik med monumentalizmom konsenza in vrinjanjem zasebnega", *Likovne besede* 109 (2018), str. 4–8.

Milan Kučan in Dr. Alojzij Šuštar na spravi slovesnosti v Kočevskem rogu, 8. julij 1990 (fototekamnzs.wordpress.com)

Zaključek

Odnos do preteklosti predstavlja enega ključnih delov posameznikove in družbene identitete.¹⁰⁵ Slednja pa je temelj za dolgoročen obstoj politične skupnosti in uspešno delovanje njenega političnega sistema. To velja tudi za sistem predstavniške demokracije. Tako je doseganje narodne sprave in s tem vzpostavitev skupnega zgodovinskega spomina zelo pomembno za utrditev demokracije v družbah, ki jih travmatizirajo dogodki iz polpretekle zgodovine, kot je na primer slovenska družba. To se nanaša predvsem na zlorabe in krivice, storjene s strani bivšega nedemokratskega režima in njihovih nosilcev. Predpogoj za spravo pa je splošno pripoznanje nedemokratske in zatiralske narave tega režima.

Doseganje narodne sprave je sicer evolutiven proces, kar pomeni, da je ni mogoče uveljaviti "z dekretom". Vseeno pa igrajo pripadniki politične elite pri tem pomembno vlogo tako v vlogi odločevalcev, ki pripravljajo ustrezen normativni okvir, kot v vlogi mnenjskih voditeljev, ki senzibilizirajo javnost

¹⁰⁵ Igor Bahovec, "Odnos do preteklosti in slovenska razdeljenost: medvojno in povojno obdobje kot torišče delitev in nalog za prihodnost", *Bogoslovni vestnik* 74, št. 1 (2014), str. 41–53.

o pomenu sprave za duhovno stanje družbe. Kar zadeva elitno konfiguracijo, predstavlja Slovenija, ki sicer velja za relativno uspešen primer tranzicijske države, poseben primer med državami vzhodnega dela srednje Evrope. Zanj je značilna prevlada načela elitne reprodukcije in ideološka polarizacija, kar je vodilo do tega, da je bilo težko prepričati heterogene parlamentarne stranke v sprejem mehanizmov tranzicijske pravičnosti, posledično pa je bil učinek v smislu vzpostavitve bolj vključujoče in strpne kulturne klime omejen. Ideološka polarizacija je celo poglobila šibkost institucij in civilne družbe. Poleg ideološke polarizacije gre omeniti še dve lastnosti konfiguracije političnih elit, ki vplivata na uspeh procesov tranzicijske pravičnosti in možnost doseganja narodne sprave. Prva takšna lastnost je hegemonija določene elitne frakcije, zaradi katere se konsenz ne dosega na podlagi vzajemnega sprejemanja skupnih rešitev med nasprotnimi političnimi tabori. Druga relevantna lastnost elitne konfiguracije je politizacija in ideologizacija tranzicijske pravičnosti, kar pomeni, da mehanizmi tranzicijske pravičnosti postanejo sredstvo za doseganje partikularnih ciljev. Rečemo lahko, da je bil v Sloveniji, navkljub določenim hvalevrednim simbolnim dejanjem, proces doseganja sprave v pretežni meri neuspešen. To se izraža v ohranjanju ideoloških konfliktov, povezanih s polpreteklo zgodovino, ki se v zadnjih letih celo zastrujejo. Ti so povezani z vzponom ideološkega ekstremizma ter čaščenjem simbolov in osebnosti, povezanih z nedemokratično preteklostjo (sem sodi prej navedeni poskus poimenovanja ene od ljubljanskih cest po Josipu Brozu Titu). Za takšno stanje pa je v veliki meri odgovorna politična elita. Njej vzdrževanje tovrstnih konfliktov pogosto služi za odvrčanje pozornosti od aktualnih problemov in za prikrivanje njene nesposobnosti za reševanje le-teh.

Petra Kleindienst and Matevž Tomšič

**PROCESS OF NATIONAL RECONCILIATION AND THE ROLE
OF THE POLITICAL ELITE IN IT: SLOVENIA AS AN EXCEPTION
IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE**

SUMMARY

The article deals with the idea of national reconciliation and presents it as an important process and objective of democratic consolidation in societies burdened by events from their semi-distant history. The chief goal of reconciliation within a particular national community is to establish understanding and respect among members of different social groups through the mutual recognition of the past injustices committed against them. Achieving national reconciliation is therefore the overriding goal of transitional justice processes, and it should not be overlooked that this enables, among others, ensuring the highest possible level of realization of human dignity. Considerable relevance is attributed to the latter since realized human dignity rests on initial dignity, which makes humans exceptional and gives them a special value.

The authors focus on the case of the ex-communist country of Slovenia, which may be seen as an example of a successful transition country in the CEE region, whereas at the same time its process of introducing mechanisms of transitional justice and thereby achieving national reconciliation was relatively unsuccessful. The article shows that Slovenia's efforts to achieve national reconciliation have generally been present in the form of providing special protection and rights to victims of war and post-war violence, and in the form of erecting memorials and organizing of mourning ceremonies. Further, no other noticeable actions towards achieving national reconciliation found in other countries of CEE can be detected in Slovenia.

Based on a historical analysis of the national reconciliation process and political developments, the authors try to identify the reasons for the national reconciliation's failure in Slovenia. In doing so, their analysis proves that the political elite plays a key role in the implementation of transitional justice, and thereby has a decisive influence on the (non)achievement of national reconciliation. The article concludes that success in transitional justice processes and the achievement of national reconciliation depend on the configuration, values and actions of the political elite. More specifically, ideological polarisation, namely one of the main traits of the Slovenian political tradition, hinders the possibility of reaching a consensus on the nature of past events and the ways for dealing with them. The high level of elite reproduction and continu-

ity with the former regime mean that there are dominant vested interests in maintaining the status quo in society. The ideological hegemony of the elite faction, connected to networks with their roots in the former regime, generates a climate where transitional justice and national reconciliation are seen as obsolete. Moreover, instrumentalization of the issues related to them by different political actors, regardless of their "colour", generates distrust and apathy among the citizenry, eroding their sensibility for past injustices as well as their awareness of the importance of transitional justice and national reconciliation for a stabilised democracy and a developed democratic political culture.

VIRI IN LITERATURA

Nova Slovenska zaveza, dostopno na: www.zaveza.si, pridobljeno: 5. 9. 2020.

Syria Transition Roadmap, Syrian Expert House, Syrian Center for Political and Strategic Studies (Washington, D.C., 2013), dostopno na: syrianexperthouse.org/archives/775, pridobljeno: 5. 9. 2020.

Zveza združenj borcev za vrednote NOB Slovenije, dostopno na: www.zzb-nob.si, pridobljeno: 5. 9. 2020.

.....

Adam, Frane, Primož Kristan in Matevž Tomšič, "Varieties of Capitalism in Eastern Europe (with a Special Emphasis on Estonia and Slovenia)", *Communist and Post-communist Studies* 42, št. 1 (2009), str. 65–81.

Adam, Frane in Matevž Tomšič, "Elite (Re)configuration and Politico-economic Performance of Post-socialist Countries", *Europe-Asia Studies* 54, št. 3 (2002), str. 365–383.

Adam, Frane in Matevž Tomšič, "The Dynamics of Elites and the Type of Capitalism: Slovenian Exceptionalism?", *Historical Social Research* 37, št. 2 (2012), str. 53–70.

Akhavan, Payam, "Justice in the Hague, peace in the former Yugoslavia? A commentary on the United Nations War Crimes Tribunal", *Human Rights Quarterly* 20, št. 4 (1998), str. 737–816.

Bahovec, Igor, "Medkulturni dialog, religije in izobraževanje", *Bogoslovni vestnik* 72, št. 4 (2012), str. 599–608.

Bahovec, Igor, "Odnos do preteklosti in slovenska razdeljenost: medvojno in povojno obdobje kot torišče delitev in naloga za prihodnost", *Bogoslovni vestnik* 74, št. 1 (2014), str. 41–53.

Barahona De Brito, Alexandra, Carmen Gonzalez Enriquez in Paloma Aguilar, *The Politics of Memory: Transitional Justice in Democratizing Societies* (New York, 2001).

Bell, Christine, "Transitional Justice, Interdisciplinarity and the State of the 'Field' or 'Non-Field'", *International Journal of Transitional Justice* 3, št. 1 (2009), str. 7.

Binder, Christina, "Introduction to the Concept of Transitional Justice", v: *Transitional Justice Experiences from Africa and the Western Balkans*, ur. Walter Feichtinger, Gerald Hainzl in Predrag Jurekovic (Vienna, 2013), str. 9–29.

Brunn, Gerhard, Miroslav Hroch in Andreas Kappeler, "Introduction", v: *The formation of national elites*, ur. Andreas Kappeler (Aldershot & New York, 1992).

Bučar, France, *Prehod čez rdeče morje* (Ljubljana, 1993).

Cmrečnjak, Sašo, "Slovenska sprava: zgodovinski pregled" *Zgodovinski časopis* 70, št. 3–4 (2016), str. 382–436.

- Čepič, Zdenko, Damjan Guštin in Nevenka Troha**, *Slovenija v vojni 194–1945* (Ljubljana, 2017).
- Eagleton, Terry**, *Ideology* (London, 1991).
- Falk, Barbara**, *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe* (Budapest, New York, 2003).
- Femia, Joseph**, *Gramsci's Political Thought: Hegemony, Consciousness, and the Revolutionary Process* (Oxford, 1981).
- Fischer, Martina**, "Transitional Justice and Reconciliation: Theory and Practice", v: *Advancing Conflict Transformation: The Berghof Handbook II*, ur. Beatrix Austin, Martina Fischer in Hans J. Giessmann (Opladen/Framington Hills, 2011), str. 406–430.
- Flam, Helena**, "Dissenting Intellectuals and Plain Dissenters: The Cases of Poland and East Germany", v: *Intellectuals and Politics in Central Europe*, ur. Andras Bozoki (Budapest, 1999).
- Maver, Aleš in Darko Friš**, "Demokratske parlamentarne volitve v Sloveniji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 529–556.
- Gal-Or, Noemi in Birgit Schwelling**, "Global Cooperation in Transitional Justice", v: *Global Cooperation in Transitional Justice: Challenges, Possibilities, and Limits* (Global Dialogues 6), ur. Noemi Gal-Or in Birgit Schwelling (Duisburg, 2015), str. 7–12.
- Gibson, James L.**, *Overcoming Apartheid: Can Truth Reconcile a Divided Nation?* (New York, 2004).
- Girelli, Giada**, *Understanding Transitional Justice, A Struggle for Peace, Reconciliation, and Rebuilding* (London, 2017).
- Golob, Tea, Sebastijan Kristovič in Matej Makarovič**, "European transnational social fields and identifications: The significance of transnational participation and structured positions in the individual and national context", *European Journal of Science and Theology* 10, št. 5 (2014), str. 1–20.
- Griesser Pečar, Tamara**, *Razdvojeni narod* (Ljubljana, 2007).
- Horne, Cynthia M.**, *Building Trust and Democracy: Transitional Justice in Post-Communist Countries* (Oxford, 2017).
- Hribar, Spomenka**, "Krivda in greh", v: *Kocbekov zbornik* (Maribor, 1987), str. 9–68.
- Huntington, Samuel P.**, *The third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (Norman, 1991).
- Iglič, Hajdeja in Andrej Rus**, "From Elite Reproduction to Elite Adaptation: The Dynamics of Change in personal Networks of Slovenian Elite", *Družboslovne razprave* 16, št. 32–33 (2000), str. 95–111.
- Jou, Willy**, "Left-Right Orientations and Ideological Voting in New Democracies: A Case study of Slovenia", *Europe-Asia Studies* 63, št. 1 (2011), str. 27–27.

- Kleindienst, Petra**, "Understanding the different dimensions of human dignity: analysis of the decision of the Constitutional Court of the Republic of Slovenia on the 'Tito street' case", *Danube: law and economics review* 8, št. 3 (2017), str. 117–147.
- Kleindienst, Petra in Matevž Tomšič**, "Človekovo dostojanstvo kot del politične kulture v novih demokracijah: postkomunistična Slovenija", *Bogoslovni vestnik* 78, št. 1 (2018), str. 159–172.
- Kos, Janko**, *Dubovna zgodovina Slovencev* (Ljubljana, 1996).
- Košec, Milan**, "Javni spomenik med monumentalizmom konsenza in vrinjanjem zasebnega", *Likovne besede* 109 (2018), str. 4–8.
- Kotar, Tamara**, "Slovenia", v: *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union*, ur. Lavinia Stan (London / New York, 2009), str. 200–221.
- Kramberger, Anton**, *Positional Elites in Politics, Economy and Culture in Slovenia During 1988–95: Summary Statistics on Elite Segments* (Ljubljana, 1998)
- Kramberger, Anton in Vasja Vehovar**, "Regime change and elite dynamics in Slovenia during the 1990s: what can the elite reproduction rates tell us? ", *Družboslovne razprave* 16, št. 32–33 (2000), str. 143–180.
- Kubik, Jan**, "Cultural Legacies of State Socialism: History Making and Cultural-Political Entrepreneurship in Postcommunist Poland and Russia", v: *Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe*, ur. Grzegorz Ekiert in Stephen E. Hanson (Cambridge, 2003), str. 317–351.
- Leebaw, Bronwyn Anne**, "The Irreconcilable Goals of Transitional Justice", *Human Rights Quarterly* 30, št. 1 (2008), str. 95–118.
- Majstorović, Vojin**, "The Red Army in Yugoslavia", *Slavic Review* 75, št. 2 (2016), str. 396–421.
- Makarovič, Matej, Borut Rončević, Matevž Tomšič, Tamara Besednjak in Urša Šinkovec**, *Slovenski Mediji v Družbi in Slovenska Družba v Medijih* (Nova Gorica, 2008).
- Makarovič, Matej in Matevž Tomšič**, "'Left' and 'Right' in Slovenian political life and public discourse", *Reforming Europe: the role of the Centre-Right*, ur. Constantine Arvanitopoulos (Berlin–Heidelberg, 2009), str. 259–277.
- Melik, Jelka in Mateja Jeraj**, *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženi* (Ljubljana, 2015).
- Méndez, Juan E.**, "National Reconciliation, Transnational Justice, and the International Criminal Court", *Ethics & International Affairs* 15, št. 1 (2001), str. 25–44.
- Moon, Claire**, "Prelapsarian State: Forgiveness and Reconciliation in Transitional Justice", *International Journal for the Semiotics of Law* 17, št. 2 (2004), str. 185–197.
- Moran, John P.**, "The Communist Torturers of Eastern Europe: Prosecute and Punish or Forgive and Forget?" *Communist and Post-Communist Studies* 27, št. 1 (1994), str. 95–109.
- Možina, Jože**, *Slovenski razkol* (Ljubljana, 2019).

- Nalepa, Monika**, *Skeletons in the Closet: Transitional Justice in Post-Communist Europe* (New York, 2010).
- Omerza, Igor**, *1984 Orwellovo leto Agopa Stepanjana* (Celovec, 2016).
- Omerza, Igor**, *JBZ* (Ljubljana, 2013).
- Raspor, Andrej in Marko Divjak**, "What is tipping in post-communist countries?: a case study from Slovenia", *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja* 54, št. 6 (2017), str. 1023–1039.
- Popovski, Vesselin in Mónica Serrano**, "Transitional Justice Across Continents", v: *After Oppression Transitional Justice in Latin America and Eastern Europe*, ur. Vesselin Popovski in Mónica Serrano (Tokyo, 2012).
- Rajčevič Lah, Marko**, "Eni in drugi", *Odvetnik*, št. 86 (2018), str. 34.
- Repe, Božo**, "Liberalizem" v *Sloveniji* (Ljubljana, 1992).
- Sadurski, Wojciech**, *Rights Before Courts: A Study of Constitutional Courts in Postcommunist States of Central and Eastern Europe* (Dordrecht, 2005), str. 223.
- Slabe, Janja**, "Slovenska narodna sprava v časopisju 1984–1997", v: *Kresalov zbornik, Prispevki za novejšo zgodovino* (Ljubljana, 2006), str. 431–446.
- Stan, Lavinia**, "Transitional justice in Central and Eastern Europe", v: *Research Handbook on Transitional Justice*, ur. Lawther, Cheryl, Luke Moffett in Dov Jacobs (Cheltenham, UK / Northampton, MA, USA, 2017), str. 508–529.
- Stan, Lavinia**, "Neither Forgiving nor Punishing? Evaluating Transitional Justice in Romania," v: *After Oppression Transitional Justice in Latin America and Eastern Europe*, ur. Vesselin Popovski in Mónica Serrano (Tokyo, 2012).
- Svetlič, Rok in Jernej Letnar Čerňič**, "Sodba v imenu temeljne norme", *Pravna praksa*, št. 28–29, 2017, str. 14–16.
- Teitel, Ruti G.**, "Transitional Justice Genealogy", *Harvard Human Rights Journal* 16 (2003), str. 69–94.
- Tomšič, Matevž**, *Elite v tranziciji* (Nova Gorica, 2008).
- Tomšič, Matevž**, "Medijski pluralizem in dinamika menjav političnih", *Annales* 17, št. 2 (2007), str. 459–468.
- Tomšič, Matevž**, "Kulturne značilnosti slovenskih elit v luči evropskih integracijskih procesov", *Družboslovne razprave* 22, št. 51 (2006), str. 73–91.
- Tratnik, Matjaž**, *Pravo državljanstva* (Ljubljana, 2018).
- Tsatsanis, Emmanouil**, "The Social Determinants of Ideology: The Case of Neoliberalism in Southern Europe", *Critical Sociology* 35, št. 2 (2009), str. 199–223.
- Turner, Catherine**, "Transitional justice and critique", v: *Research Handbook on Transitional Justice*, ur. Cheryl Lawther, Luke Moffett in Dov Jacobs Cheltenham (Cheltenham, UK / Northampton, MA, USA, 2017), str. 52–73.
- Vodušek-Starič, Jera**, *Prevzem oblasti 1944–1946* (Ljubljana, 1992).
- Wilson, Richard A.** "Anthropological Studies of National Reconciliation Processes." *Anthropological Theory* 3, št. 3 (2003), str. 367–387.

Wilson, Richard A. *The Politics of Truth and Reconciliation in South Africa: Legitimizing the Post-Apartheid State* (Cambridge, 2001).

Ziadeh, Radwan, "Time for a Transitional Justice Process in Syria", v: *Global Cooperation in Transitional Justice: Challenges, Possibilities, and Limits*, ur. Noemi Gal-Or in Birgit Schwelling (Duisburg, 2015).

DOI 10.32874/SHS.2021-08
1.01 Izvirni znanstveni članek

Uresničevanje otrokovih pravic v izven kurikularnih športnih aktivnostih

Joca Zurc

Dddr., docentka
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za pedagogiko
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: joca.zurc@um.si

Izvleček:

Pogled na otroka, obdobje otroštva in otrokove pravice so vprašanja, ki so bila aktualna za vsa zgodovinska obdobja v vseh delih sveta. Vsako med njimi je poskušalo obravnavati otroka in njegove potrebe skozi različne pedagoške pristope, institucije in zakonodajne dokumente. Medtem ko je razvoj otrokovih pravic na področju šolske pedagogike dobro raziskan, pa se postavlja vprašanje, kako so se otrokove pravice spreminjale in uresničevale na področju izven kurikularnih oz. obšolskih aktivnosti, ki imajo pomemben vpliv na otrokov razvoj in proces socializacije. Prispevek predstavlja primerjalno teoretsko analizo priznavanja, uresničevanja in zlorabe otrokovih pravic v obšolskih športnih aktivnostih. Ugotovitve izpostavljajo pomen izobraževanja o otrokovih pravicah, profesionalni etiki ter potrebo po spremembah v pedagoškem pristopu pri razvoju mladih nadarjenih športnikov.

Ključne besede:

otročstvo, otrokove pravice, Organizacija združenih narodov (OZN), obšolske dejavnosti, šport mladih, moralni razvoj, etika v športu, varuh pravic

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 21 (2021), št. 1, str. 233–270, 124 cit., 3 slike

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Otroci so najbolj dragoceni in hkrati najbolj ranljivi člani vsake družbene skupnosti, ki se učijo in pripravljajo za vstop v "trdo in tvegano" areno odraslega življenja".² Na poti razvoja v odraslost so izpostavljeni številnim izzivom z vidika varnosti, integritete in možnosti razvoja svojih potencialov.³ Odnos do otroka, pojmovanje razvojnega obdobja otroštva ter razumevanje in uresničevanja otrokovih pravic se je spreminjalo skozi zgodovino. Z navedenim pa se je spreminjal tudi otrokov status kot pripadnika človeške družbe ter s tem povezano priznavanje pravic, ki jih uživa v družbi.⁴ Med drugim je na primer razviden premik iz državne na mednarodno raven varstva otrokovih pravic ter premik iz objekta v subjekta pravic. Danes je v ospredju prepričanje, da je otrok subjekt svojih pravic, odrasli pa mu pomagajo pri njihovem uveljavljanju.⁵ Poleg staršev in družine je slednje odgovornost predvsem države in njenih institucij. Kljub omenjenemu normativnemu napredku na področju sprejetih pravnih dokumentov glede spoštovanja in varstva otrokovih pravic na mednarodni⁶ in naci-

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0372: *Slovenska identiteta in kulturna zavest v jezikovno in etnično stičnih prostorih v preteklosti in sedanjosti*, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) in ga izvaja Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru.

² Zoran Pavlovič in Mitja Sardoč, "Otrokove pravice, participacija učencev in šolski parlament v Sloveniji", *Šolsko polje* 14, št. 5–6 (2003), str. 137–150, citat str. 139 (dalje: Pavlovič in Sardoč, "Otrokove pravice, participacija učencev in šolski parlament v Sloveniji").

³ Mark Ensálaco, "The right of the child to development", v: *Children's Human Rights : Progress and Challenges for Children Worldwide*, ur. Mark Ensálaco in Linda C. Majka (Oxford, 2005), str. 9–29 (dalje: Ensálaco, "The right of the child to development").

⁴ Irena Jager Agius, "Razvoj mednarodnega prava otrokovih pravic: uvodni prispevek", v: *Otrokove pravice v Sloveniji : od normativnih standardov do učinkovitega varstva : zbornik ob 25-letnici Konvencije o otrokovih pravicah*, ur. Irena Jager Agius (Ljubljana, 2014), str. XVII–XXVII (dalje: Jager Agius, "Razvoj mednarodnega prava otrokovih pravic: uvodni prispevek").

⁵ Alenka Šelih, "Konvencija o otrokovih pravicah – Magna Carta otrokovih pravic in njeno izvajanje v Sloveniji", v: *Otrokove pravice v Sloveniji : od normativnih standardov do učinkovitega varstva : zbornik ob 25-letnici Konvencije o otrokovih pravicah*, ur. Irena Jager Agius (Ljubljana, 2014), str. 3–28 (dalje: Šelih, "Konvencija o otrokovih pravicah – Magna Carta otrokovih pravic in njeno izvajanje v Sloveniji").

⁶ Temeljni mednarodni dokument, ki je v celoti namenjen otrokovim pravicam, ter predstavlja mednarodno pogodbo o človekovih pravicah z največjim in najhitrejšim številom ratifikacij v zgodovini je *Konvencija Združenih narodov o otrokovih pravicah* (angl. *Convention on the Rights of the Child*), ki jo je sprejela Generalna skupščina OZN (*Konvencija o otrokovih pravicah* (sprejeta 20. novembra 1989), dostopno na: www.varuh-rs.si/pravni-temelji-cp/ozn-organizacija-zdruzenih-narodov/konvencija-o-otrokovi-pravicah/, pridobljeno: 28. 10. 2020). Konvencija je pričela veljati še pred potekom enega leta od sprejema ter tako postala najbolje sprejet mednarodni dokument z največjo moralno upravičenostjo (Ensálaco, "The right of the child to development", str. 9–29; Jager Agius, "Razvoj mednarodnega prava otrokovih pravic: uvodni prispevek", str. XVII–XXVII; Šelih, "Konvencija o otrokovih pravicah – Magna Carta otrokovih pravic in njeno izvajanje v Sloveniji", str. 3–28; Ursula Kilkelly, "Strengthening the framework for enforcing children's rights: an integrated approach", v: *Children's Human Rights : Progress and Challenges for Children Worldwide*, ur. Mark Ensálaco in Linda C. Majka (Oxford, 2005), str. 53–80 (dalje: Kilkelly, "Strengthening the framework for enforcing children's

onalni⁷ ravni, so v nekaterih delih sveta še danes kršene temeljne pravice otrok, ki živijo v revščini, izkoriščanju in zlorabah; celo v gospodarsko najbolj razvitih državah vsi otroci ne uživajo enakih pravic in vloge v družbi.⁸ Sodobno otroštvo je pogosto utemeljeno na izključevanju otrok iz dela in življenja odraslih.⁹ Gerschutz in Karns postavljata aktualno vprašanje, do kakšne razsežnosti so se potemtakem dosedanje strategije za promocijo otrokovih pravic in ratifikacije različnih mednarodnih listin dejansko transformirale v realno spoštovanje otrok in izboljšanja njihovega položaja v različnih delih sveta.¹⁰

V okviru projekta "*Evropa za otroke – Evropa z otroki*" je bila v slovenskem prostoru izvedena raziskava, katere namen je bil dobiti vpogled v uresničevanje otrokovih pravic v Sloveniji. Raziskava je pokazala, da je Slovenija že dosegla pomembne razvojne spremembe in izboljšala položaj otrok, pa vendar je pokazala, da je na določenih področjih uresničevanje otrokovih pravic nedostopno. Področja, ki jim je potrebno posvetiti pozornost, so uresničevanje *Konvencije Združenih narodov o otrokovih pravicah*,¹¹ promocija in izobraževanje

rights: an integrated approach"); *EU Guidelines : Human Rights and International Humanitarian Law* (Bruselj, 2009), dostopno na: www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/publications/eu-guidelines-human-rights-international-humanitarian-law-march-2009/, pridobljeno: 28. 10. 2020; Marta Santos Pais, "Poslanica posebne predstavnice generalnega sekretarja Organizacije združenih narodov za problematiko nasilja nad otroki", v: *Otrokove pravice v Sloveniji : od normativnih standardov do učinkovitega varstva: zbornik ob 25-letnici Konvencije o otrokovih pravicah*, ur. Irena Jager Agius (Ljubljana, 2014), str. VII–VIII (dalje: Santos Pais, "Poslanica posebne predstavnice generalnega sekretarja Organizacije združenih narodov za problematiko nasilja nad otroki").

⁷ Slovenija je pravice otrok v skladu s *Konvencijo Združenih narodov o otrokovih pravicah* vključila v svoj pravni sistem na najvišji ravni, in sicer v 56. člen *Ustave Republike Slovenije*, ki poudarja otrokove pravice v najširšem okviru, nanje pa se nanašajo tudi druge ustavne določbe. Po Ustavi Republike Slovenije uživajo otroci posebno varstvo in skrb. To pomeni, da jim država zagotavlja večji obseg pravic kot jih zagotavlja odraslim oziroma posebne pravice, do katerih odrasli niso upravičeni. Navedeno se izkazuje v obliki vrste ustavnih določb, ki opredeljujejo posamezne otrokove pravice, kot so pravica otrok z motnjami v telesnem in duševnem razvoju do izobraževanja in usposabljanja za dejavno življenje, pravice in dolžnosti staršev v razmerju do otrok, izobrazba in šolanje otrok (Šelih, "Konvencija o otrokovih pravicah – Magna Carta otrokovih pravic in njeno izvajanje v Sloveniji", str. 3–28).

⁸ Kilkelly, "Strengthening the framework for enforcing children's rights: an integrated approach", str. 3–28; Jill Marie Gerschutz in Margaret P. Karns, "Transforming visions into reality: the convention on the rights of the child", v: *Children's Human Rights : Progress and Challenges for Children Worldwide*, ur. Mark Ensallaco in Linda C. Majka (Oxford, 2005), str. 31–51 (dalje: Gerschutz in Karns, "Transforming visions into reality: the convention on the rights of the child"); Rhonda L. Callaway in Julie Harrelson-Stephens, "Children as targets", v: *Exploring International Human Rights : Essential Readings*, ur. Rhonda L. Callaway in Julie Harrelson-Stephens (Boulder & London, 2007), str. 201–203 (dalje: Callaway in Harrelson-Stephens, "Children as targets"); Jager Agius, "Razvoj mednarodnega prava otrokovih pravic: uvodni prispevek", str. XVII–XXVII; Santos Pais, "Poslanica posebne predstavnice generalnega sekretarja Organizacije združenih narodov za problematiko nasilja nad otroki", str. VII–VIII.

⁹ Jager Agius, "Razvoj mednarodnega prava otrokovih pravic: uvodni prispevek", str. XVII–XXVII.

¹⁰ Gerschutz in Karns, "Transforming visions into reality: the convention on the rights of the child", str. 31–51.

¹¹ *Konvencija o otrokovih pravicah (sprejeta 20. novembra 1989)*, dostopno na: www.varuh-rs.si/pravni-temelji-cp/ozn-organizacija-zdruzenih-narodov/konvencija-o-otrokovi-pravicah/, pridobljeno: 28. 10. 2020.

o otrokovih pravicah in mednarodnih listinah na tem področju, sodelovanje z nevladnimi organizacijami ter večje upoštevanje stališč otrok pri sprejemanju odločitev v družbi. Kaže se potreba tudi po večjem in stabilnejšem financiranju politik za otroke.¹² Nadalje je *Odbor Organizacije združenih narodov (OZN) za otrokove pravice* podal Sloveniji priporočilo, da je treba okrepiti zlasti preiskovanje slabega ravnanja z otroki ter ob tem zagotoviti, da oškodovani otrok ne bo šikaniran v postopku obravnave oz. da bo ustrezno varovana njegova zasebnost. Prav tako je potrebno pozornost posvetiti izobraževanju za starše, učitelje, delavce organov pregona, zdravstvene delavce in same otroke o tem, kako prepoznati in interdisciplinarno obravnavati primere slabega ravnanja in zlorabe otrok s pomočjo usklajene koordinacije vladnih organov in nevladnih organizacij.¹³

Eno izmed manj raziskanih, a vsekakor izredno zanimivih področij zagotavljanja otrokovega razvoja in spoštovanja njegovih pravic so izven kurikularne aktivnosti. Med najbolj popularnimi otrokovimi dejavnostmi v času izven šolskega pouka so športne in gibalne aktivnosti. Pa vendarle, Ghaye s sodelavci opozarja, da sta lahko integriteta in varnost otroka v športnih aktivnostih na veliki preizkušnji v primerih, ko gre za izrazito usmerjenost k tekmovalnosti in športnim dosežkom.¹⁴ Danes govorimo o problematiki varnosti v športu na globalni ravni. Zaradi kompleksnosti tekmovalnega športa se politike in prakse zagotavljanja varnosti v športu razlikujejo od primera do primera in so odvisne od športnih federacij in politike posameznih držav. Zato postajajo vedno glasnejša prizadevanja za razvoj vsesplošne politike varnosti v športu, ki bi imela globalne razsežnosti in vpliv na trajnostni razvoj mednarodnih in nacionalnih športnih organizacij. Ključna je vzpostavitev sodelovanja med znanostjo in politiko za prihodnji razvoj in vzpostavitev mednarodnih programov promocije varnosti zlasti za mladoletne udeležence v športnih aktivnostih.¹⁵

V pričujočem prispevku se posvečamo štirim aktualnim vidikom na področju varovanja in zagovarjanja pravic otrok v obšolskih dejavnostih. V prvem poglavju najprej orišemo zgodovinska dejstva o priznavanju otrokovih pravic in svoboščin, ki se kažejo skozi čas pod vplivom sprememb pojmovanja razvojnega obdobja otroštva in priznavanja mednarodnih pravnih aktov za zaščito otrokovih pravic. V drugem poglavju obravnavamo otrokovo pravico do pro-

¹² Lenka Vojnovič, *Otrokove pravice v Sloveniji: raziskava o njihovem varstvu, promociji in izobraževanju* (Ljubljana, 2010) (dalje: Vojnovič, *Otrokove pravice v Sloveniji*).

¹³ Prav tam.

¹⁴ Tony Ghaye, Sarah Lee, Daniel J. Shaw in Gavin Chesterfield, "When winning is not enough: Learning through reflections on the "best-self", *Reflective Practice* 10, št. 3 (2009), str. 385–401.

¹⁵ Toomas Timpka, Caroline F. Finch, Claude Goulet, Tim Noakes in Kaissar Yammine, "Meeting the global demand of sports safety: The intersection of science and policy in sports safety", *Sports Medicine* 38, št. 10 (2008), str. 795–805.

stega časa in udeležbe v izven kurikularnih aktivnostih, pri čemer pozornost posvetimo ukvarjanju s športnimi dejavnostmi kot najbolj razširjeni obliki obšolskih dejavnosti v obdobju otroštva. Izven kurikularno športno udejstvo- vanje ima odločilen vpliv na zdravje otroka, saj zagotavlja ustrezno mero giba- nja za skladen otrokov razvoj v skladu s priporočili Svetovne zdravstvene orga- nizacije.¹⁶ V tretjem poglavju razpravljamo o potencialnih kršitvah otrokovih pravic v izven kurikularnih aktivnostih, s poudarkom na telesnih, psihičnih in spolnih zlorabah na področju tekmovalnega športa mladih. Četrto poglavje pa zaključujemo z razpravo o možnem izboljšanju položaja otroka v izven kuri- kularnih aktivnostih. V tem kontekstu obravnavamo izobraževanja izvajalcev športnih aktivnosti za etično ravnanje, spoštovanje otrokovega dostojanstva in blagostanja. V vseh poglavjih se osredotočamo na problematiko uresničevanja otrokovih pravic v izven kurikularnih aktivnostih skozi časovno in krajevno perspektivo. Primerjamo različna obdobja, v katerih so bile sprejete otrokove pravice ter slovensko okolje postavljamo v širši evropski kontekst, ki ima viso- ko razvit sistem množičnega udejstvovanja v izven kurikularnih dejavnostih, vse od osnovne šole do univerze.

Namen in cilji raziskave

Na osnovi predstavljenih teoretičnih izhodišč se postavlja vprašanje, kako so se otrokove pravice razvijale skozi čas in se danes uresničujejo na področju izven kurikularnih aktivnosti, ki se izvajajo po šolskem pouku ter imajo ključen vpliv na otrokov razvoj in prevzemanje družbenih vrednot. Temu sledi vpraša- nje, ali je možno otrokove pravice obravnavati kot univerzalno načelo, ki velja neodvisno od zgodovinskega časa in kraja. V tem raziskovalnem okvirju smo si zastavili sledeče cilje:

- Cilj 1:** Ugotovitvi regulativne akte in prepoznavanje koncepta otrokovih pravic skozi čas.
- Cilj 2:** Proučiti pravice otrok v izven kurikularnih aktivnostih na področju gibanja in športa v Sloveniji.
- Cilj 3:** Ugotoviti možne kršitve in zlorabe pravic otrok v obšolskih špor- tnih aktivnostih.
- Cilj 4:** Ugotoviti vlogo izobraževanja in profesionalne etike pedagogov v obšolskih športnih aktivnostih na ohranjanje in uresničevanje pra- vic mladih športnikov.

¹⁶ WHO *Global Recommendations on Physical Activity for Health (In force as from 30 November 2010)*, dostopno na: www.who.int/publications/i/item/9789241599979, pridobljeno: 15. 11. 2020.

Metoda raziskovanja

Raziskovanje temelji na interdisciplinarnem metodološkem pristopu, pri katerem so bili uporabljeni različni pristopi k pregledu znanstvene literature in zgodovinskih virov kot so kritični pregled literature z ugotavljanjem novih pogledov in sklepanj na proučevani problem (angl. critical review)¹⁷, metasinteza dobljenih spoznanj in historiografski pregled virov¹⁸ varovanje otrokovih pravic kot so deklaracije, listine in konvencije. Uporabljen je bil interpretativni in primerjalni pristop analize dokumentov in literature, ki odraža pretežno evropski pogled na definiranje in uresničevanje koncepta otrokovih pravic.

Kritični pregled literature je omogočil obširno teoretično raziskovanje, katerega cilj je bil preseči zgolj opisno analizo ter vključiti poglobljeno sintezo in vrednotenje najrazličnejših virov s področja obravnave otrokovih pravic v občolskih športnih dejavnostih, s ciljem identificirati najbolj značilne elemente proučevanega pojava, poiskati konceptualne novitete, nove interpretacije obstoječih pristopov ter zasnovati nov teoretski model razumevanja instituta otrokovih pravic. Uporabljen je bil narativni, konceptualni in kronološki kritični pregled literature, s ciljem identificirati konceptualne doprinose, ki tvorijo obstoječo teorijo.¹⁹ Prednost kritičnega pregleda literature je v kritični evalvaciji vsega, kar je bilo označeno kot pomembno v predhodnih delih, ter v poskusih reševanja nasprotujočih si stališč in pogledov.²⁰ V našem raziskavi so nas zanimali pogledi in pričakovanja o otroštvu in otrokovih pravicah, ki se pojavljajo skoti različen zgodovinski čas ter med različnimi deli sveta. Kritični pregled literature je omogočil novo stopnjo konceptualnega razvoja obravnavane teme ter podal izhodišča za prihodnje empirično raziskovanje na področju uresničevanja otrokovih pravic v izven kurikularnih športnih aktivnostih.

Zgodovinski razvoj priznavanja otrokovih pravic

Prvi zametki varstva otrokovih pravic segajo v 19. stoletje, ko je družba pričela otroku priznavati določene pravice pri opravljanju dela in izobraževanju. V začetku 20. stoletja so se k temu dodale še pravice na področjih zdravstva, soci-

¹⁷ Maria J. Grant in Andrew Booth, "A typology of reviews: an analysis of 14 review types and associated methodologies", *Health Information and Libraries Journal* 26, št. 2 (2009), str. 91–108 (dalje: Grant in Booth, "A typology of reviews: an analysis of 14 review types and associated methodologies").

¹⁸ Mateja Matjašič Friš in Ana Šela, "Dr. Franc Tiplič: lenarški zdravnik med fikcijo in zgodovino", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 3 (2019), str. 695–736.

¹⁹ Prav tam, str. 94.

²⁰ Grant in Booth, "A typology of reviews: an analysis of 14 review types and associated methodologies", str. 93–94.

Praznovanje Svetovnega dneva otrok v Bolgariji leta 1928, ki je bil razglašen leta 1925 v Genevi po sprejemu *Ženevske deklaracije o otrokovih pravicah* (1924) (Wikimedia Commons)

ale in prava. Prvi mednarodni dokument, ki je priznal obstoj posebnih pravic, ki pripadajo otroku, je bila *Ženevska deklaracija o otrokovih pravicah*, sprejeta leta 1924. *Ženevska deklaracija* je otroku priznala pravico, da mora biti varovan pred vsemi oblikami izkoriščanja ter da mu je potrebno omogočiti ustrezen telesni in duševni razvoj.²¹ Deklaracija, sestavljena iz petih temeljnih načel, je uvodoma poudarila načelo nediskriminacije, kar pomeni, da mora človeštvo dati otroku najboljše, kar premore, ne glede na to, kakšna je njegova rasa, naro-

²¹ Jager Agius, "Razvoj mednarodnega prava otrokovih pravic: uvodni prispevek", str. XVII–XXVII.

dnost ali vera.²² V nadaljevanju je opredelila pravice na temeljnih področjih oskrbe otrok kot so hrana, zdravje in zdravstvena oskrba, kriminaliteta, stanovanje, nujna pomoč, delo, izkoriščanje in človekoljubne organizacije. S tem je *Ženevska deklaracija* kot prvi mednarodni dokument opredelila povezavo med otrokovimi potrebami in razvojem.²³

Načela *Ženevske deklaracije o otrokovih pravicah* so upoštevale in nadgradile:

- *Splošna deklaracija o človekovih pravicah*, ki je bila sprejeta 10. 12. 1948,²⁴
- *Deklaracija Združenih narodov o otrokovih pravicah*, sprejeta 20. 11. 1959,²⁵
- *Konvencija Združenih narodov o otrokovih pravicah*, sprejeta 20. 11. 1989.²⁶

Splošna deklaracija o človekovih pravicah je opredelila temeljne človekove pravice, h katerim spoštovanju in udejanjenju so zavezane vse države podpisnice, med njimi tudi Slovenija. Temeljne človekove pravice, ki zadevajo tudi temeljne pravice otrok, so pravica do počitka in prostega časa z razumno omejitvijo dela (24. člen) ter pravica do izobraževanja (26. člen).²⁷ Otroku pripadajo vse človekove pravice, ki so opredeljene v *Splošni deklaraciji o človekovih pravicah*, razen tistih, ki jih ne more izvajati (npr. volilna pravica).²⁸

V liberalnem obdobju šestdesetih let 20. stoletja se je ob priznavanju človekovih pravic razmahnilo gibanje, ki je bilo osredotočeno na otroka in njegove potrebe v procesu odraščanja in umeščanja v družbo. Navezovalo se je na dve podobni gibanji tem zgodovinskem obdobju, ki sta vključevali 'zatirane manjšine', in sicer gibanje za državljanske pravice ter feministično gibanje za pravice žensk. Raziskave iz tega obdobja so pokazale, da so odrasli z vidika države,

²² Šelih, "Konvencija o otrokovih pravicah – Magna Carta otrokovih pravic in njeno izvajanje v Sloveniji", str. 3–28.

²³ Ensálaco, "The right of the child to development", str. 9–29.

²⁴ *United Nations Universal Declaration of Human Rights (In force as from 10 December 1948)*, dostopno na: www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html, avgust 2015, pridobljeno: 15. 11. 2020.

²⁵ *United Nations Declaration of the Rights of the Child (In force as from 20 November 1959)*, dostopno na: www.cirp.org/library/ethics/UN-declaration/, pridobljeno: 15. 11. 2020.

²⁶ *Konvencija o otrokovih pravicah (sprejeta 20. novembra 1989)*, dostopno na: www.varuh-rs.si/pravni-temelji-cp/ozn-organizacija-zdruzenih-narodov/konvencija-o-otrokovi-pravicah/, pridobljeno: 28. 10. 2020.

²⁷ *United Nations Universal Declaration of Human Rights (In force as from 10 December 1948)*, dostopno na: www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html, avgust 2015, pridobljeno: 15. 11. 2020.

²⁸ Pavlovič in Sardoč, "Otrokove pravice, participacija učencev in šolski parlament v Sloveniji", str. 137–150.

družbe ali družine odrekli otrokom celo vrsto pravic oz. jih zapostavljali. Na primer, dovoljeno je bilo telesno kaznovanje, tako doma kot v šoli, zdravstvena skrb za nosečnice in otroke je bila nezadostna. Zato je bilo gibanje za otrokove pravice enotno v zahtevi, da je potrebno otrokove pravice pravno urediti.²⁹ V tem duhu je bila sprejeta najprej *Deklaracija Združenih narodov o otrokovih pravicah* ter kasneje *Konvencija Združenih narodov o otrokovih pravicah*.

Ustavna listina *Deklaracije Združenih narodov o otrokovih pravicah*³⁰ se je pričela pripravljati že leta 1946 in je potrebovala kar 13 let do sprejetja na Generalni skupščini OZN. *Deklaracija* je utrdila večjo dejavnost OZN na tem področju ter priznanje, da si področje otrokovih pravic zasluži samostojno obravnavo.³¹ Utrdila je pojmovanje otroka kot telesno in duševno razvijajočo se osebnost, ki potrebuje posebno skrb in varstvo v času svojega razvoja ter ustrezno pravno varstvo, kar je bilo predhodno priznано v *Ženevski deklaraciji o otrokovih pravicah* in *Splošni deklaraciji o človekovih pravicah* ter v statutih mednarodnih organizacij, ki skrbijo za blaginjo otrok.³² Napredek, ki ga prinaša *Deklaracija o otrokovih pravicah* v primerjavi s predhodnimi listinami, pa je na področju postavljanja standardov otrokovih pravic do izobrazbe in varstva na trgu dela.³³ Njen namen je bil zagotoviti, da bi imeli otroci srečno otroštvo in bi uživali vse pravice in svoboščine, ki so potrebne za njihov razvoj. V tej luči je skozi deset načel nagovorila starše, učitelje, dobrodelne organizacije, krajevne oblasti in nacionalne vlade, da priznajo te pravice otrokom ter se z zakonskimi in drugimi določili borijo za njihovo uveljavljanje.³⁴

Priznati je potrebno, da je *Deklaracija o otrokovih pravicah* imela v svetu manjši vpliv v primerjavi s *Splošno deklaracijo o človekovih pravicah*, a je kljub temu prinesla ključni napredek pri vsebinskem osmišljanju zasnove otrokovih pravic ter s tem odprla pot za sprejem *Konvencije Združenih narodov o otrokovih pravicah* tri desetletja kasneje.³⁵ S tem se je začela nova razprava o mestu otroka v sodobni družbi, ki je temeljila na celostnem pristopu in vzpostavitvi mednarodnega sodelovanja ter je simbolično nakazala konec hladne vojne in prehod k otrokovemu blagostanju.³⁶

²⁹ Šelih, "Konvencija o otrokovih pravicah – Magna Carta otrokovih pravic in njeno izvajanje v Sloveniji", str. 3–28.

³⁰ *United Nations Declaration of the Rights of the Child (In force as from 20 November 1959)*, dostopno na: www.cirp.org/library/ethics/UN-declaration/, pridobljeno: 15. 11. 2020.

³¹ Šelih, "Konvencija o otrokovih pravicah – Magna Carta otrokovih pravic in njeno izvajanje v Sloveniji", str. 3–28.

³² Ensalaco, "The right of the child to development", str. 9–29; Liana Kalčina (ur.), *Otrokove pravice v Evropi* (Ljubljana, 1999) (dalje: Kalčina, *Otrokove pravice v Evropi*).

³³ Ensalaco, "The right of the child to development", str. 9–29.

³⁴ Kalčina, *Otrokove pravice v Evropi*.

³⁵ Šelih, "Konvencija o otrokovih pravicah – Magna Carta otrokovih pravic in njeno izvajanje v Sloveniji", str. 3–28.

³⁶ Ensalaco, "The right of the child to development", str. 9–29.

Razumevanje otrokovih pravic je namreč vse do sprejema *Konvencije* temeljilo na izhodišču, da gre za varstvo otrok, ne pa za varstvo njihovih pravic. Otroka so pojmovali kot bitje, ki je potrebno skrbni in varstva ter posledično ne more uveljavljati svojih pravic. O načinih in oblikah tega varstva pa je v preteklosti vedno odločal zgolj odrasli, kar samo po sebi pomeni neupoštevanje otroka in njegovih pravic. *Konvencija o otrokovih pravicah* je dala nov poudarek pri prenosu težišča od varstva otrok na varstvo pravic ter s tem nov pogled na otrokovo dobro.³⁷ Otrok postane subjekt oziroma nosilec svojih pravic in ne zgolj objekt, ki je potreben varstva. Odrasli pa dobijo vlogo podpornikov pri uveljavljanju pravic in niso več edini skrbniki otrokovih pravic. Otrok kot subjekt pravic je še vedno upravičen do posebne skrbi in varovanja zaradi telesne in duševne nezrelosti (4. in 9. člen *Konvencije*), enakovredno pa ima pravico tudi do spoštovanja svojih pogledov ter polne udeležnosti v družbenem življenju (12. člen).³⁸ S tem je *Konvencija* razvrednotila koncept, da so otroci lastnina skrbnikov ter jih prepoznala kot enakovredna človeška bitja, s čimer je bil narejen pomemben premik v širšem razumevanju odnosa odraslih do otrok po vsem svetu.^{39,40} Okrepilo se je splošno družbeno zavedanje o pomembnosti otrokovih pravic ter večja občutljivost različnih strok na tem področju.⁴¹

Konvencija Združenih narodov o otrokovih pravicah vključuje 41 pravic otrok v 54 členih in je razdeljena v tri tematske sklope, ki predstavljajo standarde otrokove obravnave z vidika avtonomije, razvoja in varnosti.⁴² Temeljna načela *Konvencije o otrokovih pravicah* so otrokova pravica do preživetja in razvoja, spoštovanje najboljših otrokovih interesov pri vseh odločitvah, pravica otroka do svobodnega izražanja lastnih pogledov brez posledic ter pravica otroka, da uživa vse pravice iz *Konvencije*.⁴³ *Konvencija* združuje enakovredno obravnavo političnih in državljanskih pravic na eni strani ter ekonomskih in socialnih pravic na drugi strani. Posebej velja poudariti priznavanje specifičnih pravic otrok, kot so pravica do igre, pravica do ohranitve rednih stikov z obema

³⁷ Šelih, "Konvencija o otrokovih pravicah – Magna Carta otrokovih pravic in njeno izvajanje v Sloveniji", str. 3–28.

³⁸ Ensálaco, "The right of the child to development", str. 9–29.

³⁹ Gerschütz in Karns, "Transforming visions into reality: the convention on the rights of the child", str. 31–51.

⁴⁰ Lea Javornik Novak, "Zloraba otroka – vloga zakonodaje, preprečevalnih ukrepov in družbene odgovornosti", v: *Otrokove pravice v Sloveniji: od normativnih standardov do učinkovitega varstva: zbornik ob 25-letnici Konvencije o otrokovih pravicah*, ur. Irena Jager Agius (Ljubljana, 2014), str. 137–147 (Javornik Novak, "Zloraba otroka – vloga zakonodaje, preprečevalnih ukrepov in družbene odgovornosti").

⁴¹ Šelih, "Konvencija o otrokovih pravicah – Magna Carta otrokovih pravic in njeno izvajanje v Sloveniji", str. 3–28.

⁴² Ensálaco, "The right of the child to development", str. 9–29.

⁴³ Gerschütz in Karns, "Transforming visions into reality: the convention on the rights of the child", str. 31–51.

staršema in pravica do varovanja pred zlorabami, zanemarjanja in trpinčenja.⁴⁴ Pomemben dosežek *Konvencije o otrokovih pravicah* je v tem, da so njene določbe za državo, ki jo ratificira, zavezujoče k uresničevanju. S tem je temu mednarodnemu dokumentu uspelo postaviti določene standarde za uresničevanje otrokovih pravic, ki so prispevali k njihovemu poenotenju po vsem svetu.⁴⁵ Kot navaja njen 3. člen:

Države pogodbenice se zavezujejo, da bodo otroku zagotovile takšno varstvo in skrb, kakršna je potrebna za njegovo blaginjo, upoštevaje pravice in dolžnosti staršev, zakonitih skrbnikov ali drugih posameznikov, ki so zakonsko odgovorni za otroka, in da bodo v ta namen sprejele vse ustrezne zakonodajne in upravne ukrepe.⁴⁶

Konvencija zavezuje vse organe in organizacije, ki se srečujejo z obravnavo otroka, da dosledno ščitijo interes otroka ter s tem zagotavljajo temeljni pravni okvir za ukrepe na posameznih področjih.⁴⁷ Na standardih otrokovih pravic, ki temeljijo na *Konvenciji*, svoje odločitve sprejemajo tudi nacionalna, regionalna in mednarodna sodišča, kar je razvidno na primeru Evropskega sodišča za človekove pravice.⁴⁸ Navkljub dejstvu, da je skoraj vsaka država na svetu ratificirala *Konvencijo o otrokovih pravicah* ter s tem postavila pomembno civilizacijsko normo, to je največjo korist otroka,⁴⁹ pa Callaway in Harrelson-Stephens⁵⁰ kritično menita, da je ta dokument naredil še vedno premalo, da bi varoval otroke pred velikimi nasilji nad človeštvom po vsem svetu.

Slovenija je bila ena izmed prvih držav, ki je v Ustavo vključila načela *Konvencije o otrokovih pravicah* še pred njenim sprejemom ter s tem opredelila otrokove pravice kot ustavno kategorijo. Ključno vlogo je pri tem imela *Komisi-ja za otrokove pravice pri Zvezi prijateljev mladine Slovenije*. *Konvencijo o otrokovih pravicah* je notranje-pravno ratificirala *Socialistična federativna republi-*

⁴⁴ Kilkelly, "Strengthening the framework for enforcing children's rights: an integrated approach", str. 3–28.

⁴⁵ Šelih, "Konvencija o otrokovih pravicah – Magna Carta otrokovih pravic in njeno izvajanje v Sloveniji", str. 3–28.

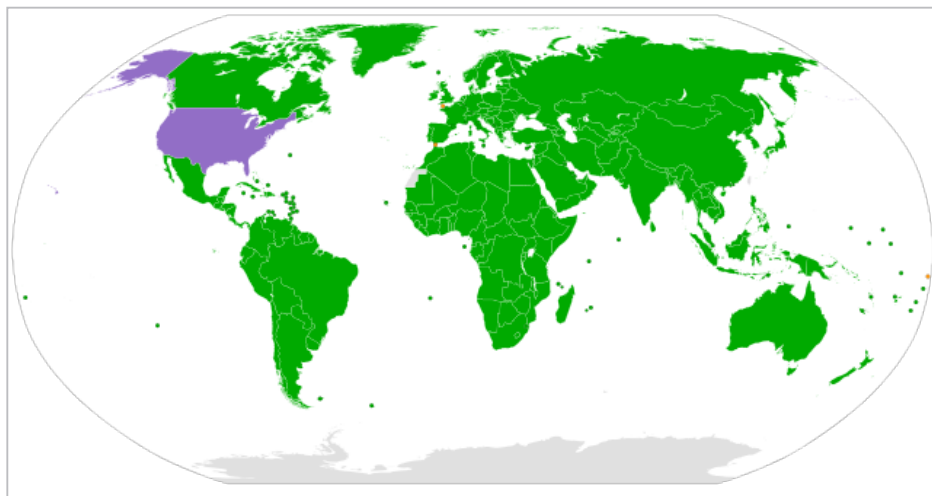
⁴⁶ *Konvencija o otrokovih pravicah* (sprejeta 20. novembra 1989), dostopno na: www.varuh-rs.si/pravni-temelji-cp/ozn-organizacija-zdruzenih-narodov/konvencija-o-otrokovi-pravicah/, pridobljeno: 28. 10. 2020.

⁴⁷ Javornik Novak, "Zloraba otroka – vloga zakonodaje, preprečevalnih ukrepov in družbene odgovornosti", str. 137–147.

⁴⁸ Kilkelly, "Strengthening the framework for enforcing children's rights: an integrated approach", str. 3–28.

⁴⁹ Javornik Novak, "Zloraba otroka – vloga zakonodaje, preprečevalnih ukrepov in družbene odgovornosti", str. 137–147.

⁵⁰ Callaway in Harrelson-Stephens, "Children as targets", str. 201–203.

Države podpisnice *Konvencije o otrokovih pravicah* po svetu (zelena barva – partnerske države z ratifikacijo konvencije, vijolična barva – podpisniki, brez ratifikacije) (Wikimedia Commons)

ka Jugoslavija (SFRJ) ob koncu leta 1990, mednarodnopravno pa 3. januarja 1991. Republika Slovenija je Konvencijo nasledila po SFRJ z *Aktom o notifikaciji nasledstva* glede konvencij OZN.⁵¹ Nekdanja varuhinja človekovih pravic v Republiki Sloveniji, Vlasta Nussdorfer,⁵² je opozorila, da sta tako *Deklaracija Združenih narodov o otrokovih pravicah* kot tudi *Konvencija Združenih narodov o otrokovih pravicah* spodbudili velike spremembe v pravnem varstvu in položaju otrok kot tudi v samem razumevanju koncepta otroštva v naši domovini. Slovenija je na osnovi pogodbenih obveznosti kot podpisnica *Konvencije* razvila ustrezne sisteme socialnega varstva, zdravstvenega varstva, vzgojno-izobraževalnega varstva, institucionalnega varstva ter pravnega in sodnega varstva, kar predstavlja celovit sistem varovanja otrok. Kljub temu so bile po mnenju varuhinje ugotovljene določene neučinkovitosti pri delovanju lokalnih in nacionalnih organov oblasti, ki so premalo pozornosti posvetili interdisciplinarnemu in medresorskemu usklajevanju.

⁵¹ Liana Kalčina, Majda Struc, Sara Geiger Smole in Alja Otavnik, "Delovanje civilnodružbenih organizacij na področju otrokovih pravic v Sloveniji", v: *Otrokove pravice v Sloveniji : od normativnih standardov do učinkovitega varstva : zbornik ob 25-letnici Konvencije o otrokovih pravicah*, ur. Irena Jager Agius (Ljubljana, 2014), str. 71–96 (dalje: Kalčina, Struc, Geiger Smole in Otavnik, "Delovanje civilnodružbenih organizacij na področju otrokovih pravic v Sloveniji").

⁵² Vlasta Nussdorfer, "Otrokove pravice kot ogledalo ravni demokratične in humane družbe: spremna beseda", v: *Otrokove pravice v Sloveniji : od normativnih standardov do učinkovitega varstva : zbornik ob 25-letnici Konvencije o otrokovih pravicah*, ur. Irena Jager Agius (Ljubljana, 2014), str. XIII–XVI (dalje: Nussdorfer, "Otrokove pravice kot ogledalo ravni demokratične in humane družbe: spremna beseda").

Vse tri mednarodne listine, *Ženevska deklaracija*, *Deklaracija Združenih narodov o otrokovih pravicah* in *Konvencija o otrokovih pravicah*, izražajo priznavanje in podporo otrokovemu telesnemu, duševnemu, duhovnemu, moralnemu in socialnemu razvoju, kar predstavlja temelj zagotavljanja otrokovih pravic. Raziskovalka Šelih⁵³ navaja, da se je v preteklosti pogosto postavljalo vprašanje, zakaj ločeno opredeljevati otrokove pravice, ko pa so te že vključene v pojem človekovih pravic. Prav tako se je istočasno na drugi strani pojavljala bojazen, da bi bile otrokove pravice s tem, ko so opredeljene v posebni konvenciji, predmet izključitve iz splošnega okvira človekovih pravic. Kljub dejstvu, da so otrokom priznane vse pravice odraslih, pa *Konvencija* ne odpravlja ključne izključenosti otrok iz enakopravne udeležbe v družbi, saj jim ne podeli nobenega vzvoda izvršne oblasti oz. možnosti odločanja, kar bi jim dokazovalo priznavanje odgovornosti in svobodne volje.⁵⁴ Slovenski pedagog Medveš⁵⁵ celo meni, da so navedene mednarodne listine v implementaciji spremenile človekove pravice v instrumentalizirane pravne postopke. Zaradi formalistične instrumentalizacije se njihova etična in vzgojna komponenta, ki se kaže skozi dimenzije pravičnosti, medčloveškega spoštovanja, častnega ravnanja, odgovornosti za enake možnosti in pomoč vsakemu otroku, doslej ni mogla prav razviti, ne v vzgojno-izobraževalnih institucijah ne v zasebnem življenju. Slednje je pomembno vprašanje na vseh področjih udejstvovanja otroka, posebno občutljivo pa je v izven kurikularnih aktivnostih, ki se odvijajo na institucionaliziran način v otrokovem prostem času.

Otrokova pravica do prostega časa in udeležbe v izven kurikularnih športnih aktivnostih

Deklaracija Združenih narodov o otrokovih pravicah je bila prvi mednarodni dokument varovanja človekovih pravic, ki je v ospredje postavila tudi pravico otroka do prostega časa in razvedrila oz. do udeležbe v izven kurikularnih dejavnostih. Sedmo načelo *Deklaracije* navaja:

Otroku moramo priskrbeti igro in razvedrilo, katerih namen je prav tako vzgojen. Družba in javne oblasti naj si prizadevajo, da bodo otroci lahko kar najbolj uživali

⁵³ Šelih, "Konvencija o otrokovih pravicah – Magna Carta otrokovih pravic in njeno izvajanje v Sloveniji", str. 3–28.

⁵⁴ Pavlovič in Sardoč, "Otrokove pravice, participacija učencev in šolski parlament v Sloveniji", str. 137–150.

⁵⁵ Zdenko Medveš, "Vzgojni koncept med vrednotno matrico in moralno samopodobo", *Sodobna pedagogika* 58, št. 124 (2007), str. 6–29 (dalje: Medveš, "Vzgojni koncept med vrednotno matrico in moralno samopodobo").

te pravice. /.../ Koristi otroka naj bodo vodilo tistim, ki so odgovorni za njegovo vzgojo in izobraževanje; na prvem mestu pa morajo biti za to odgovorni starši.⁵⁶

Namen razvedrilnih aktivnosti je otroku omogočiti, "da se bo v svobodi in dostojanstvu razvijal fizično, psihično, moralno, versko in družbeno zdravo"⁵⁷ ter tako udeležal svoje prirojene potenciale. Hkrati pa *Deklaracija o otrokovih pravicah* posebno daje otrokovim staršem. Starši so namreč prvi v vrsti, ki omogočijo otroku vključitev v izven kurikularne dejavnosti ter pomagajo med njimi izbrati tiste, ki bodo za otroka dobronamerne. Otrokovo pravico do igre je kasneje poudarila tudi *Konvencija o otrokovih pravicah*, ki v 31. členu priznava otroku pravico do počitka in prostega časa, do igre in razvedrila, ki je primerno njegovi starosti.⁵⁸ S tem členom naj bila vsakemu otroku v državah pogodbenicah zagotovljena možnost udejstvovanja v organiziranih prostočasnih dejavnostih izven rednega izobraževanja.

Ukvarjanju s športnimi dejavnostmi je ob učenju glasbenega instrumenta⁵⁹ že več desetletij ena izmed najbolj razširjenih in popularnih izven kurikularnih dejavnosti v obdobju otroštva. V Sloveniji je v organizirane oz. institucionalno vodene interesne športne aktivnosti vključenih 50,8 % otrok.⁶⁰ Največkrat so vključeni v aktivnosti, ki potekajo v športnih klubih, bodisi v državni ali zasebni lasti, ali pa v šolskih društvih, krožkih in drugih interesnih dejavnostih, ki so organizirane na sami šoli, po rednem pouku ter vodene s strani matičnih učiteljev. V obeh primerih so izvajalci izven kurikularnih športnih aktivnosti ustrezno izobraženi in usposobljeni pedagogi (npr. športni vaditelji, trenerji, inštruktorji). Prav tako je pogosto povezovanje zunanjih športnih klubov s šolo, ko gre na primer za najem prostorov za vadbo ali pa za sodelovanje šolskega športnega pedagoga kot pogodbenega sodelavca v lokalnem športnem društvu ali pa za skupno organiziranje šolskih športnih tekmovanj.⁶¹ Ključna

⁵⁶ Kalčina, *Otrokove pravice v Evropi*, str. 25.

⁵⁷ Kalčina, *Otrokove pravice v Evropi*, str. 24.

⁵⁸ *Konvencija o otrokovih pravicah* (sprejeta 20. novembra 1989), dostopno na: www.varuh-rs.si/pravni-temelji-cp/ozn-organizacija-zdruzenih-narodov/konvencija-o-otrokovi-pravicah/, pridobljeno: 28. 10. 2020.

⁵⁹ Joca Zurc, "Etični vidiki poučevanja mladih instrumentalnih glasbenikov", *Sodobna pedagogika* 71, št. 3 (2020), str. 134–155.

⁶⁰ Joca Zurc, "Gibalna aktivnost slovenskih otrok", *Šport* 59, št. 3/4 (2011), str. 126–131.

⁶¹ Slednji primer zelo nazorno predstavlja Zavod ŠKL, ki je neprofitna zasebna organizacija, s statusom organizacije za mlade v javnem interesu. Na področju obšolskih športnih dejavnosti v slovenskih šolah deluje že dve desetletji. Izvorni in temeljni namen Zavoda ŠKL je organizacija tekmovanj v šolski košarkarski ligi. Tekmovanja spremljajo različni športno-kulturno-družabni dogodki, kot so program plesnih in navijaških skupin, fotografski, novinarski, video in računalniški krožki, televizijski prenosi tekem in serijske publikacije. Z navedenimi izven kurikularnimi aktivnostmi je temeljno poslanstvo projekta vzgajati mlade za kreativno in konstruktivno preživljanje prostega časa, razvoj njihovih talentov, ustvarjalnosti, samozavesti, strpnosti in spoštovanja družbenih vrednot, kot so ena-

razlika med njima pa je v tem, da je športna aktivnost v športnih klubih in društvih prvenstvo usmerjena v vzgojo bodočih vrhunskih športnikov in vrhunski šport, ki vključuje večkrat tedenske treninge in tekmovanja, medtem ko imajo izven kurikularne aktivnosti v organizaciji šole za večino učencev v prvi vrsti rekreativni pomen, z zmerno izvedbo (npr. enkrat ali dvakrat na teden), ki pa v nekaterih oblikah omogoča tudi udeležbo najboljših⁶² na šolskih športnih tekmovanjih. Izven kurikularne športne aktivnosti, ki potekajo na rekreativnem nivoju, odražajo visoko stopnjo prehajanja otrok med različnimi šolskimi krožki vsako šolsko leto. Medtem ko so udejstvovanja v športnih klubih bolj stabilna in dolgoročna. Tesna povezanost in sodelovanje med šolo in športnimi klubi omogoča in spodbuja prehajanja iz rekreativnega v vrhunski tekmovalni šport ter obratno.

Pomen gibalne aktivnosti za otrokov razvoj in krepitev zdravja

Pomen gibalne aktivnosti ni samo za posameznikovo ohranjanje in krepitev telesnega zdravja in počutja, temveč tudi za njegovo kognitivno, čustveno in socialno funkcioniranje.⁶³ Dosedanje raziskave⁶⁴ so nesporno pokazale, da je gibalna aktivnost nujno potrebna za otrokov celostni razvoj na vseh področjih: telesnem, motoričnem, kognitivnem, socialnem, moralnem in čustvenem. Redno in kakovostno gibanje pri otroku povečuje aerobno zmogljivost, uravnava krvni pritisk, krvne lipide in pomanjkanje inzulina, pospešuje učinkovito delovanje srca in pljuč, reducira preveliko telesno maso in debelost, preventivno deluje proti pojavom dihalnih okužb in pljučnih bolezni, dviga nivo zdravja skeleta ter povečuje duševno zdravje. Gibalno udejstvovanje pomeni

kost med spoloma, socialna enakost, pripadnost, aktivna participacija v družbi, druženje in mreženje med vrstniki ter športno navijanje in obnašanje (*Zavod ŠKL*, dostopno na: www.skl.si, pridobljeno: 31. 12. 2020).

⁶² Praviloma so to mladi športniki, ki so vključeni v dodatne treninge tudi v športnem klubu izven šole.

⁶³ Nick Cavill, Stuart Biddle in James F. Sallis, "Health enhancing physical activity for young people: Statement of the United Kingdom expert consensus conference", *Pediatric Exercise Science* 13, št. 1 (2001), str. 12–25;

⁶⁴ Joey C. Eisenmann, "Physical activity and cardiovascular disease risk factors in children and adolescents: an overview", *Canadian Journal of Cardiology* 20, št. 3 (2004), str. 295–301; Suzanne A. Tittlbach, Ralf Sygusch, Walter Brehm, Alexander Woll, Thomas Lampert, Andrea E. Abele in Klaus Bös, "Association between physical activity and health in German adolescents", *European Journal of Sport Science* 11, št. 4 (2011), str. 283–291; *EU Physical Activity Guidelines: Recommended Policy Actions in Support of Health-Enhancing Physical Activity (In force as from 25 September 2008)*, dostopno na: ec.europa.eu/assets/eac/sport/library/policy_documents/eu-physical-activity-guidelines-2008_en.pdf, pridobljeno: 31. 12. 2020; Joca Zorc, "Promocija gibanja pri zmanjševanju tveganj za pojav kroničnih bolezni: sistematična pregledna študija", v: *Kronične bolezni sodobne družbe: od zgodnjega odkrivanja do paliativne oskrbe (zbornik prispevkov z recenzijo)*, ur. Irena Grmek-Košnik, Simona Hvalič Touzery in Brigita Skela-Savič (Jesenice, 2014a), str. 54–65.

bolj kakovostno življenje na vseh področjih človekovega delovanja. Svetovna zdravstvena organizacija je zato pomanjkanje zadostne količine in vrste gibalne aktivnosti uvrstila med najpogostejše razloge za umrljivost v svetu. Sedentarni življenjski slog povečuje tveganja za kronične nenalezljive bolezni, kot so srčno-žilna obolenja, rak, diabetes, bolezni dihal, mišično-skeletne bolezni ter duševne motnje, zlasti depresija in anksioznost.

Kljub nespornim vplivom gibalne aktivnosti na zdravje v vseh življenjskih obdobjih pa v državah Zahodnega sveta ni dovolj gibalno aktivna več kot polovica prebivalstva. Podobno stanje je tudi v Sloveniji, na kar so nas že pred dvajsetimi leti pričeli opozarjati rezultati longitudinalnih raziskav o športnorekreativnih navadah odraslih prebivalcev Slovenije.⁶⁵

Zato je pomembno pričeti s vzgajanjem navade rednega gibanja že pri otrocih, pri čemer imajo velik pomen ravno izven kurikularne športne dejavnosti v obdobju šolanja. Te dejavnosti namreč ločijo med tistimi otroki, ki so dovolj gibalno aktivni in tistimi, ki ne dosegajo priporočil zadostne gibalne aktivnosti oz. vsaj uro zmernega do visoko intenzivnega gibanja na dan, potrebnega za otrokov razvoj in ohranjanje zdravja.⁶⁶ Temu je s pravico otroka do igre in razvedrila pritrdila tudi *Konvencija o otrokovih pravicah*. *Konvencija* je na eni strani poudarila pomen zagotavljanja možnosti za udejstvovanje otrok in mladostnikov v izven kurikularnih aktivnostih, hkrati pa opozorila, da morajo te ustrezati otrokovi starosti oz. razvojni stopnji in biti v prvi vrsti namenjene razvedrilo. Tukaj se postavlja vprašanje izven kurikularnih športnih aktivnosti, ki pri mladih športno nadarjenih otrocih lahko hitro preidejo iz rekreacije, prvotno namenjene sprostitvi, v profesionalno vrhunsko športno udejstvovanje in resno delo. Takšne izven kurikularne aktivnosti v primeru stremljenja k dosežkom tako ne predstavljajo več prostega časa v smislu počitka in razvedrila, temveč postanejo osrednja preokupacija, ki odvzema prosti čas in tako lahko negativno vpliva na ostala področja otrokovega življenja, kot so izobraževanje, odnosi v družini, vzpostavljanje prijateljstev in prosti čas. Na problematiko varovanja otrok pred izkoriščanjem in zlorabo z namenom koristi za odrasle, kot so na primer težnje po visokih rezultatih mladih športnikov, ne glede na ceno uspeha, za čast in slavo države, športnega kluba, trenerja ali družine, je opozorila tudi *Deklaracija Združenih narodov o otrokovih pravicah*, ki v devetem načelu navaja:

⁶⁵ Krešimir Petrovič, Franci Ambrožič, Jakob Bednarik, Herman Berčič, Boris Sila in Mojca Doupona Topič, *Športnorekreativna dejavnost v Sloveniji 2000* (Ljubljana, 2001).

⁶⁶ WHO *Global Recommendations on Physical Activity for Health (In force as from 30 November 2010)*, dostopno na: www.who.int/publications/i/item/9789241599979, pridobljeno: 15. 11. 2020.

Otroka je treba obvarovati pred vsemi vrstami zanemarjanja, okrutnosti in izkoriščanja... V nobenem primeru ga ne smemo prisiliti ali mu dovoliti, da bi delal v poklicu ali opravljal tako delo, ki bi slabo vplivalo na njegovo zdravje ali vzgojo, oziroma škodilo njegovemu telesnemu in duševnemu razvoju.⁶⁷

Evropska konvencija človekovih pravic podobno izpostavlja, da "*noben človek ne sme biti predmet nečloveške ali degradirajoče obravnave ali kaznovanja*".⁶⁸ Postavlja pa se vprašanje, kako so varovane otrokove pravice, ko je v ospredju ustvarjanje vrhunskih dosežkov in tekmovalnih uspehov v izven kurikularnih aktivnostih, ko stremljenje za olimpijskim motom "*Citius, Altius, Fortius*"⁶⁹ nima meje in cene ter lahko vodi v neustrezne pedagoške pristope dela z mladimi športniki. Navedeno lahko pripelje do kršitev in zlorab otrokovih pravic tako na telesnem kot tudi na duševnem področju razvoja.

Kršitve in zlorabe otrokovih pravic na področju tekmovalnega športa mladih

Poslanstvo Olimpijskega gibanja je zagotavljanje, da se vsak interesni šport izvaja brez nevarnih posledic za udeležene športnike in da se odpravi vsakršno tveganje za telesne ali duševne poškodbe.⁷⁰ Kljub poslanicam, priporočilom in listinam, ki slavijo pravice športnikov, pa se Paulo⁷¹ sprašuje, ali ni intenzivni športni trening v obdobju otroštva v resnici delo, ki je v obsegu in dolžnostih primerljivo z rednim delovnim razmerjem, ter ali ni moč razumeti tekmovalni stres tudi kot določeno obliko zlorabe otroka. Pri ustvarjanju vrhunskih športnih rezultatov lahko pride do kršitev pravic otroka športnika zaradi uresničevanja interesov odraslih, kot so starši, trenerji, lastniki in menedžerji športnih klubov, politiki, novinarji in sponzorji, ki nadzorujejo tekmovalni šport. Meja med otrokovimi pravicami in zlorabami je tanka in je odvisna od tega, kaj se

⁶⁷ Kalčina, *Otrokove pravice v Evropi*, str. 25.

⁶⁸ Donna Gommen, *Short Guide to the European Convention on Human Rights (3rd ed.)* (Strasbourg, 2005), str. 21.

⁶⁹ Latinski izrek, v prevodu: "*Hitreje, višje močnejše*". Prvič ga je izrekel dominikanski duhovnik Henri Didon na slovesnosti ob otvoritvi šolskega športnega tekmovanja leta 1881 (*Olympic.org – Official website of the Olympic Movement : What is the Olympic Motto?*, dostopno na: web.archive.org/web/20150918085634/registration.olympic.org/en/faq/detail/id/29, pridobljeno: 26. 12. 2020).

⁷⁰ *Olympic Movement Medical Code (In force as from 31 March 2016)*, dostopno na: stillmed.olympic.org/media/Document%20Library/OlympicOrg/IOC/Who-We-Are/Commissions/Medical-and-Scientific-Commission/Olympic-Movement-Medical-Code-31-03-2016.pdf#_ga=2.128900620.125000857.1604900069-1820627583.1604900069, pridobljeno: 9. 11. 2020.

⁷¹ David Paulo, *Human Rights in Youth Sport: A Critical Review of Children's Rights in Competitive Sports* (London in New York, 2005) (dalje: Paulo, *Human Rights in Youth Sport*).

Športna gimnastika z mladoletnimi tekmovalkami že desetletja poraja vprašanja o zlorabah otrokovih pravic za namen vrhunskih dosežkov v športu – *Elena Mukbina (USSR) (prva z leve), Nadia Comăneci (Romunija) in Emilia Eberle (Romunija) na Svetovnem prvenstvu v ženski športni gimnastiki leta 1978 v Strasbourgu*, slabi dve leti pred tragično poškodbo Mukhine (3. 7. 1980), ki je povzročila trajno ohromelost vseh štirih okončin (Wikimedia Commons)

razume kot druženo sprejemljivo in etično v odnosu do otroka v določenem času, prostoru in kulturi. Pa vendarle, opozarja Paulo⁷², tekmovalni šport vse prevečkrat ne spoštuje mednarodnih norm in splošno sprejetih standardov otrokovih pravic ne glede na številne ratifikacije mednarodnih deklaracij in konvencij. Še več, otrokove pravice v vrhunskem športu so tabu tema, kljub temu da ne gre za novodoben pojav. Na negativne posledice intenzivne vrhunske vadbe v zgodnjem otroštvu na otrokov razvoj in kasnejši napredek v športu je opozarjal že Aristotel, ki pravi takole:

Pravilna politika do telesnega treninga je izogniti se čezmernemu zgodnjemu treningu, ki ovira ustrezno rast in razvoj telesa... Na seznamu olimpijskih zmagovalcev so samo dve ali tri osebe, ki so prej že zmagale na otroškem tekmovanju; vzrok je v tem, da se zgodnji trening in prisilna vadba rezultirata v izgubi moči.⁷³

Z vstopom nedoraslih otrok v areno vrhunskega športa pa se lahko pokažejo določene posledice na otrokovo zdravje in razvoj, ki jih raziskave pripisujejo psihičnim, telesnim in spolnim zlorabam, z namenom ustvarjanja športnih prvakov v obdobju pred-adolescence. Prvi znanstveno-raziskovalni izsledki o problematiki vrhunskih dosežkov otrok v športu se pojavljajo od 70. let 20. stoletja. Najpogostejše so bila doslej zaradi intenzivnega treninga v otroštvu raziskovana in ugotovljena tveganja, povezana z zdravjem. Nadalje se pojavljajo študije, ki razkrivajo pojavnost telesnih, psihičnih in spolnih zlorab. Šele na šestem mestu po pogostnosti pojavljanja je doping, nato finančno izkoriščanje in trgovina z ljudmi. Med izsledki dosedanjih raziskav so tudi pomanjkanje pravice do izobraževanja, pomanjkanje temeljnih človekovih pravic in svoboščin ter diskriminacija.⁷⁴

Telesne, psihične in spolne zlorabe v športu mladih

Med najpogostejše evidentiranimi **telesnimi zlorabami** v vrhunskem športu mladih je uživanje škodljivih substanc. Svetovni protidopinški kodeks⁷⁵ prepo-

⁷² Prav tam.

⁷³ Paulo, *Human Rights in Youth Sport*, str. 303.

⁷⁴ Prav tam.

⁷⁵ Svetovni protidopinški kodeks (*World Anti-Doping Code (WADC) (In force as from 1 January 2015 with 2019 amendments)*), dostopno na: www.wada-ama.org/en/resources/the-code/world-anti-doping-code, pridobljeno: 26. 12. 2020) je protidopinški kodeks *Svetovne protidopinške agencije* (WADA) in je osrednji dokument, na katerem temelji svetovni boj proti dopingu v športu. Ključni namen kodeksa je varovanje pravic športnikov brez uporabe dopinga v športu, s čimer se varuje njihovo zdravje, poštenost na tekmovanjih in enakost ter prepoveduje uživanje zdravil in drugih substanc za povečanje tekmovalne učinkovitosti.

veduje uživanje kakršnikoli substanc za povečanje tekmovalne učinkovitosti. Zdravniška komisija Mednarodnega olimpijskega komiteja je pričela prepovedovati določena zdravila vse od leta 1967 dalje, lestvica prepovedanih substanc, ki se testirajo, pa je bila postavljena že leta 1972.⁷⁶

Kljub prepovedi so nekatere škodljive substance, kot so na primer psihostimulanti, precej razširjene tudi med mladimi športniki. Tekmovalni šport je pogosto povod za zlorabo substanc z namenom izboljšanja športnih rezultatov na poti razvoja mladoletnega športnika do olimpijskega prvaka.⁷⁷ Kaufman, Bajaj in Schiltz⁷⁸ so na primeru intervjujev s starši mladoletnih športnikov v gimnastiki ugotovili več kot 50 % prisotnost uživanja psihostimulantov, pri čemer je samo en izmed staršev vedel, da so psihostimulanti na tekmovalnih prireditvah prepovedani. Leta 2002 je bila narejena analiza modernih poletnih in zimskih Olimpijskih iger (1896–2002) z vidika zlorabe substanc in pozitivnih testov pri športnikih. Najpogostejše zlorabljene prepovedane substance so bili steroidi, stimulant, diuretiki, beta-2 agonisti in beta blokerji, in sicer v športnih panogah kot so atletika, smučanje, rokoborba, odbojka, moderni peterboj, kolesarjenje, plavanje, gimnastika in veslanje. Kljub vedno strožjim in natančnejšim testom odkrivanja dopinga, zloraba prepovedanih substanc narašča s povečevanjem pritiska po dobrih športnih uvrstitvah že pri mladih športnikih. Bochaver in Kasatkin⁷⁹ sta v skupini 93 analiziranih športov ugotovila povečano toleranco za uživanje substanc pri mladih ruskih športnikih, ki so tekmovali v kolesarjenju, gimnastiki, atletiki in dvigovanju uteži. Večja toleranca se je pokazala pri dečkih v primerjavi z deklicami. Nadalje sta Moore in Werch⁸⁰ na vzorcu 891 učencev, ki so obiskovali 8. razred in bili vključeni v interesne športne aktivnosti, ugotovila povečano tveganje za uživanje alkohola in drog. Zlasti pogosta udeležba v športih, kjer prevladujejo moški (npr. nogomet, borilni športi), je pokazala povečano tveganje za uživanje škodljivih substanc pri dečkih, medtem ko so po spolu mešani športi (npr. plesne in navijaške skupine, rolkanje in deskanje), pokazali povečano tveganje pri deklicah. Povezave so se pokazale ne glede na to, ali so učenci obiskovali izven kurikularne aktivnosti v svoji šoli ali v zasebnih športnih klubih. Rezultati navedenih študij narekujejo potrebo po oblikovanju izobraževalnih programov za mlade športnike, ki bodo osredoto-

⁷⁶ Heather M. Prendergast, Todd Bannen, Timothy B. Erickson in Kierre R. Honore, "The toxic torch of the modern Olympic Games", *Veterinary and Human Toxicology* 45, št. 2 (2003), str. 97–102.

⁷⁷ Prav tam.

⁷⁸ Kenneth R. Kaufman, Anita Bajaj in John F. Schiltz, "Attention-deficit/ hyperactivity disorder (ADHD) in gymnastics: preliminary findings", *Apunts Sports Medicine* 46, št. 170 (2011), str. 89–95.

⁷⁹ Alexandra Bochaver in Vladimir N. Kasatkin, "The characteristics of attitudes towards performance-enhancing drugs in sport in Russia", *Psychology and Health* 25, št. 1 (2010), str. 137–176.

⁸⁰ Michele J. Moore in Chudley E. Werch, "Sport and physical activity participation and substance use among adolescents", *Journal of Adolescent Health* 36, št. 6 (2005), str. 486–493.

točeni na spreminjanje stališč do uživanja prepovedanih škodljivih substanc za izboljšanje športnih rezultatov kot tudi v odkrivanje in prepoznavanje drugih neustreznih praks, ki lahko vodijo v telesne zlorabe, kot so treniranje in tekmovanje s poškodbo, grobi prijemi in udarci s strani trenerja ali staršev ter različne telesne kazni (npr. preobremenitve v zahtevnosti vaj ali številu ponovitev, pomanjkanje počitka, odrekanje hrane in pijače).

Drugo pomembno področje tveganja, ki se lahko pojavi pri vrhunskem športnem udejstvovanju otrok, so **psihične zlorabe**, ki se nanašajo predvsem na doživljanje športnika v odnosu do neustreznih ravnanj njegovega trenerja. Najpogosteje se kažejo kot verbalno nasilje, odtegotanje pozornosti ali podpore športniku s strani trenerja.⁸¹ Stirling in Kerr⁸² sta izvedli polstrukturirane intervjuje z vrhunskimi športnicami v gimnastiki in plavanju, ki so dosegle odmevne športne dosežke in visoko stopnjo profesionalizma v zgodnji mladosti. Intervjuvanke so poročale o vpitju, omalovaževanju, poniževanju, zastraševanju ter zavestnemu odrekanju pozornosti, ki so jih bile deležne s strani svojega trenerja. Pri tem je imelo odtegotanje pozornosti na njih najbolj negativni učinek. Collins⁸³ pa je na osnovi kvalitativnih intervjujev s trenerji in športnimi funkcionarji v gimnastiki prepoznal ob verbalnem nasilju in odrekanju pozornosti oz. osamitvi športnic še pritisk po obvladovanje telesne teže. Zato ne preseneča, da so med najbolj pogosto razkritimi posledicami psihičnih zlorab v športu motnje hranjenja, ki so zlasti prisotne v estetskih športih, kot so umetnostno drsanje, športno ritmična gimnastika, športna gimnastika, sinhronizirano plavanje in balet. Pri izvedbi teh aktivnosti je v ospredju estetska komponenta, ki ob tehničnih in kondicijskih elementih vključuje tudi ukvarjanje s telesno težo in postavo športnice, z namenom oblikovanja telesa, ki je najbolj optimalno za vrhunske športne izvedbe.⁸⁴ Pritisk trenerja po izgubi telesne teže oz. spremembi videza tekmovalke ob hkratnem prepričanju same športnice, da jo bo to pripeljalo k boljšim tekmovalnim uspehom, se lahko rezultira v obolevnosti za motnjami hranjenja,

⁸¹ Ashley E. Stirling in Gretchen A. Kerr, "Defining and categorizing emotional abuse in sport", *European Journal of Sport Science* 8, št. 4 (2008), str. 173–181.

⁸² Ashley E. Stirling in Gretchen A. Kerr, "Emotional abuse in Canadian sport", v: *Sport, Children's Rights and Violence Prevention: A Sourcebook on Global Issues and Local Programmes*, ur. Celia H. Brackenridge, Tess Kay in Daniel Rhind (London, 2012), str. 106–111.

⁸³ Tristan Collins, "The impact of child protection on high-performance British gymnastics", v: *Sport, Children's Rights and Violence Prevention: A Sourcebook on Global Issues and Local Programmes*, ur. Celia H. Brackenridge, Tess Kay in Daniel Rhind (London, 2012), str. 94–198.

⁸⁴ Jacinta Tan, Andrew Bloodworth, Mike McNamee in Jeanette Hewitt, "Investigating eating disorders in elite gymnasts: Conceptual, ethical and methodological issues", *European Journal of Sport Science* 14, št. 1 (2012), str. 60–68.

⁸⁵ ki je pri športnicah v estetskih športih celo od 42 % do 60 %.⁸⁶ Sklepati je možno, da osredotočenost na telesno težo in videz predstavlja tveganje za pojav sindroma ženske športne triade.⁸⁷

Spolne zlorabe so najmanj prepoznano področje zlorab v športu. Podatkov o spolnih zlorabah na področju interesnih dejavnosti skorajda ni zaslediti, so pa te dobro dokumentirane v vrhunskem športu, tudi pri mladoletnih športnikih.⁸⁸ Čeprav Slovenija sodi med države z manjšim številom odkritih in obravnavanih primerov, pa je tudi v slovenskih medijih možno zaslediti kar nekaj odmevnih novinarskih prispevkov, ki kažejo na to, da je spolno izkoriščanje in zlorabljanje prisotno tudi v slovenskem mladinskem športu.⁸⁹ Zani-

⁸⁵ Eva Bonekamp, "Disordered eating and body dissatisfaction in aesthetic sports: A study of adolescent high performance athletes", *International Journal of Psychology* 43, št. 3/4 (2008), str. 1–167.

⁸⁶ Jorunn Sundgot-Borgen in Monica K. Torstveit, "Prevalence of eating disorders in elite athletes is higher than in the general population", *Clinical Journal of Sport Medicine* 14, št. 1 (2004), str. 25–32; Jill W. Lassiter in Celia A. Watt, "Student coaches' knowledge, attitudes, skills, and behaviors regarding the Female Athlete Triad", *Physical Educator* 64, št. 3 (2007), str. 142–151 (dalje: Lassiter in Watt, "Student coaches' knowledge, attitudes, skills, and behaviors regarding the Female Athlete Triad").

⁸⁷ O sindromu ženske športne triade govorimo, ko so izpolnjeni trije pogoji: motnje hranjenja, amenoreja in osteoporoza. Sindrom povzroča akutne in kronične težave z zdravjem. Tveganjem za razvoj športne triade so zlasti izpostavljene športnice v gimnastiki, plesu, umetnostnem drsanju, atletiki in plavanju, zaradi zahtev po drobni postavi in nizki telesni teži (Lassiter in Watt, "Student coaches' knowledge, attitudes, skills, and behaviors regarding the Female Athlete Triad", str. 142–151).

⁸⁸ Zlasti odmevne so bile spolne zlorabe na področju športne gimnastike v Združenih državah Amerike (ZDA), ki sta jih pretresla dva odmevna primera. V prvem je bil iz ameriške gimnastične federacije doživiljsko disciplinsko suspendiran trener Donald Wayne Peters (1945), ki je bil v ZDA glavni reprezentančni trener zelo uspešne ženske gimnastične vrste, ki je na Olimpijskih igrah v Los Angelesu leta 1984 osvojila srebrno ekipno medaljo. Povod za navedeno je bilo več kot deset obtožb nekdanih gimnastičark za telesne in spolne zlorabe, ki so jih kot mlade športnice utrpeli v osemdesetih letih (Scott Reid, "Don Peters, iconic Olympic coach, banned by U.S. Gymnastics", *The Orange County Register*, 17. 11. 2011, dostopno na: www.ocregister.com/2011/11/17/don-peters-iconic-olympics-coach-banned-by-us-gymnastics/, pridobljeno: 26. 12. 2020). Drugi škandal spolnih zlorab v vrhunski gimnastiki pa je prišel na dan leta 2015, ko je več kot 260 športnic, med njimi tudi aktualna olimpijska prvakinja, Simone Biles, obtožilo za spolno nadlegovanje in zlorabe v športu zdravnika ameriške državne gimnastične reprezentance. Larry Gerard Nassar (1963) je 22. 11. 2017 priznal krivdo in bil januarja 2018 pravnomočno obsojen za 22 kaznivih dejanj prve stopnje spolnega napada na mladoletno osebo ter posedovanja otroške pornografije. Kaznovan je bil na zaporno kazen od 40 do 125 let, žrtvam pa je bila izplačana odškodnina v skupni vrednosti 500 milijonov dolarjev (*The Biography.com website: Larry Nassar Biography* (23. 6. 2020), dostopno na: www.biography.com/crime-figure/larry-nassar, pridobljeno: 26. 12. 2020).

⁸⁹ Med najbolj odmevnimi primeri spolnih zlorab v slovenskem vrhunskem športu je primer slovenske reprezentantke in kapetanke v odbojki, Jane Vernig, ki je leta 2007 javno spregovorila o lastnih izkušnjah z nenavadnimi metodami treninga, ki jih je bila deležna s strani trenerja atletike v devetdesetih letih. Spregovorila je o spolnih zlorabah za zaprtimi vrati atletskega športnega kluba v Novem mestu, ki so se začele, ko je dopolnila dvanajst let, in trajale dve leti in pol oz. vse do odhoda iz atletike in prestopa v treniranje odbojke. Obtožbe, ki jih je vložila proti trenerju, niso prišle pred sodišče, ker je primer pravosodno že zastaral. Zgodbo pa je objavil časopis *Dnevnik* v sedmih nadaljevanjih, ki so izšli leta 2007 (Ranka Ivelja, "Izjava: Rekli so mi, da se bom ljudem zagnusila – Jaz, žrtev", *Dnevnik*, 15. 9. 2007, dostopno na: www.dnevnik.si/objektiv/vec-vsebin/268767, pridobljeno: 26. 12. 2020). Pet let kasneje, leta 2012, je atletskega trenerja vložil tožbo in zahteval od časopisne hiše odškodnino zaradi izgube zasebnosti, dobrega slovesa in časti.

Drug odmevnejši primer je bil televizijski prispevek, ki je 30. junija 2012 v osrednji večerni infor-

mivo je, da večina tovrstnih zgodb hitro izzveni v nekaj člankih, do dejansko pravnomočnega epiloga pa ne pride. Zakaj je temu tako, pojasnjujeta Parent in Demers⁹⁰, ki navajata, da je doslej več raziskav jasno pokazalo, da obstaja spolna zloraba v športu, vendar jih je hkrati tudi zelo malo proučilo obvladovanje tega problema v športni praksi. Razloge je potrebno iskati v več dejavnikih, med katerimi je zelo pomembno dožemanje in prepoznavanje same spolne zlorabe s strani vseh akterjev v športu, kot so starši, sotekmovalci, funkcionarji in trenerji. Razloge velja nadalje iskati tudi na strani slovenske zakonodaje, ki se sooča z obravnavo spolnega nadlegovanja in zlorab zelo posplošeno, subjektivno in praviloma tudi pričakuje od žrtve, da sama sprejme krivdo za zločin, ki ji je bil storjen. Dečman Dobrnjič in Vodeb⁹¹ zato izpostavljata, da je spolna zloraba pri otroku problem v športu, ki bo moral prej ali slej postati del odprte razprave. Športno kolesje si slepo zatiska oči pred izkušnjami, ki so jih doživele mladoletne športnice, pa tudi športniki, kar je po kritičnem mnenju avtorjev, sramota za celotno skupnost športnih klubov in nacionalnih športnih zvez ter skrajni čas za obravnavo teh vprašanj v javnosti.

Neustrezni pedagoški pristopi pri delu z mladimi nadarjenimi športniki so vse prevečkrat splošno sprejeta metoda ali celo obravnavani kot nujno potrebni za tekmovalne dosežke. Zato je ključno izobraževanju tako odraslih kot tudi otrok na področju otrokovih pravic in varstva pred spolnimi zlorabami, zlasti na področjih, kjer prihaja do rednega stika z otroki, kot so vzgoja in izobraževanje, zdravstvo, socialno varstvo, sodstvo, javni red ter na področjih, ki so povezana z otrokovimi športnimi, kulturnimi in drugimi priložnostnimi aktivnostmi.⁹² V raziskavi, ki je bila izvedena na Fakulteti za šport Univerze v Ljubljani, se je pokazalo, da športni pedagogi nimajo ustreznega znanja o spolnem nadle-

mativni oddaji 24 ur poročal o spolnem nadlegovanju na tradicionalnem, 36. počitniškem taboru Košarkarske zveze Slovenije v Postojni (*24ur.com – Črna kronika : Košarkarski trener v Postojni spolno nadlegoval mladoletnika?* (Postojna, 30. 6. 2012), dostopno na: www.24ur.com/novice/crna-kronika/kosarkarski-trener-naj-bi-na-taboru-v-postojni-spolno-nadlegoval-mladoletnega-udelezenca.html, pridobljeno: 26. 12. 2020). En izmed trenerjev je bil obtožen spolnega nadlegovanja nad mladoletnim košarkarjem. Primer je postal odmeven zaradi takojšnjega odziva Košarkarske zveze Slovenije, ki je nemudoma suspendirala obtoženega trenerja, sprožila kriminalistično preiskavo, žrtvi omogočila profesionalno podporo ter v javnosti ostro obsodila spolni incident.

⁹⁰ Sylvie Parent in Guylaine Demers, "Sexual abuse in sport: a model to prevent and protect athletes", *Child Abuse Review* 20, št. 2 (2011), str. 120–133.

⁹¹ Olga Dečman Dobrnjič in Roman Vodeb, "Spolne zlorabe tudi v športu?", *Šport* 55, št. 3 (2007), str. 34–38.

⁹² *Konvencija Sveta Evrope o zaščiti otrok pred spolnim izkoriščanjem in spolno zlorabo*, imenovana tudi *Lanzarotska konvencija*, je pomemben mednarodni dokument na področju varovanja otrok pred spolnimi zlorabami tudi v športu, saj je posvečena preprečevanju in boju proti spolnemu izkoriščanju in spolnim zlorabam otrok, varstvu pravic otrok, ki so bili žrtve spolnih zlorab, ter spodbujanju sodelovanja na državni in mednarodni ravni proti spolnemu izkoriščanju in spolnim zlorabam otrok (*Zakon o ratifikaciji Konvencije Sveta Evrope o zaščiti otrok pred spolnim izkoriščanjem in spolno zlorabo (sprejet 23. julija 2013)*, dostopno na: www.uradni-list.si/_pdf/2013/Mp/m2013071.pdf, pridobljeno: 31. 12. 2020).

govanju in zlorabah v športu. 66 % vprašanih je menilo, da ta problem sploh ne obstaja v slovenskem športu in 57 % jih ni poznalo nobenega pravnega akta o otrokovih pravicah ali o zaščiti pred spolnimi zlorabami otrok.⁹³

Izobraževanje pedagogov za etično ravnanje in uresničevanje otrokovih pravic v izven kurikularnih športnih aktivnostih

Učitelj je strokovna avtoriteta vse dokler predstavlja subjekt, ki je vreden zaupanja.⁹⁴ Torej, dokler ni samo dober strokovnjak na svojem področju, ampak tudi človek s pedagoško etiko. In katere so temeljne etične vrednote, ki naj bi jim sledil dober pedagog pri svojem delu? Na tem področju obstajajo priporočila različnih vrlin in vrednot. Na primer, moralno odgovornega in etično profesionalnega športnega pedagoga označujejo značajske poteze, kot so:

- dobrota, pravičnost, poštenost in resničnost;⁹⁵
- miroljubnost, olikanost in nenasilnost, ki nasprotuje vsakemu očitnemu ali prikritemu nasilju ter se izogiba vsakršnim psihološkim pritiskom;⁹⁶
- občutek dolžnosti, presojanje v skladu z etičnimi načeli v stroki, ter altruizem, ki predstavlja moralni čut za zaznavanje stiske in nepravilnosti ter upoštevanja potreb sočloveka in skupine, ki ji posameznik pripada.⁹⁷

Uspešnost etično odgovornega pedagoškega dela pa ni odvisna samo od moralnih vrednot posameznika, temveč je neločljivo povezana s spoštovanjem etičnih načel v okolju delovanja.⁹⁸ Hosta⁹⁹ poudarja, da samo znanje ni zagotovilo, da bo človek ravnal kot dober človek. Etične drže ne zagotavlja stroka sama po sebi, temveč je ključno družbeno vzdušje, v katerem etična drža nasta-

⁹³ Anja Kozina, *Vloga športnega pedagoga pri prepoznavanju zlorab otroka : diplomsko delo* (Ljubljana, 2009).

⁹⁴ Bogomir Novak, "Položaj učitelja med heteronomno in avtonomno etiko", *Antropos* 32, št. 1–2 (2000), str. 133–45.

⁹⁵ Bojan Jošt in Janez Vodičar, *Športni učitelj in trener* (Ljubljana, 2014) (dalje: Jošt in Vodičar, *Športni učitelj in trener*).

⁹⁶ Vladimir Struk, "Profesionalna etika učiteljev in vzgojiteljev", v: *Profesionalna etika pri delu z ljudmi*, ur. Ludvik Toplak (Maribor, 1996), str. 143–145.

⁹⁷ Robi Kroflič, "Krepitev odgovornosti v šolski skupnosti med konceptoma državljske in moralne vzgoje", *Sodobna pedagogika* 64, št. 2 (2013), str. 12–30 (dalje: Kroflič, "Krepitev odgovornosti v šolski skupnosti med konceptoma državljske in moralne vzgoje").

⁹⁸ Jošt in Vodičar, *Športni učitelj in trener*.

⁹⁹ Milan Hosta, "Etična odgovornost strokovnih delavcev v fitnesu", v: *Zbornik prispevkov IV. kongresa Fitnes zveze Slovenije*, ur. Boris Sila (Ljubljana, 2006), str. 29–32.

ja. Podobno navaja tudi Trstenjak,¹⁰⁰ da je morala posameznika močno odvisna od družbenih okoliščin. Ker individualno življenje posameznika v moderni družbi soodločajo družbene sestavine, je tako etika posameznika hkrati tudi družbena etika. Človekove pravice imajo pomen v smislu varovanja temeljnih moralnih norm šele v javni sferi, njihovo uresničevanje pa je utemeljeno v osebni morali vsakega posameznika.¹⁰¹

Izhajajoč iz navedenega je možno trditi, da koncept človekovih pravic ni naključno izbrana serija načel, temveč mozaik med seboj natančno in dovršeno prepletenih in medsebojno dopolnjujočih vrednot in norm, ki so se razvile in potrdile skozi čas.¹⁰² Na drugi strani pa raziskovanje otrokovih pravic v Sloveniji z vidika doživljanja otrok, kaže na upad čustvene varnosti, pravične obravnave, upoštevanja mnenj s strani odraslih ter podpore pri razvoju. Kar 20 % osnovnošolcev, v starosti od 12. do 14. let, je dejalo, da se počutijo čustveno in/ali telesno ogrožene, zlasti v šolskem okolju.¹⁰³ Slovenske šolske oblasti in okolja izven kurikularnih aktivnosti bi zato morala razmisliti o boljšem urejanju spoštovanja otrokovih pravic pri izvedbi organiziranih obšolskih dejavnosti, v katere se vključujejo mladoletni udeleženci. Pri tem se postavlja vprašanje, kako naj vzgojno-izobraževalni sistem razvija ustrezno etično ravnanje in odgovornost učiteljev, ki bo vodila v kakovostno uresničevanja otrokovih pravic tudi v izven kurikularnih športnih aktivnostih.¹⁰⁴

Športni pedagogi imajo izjemno pomemben vpliv na mladega športnika, saj so z njim v stalnem in vplivnem stiku. Na eni strani to pomeni dober položaj, s katerega lahko delujejo preventivno ter skrbijo za zaščito otrokovih pravic in blaginjo.¹⁰⁵ Na drugi strani pa lahko odnos popolnega zaupanja med trenerjem in športnikom v primeru negativnih vplivov botruje tudi k povečanemu

¹⁰⁰ Anton Trstenjak, "Profesionalna etika in civilna družba", v: *Profesionalna etika pri delu z ljudmi*, ur. Ludvik Toplak (Maribor, 1996), str. 9–12.

¹⁰¹ Kroflič, "Krepitev odgovornosti v šolski skupnosti med konceptoma državljske in moralne vzgoje", str. 12–30.

¹⁰² Mojca Kovač Šebart, "Kaj v javno vzgojno-izobraževalno ustanovo prinaša zahteva po spoštovanju vrednotnega okvira človekovih pravic?", *Sodobna pedagogika* 64, št. 2 (2013), str. 32–47.

¹⁰³ Predstavljena raziskava je bila del mednarodne študije o otrokovih pravicah z naslovom "*CRISP – Children's Rights International Study Project*", ki je proučevala spoštovanja otrokovih pravic z vidika doživljanja otroka samega, njegovih učiteljev in staršev. V Sloveniji je bila izvedena na 50 osnovnih šolah in 15 srednjih šolah. Zbiranje podatkov je potekalo z anketo v letih 1991–1992, 2001, 2003 in 2006 (Zoran Pavlovič in Tina Rutar Leban, "Projekt CRISP – prispevek k merjenju subjektivnega doživljanja otrokovih pravic in kakovosti življenja", *Šolsko polje* 18, št. 5/6 (2007), str. 77–99).

¹⁰⁴ Medveš, "Vzgojni koncept med vrednotno matrico in moralno samopodobo", str. 6–29.

¹⁰⁵ Lassiter in Watt, "Student coaches' knowledge, attitudes, skills, and behaviors regarding the Female Athlete Triad", str. 142–151.

tveganju za pojav zlorab.¹⁰⁶ Keegan s sodelavci¹⁰⁷ je v kvalitativni raziskavi na vzorcu 40 mladih športnikov, iz različnih športnih disciplin, v starosti od 7. do 11. leta, ugotovil, da so vplivi trenerja najmočnejše povezani s tem, kako je trener uspešen v vlogi učitelja kot posredovalca znanja ter ocenjevalca športnikovih dosežkov. Trenerjevo pomanjkljivo znanje in ozaveščenost o značilnostih otrokovega razvoja lahko vodi v postavljanje nerealnih in nezdravih telesnih in psiholoških zahtev pred mladega športnika. S tem pa korak do resnih telesnih, psihičnih in spolnih zlorab otrok v športu ni več daleč.¹⁰⁸ Zato je ključnega pomena, da so pedagoški delavci, ki delajo z otrokom, v prvi vrsti dobri strokovnjaki na svojem ožjem strokovnem področju, obenem pa tudi družbeno, kulturno, politično, humanistično in pedagoško razgledani. Vsem, ki prihajajo pri svojem delu v stik z otroki, je potrebno omogočiti usposabljanje o otrokovih pravicah, ki bo vključevalo seznanitev s *Konvencijo o otrokovih pravicah*¹⁰⁹ in vsemi drugimi aktualnimi mednarodnimi dokumenti in normami o človekovih pravicah ter vrednotami življenja v miru.¹¹⁰ *Odbor Organizacije združenih narodov za otrokove pravice* je Sloveniji leta 2014 posebej priporočil sprejete ustreznih ukrepov, s katerimi bodo vsi strokovnjaki, ki delajo z otroki in za otroke, ustrezno, dosledno in sistematično deležni izobraževanja na področju uresničevanja otrokovih pravic.¹¹¹

S temeljnimi državnimi in mednarodnimi smernicami o otrokovih pravicah se morajo seznaniti tudi otroci sami. Nekdanja varuhinja človekovih pravic, Vlasta Nussdorfer,¹¹² je opozorila, da slovenski otroci ob zaključenem osnovnošolskem izobraževanju dosegajo kakovostno raven splošne izobrazbe, a nimajo dovolj znanja o svojih pravicah ter postopkih za njihovo uveljavljanje. Izobraževanju o človekovih pravicah bi bilo zato potrebno v obveznem osnovnošolskem izobraževanju nameniti več pozornosti, in sicer vse od prvega do devete-

¹⁰⁶ Annick Buchholz, Heidi Mack, Gail McVey, Stephen Feder in Nicholas Barrowman, "BodySense: an evaluation of a positive Body Image Intervention on sport climate for female athletes", *Eating Disorders* 16, št. 4 (2008), str. 308–321.

¹⁰⁷ Richard J. Keegan, Chris G. Harwood, Christopher M. Spray in David E. Lavallee, "A qualitative investigation exploring the motivational climate in early career sports participants: Coach, parent and peer influences on sport motivation", *Psychology of Sport and Exercise* 10, št. 3 (2009), str. 361–372.

¹⁰⁸ Ian R. Tofler, Barri Katz Stryer, Lyle J. Micheli in Lisa R. Herman, "Physical and emotional problems of elite female gymnasts", *The New England Journal of Medicine* 335, št. 4 (1996), str. 281–283.

¹⁰⁹ *Konvencija o otrokovih pravicah* (sprejeta 20. novembra 1989), dostopno na: www.varuh-rs.si/pravni-temelji-cp/ozn-organizacija-zdruzenih-narodov/konvencija-o-otrokovi-pravicah/, pridobljeno: 28. 10. 2020.

¹¹⁰ Joyce Apsel, "The challenges of human rights education and the impact on children's rights", v: *Children's Human Rights: Progress and Challenges for Children Worldwide*, ur. Mark Ensallaco in Linda C. Majka (Oxford, 2005), str. 229–246.

¹¹¹ Kalčina, Struc, Geiger Smole in Otavnik, "Delovanje civilnodružbenih organizacij na področju otrokovih pravic v Sloveniji", str. 71–96.

¹¹² Nussdorfer, "Otrokove pravice kot ogledalo ravni demokratične in humane družbe: spremna beseda", str. XIII–XVI.

ga razreda. Pomembno je, da se otroci učijo o svojih pravicah, da razvijajo zavedanje in razumevanje, katere pravice imajo, kakšna je njihova vsebina in kako jih lahko uveljavljajo.¹¹³ Poznavanje pravic in pravočasno zavzemanje zanje namreč prispeva k zmanjšanju njihovih kršitev.¹¹⁴ Otrok namreč ni možno varovati pred vsemi oblikami zlorabe, možno pa jih je opremiti z informacijami, veščinami in znanjem, da se bodo v situacijah nespoštovanja, izkoriščanja ali zlorabe svojih pravic znali pravilno odzvati.¹¹⁵

Sklep

Otrokove pravice so pomembno družbeno gibanje, ki se je začelo intenzivno razvijati s sprejemom *Ženevske deklaracije o otrokovih pravicah*, ki je bila sprejeta leta 1924. Temu prvemu mednarodnemu dokumentu, ki je priznalo in opozorilo na poseben status otroka v družbi, ki zahteva varstvo in zaščito svojih pravic na poti v odraslost, so v luči zaključka druge svetovne vojne in zločini nad človeštvom sledile *Splošna deklaracija o človekovih pravicah* (1948), *Deklaracija Združenih narodov o otrokovih pravicah* (1959) ter tri desetletja kasneje, z največjim številom ratifikacij, *Konvencija Združenih narodov o otrokovih pravicah* (1989).

Z osrednjimi mednarodnimi dokumenti kot tudi njim sledečimi specialnimi protokoli, listinami in priporočili za določena področja otrokovih pravic (npr. pred spolnim izkoriščanjem) je 20. stoletje dalo jasno in nedvoumno sporočilo, da nobena oblika nasilja nad otrokom ni sprejemljiva. Vendar kljub pomembnosti sprejemanja mednarodnih pravnih dokumentov in priporočil, ta korak vseeno ni dovolj. Da bo nenasilje in spoštovanje človekovih pravic postalo vseplošna družbena vrednota, je potreben sistematični poseg na področju spreminjanja vedenjskih vzorcev in izobraževanja celotne družbe o otrokovih pravicah, spoštovanju in uresničevanju teh pravic ter vzgojnih praksah brez nasilja. Izkušnje držav članic EU namreč kažejo, da je bistveno večji napredek pri preprečevanju zlorabe otrok možno doseči z ozaveščanjem in izobraževanjem kakor z zakonodajnimi ukrepi.¹¹⁶ Posameznikove pravice v sodobni družbi namreč niso omejene samo na varovanje pred nevarnostmi, temveč vključujejo tudi pravice,

¹¹³ Vojnovič, *Otrokove pravice v Sloveniji*.

¹¹⁴ Nussdorfer, "Otrokove pravice kot ogledalo ravni demokratične in humane družbe: spremna beseda", str. XIII–XVI.

¹¹⁵ Javornik Novak, "Zloraba otroka – vloga zakonodaje, preprečevalnih ukrepov in družbene odgovornosti", str. 137–147.

¹¹⁶ Javornik Novak, "Zloraba otroka – vloga zakonodaje, preprečevalnih ukrepov in družbene odgovornosti", str. 137–147.

kot so izboljšanje ekonomskega in socialnega blagostanja,¹¹⁷ samouresničitev in boljšo kakovost življenja.¹¹⁸

Šport in vse oblike gibalnih aktivnosti imajo potencial, da omogočijo širok razpon telesnih, psihičnih in socialnih dobrobiti za otroke. Ob tem pa seveda velja pozorno spremljati, da prostčasne gibalne aktivnosti, ki so prvotno namenjene sprostitvi in razvedrilu ter imajo pozitivne učinke na otrokovo telesno in duševno zdravje, nevidno ne posežejo po škodljivih orodjih moči, izkoriščanj in pridobitniških interesov. Osebnе izpovedi mladih vrhunskih športnikov iz bližnje preteklosti nas učijo, da lahko v teh primerih skrb za uresničevanje otrokovih pravic po razvoju, igri in razvedrilu, namesto v blaginjo, vodi v telesne, psihične in spolne zlorabe. Bandele¹¹⁹ poudarja, da je za zagotavljanje otrokovih pravic in varnosti v vzgojno-izobraževalnem dejavnostih nujno potrebno vzpostaviti dobro preventivno naravnano kurikulum, ki uči otroke, kako izbrati pravilne odločitve na področju lastnega zdravja, življenjskega sloga in razvoja ter kje dobiti pomoč, če je njihova varnost ogrožena. Redno usposabljanje je pomembno tudi za osebe in vodstvo, ki dela z otrokom (npr. učitelje, trenerje), da ima jasna pričakovanja, razvija profesionalno etiko in samozaupanje ter pozna strategije za zagotavljanje varnosti otrok v tveganih situacijah.

Postavlja se vprašanje, ali so otroci sposobni sprejemati avtonomne odločitve glede izbire svojih izven kurikularnih dejavnosti ter življenjskega sloga. Harris¹²⁰ meni, da morajo imeti otroci svojo usodo v svojih rokah tako kot odrasli. Spoštovati avtonomnost otroka pomeni spoštovati odločitve posameznika z njegovimi trenutnimi sposobnostmi in značajem. *"Avtoriteta in vzgoja sta neločljivo povezani, zato se vzgoja vedno znova sprašuje, kako s podrejanjem (ali kljub podrejanju) doseči zastavljeni cilj, avtonomnega (moralnega) posameznika, ki bo sposoben samostojnega (moralnega) mišljenja, čustvovanja in delovanja"*.¹²¹ Sprememba razmerja med discipliniranjem in razvojem avtonomne morale je možna samo kot posledica spremembe v razumevanju otrokovega razvoja. Vzgoja, ki temelji na teh principih, krepi otrokovo sposobnost razmišljanja in odločanja o sebi.¹²²

¹¹⁷ Gerschutz in Karns, "Transforming visions into reality: the convention on the rights of the child", str. 31–51.

¹¹⁸ Hilary Owen in Liz Hughes, "Introduction", v: *Good Practice in Safeguarding Children*, ur. Liz Hughes in Hilary Owen (London, 2009), str. 7–10.

¹¹⁹ Flora Bandele, "The contribution of schools to safeguarding children", v: *Good Practice in Safeguarding Children*, ur. Liz Hughes in Hilary Owen (London, 2009), str. 25–46.

¹²⁰ John Harris, *Vrednost življenja: uvod v medicinsko etiko* (Ljubljana, 2002), str. 271.

¹²¹ Andreja Kozmus, *Disciplina in razvoj avtonomne morale : doktorska disertacija* (Ljubljana, 2009), str. 74.

¹²² Prav tam, str. 78.

Naša raziskava je pokazala, da izven kurikularne športne aktivnosti zahtevajo spremembe v pedagoškem pristopu pri razvoju mladih nadarjenih športnikov. Navedeno dodatno sprožajo spremembe motivov, ki mlajše generacije spravijo v gibanje, organizacijski okvir ter prostor, kjer se otrok lahko giblje.¹²³ V prihodnje je zato potrebno, da se vzgojno-izobraževalne aktivnosti v svoji ciljni naravnosti vzgojnega ravnanja osredotočijo na etiko in dajo prednost etični dimenziji človekovih in otrokovih pravic pred pravno dimenzijo.¹²⁴ Dobljeni izsledki naše raziskave odpirajo nova vprašanja o pomenu športnega udejstvovanja kot temeljnega področja razvoja otrokove nacionalne identitete ter doživljanja svobode in miru na svetu.

Joca Zorc

ENFORCING CHILDREN'S RIGHTS IN THE EXTRACURRICULAR SPORTS ACTIVITIES

SUMMARY

In accomplishing its mission, sporting activities should ensure that the training of children and youth should be practicing without any danger for physical injury or psychological harm in respect of *the Olympic Movement Medical Code*. Following this crucial issue, our study aimed to analyse the children rights in an extracurricular sports activities, how they are recognised, respected and enforced from the history until today. The specific research objectives addresses the four topics: 1) Legislation documents and recognition of children's rights during the history (especially 20th century); 2) Children's rights in the extracurricular sports activities; 3) Potential violations and abuses of children's rights in the extracurricular sports activities; 4) The role of lifelong education and professional ethics of sports pedagogues in the extracurricular sports activities for enhancing and enforcing the youth athletes' rights.

¹²³ Aleš Kranjc Kušlan, "Šport kot družbeno odgovorna dejavnost", v: *Šport v EU in Sloveniji: za družbeno dogovorno vlogo športa*, ur. Aleš Kranjc Kušlan in Milan Hosta (Ljubljana, 2005), str. 16–18.

¹²⁴ Medveš, "Vzgojni koncept med vrednotno matrico in moralno samopodobo", str. 6–29.

Even though the field of school pedagogy have for long been utilized for a children's rights discussion, there remains a severe lack of knowledge about the positive effectiveness, unintended effects and potentially harmful effects of the extracurricular programmes on enforcing children's rights. Therefore, this study aims to fill this gap with analysing recognition, enforcing and abusing of children's rights in the extracurricular sports activities, which play a significant role in child's development. Interdisciplinary methodological approach with a critical literature review, meta-synthesis, comparative theoretical analysis, and historiographical analysis of documentations, and resources was applied in this study.

Findings highlighted crucial factors for children's rights implementation in the extracurricular sports activities, such as legislations and its enforcement during the history, importance of education about children's rights and professional ethics, and the need for changes in pedagogical approach for development a young talented athletes. In-depth explanation of findings are presented below.

First, the international society give a significant recognition to the three international documents on children's rights, such as *Geneva Declaration of the Rights of the Child* (in force as from 26 September 1924), *United Nations Declaration of the Rights of the Child* (in force as from 20 November 1959), and *Convention on the Rights of the Child* (in force as from 20 November 1989). Each of these charters had a significant impact on highlighting the child's needs and enabling her/his physical, motor, cognitive, emotional and social development. However, despite numerous ratifications of these document around the world, none of them has eliminated discrimination against children in terms of equal participation in adult society and changes in the levers of executive power for taking decisions that are exclusively in the hands of adults. On the contrary, our study found that education and awareness-raising are more influential for enforcing children's rights.

Second, recognition of human and children's rights today are not limited only in protecting discrimination, abuse, neglect, exploitation or kidnapping, but to promote an economical, and social wellbeing. Therefore, particular emphasis should be dedicated to the child's right of leisure time and her/his involvement in an extracurricular activities. Among them, the right to play, to be physically active, and to participate in a variety of sports are one of the most valuable for encouraging child's development and promoting a good physical and mental wellbeing. Lack of regular physical activity and prevalent sedentary lifestyle are one of the most common risk factors for mortality causing by non-communicable cardiovascular diseases. On the other hand, this paper revealed potential harm and abuses of the fundamental human rights in the youth competitive sports. Physical, psychological and sexual abuses of young athletes

participated in the elite competitive youth sports were examined through narrative stories and interviews, published in the media. The findings revealed a harmful consequences of abusing behaviour in sports, such as consumption of pain pills and other prohibited substances (doping), verbal abuses and neglect of attention from a coach, eating disorders, sexual harassment and exploitation were within the most prevalent.

Third, life-long education, moral development, and professional ethics of pedagogues, who are providing an extracurricular activities, seem to be the most crucial factors for establishing a respectful human rights relationship with a child. The literature review emphasized a variety of valuable ethical virtues recommended for pedagogues, such as goodness, fairness, honesty, peacefulness, politeness, non-violence, a sense of duty, respect of the professional ethical principles, and altruism. Along with them, it is necessary to keep in mind the material values of global society by promoting the value of winning at any cost, which can lead to a negative pedagogical approaches of creating outstanding achievements even at the youngest athletes.

Ultimately, changes in pedagogical approach with young talented children seem to be an essential step to ensure a safe and encouraging environment within respecting of human's and children's rights for developing their potentials.

VIRI IN LITERATURA

- 24ur.com – Črna kronika : Košarkarski trener v Postojni spolno nadlegoval mladoletnika?* (Postojna, 30. 6. 2012), dostopno na: www.24ur.com/novice/crna-kronika/kosarkarski-trener-naj-bi-na-taboru-v-postojni-spolno-nadlegoval-mladoletnega-udelezenca.html, pridobljeno: 26. 12. 2020.
- EU Guidelines : Human Rights and International Humanitarian Law* (Bruselj, 2009), dostopno na: www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/publications/eu-guidelines-human-rights-international-humanitarian-law-march-2009//, pridobljeno: 28. 10. 2020.
- EU Physical Activity Guidelines : Recommended Policy Actions in Support of Health-Enhancing Physical Activity (In force as from 25 September 2008)*, dostopno na: ec.europa.eu/assets/eac/sport/library/policy_documents/eu-physical-activity-guidelines-2008_en.pdf, pridobljeno: 31. 12. 2020.
- Ivelja, Ranka**, "Izjava : Rekli so mi, da se bom ljudem zagnusila – Jaz, žrtev", *Dnevnik*, 15. 9. 2007, dostopno na: www.dnevnik.si/objektiv/vec-vsebin/268767, pridobljeno: 26. 12. 2020.
- Konvencija o otrokovih pravicah (sprejeta 20. novembra 1989)*, dostopno na: www.varuh-rs.si/pravni-okvir-in-pristojnosti/mednarodni-pravni-akti-s-podrocja-clovekovih-pravic/organizacija-zdruzenih-narodov/konvencija-o-otrokovi-pravicah-ozn/, pridobljeno: 28. 10. 2020.
- Olympic Movement Medical Code (In force as from 31 March 2016)*, dostopno na: stillmed.olympic.org/media/Document%20Library/OlympicOrg/IOC/Who-We-Are/Commissions/Medical-and-Scientific-Commission/Olympic-Movement-Medical-Code-31-03-2016.pdf#_ga=2.128900620.125000857.1604900069-1820627583.1604900069, pridobljeno: 9. 11. 2020.
- Olympic.org – Official website of the Olympic Movement : What is the Olympic Motto?*, dostopno na: web.archive.org/web/20150918085634/registration.olympic.org/en/faq/detail/id/29, pridobljeno 26. 12. 2020.
- Reid, Scott**, "Don Peters, iconic Olympic coach, banned by U.S. Gymnastics", *The Orange County Register*, 17. 11. 2011, dostopno na: www.ocregister.com/2011/11/17/don-peters-iconic-olympics-coach-banned-by-us-gymnastics/, pridobljeno: 26. 12. 2020.
- The Biography.com website : Larry Nassar Biography (23. 6. 2020)*, dostopno na: www.biography.com/crime-figure/larry-nassar, pridobljeno: 26. 12. 2020.
- United Nations Declaration of the Rights of the Child (In force as from 20 November 1959)*, dostopno na: www.cirp.org/library/ethics/UN-declaration/, pridobljeno: 15. 11. 2020.
- United Nations Universal Declaration of Human Rights (In force as from 10 December 1948)*, dostopno na: www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html, avgust 2015, pridobljeno: 15. 11. 2020.

- WHO *Global Recommendations on Physical Activity for Health (In force as from 30 November 2010)*, dostopno na: www.who.int/publications/i/item/9789241599979, pridobljeno: 15. 11. 2020.
- World Anti-Doping Code (WADC) *(In force as from 1 January 2015 with 2019 amendments)*, dostopno na: www.wada-ama.org/en/resources/the-code/world-anti-doping-code, pridobljeno: 26. 12. 2020.
- Zakon o ratifikaciji Konvencije Sveta Evrope o zaščiti otrok pred spolnim izkoriščanjem in spolno zlorabo (sprejet 23. julija 2013), dostopno na: https://www.uradni-list.si/_pdf/2013/Mp/m2013071.pdf, pridobljeno: 31. 12. 2020.
- Zavod ŠKL, dostopno na: www.sk1.si, pridobljeno: 31. 12. 2020.

.....

- Apsel, Joyce**, "The challenges of human rights education and the impact on children's rights", v: Ensalaco, Mark in Majka, Linda C. (ur.), *Children's Human Rights : Progress and Challenges for Children Worldwide* (Oxford, 2005), str. 229–246.
- Bande, Flora**, "The contribution of schools to safeguarding children", v: Hughes, Liz in Owen, Hilary (ur.), *Good Practice in Safeguarding Children* (London, 2009), str. 25–46.
- Bochaver, Alexandra in Kasatkin, Vladimir N.**, "The characteristics of attitudes towards performance-enhancing drugs in sport in Russia", *Psychology and Health* 25, št. 1 (2010), str. 137–176.
- Bonekamp, Eva**, "Disordered eating and body dissatisfaction in aesthetic sports: A study of adolescent high performance athletes", *International Journal of Psychology* 43, št. 3/4 (2008), str. 1–167.
- Buchholz, Annick, Mack, Heidi, McVey, Gail, Feder, Stephen in Barrowman, Nicholas**, "BodySense: an evaluation of a positive Body Image Intervention on sport climate for female athletes", *Eating Disorders* 16, št. 4 (2008), str. 308–321.
- Callaway, Rhonda L. in Harrelson-Stephens, Julie**, "Children as targets", v: Callaway, Rhonda L. in Harrelson-Stephens, Julie (ur.), *Exploring International Human Rights : Essential Readings* (Boulder & London, 2007), str. 201–203.
- Cavill, Nick, Biddle, Stuart in Sallis, James F.**, "Health enhancing physical activity for young people : Statement of the United Kingdom expert consensus conference", *Pediatric Exercise Science* 13, št. 1 (2001), str. 12–25.
- Collins, Tristan**, "The impact of child protection on high-performance British gymnastics", v: Brackenridge, Celia H., Kay, Tess in Rhind, Daniel (ur.), *Sport, Children's Rights and Violence Prevention: A Sourcebook on Global Issues and Local Programmes* (London, 2012), str. 94–198.
- Dečman Dobrnjič, Olga in Vodeb, Roman**, "Spolne zlorabe tudi v športu?", *Šport* 55, št. 3 (2007), str. 34–38.

- Eisenmann, Joey C.**, "Physical activity and cardiovascular disease risk factors in children and adolescents: an overview", *Canadian Journal of Cardiology* 20, št. 3 (2004), str. 295–301.
- Ensalaco, Mark**, "The right of the child to development", v: Ensalaco, Mark in Majka, Linda C. (ur.), *Children's Human Rights : Progress and Challenges for Children Worldwide* (Oxford, 2005), str. 9–29.
- Gerschütz, Jill Marie in Karns, Margaret P.**, "Transforming visions into reality: the convention on the rights of the child", v: Ensalaco, Mark in Majka, Linda C. (ur.), *Children's Human Rights : Progress and Challenges for Children Worldwide* (Oxford, 2005), str. 31–51.
- Ghaye, Tony, Lee, Sarah, Shaw, Daniel J. in Chesterfield, Gavin**, "When winning is not enough: Learning through reflections on the "best-self"", *Reflective Practice* 10, št. 3 (2009), str. 385–401.
- Gomien, Donna**, *Short Guide to the European Convention on Human Rights (3rd edition)* (Strasbourg, 2005).
- Grant, Maria J. in Booth, Andrew**, "A typology of reviews: an analysis of 14 review types and associated methodologies", *Health Information and Libraries Journal* 26, št. 2 (2009), str. 91–108.
- Hosta, Milan**, "Etična odgovornost strokovnih delavcev v fitnesu", v: Sila, Boris (ur.), *Zbornik prispevkov IV. kongresa Fitnes zveze Slovenije* (Ljubljana, 2006), str. 29–32.
- Jager Agius, Irena**, "Razvoj mednarodnega prava otrokovih pravic: uvodni prispevek", v: Jager Agius, Irena (ur.), *Otrokove pravice v Sloveniji : od normativnih standardov do učinkovitega varstva : zbornik ob 25-letnici Konvencije o otrokovih pravicah* (Ljubljana, 2014), str. XVII–XXVII.
- Javornik Novak, Lea**, "Zloraba otroka – vloga zakonodaje, preprečevalnih ukrepov in družbene odgovornosti", v: Jager Agius, Irena (ur.), *Otrokove pravice v Sloveniji : od normativnih standardov do učinkovitega varstva : zbornik ob 25-letnici Konvencije o otrokovih pravicah* (Ljubljana, 2014), str. 137–147.
- Jošt, Bojan in Vodičar, Janez**, *Športni učitelj in trener* (Ljubljana, 2014).
- Harris, John**, *Vrednost življenja: uvod v medicinsko etiko* (Ljubljana, 2002), str. 271.
- Kalčina, Liana (ur.)**, *Otrokove pravice v Evropi* (Ljubljana, 1999).
- Kalčina, Liana, Struc, Majda, Geiger Smole, Sara in Otavnik, Alja**, "Delovanje civilnodružbenih organizacij na področju otrokovih pravic v Sloveniji", v: Jager Agius, Irena (ur.), *Otrokove pravice v Sloveniji : od normativnih standardov do učinkovitega varstva : zbornik ob 25-letnici Konvencije o otrokovih pravicah* (Ljubljana, 2014), str. 71–96.
- Kaufman, Kenneth R., Bajaj, Anita in Schiltz, John F.**, "Attention-deficit/ hyperactivity disorder (ADHD) in gymnastics: preliminary findings", *Apunts Sports Medicine* 46, št. 170 (2011), str. 89–95.

- Keegan, Richard J., Harwood, Chris G., Spray, Christopher M. in Lavallee, David E.**, "A qualitative investigation exploring the motivational climate in early career sports participants: Coach, parent and peer influences on sport motivation", *Psychology of Sport and Exercise* 10, št. 3 (2009), str. 361–372.
- Kilkelly, Ursula**, "Strengthening the framework for enforcing children's rights: an integrated approach", v: Ensalaco, Mark in Majka, Linda C. (ur.), *Children's Human Rights : Progress and Challenges for Children Worldwide* (Oxford, 2005), str. 53–80.
- Kovač Šebart, Mojca**, "Kaj v javno vzgojno-izobraževalno ustanovo prinaša zahteva po spoštovanju vrednotnega okvira človekovih pravic?", *Sodobna pedagogika* 64, št. 2 (2013), str. 32–47.
- Kozina, Anja**, *Vloga športnega pedagoga pri prepoznavanju zlorab otroka : diplomsko delo* (Ljubljana, 2009).
- Kozmus, Andreja**, *Disciplina in razvoj avtonomne morale : doktorska disertacija* (Ljubljana, 2009), str. 74.
- Kranjc Kušlan, Aleš**, "Šport kot družbeno odgovorna dejavnost", v: Kranjc Kušlan, Aleš in Hosta, Milan (ur.), *Šport v EU in Sloveniji : za družbeno dogovorno vlogo športa* (Ljubljana, 2005), str. 16–18.
- Kroflič, Robi**, "Krepitev odgovornosti v šolski skupnosti med konceptoma državljan-ske in moralne vzgoje", *Sodobna pedagogika* 64, št. 2 (2013), str. 12–30.
- Lassiter, Jill W. in Watt, Celia A.**, "Student coaches' knowledge, attitudes, skills, and behaviors regarding the Female Athlete Triad", *Physical Educator* 64, št. 3 (2007), str. 142–151.
- Matjašič Friš, Mateja in Šela, Ana**, "Dr. Franc Tiplič: lenarški zdravnik med fikcijo in zgodovino", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 3 (2019), str. 695–736.
- Medveš, Zdenko**, "Vzgojni koncept med vrednotno matrico in moralno samopodo-bo", *Sodobna pedagogika* 58, št. 124 (2007), str. 6–29.
- Moore, Michele J. in Werch, Chudley E.** "Sport and physical activity participation and substance use among adolescents", *Journal of Adolescent Health* 36, št. 6 (2005), str. 486–493.
- Novak, Bogomir**, "Položaj učitelja med heteronomno in avtonomno etiko", *Anthropos* 32, št. 1–2 (2000), str. 133–45.
- Nussdorfer, Vlasta**, "Otrokove pravice kot ogledalo ravni demokratične in humane družbe : spremna beseda", v: Jager Agius, Irena (ur.), *Otrokove pravice v Sloveniji : od normativnih standardov do učinkovitega varstva : zbornik ob 25-letnici Konvencije o otrokovih pravicah* (Ljubljana, 2014), str. XIII–XVI.
- Owen, Hilary in Hughes, Liz**, "Introduction", v: Hughes, Liz in Owen, Hilary (ur.), *Good Practice in Safeguarding Children* (London, 2009), str. 7–10.
- Parent, Sylvie in Demers, Guylaine**, "Sexual abuse in sport: a model to prevent and protect athletes", *Child Abuse Review* 20, št. 2 (2011), str. 120–133.
- Pauolo, David**, *Human Rights in Youth Sport: A Critical Review of Children's Rights in Competitive Sports* (London in New York, 2005).

- Pavlovič, Zoran in Rutar Leban, Tina**, "Projekt CRISP – prispevek k merjenju subjektivnega doživljanja otrokovih pravic in kakovosti življenja", *Šolsko polje* 18, št. 5/6 (2007), str. 77–99).
- Pavlovič, Zoran in Sardoč, Mitja**, "Otrokove pravice, participacija učencev in šolski parlament v Sloveniji", *Šolsko polje* 14, št. 5–6 (2003), str. 137–150.
- Petrovič, Krešimir, Ambrožič, Franci, Bednarik, Jakob, Berčič, Herman, Sila, Boris in Doupona Topič, Mojca**, *Športnorekreativna dejavnost v Sloveniji 2000* (Ljubljana, 2001).
- Prendergast, Heather M., Bannen, Todd, Erickson, Timothy B. in Honore, Kierre R.**, "The toxic torch of the modern Olympic Games", *Veterinary and Human Toxicology* 45, št. 2 (2003), str. 97–102.
- Santos Pais, Marta**, "Poslanica posebne predstavnice generalnega sekretarja Organizacije združenih narodov za problematiko nasilja nad otroki", v: Jager Agius, Irena (ur.), *Otrokove pravice v Sloveniji: od normativnih standardov do učinkovitega varstva: zbornik ob 25-letnici Konvencije o otrokovih pravicah* (Ljubljana, 2014), str. VII–VIII.
- Sruk, Vladimir**, "Profesionalna etika učiteljev in vzgojiteljev", v: Toplak, Ludvik (ur.), *Profesionalna etika pri delu z ljudmi* (Maribor, 1996), str. 143–145.
- Stirling, Ashley E. in Kerr, Gretchen A.**, "Defining and categorizing emotional abuse in sport", *European Journal of Sport Science* 8, št. 4 (2008), str. 173–181.
- Stirling, Ashley E. in Kerr, Gretchen A.**, "Emotional abuse in Canadian sport", v: Brackenridge, Celia H., Kay, Tess in Rhind, Daniel (ur.), *Sport, Children's Rights and Violence Prevention: A Sourcebook on Global Issues and Local Programmes* (London, 2012), str. 106–111.
- Sundgot-Borgen, Jorunn in Torstveit, Monica K.**, "Prevalence of eating disorders in elite athletes is higher than in the general population", *Clinical Journal of Sport Medicine* 14, št. 1 (2004), str. 25–32.
- Šelih, Alenka**, "Konvencija o otrokovih pravicah – Magna Carta otrokovih pravic in njeno izvajanje v Sloveniji", v: Jager Agius, Irena (ur.), *Otrokove pravice v Sloveniji: od normativnih standardov do učinkovitega varstva: zbornik ob 25-letnici Konvencije o otrokovih pravicah* (Ljubljana, 2014), str. 3–28.
- Tan, Jacinta, Bloodworth, Andrew, McNamee, Mike in Hewitt, Jeanette**, "Investigating eating disorders in elite gymnasts: Conceptual, ethical and methodological issues", *European Journal of Sport Science* 14, št. 1 (2012), str. 60–68.
- Timpka, Toomas, Finch, Caroline F., Goulet, Claude, Noakes, Tim in Yammine, Kaissar**, "Meeting the global demand of sports safety: The intersection of science and policy in sports safety", *Sports Medicine* 38, št. 10 (2008), str. 795–805.
- Tittlbach, Suzanne A., Sygusch, Ralf, Brehm, Walter, Woll, Alexander, Lampert, Thomas, Abele, Andrea E. in Bös, Klaus**, "Association between physical activity and health in German adolescents", *European Journal of Sport Science* 11, št. 4 (2011), str. 283–291.

-
- Tofler, Ian R., Katz Stryer, Barri, Micheli, Lyle J. in Herman, Lisa R.**, "Physical and emotional problems of elite female gymnasts", *The New England Journal of Medicine* 335, št. 4 (1996), str. 281–283.
- Trstenjak, Anton**, "Profesionalna etika in civilna družba", v: Toplak, Ludvik (ur.), *Profesionalna etika pri delu z ljudmi* (Maribor, 1996), str. 9–12.
- Vojnovič, Lenka**, *Otrokove pravice v Sloveniji: raziskava o njihovem varstvu, promociji in izobraževanju* (Ljubljana, 2010).
- Zurc, Joca**, "Gibalna aktivnost slovenskih otrok", *Šport* 59, št. 3/4 (2011), str. 126–131.
- Zurc, Joca**, "Promocija gibanja pri zmanjševanju tveganj za pojav kroničnih bolezni: sistematična pregledna študija", v: Grmek-Košnik, Irena, Hvalič Touzery, Simona in Skela-Savič, Brigita (ur.), *Kronične bolezni sodobne družbe : od zgodnjega odkrivanja do paliativne oskrbe (zbornik prispevkov z recenzijo)* (Jesenice, 2014), str. 54–65.
- Zurc, Joca**, "Etični vidiki poučevanja mladih instrumentalnih glasbenikov", *Sodobna pedagogika* 71, št. 3 (2020), str. 134–155.

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Avtorski izvlečki /
Author's Abstracts

DOI 10.32874/SHS.2021-01

Author: BELE Martin

Ph.D., Assistant Professor
University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

Title: STYRIAN COURT OFFICES UNTIL 1311

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 21 (2021), No. 1, pp. 11–40, 113 notes, 3 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Duchy of Styria, marshal, chamberlain, seneschal, cup-bearer, Ottokar II of Bohemia, Bela IV of Hungary

Abstract: The subject of the present article are the Styrian court offices (marshal, chamberlain, seneschal, cup-bearer) that different officials held before the year 1311. Most of the holders of these offices were of noble origin, some of them were citizens of cities. Rare individuals held the same position multiple times (with intervals), which depended of the current political situation. The purpose of the research was mostly to make detailed lists of the office holders and to present them according to their geographical origin. The sources considering the offices in question are unsteady, consequently the outcome also differs from case to case.

DOI 10.32874/SHS.2021-02

Author: RAVNIKAR Tone

Ph.D., Assistant Professor
University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

Title: MARIBOR IN THE 13TH CENTURY

Subtitle: Part 2: Ecclesiastical Institutions in the City and Its Surrounding Area

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 21 (2021), No. 1, pp. 41–72, 91 notes, 5 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Maribor, town, Middle ages, Church, ecclesiastical institutions, monastery

Abstract: In the second part of the discussion on the history of the city of Maribor in the 13th century, the author focused on the presentation of the activities of the ecclesiastical institutions that were created and/or operated in the city. The reflection began with questions connected with the origin and fate of the parish church of St. John the Baptist and St. Thomas in Maribor. In Maribor and its surroundings many monasteries from Carinthia and Styria as well as some dioceses also had their own administrative and economic courts. An overview of the number and nature of the various ecclesiastical institutions shows that they had a great interest in the town and its surroundings and thus undoubtedly had a great influence on life in the town.

Author: ULČNIK Natalija

Ph.D., Associated Professor

University of Maribor, Faculty of Arts, Department for Slavic Languages and Literatures

Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

**Title: PROFESSIONAL VOCABULARY IN KREMPL'S DOGODIVŠINE ŠTAJERSKE ZEMLE
(THE HISTORY OF THE LAND OF STYRIA)**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 21 (2021), No. 1, pp. 73–100, 73 notes, 3 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: lexis, lexical analysis, East Styrian language, history, Styria, Anton Krempel

Abstract: The article focuses on the vocabulary derived from the first extensive historical work in Slovene, i.e. *Dogodivšine štajerske zemle (The History of the Land of Styria, 1845)* by Anton Krempel. The analysis focuses on the development of a terminology in the field of history, which has not been thoroughly researched so far. The analysis highlights East Styrian linguistic features at various linguistic levels. The article covers word-building and textual representation processes, as well as stylistic characteristics, in particular expressive and phraseological expressions. Terminology is classified according to those thematic areas that are still relevant in studying and researching history, considering the connection of historical terminology with the terminology of related disciplines and with general language.

Author: LAZAREVIĆ Žarko

Ph.D., Full Professor, Research Counsellor

Institute of Contemporary History

Privoz 11, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

**Title: THE FIRST YUGOSLAV YEAR OF SLOVENES – ECONOMIC MEASURES, DIVERGENCES
AND UNCERTAINTIES**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 21 (2021), No. 1, pp. 101–134, 57 notes, 5 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Habsburg Monarchy, Yugoslavia, Slovenia, economy, currency reform, war loans, agrarian reform, transition, 1919

Abstract: The discussion deals with economic developments in 1919, the first year of the interwar period and the first Yugoslav year. In the case of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, which is the subject of the analysis, the 1919 year was a complex process due to dynamics of transition to and establishment of new state. At the same time, the Habsburg monarchy was still very much alive in its concepts of regulating everyday private, social and economic life. The author analyzes these processes on the example of the eight-hour working day, agrarian reform, nostrification, war loans, currency reform and entrepreneurial practices in 1919.

DOI 10.32874/SHS.2021-05

Author: DOBAJA Dunja
Ph.D., Research Associate
Institute of Contemporary History
Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, Slovenia

Title: THE CONSTRUCTION OF YOUTH CARE IN THE MUNICIPALITY OF MARIBOR IN THE PERIOD BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 21 (2021), No. 1, pp. 135–166, 176 notes, 1 table, 4 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Maribor, city municipality, youth care, youth home, children's shelter, children's station

Abstract: The article, based on archival material, presents the organization of youth care in the municipality of Maribor in the scope from the period between the two world wars. It puts the basic theme in a broader context and draws attention to the problems of the state and lower authorities in caring for minors. The broader context serves the author only as a framework for easier understanding of the basic topic, as she presented the care for children and mothers in detail in her monograph, in which she only touched upon youth care at the municipal level. The present article is thus a continuation of the author's research into youth care in pre-war Slovenia, with its organization at the level of the city municipality, specifically Maribor, at the forefront.

DOI 10.32874/SHS.2021-06

Avtor: ČOH Kladnik Mateja
Dr., znanstvena sodelavka
Študijski center za narodno spravo
Tivolska cesta 42, SI-1000 Ljubljana, Slovenija

Naslov: OBRAČUN S SODELAVCI OKUPATORJEV PO KONCU DRUGE SVETOVNE VOJNE: KONCEPT "NARODNE ČASTI"

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, letnik 21 (2021), št. 1, str. 167–196, 87 cit., 3 slike

Kategorija: 1.01 Izvirni znanstveni članek

Jezik: angleški (izvleček angleški in slovenski, povzetek slovenski)

Ključne besede: druga svetovna vojna, okupacija, kolaboracija, obračun s sodelavci okupatorja po koncu vojne, sodišča narodne časti, sodni procesi, izguba narodne časti, prisilno delo, zaplemba premoženja, Češkoslovaška, Slovenija, Hrvaška, Srbija, 1945

Izvilleke: V nekaterih evropskih državah so bila po koncu druge svetovne vojne ustanovljena sodišča narodne časti. To so bila posebna sodišča, ki so sodelovala v procesu "čiščenja" oziroma povojnega obračuna s sodelavci okupatorjev. Taka sodišča so poznali na Nizozemskem, v Franciji, Bolgariji, Romuniji, na Češkoslovaškem in vsi jugoslovanski narodi. Avtorica predstavi kazenske postopke zaradi ravnanja proti narodni časti na Češkoslovaškem, Hrvaškem, v Sloveniji in Srbiji, kjer so izrečene kazni povzročile dolgoročne posledice. Sodišča narodne časti so prevzela vlogo revolucionarnih sodišč in so s svojim delovanjem prispevala k dokončnemu prevzemu in utrditvi oblasti komunistične partije. Sodelovala so v procesu spreminjanja družbenoekonomske strukture države. Postopki pred sodišči so bili hitri in kratki. Ovdabe so bile pogosto posledica maščevanja ali osebnih interesov prijaviteljev. V postopkih pred sodišči narodne časti je bilo kršeno eno temeljnih pravnih načel – *nullum crimen sine lege*: dejanja (sodelovanje z okupatorjem), o katerih so presojala sodišča narodne časti, v času njihove izvršitve niso bila inkriminirana kot kazniva.

Author: KLEINDIENST Petra

Ph.D., Assistant Professor
School of Advanced Social Studies
Gregorčičeva 19, SI–5000 Nova Gorica, Slovenia

Co-Author: TOMŠIČ Matevž

Ph.D., Full Professor
School of Advanced Social Studies
Gregorčičeva 19, SI–5000 Nova Gorica, Slovenia
Study Centre for National Reconciliation
Tivolska cesta 42, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Title: PROCESS OF NATIONAL RECONCILIATION AND THE ROLE OF THE POLITICAL ELITE IN IT: SLOVENIA AS AN EXCEPTION IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 21 (2021), No. 1, pp. 197–232, 105 notes, 3 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: transitional justice, national reconciliation, political elite, democratisation, Slovenia

Abstract: The fundamental purpose of national reconciliation derives from recognition of the special nature of a human being, which makes them outstanding and excellent. Transitional justice processes have the main goal of achieving national reconciliation, which is connected with ensuring the highest possible realisation of human dignity. In this regard, Slovenia finds itself in a paradoxical position. Although usually perceived a successful former communist country, its process of introducing transitional justice was unsuccessful. This means the national reconstruction was not achieved in any meaningful way. The article deals with this paradox. The authors claim that the political elite plays a key role in the (non)implementation of transitional justice and hence has a decisive impact on national reconciliation.

Author: ZURC Joca

Ph.D., Ph.D., Ph.D., Assistant Professor
University of Maribor, Faculty of Arts, Department of Pedagogy
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

Title: ENFORCING CHILDREN'S RIGHTS IN THE EXTRACURRICULAR SPORTS ACTIVITIES

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 21 (2021), No. 1, pp. 233–270, 124 notes, 3 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: childhood, children rights, United Nations (UN), extracurricular activities, youth sports, moral development, ethics of sport, ombudsman.

Abstract: A perspective on child, childhood and children's rights are important issues, highly valued in all historical eras all over the world. Each of these questions was trying to address a child and her/his needs from the perspective of different pedagogical approaches, institutions and legislative documents. Recognition of children's rights has been very well studied in the field of school pedagogy. However, the open question remains how the children's rights have been changing and enforcing in an extracurricular activities, which have a significant impact on child's development and socialization. This study aims to present a comparative theoretical analysis of recognition, enforcing and abusing of children's rights in the extracurricular sports activities. Findings highlighted the importance of the education about children's rights, professional ethics, and the need for changes in pedagogical approach of the development of young talented athletes.

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Uredniška navodila avtorjem /
Editor's Instructions to Authors

Uredniška navodila avtorjem

1. ***Studia Historica Slovenica (SHS)*** je znanstvena periodična publikacija, ki jo izdajata Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča in ZRI dr. Franca Kovačiča Maribor. Revija objavlja članke s področja zgodovine in ostalih humanističnih in družboslovnih ved, ki mejijo na zgodovinsko znanost.
2. Revija ***Studia Historica Slovenica*** izhaja v treh številkah letno. V dveh številkah objavlja prispevke v slovenskem jeziku – s povzetkom (*Summary*) v angleškem, nemškem, italijanskem, francoskem ali ruskem jeziku ter izvlečkom (*Abstract*) in ključnimi besedami (*Key words*) v angleškem jeziku. Ena številka je tudi tujejezična in je namenjena objavam prispevkov domačih in tujih avtorjev v enem od svetovnih jezikov – s povzetkom in izvlečkom v slovenskem jeziku.
3. **Prispevek** (napisan z urejevalnikom teksta *Word for Windows*) mora (opremljen z vsemi obveznimi prilogami) obsegati **najmanj eno in pol avtorsko polo oz. 24 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami na stran** (ok. 55.000–60.000 znakov brez presledkov) in **lahko obsega do 40 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami na stran** (ok. 100.000 znakov brez presledkov). Prispevek mora biti napisan v pisavi *Times New Roman* v velikosti 12 pt, z medvrstičnim razmikom 1,5 (opombe v pisavi v pisavi *Times New Roman* v velikosti 10 pt, z medvrstičnim razmikom 1).

Prispevek mora biti poslan uredništvu **po elektronski pošti** (na dva naslova):

e-mail: shs.urednistvo@gmail.com; darko.fris@gmail.com

4. **Avtor** mora navesti naslednje podatke: ime in priimek, akademski naslov, delovno mesto, ustanovo zaposlitve, njen naslov in naslov elektronske pošte (e-mail). Avtor ob oddaji članka zagotavlja, da članek še ni bil objavljen in se obvezuje, da ga ne bo objavil drugje.
5. **Slikovni material** mora biti poslan kot priloga e-pošti (vsaka slika posebej) v obliki digitalne kopije ali v eni od naslednjih digitalnih oblik: JPG, TIF ali PDF, opremljen **s podnapisom in navedbo vira**.

6. Oddani prispevek mora biti opremljen: **s povzetkom** (60–75 vrstic), **izvlečkom** (6–10 vrstic) in **ključnimi besedami v slovenskem jeziku** ter s **prevodi izvlečka, povzetka in ključnih besed v angleškem ali nemškem jeziku**.

Izvleček mora biti razumljiv sam po sebi brez branja celotnega besedila članka. Pri pisanju se uporabljajo cele povedi, izogibati se je potrebno slabše znanim kraticam in okrajšavam. Izvleček mora jasno izražati avtorjev primarni namen oziroma doseg članka, razlog, zakaj je bil napisan, ter opis tehnike raziskovalnega pristopa (osnovna metodološka načela).

Ključne besede morajo odražati vsebino prispevka in biti primerne za klasifikacijo (UDK).

Povzetek mora predstaviti namen prispevka, glavne značilnosti in metodologijo raziskovalnega dela ter najpomembnejše rezultate in sklepe.

7. **Besedilo prispevka** mora biti pregledno in razumljivo strukturirano (naslovi poglavij, podpoglavij), tako da je mogoče razbrati namen, metodo dela, rezultate in sklepe. **V uvodu** je potrebno predstaviti dosežke dosedanjih raziskav o obravnavani temi (vključno z mednarodnimi referencami) in napovedati namen članka oziroma razlog, zakaj je bil napisan.
8. **Opombe** morajo biti pisane enotno kot **sprotne opombe pod črto**. So vsebinske (avtorjev komentar) in bibliografske (navedba vira, uporabljene oz. citirane literature).
- a. **Bibliografska opomba** mora ob prvi navedbi vsebovati celoten naslov oz. nahajališče: ime in priimek avtorja, naslov dela (ko gre za objavo v reviji ali zborniku naslov le-tega), kraj in leto izida, strani. ... idr.:

primer – **monografija**: Jože Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005), str. OD–DO;

primer – **članek v reviji**: Darko Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), str. OD–DO;

primer – **članek v časniku**: (avtor), "Volitve v mariborski mestni zastop", *Slovenski gospodar*, 27. 11. 1873, št. 48, str. OD–DO;
primer – **prispevek v zborniku**: Vasilij Melik, "Vprašanje regij v naši preteklosti", v: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), str. OD–DO;
primer – **spletna stran**: *Zürcher Wappenrolle – e.codices*, dostopno na: <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, pridobljeno: 14. 1. 2019.

nato pa se v naslednjih opombah z isto referenco uporablja **smiselna okrajšava**

(dalje: Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, str. OD–DO)

(dalje: Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke", str. OD–DO).

- b. Pri navajanju **arhivskih virov** je potrebno navesti: arhiv (ob prvi navedbi celotno ime, v primeru, da ga uporabljamo večkrat, je treba navesti okrajšavo v oklepaju), ime fonda ali zbirke (signaturo, če jo ima), številko fascikla (arhivske škatle) in arhivske enote ter naslov navajanega dokumenta:

primer: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pavel Turner, AŠ 7, pismo Davorina Trstenjaka Pavlu Turnerju iz Starega Trga, 7. junij 1889.

9. Na koncu prispevka je potrebno dodati abecedni seznam VIROV in LITERATURE (primer):

VIRI (ločeno: arhivski viri, objavljeni viri, časopisni viri in internetni viri)

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Pavel Turner, AŠ 7.

Perovšek, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998).

Slovenski gospodar – Maribor, letnik 1873–1888.

Zürcher Wappenrolle – e.codices, dostopno na: <http://www.ecodices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, pridobljeno: 14. 1. 2019.

LITERATURA

Friš, Darko, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), str. OD–DO.

Melik, Vasilij, "Vprašanje regij v naši preteklosti", v: Štih, Peter in Balkovec, Bojan (ur.) *Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev* (Ljubljana, 2004), str. OD–DO.

Mlinarič, Jože, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005).

10. **Prispevki so recenzirani; recenzije** so anonimne. Na osnovi pozitivnega mnenja recenzentov je članek uvrščen v objavo.
11. Za znanstveno korektnost vsebine prispevka in točnost podatkov **odgovarja avtor**.
12. **Avtor je dolžan zagotoviti jezikovno neoporečnost besedil**, uredništvo pa ima pravico članke dodatno jezikovno lektorirati. Uredništvo posreduje avtorju **prvo korekturo** prispevka, ki jo mora vrniti uredništvo v roku treh dni; širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Pri korekturah je treba uporabljati korekturna znamenja, navedena v Slovenski pravopis (1962), Slovenski pravopis 1. Pravila (1990). **Drugo korekturo** opravi uredništvo.

Dodatna pojasnila lahko avtorji dobijo pri članih uredništva.

Uredništvo SHS

Editor's Instruction to Authors

1. ***Studia Historica Slovenica (SHS)*** is a periodical scientific publication published by the Historical association of Dr. Franc Kovačič and ZRI Dr. Franc Kovačič, Maribor, Slovenia. The publication publishes historical articles and other humanistic and sociological articles that adjoin historical science.
2. ***Studia Historica Slovenica*** is issued in three volumes a year. The first two volumes publish articles in Slovene language – with summaries in English, German, Italian, French or Russian language and abstracts in English. The third volume is also a foreign language volume, which is intended for publishing articles written by local and foreign authors in one of the world languages – with summaries and abstracts in Slovene language.
3. **An article** (edited in Microsoft Word for Windows) **must include at least 24 pages with 30 rows per page** (app. 55.000–60.000 characters (no spaces)) and **can include up to 40 pages with 30 rows per page** (app. 100.000 characters (no spaces)). It must be written in the Times New Roman font, size 12 pt, with a spacing of 1,5 (footnote in the Times New Roman font, size 10 pt, with a spacing of 1). The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language.

The article must be sent **by e-mail:**
e-mail: shs.urednistvo@gmail.com; darko.fris@gmail.com
4. **The author** must submit the following data: name and surname, academic title, occupation, institution of occupation, its address, and e-mail. By submitting the article, the author ensures that the article has not yet been published and undertakes not to publish it elsewhere.
5. **Picture material** must be in the form of a digital copy (each picture separately) or in one of the following digital formats: JPG, TIF or PDF, provided with **a subtitle and an indication of the source.**

6. Delivered article must be equipped with: a **summary** (60–75 lines), an **abstract** (6–10 lines) and **key words**. English or German translations of the abstract, summary, and keywords are also required.

The summary must be understandable by itself, without reading the article as a whole. In writing whole sentences must be used, less known abbreviations and shortenings should be avoided. Summary must contain the author's primary goal and the purpose of the article, the reason why it was written and the description of research techniques (primary methodological principles).

Key words must reflect the content of the article and must be adequate to classification (UDK).

The abstract must present the purpose of the article, its main characteristics and the methodology of research work as well as the most significant results and conclusions.

7. **The text** of the article must be clear and intelligibly structured (chapter titles, sub-chapters) for the purpose of clear recognition of article's aim, work methods, results and conclusions.

Notes must be uniquely formed as **footnotes**, which can be contextual (author's comment) and bibliographical (source quotation, quoted literature).

- a. On first quotation, a **bibliographical footnote** must contain an entire title or location: author's name and surname, title (review or miscellany title when published in it), place and date of issue, pages etc.:

Example – **monograph**: Jože Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005), p. FROM–TO;

Example – **scholarly article**: Darko Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, No. 1–2 (2005), p. FROM–TO;

Example – **newspaper article**: (author), "Volitve v mariborski mestni zastop", *Slovenski gospodar*, 27. 11. 1873, No. 48, p. FROM–TO;

Example – **miscellany**: Vasilij Melik, "Vprašanje regij v naši preteklosti", in: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ed. Peter Štih and Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), p. FROM–TO;

Example – **website:** *Zürcher Wappenrolle – e.codices*, <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, accessed: 14. 1. 2019

On following quotations with the same reference logical shortenings are used

(hereinafter: Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, p. FROM–TO).

(hereinafter: Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke", p. FROM–TO).

- b.** While quoting **archival sources**, the archive must be stated: archive (whole name on first quotation, on following quotations use a shortening in brackets), name of fond or collection (signature, if given), number of fascicle (box) and archival unit, address of quote document.

Example: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pavel Turner, box 7, letter of Davorin Trstenjak to Pavel Turner from Stari Trg, 7. 12. 1889.

- 8.** An **alphabetical list of SOURCES and LITERATURE** should be added **at the end of the article** (example):

SOURCES (separately: primary sources, published sources, newspapers and internet sources)

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Pavel Turner, Aš 7.

Perovšek, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998).

Slovenski gospodar ♦ Maribor, years 1873–1888.

Zürcher Wappenrolle – e.codices, <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, accessed: 14. 1. 2019.

LITERATURE

Friš, Darko, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), p. FROM–TO.

Melik, Vasilij, "Vprašanje regij v naši preteklosti", v: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), p. FROM–TO.

Mlinarič, Jože, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005).

9. Articles are reviewed; **reviews** are anonymous. An article is placed for publishing on the basis of reviewer's positive view.
10. **Author is responsible** for the article's scientific content and accuracy of data.
11. The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language. The Editorial Board reserves its right to further edit the articles. The Editorial board sends **the first correction back** to the author, who has to return it in three days; enlargement of text while correcting is not permitted. While correcting corrective signs, as stated in the orthography, must be used. The editorial board performs the **second correction**.

Additional explanations are available with the Editorial Board.

Editorial board of SHS